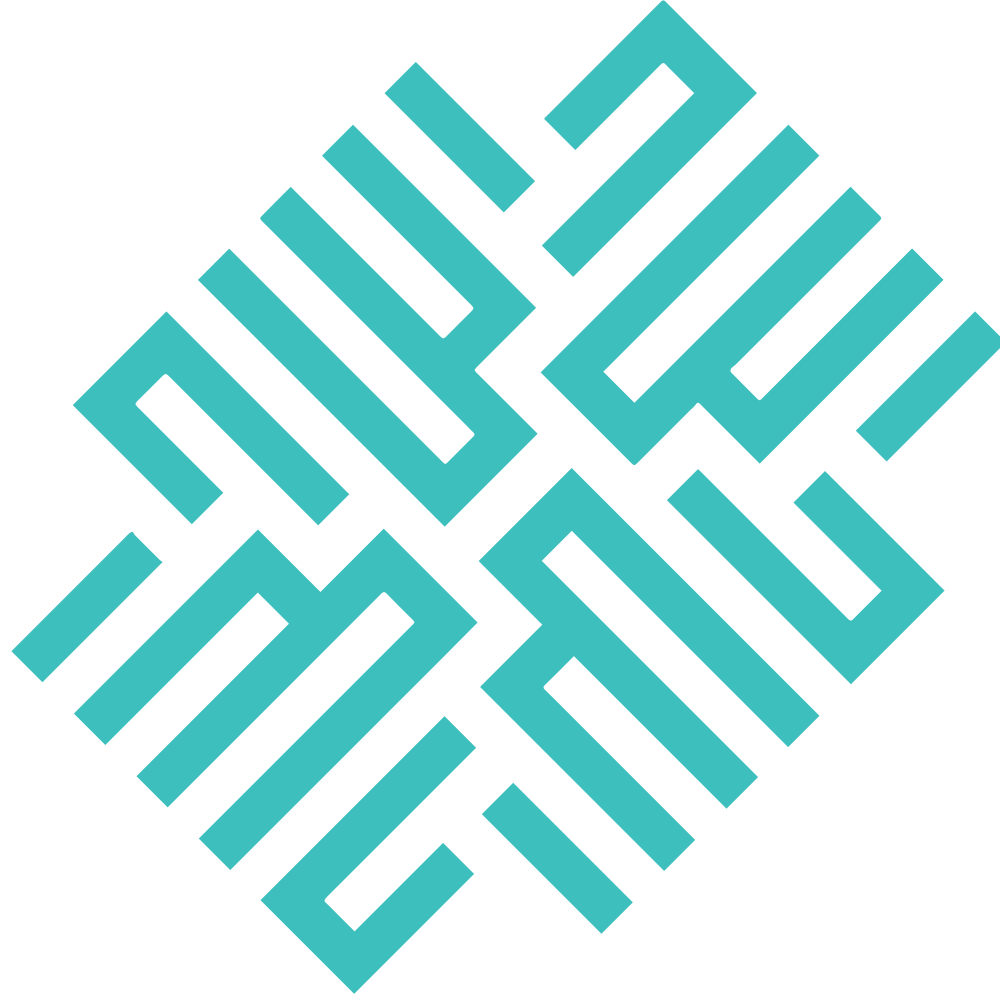

MEDENİYET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF CIVILIZATION STUDIES

İSTANBUL MEDENİYET
ÜNİVERSİTESİ

MEDENİYET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF
CIVILIZATION
STUDIES

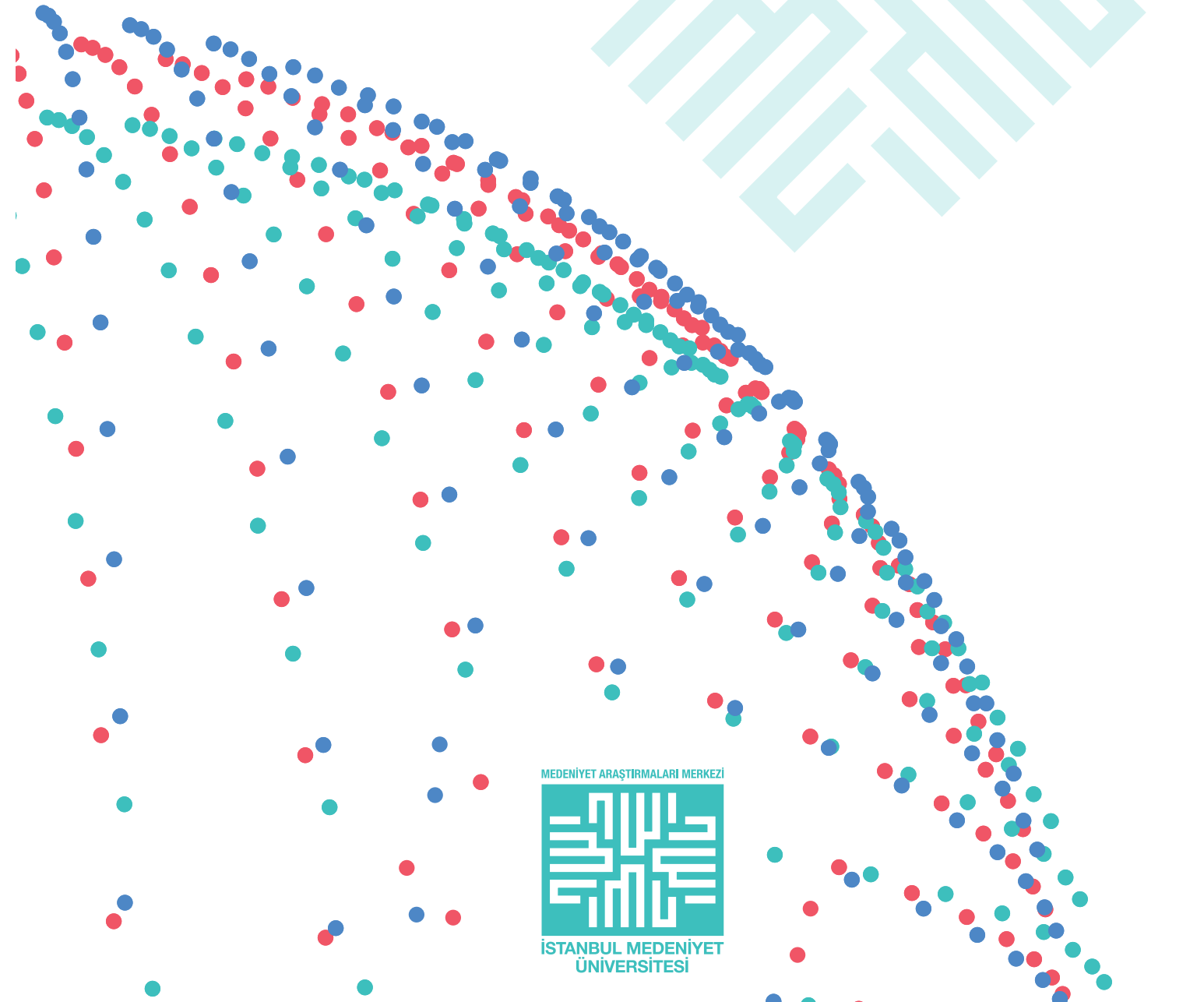
Cilt: 5 Sayı: 2 Aralık 2020

Volume: 5 Issue: 2 December 2020

ISSN: 2148-1652 e-ISSN: 2636-8374

Uluslararası Hakemli Dergi

International Peer-Reviewed Journal

MEDENİYET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF CIVILIZATION STUDIES

EDİTÖRLER / EDITORS

Prof. Dr. Hamza ATEŞ (Baş Editör /
Editor in Chief)
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
hamza.ates@medeniyet.edu.tr

Prof. Dr. Alim YILMAZ
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
(Alan / Area: Felsefe / Philosophy)
alim.yilmaz@medeniyet.edu.tr

Doç. Dr. Uğur Zeynep GÜVEN
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
(Alan / Area: Sosyoloji / Sociology)
zeynep.guven@medeniyet.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Burcu TAŞKIN
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
(Alan / Area: Kitap İnceleme Editörü /
Book Review Editor)
burcu.taskin@medeniyet.edu.tr

Arş. Gör. Dr. Müge YÜCE
Atatürk Üniversitesi
(Alan / Area: Uluslararası İlişkiler /
International Relations)
muge.yuce@atauni.edu.tr

Arş. Gör. Gökçe GÖK
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
(Alan / Area: Siyaset Bilimi ve Kamu
Yönetimi / Political Science and Public
Administration)
gokce.gok@medeniyet.edu.tr

Arş. Gör. Abdulkadir KESKİN
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
(Alan / Area: İşletme ve Finans /
Management and Finance)
abdulkadir.keskin@medeniyet.edu.tr

Dizgi ve Mizanpaj

Layout Editor

Arş. Gör. Gökçe GÖK
gokce.gok@medeniyet.edu.tr

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Managing Editor

Dr. Öğr. Üyesi Murat TUMAY
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
murat.tumay@medeniyet.edu.tr

Sekreterva

Secretariat

Arş. Gör. Gökçe GÖK
gokce.gok@medeniyet.edu.tr

MEDENİYET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF CIVILIZATION STUDIES

Sahibi / Owner

İstanbul Medeniyet Üniversitesi adına
on behalf of the Istanbul Medeniyet University
Prof. Dr. Gülfetin ÇELİK, Rektör / Rector

Cilt / Volume : 5
Sayı / Issue : 2
Yıl / Year : Aralık / December 2020
ISSN : 2148 - 1652
e-ISSN : 2636 - 8374

Copyright © Aralık / December 2020

Medeniyet Araştırmaları Dergisi (MAD)

Journal of Civilization Studies

• İstanbul Medeniyet Üniversitesi'ne bağlı Medeniyet Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (İSMAM) bünyesinde çıkarılmaktadır. Yılda 2 kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Türkçe veya İngilizce dillerinde kamu yönetimi, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, iktisat, işletme, ekonometri, finans, maliye, sosyoloji ve felsefe alanlarında çalışmalara yer veren elektronik bir dergidir. Dergi özgün araştırma makalesi, derleme makale, kitap incelemesi ve yorumlar yayımlar. Yayımlanmak üzere kabul edilen yazıların her türlü yayın/telif haklarının dergiye ait olduğu yazar tarafından kabul edilir. Dergide yayımlanan makalelerin dil, etik, yasal ve bilimsel sorumluluğu yazara aittir. Makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Tüm hakları saklıdır.

• *Journal of Civilization Studies is published on behalf of the Center for Civilization Studies (ISMAM) of Istanbul Medeniyet University. The journal is an international peer-reviewed journal published semiannually. Areas covered include public administration, political science, international relations, economics, business, econometrics, finance, sociology and philosophy. The journal publishes original research articles, review articles, book reviews and commentaries in Turkish or English languages. The copyright of the manuscripts published in the journal belongs to the journal. The author agrees to transfer all copyrights of the manuscript which has been approved to be published in the journal. The author accepts full responsibility for the article. The views in the manuscripts published in the journal are personal views of the authors, and do not represent the official views of the journal. All rights reserved.*

İndeksler / Indexing:

- SOBIAD
- BASE (Bielefeld Academic Search Engine)
- Google Scholar
- idealonline
- DRJI (Directory of Research Journals Indexing)
- ResearchBib
- Eurasian Scientific Journal Index
- CiteFactor

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
MEDENİYET ARAŞTIRMALARI UYGULAMA VE
ARAŞTIRMA MERKEZİ

MEDENİYET
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

*ISTANBUL MEDENİYET UNIVERSITY
CENTER FOR CIVILIZATION STUDIES
JOURNAL OF CIVILIZATION STUDIES*

Cilt / Volume: 5

Sayı / Issue: 2

Yıl / Year: 2020

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makaleler / Articles

Derleme Makaleler / Review Articles:

- Sosyolojide Çocukluğun ve Çocukların Yeri: Çocukluk Sosyolojisinin Erken Dönem Kurumsallaşma Sorunları Üzerine Bir Tartışma
The Place of Childhood and Children in Sociology: A Discussion on the Problems of Early Period Institutionalization of Childhood Sociology
Fazilet DALFİDAN 103-123

Araştırma Makaleleri / Research Articles:

- Said Halim Paşa'nın Muhafazakârlık ve İslamcılık Arasında Sosyolojik Vizyonu
Said Halim Pasha's Sociological Vision Between Conservatism and Islamism
Ahmet TAK 125-149
- İran-Şangay İşbirliği Örgütü İlişkileri ve İran'ın Üyelik Beklentisi
Iran-Shanghai Cooperation Organisation Relations and Iran's Bid of Membership
Seven ERDOĞAN 151-169
- 1920-2020 Döneminde Türkiye'de Belediyelerin Gelişimi
Development of Municipalities in Turkey: 1920-2020
Tarkan OKTAY 171-223
- Uluslararası Aktörler Olarak Türkiye'deki Suriyeli Öğrenciler
Syrian Students in Turkey as Transnational Actors
Burcu TAŞKIN, Utku ÖZER 225-249
- Laclau'da Popülist Mantığın Antagonistik Temelleri Üzerine Bir İnceleme
An Investigation on the Antagonistic Foundation of Populist Reason in Laclau
Barbaros KOÇAK 251-264

Kitap İncelemeleri / Book Reviews

Hazar Çevresinde Bin Yıl, Lev Nikolayeviç GUMİLËV
Fatih ÇELİK 265-268

Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi, Clive PONTING
Mustafa KÖMÜRCÜOĞLU 269-271

Etik İlkeler ve Yayın Politikası 272
Ethical Principles and Publication Policy 276

Yazım Kuralları 280
Spelling Rules 283

MEDENİYET ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
DANIŞMA KURULU
JOURNAL OF CIVILIZATION STUDIES
ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdelwahab El
AFFENDI
(*University of Westminster*)
Prof. Dr. Ahmet İNAM
(*Orta Doğu Teknik
Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ahmet KALA
(*İstanbul Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ahmet KAVAS
(*İstanbul Medeniyet Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU
(*İstanbul Medeniyet Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ali FARAZMAND
(*Florida Atlantic University*)
Prof. Dr. Alim YILMAZ
(*İstanbul Medeniyet Üniversitesi*)
Prof. Dr. Anthony PAGDEN
(*UCLA*)
Yrd. Doç. Dr. Ayesha HANIF
(*University of Punjab*)
Prof. Dr. Ayşegül MENGİ
(*Ankara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Bedri GENCER
(*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Prof. Dr. Birol AKGÜN
(*Türkiye Maarif Vakfı Başkanı*)
Prof. Dr. Brett BOWDEN
(*University of Western Sydney*)
Prof. Dr. Burhan KÖROĞLU
(*Bahçeşehir Üniversitesi*)
Prof. Dr. Burhanettin DURAN
(*SETA Genel Koordinatörü*)
Prof. Dr. Bünyamin
ÖZGÜLTEKİN
(*Altınbaş Üniversitesi*)
Prof. Dr. Carter V. FINDLEY
(*Ohio State University*)
Prof. Dr. Prof. Dr. Cemal
KAFADAR
(*Harvard University*)
Prof. Dr. Cemil AYDIN
(*George Mason University*)
Prof. Dr. Cemal KAFADAR
(*Harvard University*)

Prof. Dr. Cemil AYDIN
(*George Mason University*)
Prof. Dr. Emilio Gonzales FERRIN
(*The University of Seville*)
Prof. Dr. Engin AKARLI
(*İstanbul Şehir Üniversitesi*)
Prof. Dr. Fatih ANDI
(*Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi*)
Prof. Dr. Fazıl Önder SÖNMEZ
(*Boğaziçi Üniversitesi*)
Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK
(*YÖK Denetim Kurulu Başkanı*)
Prof. Dr. Gülru NECİPOĞLU
(*Harvard University*)
Yrd. Doç. Dr. Hafez Md. Masudur RAHMA
(*Dhaka University*)
Prof. Dr. Hakan POYRAZ
(*Mimar Sinan Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hamza ATEŞ
(*İstanbul Medeniyet Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hasan YAZICI
(*İstanbul Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hayrünnisa ALAN
(*İstanbul Medeniyet Üniversitesi*)
Prof. Dr. İhsan FAZLIOĞLU
(*İstanbul Medeniyet Üniversitesi*)
Prof. Dr. İsenbike TOGAN
(*Boğaziçi Üniversitesi*)
Prof. Dr. İshak ARSLAN
(*İstanbul Şehir Üniversitesi*)
Prof. Dr. İsmail KARA
(*İstanbul Şehir Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Jafar MORVARID
(*Ferdowsi University of Mashhad*)
Prof. Dr. Kenan AYDIN
(*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Prof. Dr. M. Akif AYDIN
(*Medipol Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet Ali DOĞAN
(*İstanbul Teknik Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet BAYRAKTAR
(*Yeditepe Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet BULUT
(*Sebahattin Zaim Üniversitesi*)

Dr. Mehmet GENÇ
(*İstanbul Şehir Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet İPŞİRLİ
(*İstanbul Şehir Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mirosljub JEVTIC
(*University of Belgrade*)
Prof. Dr. Mustafa ÇİÇEKLER
(*İstanbul Medeniyet Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mustafa SAMASTI
(*İstanbul Medeniyet Üniversitesi*)
Prof. Dr. Nataliya VELİKAYA
(*Russian State University for the
Humanities*)
Prof. Dr. Nazif SHAHRANI
(*Indiana University*)
Prof. Dr. Nihat ERDOĞMUŞ
(*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Prof. Dr. Osman BAKAR
(*Unb University Of Brunei*)
Prof. Dr. Osman Faruk AKYOL
(*İstanbul Medeniyet Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ömer TORLAK
(*Rekabet Kurumu Başkanı*)
Prof. Dr. Sadettin ÖKTEN
(*İstanbul Şehir Üniversitesi*)
Prof. Dr. Salih KUŞLUVAN
(*İstanbul Medeniyet Üniversitesi*)
Dr. Süha Taji AL-FARUKI
(*University of Exeter*)
Prof. Dr. Taha ABDURRAHMAN
(*Muhammad V University*)
Prof. Dr. Ümit MERİÇ
Prof. Dr. Weiming TU
(*Harvard University*)
Prof. Dr. Yılmaz BİNGÖL
(*Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*)
Prof. Dr. Yılmaz ÖZAKPINAR
(*İstanbul Arel Üniversitesi*)
Prof. Dr. Yusuf BALCI
(*İstanbul Üniversitesi*)

BU SAYININ HAKEM KURULU
REFEREE LIST OF THE ISSUE

Bu derginin yayımlanmasında emeği olan kıymetli hakemlerimize ilgi ve desteklerinden dolayı teŖekkür eder, saygılarımızı sunarız. Derginin benimsediği çift taraflı kör hakemlik sistemi gereğince dergi sayılarında hakem listesi yayımlanmamaktadır. Talep edilmesi halinde, hakem olarak dergiye katkı sağlandığına iliŖkin yazılı bir belge hakemlere verilebilir.

We are very grateful to the referees for their evaluation of the manuscripts and constructive criticisms. Due to the double-blind peer review system adopted by the journal, the list of referees is not published in the journal issues. Upon request, a written document confirming the contribution to the journal as an referee may be submitted to the referees.

**Sosyolojide Çocukluğun ve Çocukların Yeri: Çocukluk Sosyolojisinin
Erken Dönem Kurumsallaşma Sorunları Üzerine Bir Tartışma**

*Fazilet DALFİDAN**

Öz: 1980'lerin ortalarından itibaren sosyolojide ortaya çıkan çocukluğa ve çocuklara yönelik yeni ilgi kısa sürede -1990'lar boyunca- ayrı bir alt disiplin olarak kurumsallaşma çabalarına evrilmiştir. Bu erken dönem kurumsallaşma pratiği disiplinlerarası yaklaşım, sosyoloji derneklerinin örgütlenme biçimi, öncü ve kurucu çalışmalarda sosyolojik teori ile kurulan ilişkinin niteliği gibi temel eğilimler çerçevesinde gerçekteleşmiştir. Fakat bu temel eğilimlerin çocukluk sosyolojisinin ana akım sosyolojideki -sosyolojinin temel alanlarındaki- yerini sorunsallaştırarak onun bir alt disiplin olarak sosyolojinin merkezinde değil çeperinde konumlanmasına yol açtığı görülmektedir. Buradan hareketle makalenin temel argümanı günümüzde çocukluk sosyolojisinin sosyolojinin çeperinde konumlanmasının onun erken dönem kurumsallaşma pratiği ile yakından ilişkili olduğudur. Makalenin amacı, erken dönem kurumsallaşma pratiğindeki temel eğilimlerin çocukluk sosyolojisinin ana disiplinindeki statüsünü nasıl 'sorunlu' hale getirdiğini tartışmaktır. Tartışma güçlü/sağlam bir sosyoloji kimliği geliştirmeden benimsenen disiplinlerarası yaklaşım, çocuk-yetişkin ikiliğine düşen kavramsal özerklik pratiği ve sosyoloji kuramlarıyla "yetersiz/zayıf" ilişki kurma iddiaları etrafında şekillenmektedir. Ayrıca makalenin diğer amacı bu soruna ilişkin alternatif yolların gerekliliğini vurgulamaktır. Bu bağlamda alternatif disiplinlerarası yaklaşım olarak sosyolojinin diğer alt disiplinleri ile ilişki kurma ve kuramsal olarak ilişkiyel yaklaşım gibi eğilimler çocukluk sosyolojisini ana akım sosyolojinin odağına çekmeye imkân sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Çocukluk Sosyolojisi, Kurumsallaşma, Disiplinlerarasılık, Sosyoloji Dernekleri, Sosyolojik Teori.

***The Place of Childhood and Children in Sociology: A Discussion on the
Problems of Early Period Institutionalization of Childhood Sociology***

Abstract: *The new interest towards childhood and children emerging in sociology since mid-1980s evolved into institutionalization efforts as a separate sub-discipline in a short time -during 1990s. This early period practice of institutionalization took place within the framework of basic dispositions such as interdisciplinary approach, organizational form of sociology associations, the nature of relationship with sociological theory in pionering and founding studies. However, it seems that these basic dispositions lead to sociology of*

* Arş. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Çanakkale/Türkiye. e-mail: fazilet1988@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1129-6164

Geliş Tarihi: 07 Nisan 2020

Kabul Tarihi: 15 Aralık 2020

Received: 07 April 2020

Accepted: 15 December 2020

childhood to be positioned on the periphery of sociology, not in the center as a sub-discipline, thereby problematizing the place of sociology of childhood in mainstream sociology -in the main fields of sociology-. Hence, the main argument of the article is that sociology of childhood to be positioned on the periphery of sociology is closely related to early period practice of institutionalization. The aim of the article is to discuss how these basic dispositions in early period practice of institutionalization render the status of childhood sociology 'problematic' in the main discipline. The debate circles around arguments of interdisciplinary approach adopted without developing a strong/solid sociology identity, practice of conceptual autonomy falling into child-adult dichotomy and 'inadequate/weak' relationship with sociological theories. Besides, the other aim of the article is to emphasize the necessity of alternative ways in relation to this problem. In this context, dispositions such as relationality with the other sub-discipline of sociology as alternative interdisciplinary approach and theoretically relational approach may make possible sociology of childhood to be focus of mainstream sociology.

Keywords: *Sociology of Childhood, Institutionalization, Interdisciplinarity, Sociological Associations, Sociological Theory.*

I. Giriş

Çocukların sosyolojideki varlığını erken ve yeni dönem olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Erken dönemde çocuklar nadiren sosyoloji araştırmalarına dahil edilmişler ve çoğunlukla sosyalleşmenin nesnelere olarak görülmüşlerdir. Bu bakış açısı Parsons'ın yapısal-işlevsel kuramında en somut haliyle karşımıza çıkarken, aynı zamanda Chicago ekolünün kent çalışmalarında çocukların suçla ilişkili olarak araştırmalara dahil edildikleri görülmektedir. Çocukların sosyolojide ayrı bir çalışma alanı olarak konumlanmasını ifade eden ve literatürde (Yeni) Çocukluk Sosyolojisi olarak adlandırılan yeni dönem, 1980'lerin ortalarından itibaren alanın önde gelen isimlerinin çocukların sosyolojide görece yokluklarını ve aynı zamanda sorunlu varoluşlarını sorgulamaları ile başlamıştır. Diğer bir deyişle (yeni) çocukluk sosyolojisi, erken dönemin eleştirileri üzerinde yükselmiştir.

Çocukluk sosyolojisinin ortaya çıkışı çocukların sosyolojideki eksikliği, görünmezliği, yokluğu argümanları ve tartışmaları üzerinden olmuştur (Thorne, 1987; James ve Prout, 2005; Ovortrup, 1993; Shanahan, 2007). Klasik sosyolojik teoriler, güncel sosyolojiye giriş ders kitapları ve önde gelen sosyoloji dergilerinden hareketle, ana akım sosyolojide çocuklar üzerine ilgi ve çalışma eksikliğini ilk kez 1986'da Anne-Marie Ambert dile getirmiştir (Thorne, 1987: 99; Mayall, 2013: 7). Yine 1986'da 'Çocukların Sosyolojik Çalışmaları (*Sociological Studies of Children*)' ilk sayısında Patricia Adler ve Peter Adler "çocukların ve çocuk gelişiminin çalışılmasının kuramsal ve ampirik olarak sosyoloji disiplininin merkezinde" olduğunu ifade etmişlerdir (Bass ve Kinney, 2011: xiii). Aslında bu ifade daha çok çocukluğun ve çocukların çalışılması hususunda sosyolojinin elverişli bir zemine sahip olduğu iması taşımaktadır. Jens Qvortrup'a göre ise çocuklar aile araştırmalarında ihmal edilmektedirler (Smith ve Greene, 2014: 179). Gertrud Lenzer de sosyal bilimlerde çocuklara yönelik ilgi eksikliğini eleştirenler arasındadır. Ona göre çocuklar bir grup olarak bilimsel araştırmanın öznelere olarak dikkate alınmamaktadır (Vanobbergen, 2015: 62). Buradan hareketle Lenzer (1991),

“sosyoloji disiplini içinde yeni özel bir araştırma alanı olarak Çocuklar Sosyolojisi’nin kuruluşunun yeni kuramsal yaklaşımları teşvik edeceğini, mevcut araştırma ilgilerinin sentezine ve bütünleşmesine imkân sağlayacağını, çocukları etkileyen kamu politikalarının şekillendirilmesine katkı sağlamada ve rol almada sosyologlara daha iyi fırsatlar sağlayacağını” ifade etmiştir.

Ayrıca sosyolojide çocuklara yönelik bakış açısının sorunlu olduğuna yönelik argümanlar ve tartışmalar alanın kuruluşunda belirleyici olmuştur. Barrie Thorne (1987: 1, 100) çocukların sosyolojide ‘kurban’, ‘tehdit’ ve ‘sosyalleşmenin öğrencileri’ olarak yer almalarını ve feminist araştırmalarda bile “kadınların görünmez meşguliyeti” olarak görülmelerini eleştirerek, çocukların bağımlı olmaları yanında failliğinin vurgulanması ve kavramsal özerkliklerinin sağlanması ekseninde çocukların sosyolojideki yerinin yeniden gözden geçirilmesini önermiştir. Bu argümanlar ve eleştirilerden hareketle, 1980’lerin ortalarında çocukların sosyolojik olarak araştırılmasına yönelik yeni bir ilgi ortaya çıkmıştır (Johnson, 2001: 87).

Çocukluk sosyolojisi birçok ülkede 1990’lı yıllarda gelişmiştir. 1990’ların ortalarında çocukluk sosyolojisi alanı uluslararası ağlar, iş birlikleri ve konferanslardan beslenmiştir. Sosyologlar çocukluğa dair belirsizliklere dikkat çekmişler ve onu kaçınılmaz bir şekilde toplumun ayrılmaz bir parçası olarak açıklamışlardır. Çocuğu toplumsal bir varlık, çocukluğu toplumsal bir olgu olarak görmek çocukluk sosyolojisinin başlangıç noktası olmuştur (Mayall, 2013: 32; Zeiher, 2010: 293-294; Strandell, 2010: 166). Çocukluğa bu yeni sosyolojik bakış, 1990’larda çocukluğun ve çocukların sosyolojideki varlığının çocukluk sosyolojisinin bir alt disiplin olarak kurumsallaşması olarak resmi bir statü kazanması ile sonuçlanmıştır. Bu dönemdeki kurumsallaşma özellikle araştırma merkezleri tarafından desteklenen projeler, sosyoloji dernekleri bünyesinde çocuklarla ilgili alt birimlerin kurulması, dergiler-yıllık süreli yayınlar ve alanın sınırlarını ve içeriğini belirleyen kurucu kitaplar üzerinden gerçekleşmiştir. Dolayısıyla aslında çocukluk sosyolojisinin kurumsallaşma deneyimi dikkate alındığında, literatürde bazen kullanıldığı haliyle çocukluk sosyolojisinin ‘yeni’ olarak kavramsallaştırılmasına (Yeni Çocukluk Sosyolojisi) mesafeli durmak gerekebilir: Kurumsallaşma sürecinden önce çocukların sosyolojideki varlığı ayrı bir çalışma alanı olarak gündeme gelmediğinden dolayı kurumsallaşmadan önce bir çocukluk sosyolojisinden bahsetmek pek mümkün görünmemektedir.

Johnson’a (2001: 87) göre bu ilgi, sosyolojinin çerperinde konumlanan çocukları merkeze doğru hareketlendirmiştir. Amerikan sosyolojisinde ilk kez sosyologlar çocukları yorumlayıcı bir bakış açısından hareketle ele almışlar ve onları sosyolojik analizin odağına yerleştirmişlerdir. Yine de günümüzde çocukluk sosyolojisinin sosyoloji disiplinindeki statüsünü dikkate aldığımızda, Johnson’ın (2001) bu tespiti sorgulanmalıdır. Zira kurumsallaşma pratiği ile çocukluk sosyolojisi statü olarak resmiyet kazanmıştır, fakat ana akım sosyolojide meşruiyet elde edememiştir. Priscilla Alderson, Madeleine Leonard, Leena Alanen, Doris Bühler-Niederberger gibi isimlerin “çocukluk sosyolojisinin hala ana akım sosyolojinin çerperinde konumlandığı” iddiaları bu meşruiyet sorununun kanıtı olarak görülebilir. (Leonard, 2016: 46; Bühler-Niederberger, 2010: 369; Smith ve Greene, 2014: 25, 34).

Dolayısıyla kurucu ve öncü çocukluk sosyologlarının çocukluğun ve çocukların sosyolojideki varlığının gerekliliği ve önemine dair tespit ve

ilgilerine rağmen onların ana akım sosyolojide konumlanması erken dönem kurumsallaşma pratiğinde işlevsel bir şekilde dikkate alınmamıştır. Bunun yerine çocukluk sosyolojisi multidisipliner bir çalışma alanı olan (Yeni) Çocukluk Çalışmaları'na evrilmiştir. Bu sonuç alanın kuruluş argümanı ile kurumsal örgütlenmesi arasındaki çelişkinin kanıtıdır. Böylelikle sosyolojinin alt disiplini olma iddiasındaki bir çalışma alanı için paradoksal bir durum ortaya çıkmaktadır: Sosyolojide çocuklara alan açma iddiası, pratikte sosyolojinin kavramsal araçlarını kullanan multidisipliner bir çalışma alanı olarak Çocukluk Çalışmaları'nın gelişmesi ve daha çok ön plana çıkması ile sonuçlanmıştır. Bu sorunun altında yatan nedenleri tespit etmek için bu makalede çocukluk sosyolojisinin en başından itibaren nasıl kurulduğu incelenmiş ve dolayısıyla erken dönem kurumsallaşma pratiği sorunsallaştırılmıştır. Buradan hareketle makalenin temel argümanı günümüzde çocukluk sosyolojisinin sosyolojinin çerperinde konumlanmasının onun erken dönem kurumsallaşma pratiği ile yakından ilişkili olduğudur. Makalenin amacı, erken dönem kurumsallaşma pratiğindeki temel eğilimlerin nasıl çocukluk sosyolojisinin ana disiplinindeki statüsünü nasıl 'sorunlu' hale getirdiğini tartışmaktır. Bu sorunlar alanın güçlü/sağlam bir sosyoloji kimliği geliştirmeden disiplinlerarası yaklaşımı benimsemesi, kavramsal özerklik pratiğinin çocuk-yetişkin ikiliğine düşmesiyle örgütlenme bakımından ana akım sosyolojinin bilimsel faaliyetleri ile kopukluk ve sosyoloji kuramlarıyla 'yetersiz/zayıf' ilişki kurma olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca makalenin diğer amacı bu soruna ilişkin alternatif yolların gerekliliğini vurgulamaktır. Bu bağlamda alternatif disiplinlerarası yaklaşım olarak sosyolojinin diğer alt disiplinleri ile ilişki kurma ve kuramsal olarak 'ilişkisel' yaklaşım gibi eğilimler çocukluk sosyolojisini ana akım sosyolojinin odağına çekmeye imkân sağlayabilir.

II. Çocukluk Sosyolojisinin Erken Dönem Kurumsallaşma Pratiğinin Temel Eğilimleri

Bir alt disiplin olarak çocukluk sosyolojisinin kurumsallaşması *teorik* olarak çocuklara ve çocukluğa yönelik sosyolojik ilginin ana disiplin olarak sosyoloji içerisinde konumlanmasına, örgütlenmesine, tanınmasına ve statü kazanmasına karşılık gelmektedir. Kurumsal kimlik kazanmayla birlikte alanın sınırlarının belirlendiği, alanda sürekliliğin sağlandığı bir süreç başlamıştır. Böylelikle çocukluğa dair bireysel akademik ve bilimsel ilgiler örgütlü bir forma bürünmüştür. Ayrıca kurumsallaşma sayesinde alanda çalışan araştırmacılar arasındaki etkileşim örgütsel düzleme taşınmıştır. Bu tür bir kurumsallaşma pratiğinin araştırılması ulusal ve uluslararası projeler, ulusal ve uluslararası sosyoloji dernekleri bünyesindeki alt birimler, dergiler ve kitaplar gibi çeşitli akademik oluşumlar ve yayınların incelenmesi ile mümkündür. Zira Qvortrup'a göre projeler ve dernek bünyesinde alana dair birimlerin kurulması çocukluk sosyolojisi alanının kurumsallaşmasının kaçınılmaz gereklilikleridir (Cook, 2018: 7). Fakat *pratikte* alanın kurumsallaşması sosyolojide gerçek anlamda bir tanınma ve meşru bir statü kazanmaya karşılık gelmemektedir: Çocukluk sosyolojisi sosyoloji bünyesinde *kurumsal kimlik* kazanmış fakat *meşru statü* elde edememiştir. Bunun yerine çocukluk sosyologları Çocukluk Çalışmaları alanında faaliyet göstermiş ve bu alanın gelişimine büyük ölçüde katkı sağlamışlardır.

Kurumsallaşmanın dönemselsel olarak incelenmesi ise daha ayrıntılı ve belirgin tespitler yapılabilmesi bakımından önem taşımaktadır. Çünkü her disiplin veya onun alt disiplini belirli bir tarihselliğin ve toplumsallığın ürünüdür-onlar disiplinlerin bünyesinde içkindir. Dolayısıyla kurumsallaşmanın tarihsel süreç içerisinde farklılaşabileceğinden hareketle, bu makalede çocukluk sosyolojisinin erken dönem -1990'lardaki- kurumsallaşma pratiği incelenmektedir. Ayrıca kurumsallaşmanın *araştırma ve öğretim* olarak boyutlara ayrılması süreç içerisindeki farklılaşmanın ortaya koyulabilmesi için gereklidir. Çünkü ilki ile ilişkili olarak çocukluk sosyolojisinin erken dönem kurumsallaşmasında araştırma boyutu ön plana çıkarken, öğretim boyutu arka planda kalmaktadır: Çocukluk sosyolojisinin erken dönem kurumsallaşma pratiği özellikle araştırma merkezleri tarafından desteklenen projeler, sosyoloji dernekleri bünyesindeki alt birimler ve Çocukluk Dergisi üzerinden disiplinlerarası yaklaşım, sosyoloji derneklerinin örgütlenme biçimi, öncü ve kurucu çalışmalarda sosyolojik teori ile kurulan ilişkinin niteliği gibi temel eğilimler etrafında şekillenmiştir.

A. Disiplinlerarası Yaklaşım

Öncelikli olarak Çocukluk Sosyolojisi'nin erken dönem kurumsallaşma pratiği güçlü bir disiplinlerarası yaklaşım vurgusu taşımaktadır. Ivar Frones, Gertrud Lenzer, Daniel Thomas Cook, Barrie Thorne, Alan Prout, Berry Mayall, Martin Woodhead gibi alanın öncü ve kurucu isimleri başından itibaren çocuklar ve çocukluk alanındaki çalışmaların disiplinlerarası açıklığa ve iş birliğine dayanan bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini düşünmektedirler (Smith ve Greene, 2014; Bass, 2010: 343). Örnek vermek gerekirse, Lenzer, kurucu başkanı olduğu Amerikan Sosyoloji Derneği (*American Sociological Association*) Çocuklar Sosyolojisi Birimi'nin (*Section on Sociology of Children*) kuruluşunu gerekçelendirirken böyle bir birimin çocuklarla ilgilenen diğer disiplinlerle ilişki kurmanın ve bir araya gelmenin ilk aşaması olacağını ifade etmiştir (Lenzer, 1991). Dernekler bünyesindeki örgütlenme mantığının yanı sıra, çoğunlukla sosyologların kurucusu veya yürütücüsü oldukları bazı proje ve dergilerde disiplinlerarası yaklaşımın izlerini açıkça görmek mümkündür.

Avrupa Toplumsal Refah Politikası ve Araştırması Merkezi (*The European Center for Social Welfare Policy and Research*) tarafından desteklenen Toplumsal Bir Olgu Olarak Çocukluk (*Childhood as a Social Phenomenon*) projesi sosyoloji alanından bilim insanlarının yoğunlukta olduğu disiplinlerarası bir araştırma örneği olmuştur. Bu proje, sosyoloji yanında iktisat, demografi ve sosyal politikayı kapsayan kuramsal bir yaklaşıma sahip olmasına rağmen öncelikle sosyolojide konumlanmıştır. Çocukluk sosyolojisi alanının öncü ve kurucu isimleri olarak bilinen Jens Qvortrup, Frones, Leena Alanen, Allison James, Anne Solberg gibi sosyologlar bu projede yer almışlardır. Mayall'a göre projenin önemi projede yer alanların genellikle sosyolog olmasıdır. 1987'de başlayan proje beş yıl süreli uluslararası bir araştırma programı kapsamında gerçekleştirilmiştir (Mayall, 2013: 18-20; Qvortrup, 1993: 119-120; Cook, 2018: 7; Smith ve Greene, 2014).

Çocukluk sosyolojisinin öncü ve kurucu isimlerinden olan Mayall 1990'ların başında farklı sosyal bilim disiplinlerinden araştırmacılarla çocukluk ve çocuklar üzerine yeni yaklaşımlar geliştirmek için Londra merkezli

Çocukluk Çalışma Grubu (*Childhood Study Group*) ve Çocukluk ve Toplum (*Childhood and Society*) seminer grubunu oluşturmuştur. Prout ve Mayall, Ekonomik ve Toplumsal Araştırma Kurumu (*Economic and Social Research Council-ESRC*) fonu ile 4-5 yıl içinde gerçekleşen bu seminerleri düzenlemeye devam etmişlerdir. Bu toplantılar fikirlerin geliştirilmesine ve bir araya gelip çalışmaların tartışılmasına olanak sağlamıştır. Çocukluk Çalışma Grubu'nun desteğiyle bu araştırmalar Mayall'ın (1994) editörlüğünü yaptığı çalışmada yayınlanmıştır (Mayall, 1994: 1; Mayall, 2013: 18). Yine İngiltere'de 1990'lı yılların sonlarında çocuklarla ilgili ampirik çalışmaların başlatılmasında önemli bir adım olarak 'Çocuklar 5-16 (*Children 5-16*)' araştırma programının ESRC tarafından finanse edilmesi olmuştur. Bu program sayesinde 22 araştırma desteklenmiştir. Çocukluk ve çocuklar üzerine çalışan farklı disiplinlerin yer aldığı bu araştırma programı multidisipliner bir örgütlenme biçiminde tasarlanmıştır. Bununla birlikte özellikle sosyoloji ve sosyal politika alanından katkılar ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmalar 2001-2005 yılları arasında 7 ciltten oluşan 'Çocukluğun Geleceği (*The Future of Childhood*)' adlı bir kitap serisi olarak yayınlamıştır (Mayall, 2013: 21-22; Prout, 2002a: 67-72). Bu seri çocukların gündelik yaşamlarının önemli görünümelerini incelemiş; ayrıca araştırmalar ve yeni eğilimler aracılığıyla olası, alternatif, gelecek yönelimler hakkında sorgulamalar yapmıştır. Böylece çocukluğun ne olduğu, ne olabileceği ve ne olması gerektiğine dair önemli tartışmayı gündeme getirmiştir (Prout, 2002b: xi).

Çocukluk sosyolojisinin erken dönem kurumsallaşmasında dergiler önemli bir yere sahiptir. Dergiler araştırma metotları ve sonuçlarının yayılmasını sağlamıştır. Bunlar arasında Norveçli sosyolog Ivar Frones'in kurucusu olduğu 1993'te yayın hayatına başlayan Çocukluk: Küresel Çocuk Araştırma Dergisi (*Childhood: Global Journal of Child Research*) ön plana çıkmıştır (Cook, 2018: 7). Dergi ilk olarak Norveç Çocuk Araştırma Merkezi'nin (*Norwegian Centre for Child Research*) girişimleri ile onun bünyesinde yayınlanmıştır. Avrupa'dan Frones, Alanen, Qvortrup; ABD'den Thorne ve Cook gibi çocukluk sosyolojisi alanının öncü ve kurucu isimleri derginin editörlüğünü veya yardımcı editörlüğünü yapmıştır (Cook, 2018: 6; Smith ve Greene, 2014; Melton vd., 2014: 14). Frones'e göre 1980'lerin sonlarında çocukluk çalışmalarının gündeme gelmesi ile disiplinlerarası bir dergi ihtiyacından doğan Çocukluk Dergi'si alana daha entelektüel bir bütünlük sağlamıştır (Cook, 2018: 6). Dergi sosyal çocukluk çalışmasının [çocukluk sosyolojisinin] merkezi yol gösterici görüşlerini diğer disiplinlerdeki çocuklar ve çocukluk kavramları ile bütünleştirmeyi amaçlamıştır (Alanen, 2012: 419). Çocukluk alanının kurumsal örgütlenmesinde en önemli adım uluslararası bir yaklaşıma sahip olan bu derginin yayınlanması olmuştur (De Castro, 2019, s. 245).

B. Sosyoloji Dernekleri Bünyesinde Örgütlenme

1990'larda alanın kurumsal örgütlenmesinde diğer önemli adımlar sosyoloji dernekleri bünyesinde ortaya çıkmıştır. Sosyoloji derneklerinde çocukluk sosyolojisi alanında çalışan araştırmacıların yer aldığı alt birimler veya çalışma grupları oluşturulmuştur. Bunlar arasında Amerikan Sosyoloji Derneği'nin Çocuklar Sosyolojisi Birimi (*Section on Sociology of Children*) ve Uluslararası Sosyoloji Derneği'nin (*International Sociological Association*)

Çocukluk Sosyolojisi (*Sociology of Childhood*) grubu özellikle önemlidir (Kinney, 2001: x; Bass ve Kinney, 2011: xiii). Zira ABD gerek çocukların ve çocukluğun sosyolojideki yokluğunun veya eksikliğinin dile getirilmesinde gerek çocukluk sosyolojisinin kurumsallaşmasında öncü olmuştur. Alanın gelişmeye başlaması, 1992’de Amerikan Sosyoloji Derneği bünyesinde Çocuklar Sosyolojisi Birimi’nin kurulması ile gerçekleşmiştir. Birimin kurucu başkanlığını alandaki ilk dersleri veren Gertrud Lenzer üstlenmiştir. Böylelikle dernek bünyesindeki üyeler arasında çocukların sosyolojisine yönelik ilgi resmi olarak kabul edilmiştir. Alanın kurumsallaşmasına yönelik böyle bir adım çocukluk üzerine araştırma yürüten birçok sosyologu cesaretlendirmiştir (Best, 1994: 4; Smith ve Greene, 2014: 73). Diğer taraftan çocukluk sosyolojisi 1994 yılında Uluslararası Sosyoloji Derneği (ISA) bünyesinde Çocukluk Sosyolojisi Çalışma Grubu’nun (*Working Group in Sociology of Childhood*) kurulması ile önemli bir zemin elde etmiştir (Bass, 2007: 146). 1998 yılında ise dernek bünyesinde alt birim olarak Çocukluk Sosyolojisi Araştırma Birimi (*Research Committee on Sociology of Childhood*) kurulmuştur. Jens Qvortrup ve Leena Alanen öncülüğünde kurulan birimin kurucu başkanlığını Qvortrup üstlenmiştir (Smith ve Greene, 2014; Melton vd., 2014: 14; de Castro, 2019: 244).

Amerikalı sosyologların çocuklar ve çocukluk üzerine çalışmalarına ev sahipliği yapan Çocuklar Sosyolojisi Birimi, yıllık yayın olarak Çocukların Sosyolojik Çalışmaları (*Sociological Studies of Children*) serisini çıkartmaya başlamıştır. Bu seri çocuklar üzerine çalışan sosyologların toplandığı tek Amerikan yayını olarak ön plana çıkmaktadır. Daha sonra birimin adı ergenler üzerine çalışan bilim insanlarını da kapsamı için 2001 yılında Çocuklar ve Gençlik Sosyolojisi Birimi (*Section on Sociology of Children and Youth*), yıllık yayın serisinin adı Çocuklar ve Gençliğin Sosyolojik Çalışmaları (*Sociological Studies of Children and Youth*) olarak güncellenmiştir (Bass, 2010: 336, 343; Kinney, 2001: ix; Best, 1994: 4). Bu kararın verilmesinde William Corsaro etkili olmuştur. O, birim sadece çocuklara odaklanırsa varlığını devam ettiremeyeceğini düşünmüştür. Yapılan değişikliklerle birim daha kapsayıcı hale getirilmiştir (Smith ve Greene, 2014: 73).

ABD’deki bu birim Almanya ve Fransa’daki sosyoloji derneklerinde Çocukluk Sosyolojisi alt birimleri veya çalışma gruplarının oluşturulmasını teşvik etmiştir (Vanobbergen, 2015: 62). Kıta Avrupası sosyoloji geleneğinde çocukluk sosyolojisi eğitim sosyolojisi ve aile sosyolojisi gibi alt disiplinlerin bünyesinden ortaya çıkmıştır. Kurumsallaşma bu alt disiplinlerden ayrılan sosyologların sosyoloji dernekleri bünyesinde alt birimler olarak örgütlenmesi ile gerçekleşmiştir. Örneğin Alman Sosyoloji Derneği’nin (*German Sociological Association*) Eğitim Sosyolojisi birimindeki 15 sosyolog 1980’de son dönemlerdeki ‘Çocuklukta Değişimler’ üzerine çalışmaya başlamışlardır. Devam eden yıllarda çocukların gündelik yaşamı ile ilgili araştırma projeleri ve konferanslar gerçekleştirilmiştir. 1994’te büyük ölçüde genişleyen grup kendini eğitim bilimleri alanından ayırarak 1997’de Alman Sosyoloji Derneği’nin bünyesinde Çocukluk Sosyolojisi (*Sociology of Childhood*) alt birimini oluşturmuştur (Zeiher, 2010: 293). Fransa’da ise 1994’te Uluslararası Fransızca Konuşan Sosyologlar Derneği (the International Association of French-Speaking Sociologists-AISLF) bünyesindeki Aile Sosyolojisi Araştırma Komitesi (the Research Committee ‘Sociology of Family’) ‘Çocukluklar’ başlıklı bir konferans düzenlemiştir. Konferansta çocukluk konusunun hem

Fransız hem Amerikan sosyolojisindeki marjinalliğine dikkat çekilmiş, çocuğun ailenin bir üyesi olduğuna yönelik yaklaşımların gözden geçirilerek yeni yaklaşımların gerekliliği ortaya koyulmuştur. Buna rağmen dernek bünyesinde Çocukluk Sosyolojisi Araştırma Komitesi'nin kurulması ancak 2000 yılında Quebec'teki kongrede gerçekleşmiştir. Bu komite kurulmadan önce çocukluk ve çocuklar üzerine çalışan sosyologlar Aile Sosyolojisi Araştırma Komitesi bünyesinde faaliyet göstermişlerdir (Sirota, 2010: 250-253).

Çocukluk sosyolojisinin ayrı bir alt disiplin olarak sosyoloji dernekleri bünyesinde kurumsallaşmasına yönelik ilk adım Amerikan sosyolojisinden gelmesine rağmen, alan daha çok İngiltere ve Kuzey Avrupa ülkelerinde gelişme göstermiş ve kurumsal olarak örgütlenmiştir. Avrupa'da Leena Alanen, Berry Mayall, Allison James, Alan Prout, Chris Jenks ve Jens Qvortrup gibi sosyologlar arasında oluşan ağ ve etkileşim, konferansların düzenlenmesi, projelerin üretilmesi, dergi ve kitapların yayımlanması ile çocukluk sosyolojisinin erken dönem kurumsallaşmasını sağlamıştır. Thorne ve Corsaro gibi ABD'li sosyologlar bu çalışma ağına dahil olmuşlardır (Smith ve Greene, 2014: 225).

C. Sosyolojik Kuramsallaştırma ile Kurulan İlişki

Çocukluk sosyolojisinin başlangıcında kuramsal gelişmelerden ziyade ampirik gelişmeler ön plana çıkmaktadır. Yine de bu iddia alanın kuruluşunda kurama ilginin veya kuramsal oluşumların eksik olduğu anlamına gelmemektedir (Gaitan, 2014: 786). Zira çocukluk sosyolojisi alanında öncü ve kurucu kitaplar kurumsallaşmanın önemli dinamiklerindedir. Bu kitaplardan bazıları kuramsal tartışmaların yapıldığı çalışmalar olarak ön plana çıkarken (James ve Prout, 1997/2005; James, Jenks ve Prout, 1998/2007; Corsaro, 1997/2005); diğerleri projelerden üretilen ampirik araştırmaların toplandığı çalışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır (Qvortrup vd., 1994, Mayall, 1994).

James ve Prout'un (2005) çocukluk sosyolojisi alanının çerçevesini belirleme çabası (Shanahan, 2007: 419); James, Jenks ve Prout'un (2007) çocukluğun sosyolojik olarak çalışılmasında kuramsal olarak çocuklukla nasıl ilişki kurulacağına odaklanmaları; Corsaro'nun (2005) "yorumlayıcı yeniden üretim" kavramı aracılığıyla alternatif sosyalleşme kuramı geliştirmesi ile aslında çocukluğun ve çocukların sosyolojik olarak çalışılmasının önemli örneklerini ortaya koyulmuştur. Yine de bu çalışmaların birtakım eksiklikleri bulunmaktadır ki, bunlar ana akım sosyoloji ile kurulan ilişkiyi sorunlu hale getirmiştir. Örneğin James ve Prout (2005) farklı disiplinlerden çocukluk araştırmacıları farklı toplumsal bağlamlarda çocukluğun inşasını incelemişler fakat ana akım sosyolojideki sembolik etkileşimcilik, fenomenolojik sosyoloji ve toplumsal inşacılık gibi yorumcu kuramlara yer vermemişlerdir. Shanahan'a (2007: 420-421) göre Corsaro'nun (2005) çalışması çocukluk sosyolojisi literatüründe merkezi olmasına rağmen Zelizer'in (1985) çalışması çocukluk sosyolojisini, sosyoloji disiplininin merkezine getirmekte ve aslında disiplinlerarası yaklaşım sergilemekte daha başarılıdır. Zelizer'in bu çalışması Corsaro'nun kuramsal olarak daha istikrarlı olduğu etnografik çalışmalarının tersine, kuramsal ve metodolojik olarak daha eklektiktir: Çocukluk sosyolojisi ekonomik, politik ve kültürel sosyolojiyle ilişkilendirilmektedir.

Mayall'ın (1994) editörlüğünü yaptığı çalışma, çocukları sosyolojik teoride konumlandırma çabasının ürünüdür. Çocukların yapısal ve toplumsal

bağlamlardaki deneyimleri, özellikle çocukların gündelik yaşamlarının inceleyen araştırmalar ön plandadır. Makro ve mikro arasında kurulan bir ilişki bağlamında çocuklar ve yetişkinler arasındaki kuşak ilişkileri dikkate alınmıştır. Qvortrup vd.'nin (1994) çalışması çocukluğu sosyal politika ve kuşaklararası ilişkilerden hareketle tartışan makro-yapısal konularaⁱⁱ odaklanmıştır. Alanın gelişimine çok önemli katkıları olan bu kitap hem karşılaştırmalı ampirik veriyi hem yeni kavramsal ve kuramsal kavrayışları birleştirmiştir; fakat alana giriş sağlamak yerine kuram, politika-odaklı tartışmayı ön plana çıkarmıştır. Bu çalışmanın ana odağı ayrı bir çalışma alanı olarak çocukluk sosyolojisine zemin hazırlamaktadır. Bu çalışma çocukluğa ve çocuklara kavramsal bir özerklik sağlamayı amaçlamış ve böylece sosyolojide daha genelde sosyal bilimlerde çocuklara kulak vermiştir. Yine de araştırma verisi ikincil bir doğaya sahip olduğundan dolayı çocukların kendilerinin konuşmasına ve çocukluğun çocuklar tarafından onların terimleriyle açıklanmasına nadiren imkân sağlamıştır. Özetle, bu iki çalışma çocukların çocukluklarının toplumsal cinsiyet, toplumsal sınıf, ırk ve kültüre göre farklılaştığını açıkça kabul etmesine rağmen, bu farklılaşmaya dair az ampirik kanıt sunmakta ve bu farklılaşmanın kuramsal çıkarımlarını çok dikkate almamaktadır. Ayrıca onlar kuramı vurgulamalarına rağmen çocukluk sosyolojisinin sosyolojideki önemli birçok kuramsal tartışma ile ilişki kurma iddiası taşımamaktadır (Parton, 1995; Mayall, 1994; Brannen ve O'Brein, 1995: 730-735).

Çocukluk dergisinin erken dönem çalışmalarında çocukluk sosyologları ekonomik, toplumsal ve kültürel yapıların çocukluğu nasıl dönüştürdüğü ve şekillendirdiği üzerinde durmuşlar; dolayısıyla toplumun ve toplumsal değişmelerin anlaşılmasında çocukluğun ve çocukların önemini gözetmişlerdir (Frones, 1996; Huggins ve De Castro, 1996; Tarifa ve Kloep, 1996). Bazı çalışmalarda toplumsal cinsiyet, etnisite, göç, aile yapısı gibi toplumsal kategoriler bağlam olarak dikkate alınmasına rağmen çocuklar metodolojik olarak arka planda kalmıştır: Çocuklar üzerine odaklanma ve yorumlamalar sınırlıdır (Odebiyi, 1993; Tisenkopfs, 1993). Fakat bazı çalışmalarda hem yapısal koşulların hem çocukların deneyimlerinin dikkate alındığı, makro ve mikro boyutların birleştirildiği görülmektedir (Corsaro, 1993; Jenks, 1994; Olutayo, 1994). Yine de bu çalışmalarda sosyolojik kuramsallaştırmaların nadiren kullanılması alanın gelişimi bakımından eksiklidir. Sosyolojik kuramsallaştırma ile ilişki kurma bakımından Huggins ve De Castro'nun (1996) çalışması istisna bir örnektir. Onlar kurban olarak tanımlanan sokakta çalışan çocukların toplumsal ve kültürel olarak nasıl yapılandırıldığını Howard Becker'in sapkınlık sosyolojisi perspektifiyle incelemiştir. 'Çocukların Sosyolojik Çalışmaları' serisinin erken dönem çalışmalarında çocuklarla ilgili konular veya çocukların belirli bağlamlardaki deneyimlerinin toplumsal, yapısal, makro düzey süreçler (toplumsal cinsiyet, etnisite, güç ilişkileri, aile yapısı, ailenin maddi geliri vb. yapısal kategori veya değişkenler) tarafından nasıl şekillendirildiği üzerinde durularak makro-mikronun etkileşimi tespit edilmeye çalışılmıştır.

III. Tartışma

Çocukluk sosyolojisinin erken dönem kurumsallaşma pratiğinin temel eğilimleri olan güçlü/sağlam bir sosyoloji kimliği geliştirmeden disiplinlerarası yaklaşımın benimsenmesi, kavramsal özerklik pratiğinin çocuk-yetişkin

ikiliğine düşmesiyle gerek sosyoloji dernekleri bünyesindeki alt birim örgütlenmelerinde gerek proje ve dergilerin yayın faaliyetlerinde ana akım sosyoloji ile kopukluk ve sosyoloji kuramları ile ‘yetersiz/zayıf’ ilişki kurma onun ana akım sosyolojideki yerini sorunlu hale getirmiştir: Çocukluk sosyolojisi sosyoloji ile güçlü bağlar kuramamış ve onun çeperinde konumlanmıştır. Alanın öncü ve kurucu sosyologlarının ayrı bir disiplin olarak kuruluş argümanları ve kurumsal örgütlenmesi arasındaki çelişki bu sorunun çatisını oluşturmaktadır: Çocukluk sosyologları sosyolojide çocukların yokluğu, eksikliği, görünmezliği, ihmali veya sosyologların çocukluğa ve çocuklara ilgisizliğine dair argümanlarla yola çıkmışlardır; fakat pratikte, sosyolojik bakış açısı ve sosyolojinin kavramsal araçları ile çocukluk sosyolojisini ana akım sosyoloji yerine multidisipliner bir çalışma alanı olan Çocukluk Çalışmaları’nda konumlandırmışlardır. Örneğin James ve Prout (1997/2005) çocukluk sosyolojisinin kurucu kitaplarından olan çalışmalarında belirledikleri altı temel özelliği Çocukluk Çalışmaları’na atıfla ifade etmektedirler. Bu eklemleme, iç içe geçme aslında Çocukluk Çalışmaları’nda kurucu dinamiğin sosyolojiden gelmesiyle ilişkilidir. Zira bu alanda sosyologların öncü rolü daha önce belirtildiği gibi açıktır. Bu durum Prout’un (2005: 2) şu cümleleri ile somutlaşmaktadır:

“Çocukluğa ve çocuklara yönelik yeni araştırma yaklaşımı başından itibaren sosyoloji, antropoloji, psikoloji, tarih, coğrafya gibi disiplinlerin katkılarını içeren multidisipliner ve disiplinlerarası boyuta sahiptir. Aslında dinamiğin çoğu sosyolojiden gelmesine rağmen disiplinlerin kesişimi olarak çocukluğun yeni sosyal çalışmaları olarak da ifade edilmektedir.”

Sosyoloji ve Çocukluk Çalışmaları arasındaki bu ilişki birbirini tamamlamaktadır. Çocukluk Çalışmaları alanında 1990’larda kurulmaya başlayan araştırma merkezleri, lisans ve lisansüstü programları ve dersler sosyologların katkılarında, sosyolojinin kuram ve metotlarından faydalanmışlardır. Böylece Çocukluk Çalışmaları’nın gelişiminde Avrupalı sosyologların önemli katkıları olmuştur (Bass, 2007: 146; Bass, 2010: 336). Çocukluk hakkındaki sosyolojik kavramlar ve yaklaşımlar disiplinin kendisinden ziyade eğitim bilimleri, sosyal hizmet gibi diğer disiplinler tarafından daha fazla benimsenmektedir. Bu disiplinler çocukluğu ve çocukları anlamaya çalışırken sosyolojik kavram ve yaklaşımlarla bütünleşmişlerdir (Strandell, 2010: 178-179).

Disiplinlerarası yaklaşım vurgusunda öncü ve kurucu isimlerin akademik birikim ve kariyerlerinin multidisipliner bir karakter taşımasının etkili olduğu söylenebilir. Avrupalı özellikle İngiltere’deki çocukluk sosyologlarının akademik kariyerleri antropoloji (Allison James, Alan Prout), eğitim bilimleri (Leena Alanen, Berry Mayall, Priscilla Alderson), psikoloji (Martin Woodhead) gibi çeşitli disiplinlerle ilişkilidir. Aynı zamanda çocuklar veya çocuklukla ilgilenen diğer sosyal bilimlerin sosyolojik kavram ve kuramlara ilgisi disiplinlerarasılığı teşvik etmiştir. Dolayısıyla gerek sosyologların Çocukluk Çalışmaları alanına yönelmeleri gerek bu alandaki diğer disiplinlerin sosyolojiye olan ilgisi bağlamında disiplinler arasında *karşılıklık* temelinde bir etkileşim ve iş birliği ortaya çıkmıştır.

Özerk bir çalışma alanı olarak çocukluk sosyolojisi iddiasının Çocukluk Çalışmaları’na evrilmesinin kaynağında çocukluk sosyolojisinin en başından itibaren disiplinlerarası yaklaşımın benimsemesi yatmaktadır. Aslında

disiplinlerarasılık çalışma alanlarının gelişimi ve niteliği bakımından önemli ve çoğunlukla teşvik edilen bir metodolojik yaklaşımdır. Bu yaklaşım çocukluk sosyolojisinde çocukluğa yapısal yaklaşım -çocukluğun toplumun sürekli yapısal unsuru olarak görülmesi- zemininden hareketle teşvik edilmiştir. Çocukluğa yapısal yaklaşımın öncüsü olan Qvortrup, çocukluğun ve onunla ilişkili diğer toplumsal kategorilerin yapısal değişimini takip etmek gerekliliğine işaret etmektedir. Toplumsal kategorilerin karşılıklı ilişkisi içinde farklı çocukluk ve yetişkinlik inşaları ortaya çıkabilir. Bu disiplinlerarası yaklaşımı gerekli kılmaktadır (Qvortrup, 1994: 23).

Disiplinlerarasılık için önce araştırmacının kendi disipliniinde yetkin olması gerekmektedir. Bu bağlamda örneğin disiplinlerarası çocukluk çalışmaları geliştirmek için güçlü bir çocukluk sosyolojisine ihtiyaç vardır. Ancak bu alt disiplinin ‘ana disiplin’ ile güçlü bağlantılar kurmasını ve güçlü bir disiplin kimliği geliştirmesini gerektirmektedir. Böyle olmadığında sorunlar ortaya çıkacaktır (Alanen, 2012: 421). Bu bağlamda çocukluk sosyolojisinin bugün sosyolojideki statü ve meşruiyetine baktığımızda, bu yaklaşımın olumsuz sonuçları olmuştur: Disiplinlerarası yaklaşımın ana akım sosyoloji ile güçlü bağ kurmadan, dolayısıyla güçlü/sağlam bir sosyoloji kimliği geliştirmeden gündeme getirilmesi aralarında kopukluğa yol açmış ve en başından etkileşime girme olasılığını zayıflatmıştır. Sosyolojik odağı belirsizleştiren bu metodolojik tercihin seyrini ve sonucunu Punch’ın (2020: 129) şu tespiti ile somutlaştırmak mümkündür: “Çocukluk Çalışmaları 1980’lerin sonlarında ‘yeni çocukluk sosyolojisi’ olarak başlamıştır. 1990’larda ‘sosyal çocukluk çalışmaları’ olarak tanınmıştır. Daha genişleyen alan şimdi daha yaygın bir şekilde ‘Çocukluk Çalışmaları’ olarak adlandırılmaktadır”. Artık multidisipliner bir karakter taşıyan alan bugün sadece sosyologlar, psikologlar, antropologlar ve tarihçiler değil, iktisatçılar, siyaset bilimciler, coğrafyacılar, felsefeciler tarafından doldurulmaktadır (Alanen, 2012, 419). Bununla ilişkili olarak, üniversitelerde disiplinlerarası araştırma birimleri ve merkezleri geliştirme çabaları çocukluğa yönelik disiplinlerarası yaklaşımın yayılmasına yol açmış; bu çocukluk sosyolojisinin ana sosyolojik kuramsallaştırmayı etkileme olasılığını daha da zayıflatmıştır (Leonard, 2016: 46).

Disiplinlerarası yaklaşımın çocukluk sosyolojindeki uygulamasının bu ‘sorunlu’ karakterinden hareketle, *alternatif* bir yaklaşım ihtiyacı olduğu açıktır. Böyle bir yaklaşım sosyolojinin alt disiplinleri ile kurulan bir ilişkisellik mümkün olabilir. Çocuklukla daha doğrudan bağlantılı olan Feminist sosyoloji, toplumsal cinsiyet çalışmaları, aile sosyolojisi, eğitim sosyolojisi, kuşaklar sosyolojisi gibi alt disiplinler ile kurulan ilişkisellik, çocukluk sosyolojisinin ana akım sosyolojiye eklenmesinde bir imkân olarak değerlendirilebilir. Zira Kuzey Avrupa ülkeleri, İngiltere ve ABD’de feminist ve kültürel çalışmalar; Almanya ve Fransa’da eğitim sosyolojisi alanı çocukluk sosyolojisinin gelişiminde belirleyici olmuştur. Bu araştırma gelenekleri ve bilimsel kültür çocukların sosyolojik olarak çalışılmasına imkân sağlamıştır (Bühler-Niederberger, 2010: 375-376). Bu bağlamda çocukluk sosyologlarının gerek içinden çıktıkları araştırma geleneklerine gerek kuruluş argümanına -çocuklara sosyolojide yer açma- yeniden dikkat yönelmeleri gerekmektedir. Ayrıca daha genelde, ekonomik, politik ve kültürel sosyoloji gibi alt disiplinlerle ilişki kurmak alanın sosyolojideki varlığı bakımından işlevsel olacaktır. Nitekim toplumsal bir olgu olarak çocukluk toplumun ekonomik, politik, kültürel

boyutlarından bağımsız değildir ve onlar çocukluğun toplumsal inşasında çalışır durumda olduğundan dolayı sosyolojik kuramsallaştırmaları dikkate alınmalıdır.

Böyle bir yaklaşımın izini sürdüğümüzde, feminist sosyoloji geleneği ve aile sosyolojisi alanları özelinde örnekler karşımıza çıkmaktadır. Thorne 1987’de yazdığı makalede çocukluk çalışmaları ve kadın çalışmaları arasında açıkça bir bağ kurmuştur. O çocukluk çalışmalarına feminist kuram ve kadınlarla çocuklar arasındaki bağ aracılığıyla yöneldiğini ifade etmiştir (Smith ve Greene, 2014; Thorne, 1987: 100). Thorne (1993) ‘Toplumsal Cinsiyet Oyunu: Okulda Kızlar ve Erkekler (*Gender Play: Girls and Boys in School*)’ adlı çalışmasında çocukların oyunlarını klasik feminist analiz üzerinden incelemiş ve çocukların kendileri için cinsiyetçi rolleri, kavrayışları ve deneyimleri nasıl oluşturduklarını göstermiştir. Ayrıca bu cinsiyetçi kavrayışların bağlamlara göre nasıl farklılaştığını ortaya koymuştur (Shanahan, 2007: 419).

Aile ve eğitim sosyolojisi çalışmalarında çocukluğa yeni yaklaşım - çocukların toplumsal aktörler olarak görülmesi- zaviyesinden bakılabilir. Örneğin aile sosyolojisi alanında boşanma konusu üzerine yapılan bir araştırmada çocuklar toplumsal aktörler olarak görülerek onların boşanma sürecindeki rolü dikkate alınabilir. Bunun bir örneği Çocukluk dergisinin 2003 yılındaki “Boşanma ve Çocukluk Üzerine Yeni Bakış Açılımları (*New Perspectives on Childhood and Divorce*)” başlıklı özel sayısında farklı disiplinlerin katkılarıyla ortaya çıkmıştır. Yine eğitim sosyolojisi çalışmalarında çocukları “sosyalleşme nesnelere” veya “geleceğin yetişkinleri” olarak görme anlayışı yerine toplumsal aktörler olarak çocukların yerleştirilmesi çabası içinde olunabilir. Dolayısıyla aslında atılması gereken öncelikli adım, çocukluk sosyolojinin temel kabullerinden olan “toplumsal aktör olarak çocuk” anlayışının diğer alt disiplinlerde karşılık bulmasını ve yerleşmesini sağlamaktır. Bu çabaya karşılık ayrıca diğer alt disiplinlerin çocukların sesine kulak vermeye açık olması önemlidir. Böyle bir etkileşim düzleminde çocukluk sosyolojisi alanında çalışan araştırmacılara daha fazla görev düşmektedir. Buradan hareketle, diğer disiplinlerle kurulan ilişkiyi dikkate almakla birlikte, öncelikli olarak içinden çıktığı sosyoloji gelenekleri başta olmak üzere sosyolojinin diğer alt disiplinleri ile kurulan ilişkiselliğin alanın gelişimi ve statü kazanımı için daha işlevsel bir metodolojik yaklaşım olacağı düşünülmektedir.

Çocukluk sosyolojisinin alt disiplin olarak kurumsallaşmasının temelinde çocukluğun kavramsal özerkliği iddiası yer almaktadır. “Kavramsal özerklik” görüşü Barrie Thorne (1987) tarafından ileri sürülmüştür. Bu görüş hedeflenen grup veya kategori olarak doğrudan çocukluğa odaklanmayı savunmaktadır: Doğrudan çocukluğa odaklanmak ve onu merkeze almak. Çocukların kavramsal olarak özgürleştirilmesi ve kavramsal “eşitlik” in sağlanması statü kazanma çabasıdır (Qvortrup, 1994: 20). Çocukluk üzerine yeni yaklaşımların gelişiminde çocukluğun kavramsal özerkliğinin inşası önemlidir. Bu çocukluğun uzun süredir içinde saklı olduğu aile, okul, refah sistemi gibi kurumsal bağlamlardan ayrı olarak kavramsallaştırılmasına olanak sağlamıştır (Prout, 2002a: 70). Bu bağlamda, çocukluk sosyolojisinin öncelikli görevlerinden biri çocukların toplumsal dünyalarını ailenin dışında genişletmek ve çocukların ve çocukluğun çalışılmasını aile sosyolojisi alanına tabi olmaktan çıkarmak olmuştur (Strandell, 2010: 167). Benzer şekilde çocukları eğitim alanı

dışında daha geniş bağlamlarda çalışarak eğitim sosyolojisi alanına tabi olmaktan çıkarmak buna dahil edilebilir. Dolayısıyla kurumsal özerklik ile analiz birimi olarak çocukların aile sosyolojisi ve eğitim sosyolojisinden ayrılması ve spesifik ve ayrı bir çalışma alanı olarak çocukluk sosyolojisi adı altında örgütlenmesi kastedilmektedir. Bu haliyle aslında çocukluk sosyolojisi, çocukluğun modern kurumları olan aile ve eğitim alanlarından özgürleşmesinin, daha geniş toplumsal alanlara açılmasının bir görünümüdür.

Kavramsal zerklik iddialarının temelinde modern çocukluk anlayıřıⁱⁱⁱ yatmaktadır. Modern ocukluk anlayışı çocukluğun yetişkinlikten ayrılığının vurgulanmasıdır. ocukluğun yetişkinlikten ayrı veya farklı bir varoluş durumu ve yetişkin olma süreci olarak kurulması yetişkin-ocuk dikotomisi/ikiliği üzerinden gerçekleşmiştir (Prout, 2005: 52). Bu ikilik çocukluğa yapısal yaklaşımın temelindeki kategorik anlayışla pekişmiştir. Yapısal yaklaşım, çocukluğun ve yetişkinliğin ayrı kategoriler olarak grldğ kategorik anlayışa sahiptir. Çocukluk sosyologları arasında Jens Qvortrup bu yaklaşımı fazlasıyla teşvik etmiştir (Alanen, 2014: 136): “ocukluk, çocuklar tarafından ortak bir Şekilde paylaşılan ve onu diğer toplumsal kategorilerden ayıran görünümlere ilişkin bir gerçekliktir” (Qvortrup, 1993: 121). Bu bağlamda kendini sosyolojinin karşıt dikotomileri içinde kuran çocukluk sosyolojisi modern çocukluğu yetişkinlikten ayrı bir varoluş durumu, spesifik bir form olarak görmüştür. Çocukluk alışmaları bu modern çocukluk anlayışının bir parçasıdır. ocukluğun yetişkinlikten ayrılığı fikri, çocukluğun spesifik ayrı bir çalışma alanı olarak kurulmasında belirleyici olmuştur (Prout, 2005: 35).

Bu bağlamda, çocukluk sosyolojisi toplumun çok spesifik bir görünümünü -çocukların ve yetişkinlerin dünyasındaki bölünmeyi-sunmaktadır. Bu dar bakış açısı dışındaki olaylar göz ardı edilmektedir (King, 2007). Aslında sosyologlar psikologların insan gelişimi bakımından çocukların sosyal doğaya sahip oldukları argümanını eleştirirken çocukluk ve yetişkinlik arasındaki farklılaşma varsayımlarıyla bazen kendileri tuzağa düşmektedir (Brannen ve O’Brein, 1995: 737). Bununla ilişkili olarak Leonard (2016: 45-46) ocukluğun sıklıkla sosyolojinin ana bileşeni olmaktan ziyade ayrı, spesifik, kuramsal ve ampirik araştırma konusu olarak kavrandığından dolayı ana akım sosyolojinin ilgileri ile btnleşmediğini ileri sürmektedir. Alderson amaçlarının çocukları ana akım sosyolojiye getirmek olmasına rağmen çocukları alt uzmanlık alanları içine hapsettiklerini kabul etmektedir (Smith ve Greene, 2014: 34). ocukluğun ve çocukların kavramsal özerkliği bağlamında onlar çocukluğun sınırlarını belirleme, çocukların toplumsal, metodolojik ve yasal statüsü ile meşgul olmuşlar; bunu yaparken yetişkin dünyasından uzaklaşmışlardır. Böylece ocukların sosyolojik çalışmaları çoğunlukla çocukları merkeze alan tek yönlü bir metodolojik zeminde gelişmiştir. Bu yetişkin dünyasından izole olmaya yol açan dikotomik yaklaşımın sonucudur. Dolayısıyla kavramsal özerklik pratiğinin ocuk-yetişkin ikiliğine düşmesi - çocukları yetişkin dünyasından ayrı olarak inceleme aslında modern çocukluğun toplumsal tarihi ile ilişkili olarak ortaya çıkmıştır.

Diğer taraftan bazı çocukluk sosyologları özelde sosyolojinin genelde sosyal bilimlerin yetişkin-merkezli olmayı sürdürmelerinin çocukların sosyolojideki yerini sorunlu hale getirdiğini düşünmektedir. Zira Alderson (Smith ve Greene, 2014: 34) ve Punch’a (2020: 129) göre ana akım sosyal bilimler büyük lde yetişkin-merkezli olmayı sürdürmekte ve çocukları göz

ardı etmektedir. Alanen çocukları sosyolojinin merkezine çekmeyi umduklarını fakat sosyolojinin hala yetişkin-merkezli olduğunu ileri sürmektedir (Smith ve Greene, 2014: 25). Bu yetişkin-merkezli araştırma geleneği çocukların sosyolojide çalışılmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Ana akım sosyoloji çocuklar veya çocukluk üzerine sosyolojik araştırma yapmayı bütünüyle göz ardı etmektedir. Neredeyse tüm ülkelerde çocuklarla ilgili sosyolojik araştırma ile ana akım sosyoloji arasındaki ilişki zayıftır (Bühler-Niederberger, 2010: 369; 383). Alanen ise, ana akım sosyoloji ile kopukluğun başka bir yönü olarak sosyoloji toplantılarına davet edilmediklerini, onun bir parçası olmadıklarını ve çocukluk üzerine çalışan sosyologların kendi toplantılarını organize ettiklerini ifade etmektedir (Smith ve Greene, 2014: 25). Ayrıca Punch (2020: 129) çocukluk üzerine çalışan araştırmacıların ana akım sosyoloji dergilerine makale gönderdiklerinde, çalışmalarının hakem sürecine gönderilmeden alanda uzman dergiler^{iv} olduğu tavsiyesi ile geri gönderildiğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla Priscilla Alderson'ın ifade ettiği gibi çocukluk araştırmacıları sıklıkla 'yetişkin' dünyasına mesafeli dururken, ana akım sosyal bilimler büyük ölçüde yetişkin-merkezli olmayı sürdürmüşler ve çocukları göz ardı etmişlerdir (Smith ve Greene, 2014: 34). Aslında bu Çocukluk Çalışmaları ve ana akım sosyal bilimlerin karşılıklı olarak birbirlerini dışlamalarının sonucudur. Çocukluk sosyolojisinin erken dönem kurumsallaşma pratiğinin sorunsallaşması bunun bir yansımasıdır. Kavramsal özerklik pratiğinin çocuk-yetişkin ikiliğine düşmesi ve ana akım sosyolojinin çocukluğa ve çocuklara yönelik hâlâ sürmekte olan ilgisizliği *karşılıklı olarak* bu kopuşa zemin hazırlamıştır.

Çocukluk sosyolojisinin erken dönem kurumsallaşma pratiğinde sorunsallaşan diğer boyut sosyolojik kuramlarla ilişki kurmadaki 'yetersizlik/zayıflık'tır. Prout'a göre (yeni) çocukluk sosyolojisi sosyolojik söylemde çocukluğa alan açılması yerine çocukluğun karmaşıklığının ve belirsizliğinin üzerine gidilmesini tercih etmiş; daha ziyade çocukluğa dair alanı netleştirmeye çalışmıştır (Prout, 2011: 6). Alanın öncü ve kurucu isimleri yeni alanı kuramsal ve metodolojik olarak belirlemeye çalışmışlardır. Onlar çocukluğun sosyolojik kavramlarla nasıl anlaşılacağı ile meşgul olmuşlardır (Cook, 2018: 7). Onların bazıları ana akım sosyoloji ve sosyal teori ile ilişki kurmada yetersiz kaldıkları öz eleştirisinde bulunmaktadır. Bu eleştiriler çocukluğun çalışılmasında toplumsal yapı odağının eksik kaldığı argümanına dayandırılmaktadır. Alanen sosyolojinin toplumsal yapılar hakkında olduğu halde çocukluğu toplumsal yapılar olmaksızın ortaya koyduklarını ifade etmektedir (Smith ve Greene, 2014: 25). Morrow'a göre çocuklar ve çocukluk hakkında sosyolojik olarak düşünme alanı iyi yapılandırılmasına rağmen çocukların gündelik yaşamlarını şekillendiren ve sınırlandıran toplumsal/yapısal etmenlere; çocuklar ve yetişkinler, çocukluk ve yetişkinlik arasındaki karşılıklı bağımlılıklara; yerel, ulusal ve küresel arasındaki bağlantılara odaklanma yetersizdir (Cook, 2018: 9).

Bu sosyolojik kuramsallaştırma ile kopukluk, aslında bir yönüyle kavramsal özerklik bağlamında ve dikotomik yaklaşım zemininde gelişen çocukları yetişkin dünyasından ayrı olarak inceleme anlayışının sonucudur. Çocukluk sosyologları çocukluğun yapısal koşullar ve toplumsal aktörler olarak kendileri tarafından toplumsal olarak nasıl inşa edildiği konularına odaklanırken yetişkin-merkezli olan sosyolojik kuramsallaştırma ile ilişki kurmayı ve ona eklenmeyi gözden kaçırmışlardır. Onlar sosyolojik tezinin temel ve çatı

konusu yapı-fail tartışmalarının kısır döngüsü içinde spesifik sosyolojik kuramsal tartışmalara girememişlerdir. Bu eleştiriler 2000'lerin başlarında özellikle Alanen ve Mayall (2001) tarafından 'kuşaksal düzen' veya 'kuşaksal yapılaşma' kavramları temelinde çocukluk sosyolojisine ilişkisel bağlam atfetme ile aşılmaya çalışılmıştır: Toplumsal aktörler olarak çocuklar toplumsal yapıya entegre bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır. Çocukluğun çocuk ve yetişkin pratikleri temelinde yetişkinlikle ilişki içinde inşa edildiği vurgulanmıştır. Böylece kuşak kavramı etrafında şekillenen çocukluğa ilişkisel yaklaşım iddiaları Alanen ve Mayall (2001) öncülüğünde başlamıştır. Sonuç olarak, çocukluğun alanını belirlemeye ve netleştirmeye çalışmak elbette ki öncelikli bir meseledir, fakat paralel olarak sosyolojik kavram ve kuramsallaştırmalarla sosyolojide çocukluğa alan açmak aynı ölçüde önemlidir.

Ayrıca alanda yapılan araştırma sonuçları nadiren sosyal teorideki temel tartışmalar ile açıklanmaktadır. Dolayısıyla çocukluk sosyolojisinin ana akım sosyolojiye ve sosyal teoriye nasıl entegre edileceği sorunu önümüzde durmaktadır. Bu soruna odaklanmak çözüm yolu geliştirmek çocukluk sosyolojisinin önceliklerinden biri olmalıdır. Bu bağlamda Gaitan alanın ortaya çıkmasında temel kuramsal dinamik olan *sosyalleşme kuramına* geri dönmeyi önermektedir. Zira sosyalleşme hala ana akım sosyolojinin önemli kavramlarından biridir. Çocukların sosyalleşmesi aynı zamanda çocukluğun toplumsal inşası alanındadır ve böylece çocukluğun çalışılmasında merkezi bir tema olmalıdır. Çocukluk sosyolojisinde sosyalleşmenin incelenmesine elverişli bazı kavramlar zaten vardır. Yapısal ve ilişkisel bir yaklaşıma imkân sağlayan *kuşak* kavramı bunlardan biridir. Bu kavram çocuklukla çocuklar arasında ampirik bağlantı kurması bakımından yapısaldır; kuşaklararası mukayeseleri, süreklilikleri ve kırılmaları tespit etmesi bakımından ilişkiseldir (Bühler-Niederberger, 2010: 383; Gaitan, 2014: 787-788). Prout'a göre de çocukluğu genel sosyal teori ve analizin dışında dar ampirik alan olarak incelemekten kaçınmak önemliydi. Bu bağlamda çocukluğu ilişkisel bir kavram olarak ele almak ve çocukları kuşaksal bakış açısından anlamak önemlidir. Böylece kuşak kavramı sınıf, toplumsal cinsiyet etnisite ile birlikte toplumsal örgütlenmenin bir boyutu olarak görülebilir. Bu bakış kadın çalışmalarından farklı olarak toplumsal cinsiyet çalışmalarında kadınların ve erkeklerin toplumsal cinsiyet ilişkileri sistemi içinde yeniden kavramsallaştırılması gibi çocukların ve yetişkinlerin kuşaklararası ilişkiler sistemi içinde anlaşılmasını teşvik etmektedir (Prout, 2002a: 70-71; Alanen, 2009). İlişkisel yaklaşım dışında sosyolojik kuramsallaştırma ile ilişki kurma çabalarının bazı örneklerine rastlanmaktadır. Örneğin Cook (2008) tüketim kültürü kuramlarına çocukluğu ve çocukları dahil etmeye çalışmıştır. King (2007), Luhmann'ın işlevsel inşacılık kuramını toplumun etkileşimi ve örgütlenmesinde çocuklar ve çocukluk hakkındaki spesifik iletişim sisteminin tanınmasına imkân veren bir araç olarak görmektedir. Özetle, Alanen'in (2012: 421) ifade ettiği gibi eğer ki çocukluk sosyolojisi, sosyolojide tanınmak ve statü kazanmak çabası içerisindeyse genel sosyoloji, sosyoloji kuramları ve araştırmaları ile güçlü bağlantıları gözetmesi ve uygulaması önemlidir.

IV. Sonuç

Çocukluk sosyologlarının son dönemdeki değerlendirmelerine bakıldığında, çocukluğun ve çocukların sosyolojideki yerinin hâlâ sorunlu

olduğuna dair değerlendirmeleri dikkati çekmektedir. Onlara göre çocukluk sosyolojisi gittikçe gelişen bir alt disiplin olmasına rağmen hâlâ ana akım sosyolojinin çerperinde konumlanmaktadır -sosyolojik kuramsallaştırmaya dahil olma ve eklemleme başarılı bir şekilde sağlanamamıştır (Smith ve Greene, 2014; Zeiher, 2010: 293; Moran-Ellis, 2010: 196; Bühler-Niederberger, 2010: 383; Dikmen-Özaraslan, 2016: 146-147). Bu sorunun ortaya çıkmasında çocukluk sosyolojisinin erken dönem kurumsallaşma pratiğinin temel eğilimlerinin payı büyüktür. Onlar çocukluk sosyolojisinin ana disiplindeki statü ve meşruiyetini olumsuz yönde etkilemiştir. 1980 öncesinde sosyolojik kuramsallaştırmada çocukluk kavramının görünmezliği ve çocukların yetişkinlerin 'kurban'ları, topluma 'tehdit', sosyalleşme 'nesneleri' olarak görülmelerinden kaynaklanan 'sorunlu' statüleri bu kez erken dönem kurumsallaşma pratiğinin temel eğilimleri üzerinden ana akım sosyolojinin çerperinde konumlanma olarak günümüzde yeniden üretilmiştir. Bu yeniden üretim sürecine ana akım sosyoloji çocukların metodolojik statüsüne 'sorunlu' yaklaşımıyla dahil olmuştur: Analiz birimi olmaları bağlamında çocuklar toplumsal aktörler olarak araştırma öznesi değil de araştırma nesnesi olarak görülmüşlerdir. Dolayısıyla hem çocukluk sosyolojisinin hem sosyolojinin bu tercihleri karşılıklı etkileşim halinde çocukların ve çocukluğun ana akım sosyolojiden soyutlanarak çalışılmasına yol açmıştır. Ayrıca çocuklukla ilgilenen diğer disiplinlerin sosyolojik kavram ve kuramlara ilgisi ve kurucu ve öncü çocukluk sosyologlarının multidisipliner bir akademik arka plana sahip olmaları bu süreci besleyen dinamikler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak, çocukluk sosyologları Çocukluk Çalışmaları'nı esas hatta tek referans alanı haline getirirlerse ve çocukluk araştırmacısı kimliğine öncelik verirlerse, sosyolojide dışlanma ve kendini dışlama riski ile karşı karşıya kalacaklardır (Alanen, 2012: 421). Bu riskle baş etmek için Leonard'ın (2016: 46) belirttiği gibi çocukluk sosyolojisinin kendisini ana akım sosyolojinin çekirdeği olarak kurması ve kabul ettirmesi yolunda adımlar atılmalıdır. Bu bağlamda makalenin çıkarımlarından biri çocukluk sosyolojisinin diğer disiplinlerle ilişki kurmaktan ve Çocukluk Çalışmaları alanında araştırmalarını yürütmekten ziyade sosyolojinin diğer alt disiplinleri ile *alternatif* bir metodolojik yaklaşım geliştirmesinin gerekliliğidir. Bu yaklaşımın temelinde "toplumsal aktör olarak çocuk" anlayışının diğer alt disiplinlerde karşılık bulmasının ve yerleştirilmesinin sağlanması yatmaktadır. Böyle bir yaklaşım sosyoloji disiplini içinde eklettik olma ve tek yönlü (çocuk-odaklı veya yetişkin-odaklı) değil çok yönlü (çocukların ve yetişkinlerin dünyalarının - fikirlerinin ve deneyimlerinin- birlikte dikkate alındığı) bir analizin benimsenmesine karşılık gelmektedir. Çocukluk sosyolojisi sosyolojinin alt disiplini olma iddiası taşıyor ise, diğer disiplinlerden önce sosyolojinin diğer alt disiplinleri ve sosyolojik kuramsallaştırma ile ilişki kurma yoluna gitmelidir. Böylece sosyolojik kuram ve yaklaşımlarla daha güçlü ve belirgin bir ilişki kurularak ana akım sosyolojide konumlanma imkânı doğacaktır. Bu öneri disiplinde içe kapanma veya disiplinlerarasılığa karşıt konumda disiplinler bir anlayışı savunma olarak değerlendirilmemelidir. Aksine ana disiplinde kendine yer açarak güçlü/sağlam bir sosyoloji kimliği geliştirdikten sonra disiplinlerarası yaklaşım için temel oluşturma adımı olarak görülmelidir. Diğer çıkarım, sosyolojik kuramsallaştırmayla sistemli bir şekilde kurulamayan ilişkinin -çocuklukla ve çocuklarla ilgili ampirik araştırmalarda sosyoloji

kuramlarının olmamasının- çocukluğun sosyolojik analizinin her daim yetersiz/zayıf ve eksik kalmasına yol açacağıdır. Dolayısıyla sosyolojinin temel araştırma alanlarına ve metodolojik olarak çocukları bu araştırmalara dahil etme üzerine kafa yormak gerekmektedir. Eşitsizlik, yoksulluk, toplumsal tabakalaşma, boşanma gibi sosyolojinin temel meselelerinde çocukların deneyimlerini ve bakış açılarını dikkate almak böyle bir adım olabilir. Örneğin çocukların deneyimlediği eşitsizlik olgusu çalışılırken toplumsal tabakalaşma kuramları dikkate alınabilir veya toplumsal tabakalaşma üzerine çalışırken çocuklar analiz birimi olarak araştırmaya dahil edilebilir. Ayrıca tartışma kısmında değinildiği gibi çocukluğu ilişkisel bir kavram olarak ele alma temelinde yürütülen bir ilişkisel analiz sosyolojik kuramsallaştırma ile kopukluğun önüne geçebilir. Fakat böyle bir analizde kullanılan kavramsal araçlar üzerine iyi düşünölmelidir. Zira Prout (2005), Oswell (2013) ve (Punch, 2020) kuşak kavramı temelinde yürütölen Alanen'in erken dönem ilişkisel analizlerinin çocuk-yetişkin dikotomisi içine düştüğünü ileri sürmektedirler. Dolayısıyla verimli bir ilişkisel analiz hala dikotomik yaklaşıma düşmeden çocukların dünyası ile yetişkin dünyası arasında daha bütönlöklü ve kapsamlı bir bağ kurmaya ihtiyacı vardır. İlişkisel yaklaşımdaki bu eksiklik kuşak kavramının da ötesinde ilişkisel nitelik taşıyan farklı kavramsal araçlar üzerine düşünmeyi gerektirmektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflicts of Interest Statement:

Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest in the study.

Maddi Destek / Financial Support:

Bu çalışmada herhangi bir fon veya maddi destekten yararlanılmamıştır.

No funding or financial support was used in this study.

Yazar Katkıları / Contribution Rate of the Authors:

Fikir: FD; Tasarım: FD; Veri Toplama: FD; Kaynak Tarama: FD; Analiz ve Yorum: FD; Makalenin Yazımı: FD.

Idea: FD; Design: FD; Data Collecting: FD; Literature Review: FD; Analysis and Discussion: FD; Writing: FD.

(1) Yazar/yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Medeniyet Araştırmaları Dergisi sorumlu değildir.

(1) *The author/authors declared that all processes of this study are in accordance with research and publication ethics, and comply with ethical rules and principles of scientific citation. Otherwise, the Journal of Civilization Studies is not responsible.*

Kaynakça

- Alanen, L., Berry Mayall, B. (Eds.). (2001). *Conceptualizing Child-Adult Relations*. London: RoutledgeFalmer.
- Alanen, L. (2009). Generational Order. In J. Qvortrup, W. A. Corsaro, Michael-Sebastian Honig (Eds.). *The Palgrave Handbook of Childhood Studies*. (pp. 159-174). NY: Palgrave Macmillan.
- Alanen, L. (2012). Disciplinarity, Interdisciplinarity and Childhood Studies. *Childhood*, 19(4), 419-422.

- Alanen, L. (2014). Childhood and Intergenerationality: Toward an Intergenerational Perspective on Child Well-Being. In A. Ben-Arieh, I. Frønes, F. Casas & J. E. Korbin (Eds.), *Handbook of Child Well-Being: Theories, Methods and Policies in Global Perspective* (pp. 131-160). NY: Springer Reference.
- Ariès, P. (1962). *Centuries of Childhood: Social History of Family Life*. (çev. Robert Baldick). New York: Alfred A. Knopf.
- Bass, L., (2007). The Sociology of Children and Youth. In C. D. Bryant ve D. L. Peck (Eds.). *21st Century Sociology: A Reference Handbook* (pp. 140-147). California: Sage Publication.
- Bass, L. (2010). Childhood in Sociology and Society: The US Perspective. *Current Sociology*, 58(2), 335–350.
- Bass, L. E., Kinney, D. A. (2011). Series Background. *Sociological Studies of Children and Youth (The Well-Being, Peer Cultures and Rights of Children)*, 14, xiii.
- Best, J. (1994). Troubling Children: Children and Social Problems. *Troubling Children Studies of Children And Social Problems*. NY: Routledge.
- Brannen, J., O'Brien, M. (1995). Childhood and The Sociological Gaze: Paradigms and Paradoxes. *Sociology*, 29(4), 729-737.
- Buhler-Niederberger, D. (2010). Childhood Sociology in Ten Countries: Current Outcomes and Future Directions. *Current Sociology*, 58(2), 369-384.
- Cook, D. T. (2018). Past, Present and Futures of Childhood Studies: Conversation with Former Editors of Childhood. *Childhood*, 25(1), 6-18.
- Corsaro, W. A. (1993). Interpretive reproduction in children's role play. *Childhood*, 1(2), 64–74.
- Corsaro, W. A. (2005). *The Sociology of Childhood (2th ed.)*. California: Pine Forge Press.
- De Castro, L. R. (2019). The Study of Childhood and Youth in Brazil: Dilemmas and Choices of a 'Southern' Academic, In Silvia H. Koller (Eds.) *Psychology in Brazil: Scientists Making a Difference* (pp. 239-256). Cham: Springer.
- Dikmen-Özarıslan, A. (2016). *Çocuk ve Çocukluk Sosyolojisi*, İstanbul: Resse Kitabevi.
- Fırıncı-Orman, T. (2019). Berry Mayall ile Çocukluk Sosyolojisi Tarihi Kitabı Hakkında Röportaj. *Çocuk ve Medeniyet*, 4(7), 247-253.
- Frønes, I. (1996). "Editorial: The Future in Our Hands?". *Childhood*, 3(4), 427-429.
- Gaitan, L. (2014). Socialization and Childhood in Sociological Theorizing. In A. Ben-Arieh, F. Casas, I. Frønes and Jill E. Korbin (Eds.). *Handbook of Child Well-Being: Theories, Methods and Policies in Global Perspective* (pp. 759-794). London: Springer.
- Huggins, M. K., De Castro, M. M. P. (1996). Exclusion, Civic Invisibility and Impunity As Explanations for Youth Murders in Brazil. *Childhood*, 3(1), 77-98.
- James, A., Prout, A. (2005). *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood (2. Baskı)*. Washington DC: Falmer Press.

- James, A. (2000). Yeni Çocukluk Sosyolojisinde Sorunlar, Yaklaşımlar, Pratikler. *Türkiye’de ve Dünyada Değişen Çocukluk*. Emine Gül KAPÇI (Çev.). 3. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi, 16-18 Ekim, Ankara.
- James, A., Jenks, C., Prout, A. (2007). *Theorizing Childhood (7th ed.)*. Cambridge: Polity Press.
- Jenks, C. (1994). Child Abuse in the Postmodern Context: an Issue of Social Identity. *Childhood*, 2(3), 111–121.
- Johnson, B. J. (2001). From The Chicago School to The New Sociology of Children: The Sociology of Children and Childhood in The United States, 1900-1999. In Sandra L. Hofferth ve Timothy J. Owens (Eds.). *Children at the Millenium: Where Have we Come From, Where Are We Going?* (pp. 53-93). Oxford: JAI.
- Johnson, H. B. (2010) Scholars Giving Voice So That Children and Youth Can Speak for Themselves: An Introduction to This Special Volume. *Sociological Studies of Children and Youth (Children and Youth Speak for Themselves)*, 3, xiii-xv.
- Karakoç, Ü. (2015). Modern Çocuk Paradigmasının İflası: Medeniyet Merkezli Çocuk Okuması ile Yeni Bir Dünya Kurabiliriz. *Çocuğa Adanmış Konuşmalar/1: Medeniyet, Çocuk Hakları ve Medya* (Yayımlayan Mustafa Ruhi Şirin). 125-133.
- King, M. (2007). The Sociology of Childhood as Scientific Communication: Observations from a Social Systems Perspective. *Childhood*, 14(2), 193-213.
- Kinney, D., A. (2001). Introduction. In David A. Kinney (Eds.). *Sociological Studies of Children and Youth* (pp. ix-xvi). UK: Emerald Group Publishing.
- Lenzer, Gertrud. (1991). Is There Sufficient Interest to Establish a Sociology of Children?. *ASA Footnotes*, 19(6), 8.
- Leonard, M. (2016). *The Sociology of Children, Childhood and Generation*, London: Sage.
- Mayall, B. (1994). Introduction. *Children’s Childhoods: Observed and Experienced*, London: The Falmer Press.
- Mayall, B. (2013). *A History of the Sociology of Childhood*. London: Institute of Education Press.
- Melton, G. B., Gross-Manos, D., Ben-Arieh, A., Yazykova, E. (2014). The Nature and Scope of Child Research: Learning About Children’s Life. In G. B. Melton, A. Ben-Arieh, J. Cashmore, G. S. Goodman, N. K. Worley (Eds.). *The Sage Handbook of Child Research* (pp. 3-28). London: Sage.
- Moran-Ellis, J. (2010). Reflections on the Sociology of Childhood in the UK. *Current Sociology*, 58(2), 186-205.
- Olutayo, A. O. (1994). Systemic Source of “Working Children” in Africa: the Case of Nigeria. *Childhood*, 2(4), 207–211.
- Oswell, D. (2013). *The Agency of Children: From Family to Global Human Rights*. NY: Cambridge University Press.
- Parton, N. (1995). Book Reviews: Childhood Matters: Social Theory, Practice and Politics. *Critical Social Policy*, 15(44-45), 243-245.

- Prout A. (2002a). Researching Children as Social Actors: an Introduction to the Children 5-16 Programme. *Children & Society*, 16(2), 67-76.
- Prout, A. (2002b). Preface. In R. Edwards (Eds.). *Children, Home and School: Regulation, Autonomy or Connection?* (pp. xi-xii). London: RoutledgeFalmer.
- Prout, A. (2005). *The Future of Childhood: Towards the Interdisciplinary Study of Children*. Oxon: RoutledgeFalmer.
- Prout, A. (2011). Taking a Step Away from Modernity: Reconsidering the New Sociology of Childhood. *Global Studies of Childhood*, 1(1), 4-14.
- Punch, S. (2020). Why Have Generational Orderings Been Marginalised in the Social Sciences Including Childhood Studies?. *Children's Geographies*, 18 (2), 128-140.
- Qvortrup, J. (1993). Societal Position of Childhood: The International Project Childhood as a Social Phenomenon. *Childhood*, 1, 119-124.
- Qvortrup, J. (1994). Childhood Matters: An Introduction. In J. Qvortrup, M. Bardy, G. Sgritta & H. Wintersberger (Eds.), *Childhood Matters: Social Theory, Practice and Politics* (pp. 1-23). Aldershot: Avebury.
- Qvortrup, J., Bardy, M., Sgritta, G., Wintersberger, H. (1994). *Childhood Matters: Social Theory, Practice and Politics*. Aldershot: Avebury.
- Shanahan, S. (2007). Lost and Found: The Sociological Ambivalence Toward Childhood. *The Annual Review of Sociology*, 33, 407-428.
- Sirota, R. (2010). French Childhood Sociology: An Unusual, Minor Topic or Well-Defined Field?. *Current Sociology*, 58(2), 250-271.
- Smith, C., Greene, S. (2014). *Key Thinkers in Childhood Studies*, Bristol: Policy Press.
- Strandell, H. (2010). From Structure-Action to Politics of Childhood: Sociological Childhood Research in Finland. *Current Sociology*, 58(2), 165-185.
- Tarifa, F., Kloep, M. (1996). War Versus Ghosts: Children's Fears in Different Societies. *Childhood*, 3(1), 67-76.
- Thorne, B. (1987). Revisioning Women and Social Change: Where are the Children?. *Gender and Society*, 1(1), 85-109.
- Thorne, B. (1993). *Gender Play: Girls and Boys in School*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Vallone, L. (2008). The Department of Childhood Studies at Rutgers University, Camden (Usa). *History of Education & Children's Literature*, 3(1), 467-469.
- Vanobbergen, B. (2015). Children's Rights and Childhood Studies: From Living Apart Together Towards a Happy Marriage. In Wouter Vandenhoe, Ellen Desmet, Didier Reynaert, Sara Lembrechts (Eds.). *Routledge International Handbook of Children's Rights Studies* (pp. 60-76). London: Routledge.
- Zeijher, H. (2010). Childhood in German Sociology and Society, *Current Sociology*, 58(2), 292-308.
- Zelizer, V. A. (1985). *Pricing the Priceless Child: The Changing Social Value of Children*. New Jersey: Princeton University Press.

ⁱ Jens Qvortrup Allison James gibi çocukluk sosyologlarının görev yaptığı Merkez 1982'de Trondheim şehrindeki Norveç Bilim ve Teknoloji Üniversitesi (Norwegian University of Science and Techonology)'nde kurulmuştur (Melton vd., 2014: 13; Smith ve Greene, 2014).

ⁱⁱ Çocukluk sosyo-grafisi, çocukluk faaliyetleri, dağıtımçı adalet, çocukluğun ekonomisi ve çocukluğun yasal statüsü gibi konuları araştırılmıştır (Mayall, 2013: 20).

ⁱⁱⁱ Çocukluğa bu bakış Fransız Tarihçi Philippe Ariès (1962) tarafından Orta çağda çocukluk fikri olmadığı, çocukluğun modern bir keşif olduğu argümanına dayanmaktadır. Ona göre modern dönemde çocukların özel, farklı bir doğaya sahip oldukları ve bunun onları yetişkinlerden ayırdığına dair farkındalık ortaya çıkmıştır. Modern dönemden önce çocukluk maddi varoluş olarak toplumda vardır, fakat yeni olan çocukluğun bir toplumsal kategori olarak anlaşılmasıdır. Çocukluğun toplumsal kategori olarak anlaşılmasının odağında ise yetişkinlikten ayrılığı bulunmaktadır (Karakoç, 2015: 125).

^{iv} Çocukluğun Coğrafyaları (*Children's Geographies*), Çocukluk (*Childhood*), Çocuklar ve Toplum (*Children & Society*), Küresel Çocukluk Çalışmaları (*Global Studies of Childhood*).

Said Halim Paşa'nın Muhafazakârlık ve İslamcılık Arasında Sosyolojik Vizyonu

Ahmet TAK*

Öz: Bu çalışmada II. Meşrutiyet döneminin önemli düşünür ve siyasetçilerinden biri olan Said Halim Paşa'nın sosyolojik bir perspektiften ülke meselelerini nasıl ele aldığı araştırılmıştır. Paşa'nın sosyolojik perspektifi, Ziya Gökalp'in kolektivist ve Prens Sabahattin'in liberal sosyoloji yaklaşımlarının yanında daha muhafazakâr karakterli üçüncü bir bakış açısı olarak değerlendirilmiştir. Paşa'nın aynı zamanda farklı perspektifleri bir arada kullandığı da dikkate alınarak, sosyoloji ve bazı sosyal olgulara dair anlayışının temel hususiyetleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Muhafazakâr sosyoloji çıkış noktasını teşkil etmekle birlikte Paşa'nın yaklaşımı modern hayat karşısında olduğu kadar geleneksel dünya karşısında da eleştirel bir tavrı ihtiva etmektedir. Paşa'nın sosyolojisi muhafazakârlığa ait tezlerin yanı sıra işlevselci bir analiz ve hümanistik sosyolojik bir perspektif içinde bireyci bir temayül ve eleştirel bir hüviyet sergilemektedir. Paşa'nın İslamcılığa ait ideolojik tezlerle muhafazakârlığa ait tezleri bir araya getirme cabasının sonuçları ve ne derecede muvaffakiyet kaydettiği tetkik edilmiştir. Makale Paşa'nın bu cabasının kendi sosyolojik analizi açısından ne türden sıkıntılara ve insicamsızlığa yol açtığını göstermeye çalışmaktadır. Said Halim Paşa'nın muhafazakâr bir sosyoloji bağlamında savunduğu tarih ve gelenekleri en nihayetinde İslamcı bir bağlamda nasıl reddettiği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Said Halim Paşa, İslamcılık, Muhafazakârlık, Türk Sosyolojisi.

Said Halim Pasha's Sociological Vision Between Conservatism and Islamism

Abstract: This study tries to investigate how Said Halim Pasha, one of the important thinkers and politicians of the Second Constitutional period, examined the social and political problems of the country from a sociological perspective. Pasha's sociological perspective is often regarded as a third perspective with a more conservative character, alongside Ziya Gökalp's collectivist and Prens Sabahattin's liberal sociological approaches. Taking into account that Pasha uses differing and sometimes opposing sociological perspectives at the same time, this study tries to reveal the main characteristics of his understanding of sociology and some social facts. Although conservative sociology constitutes his starting point, Pasha's approach includes a critical attitude towards the traditional world as well as against modern life. In

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, İstanbul/Türkiye. e-mail: ahmettak@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7989-7620

Geliş Tarihi: 07 Haziran 2020

Kabul Tarihi: 02 Temmuz 2020

Received: 07 June 2020

Accepted: 02 July 2020

addition to the theses of conservatism, Pasha's sociology exhibits an individualistic tendency and a critical character in a functionalist analysis and a humanistic sociological perspective. The results of his attempt to combine ideological theses belonging to Islamism and theses belonging to conservatism and to what extent he succeeded in this combination attempt are also examined. The article tries to show that Pasha's combination attempt led to some difficulties and inconsistencies in his sociological analysis. It is also demonstrated how Said Halim Pasha, in the end, rejects the history and traditions that he advocates for in a context of conservative sociology within an Islamist context.

Keywords: Said Halim Pasha, Conservatism, Islamism, Turkish Sociology.

I. Giriş

Türk sosyolojisi içinde genellikle biri Ziya Gökalp'e dayanan kolektivist, diğeri ise Prens Sabahattin'e dayanan liberal iki çizginin varlığından bahsedilir. Bu iki çizginin dışında üçüncü bir çizginin Said Halim Paşa merkezinde varlık kazandığını söyleyebiliriz. Türkiye'de sosyolojinin temel problemi Tanzimat'tan buyana gerçekleştirilen reformların ne yönde ve şekilde olması gerektiğinin temellendirilmesine ve çerçevesinin tayin edilmesine yönelik olmuştur. Türk sosyolojisi, sosyolojinin Avrupa'da ortaya çıkışına benzer bazı saiklere sahip bulunmaktadır. Hem Avrupa'da hem de Türkiye'de sosyoloji, ortaya çıkışı itibarıyla sosyal değişme meselesiyle alakalıdır. Nispet'in tarifıyla sosyoloji Avrupa'da yaşanan iki devrime (Sanayi İnkılâbı ve Fransız İhtilaline) cevap mahiyetinde ortaya çıkmıştı. Köklü değişmeler karşısında sosyal düzenin nasıl muhafaza edilebileceği sorusu ilk kurucuların zihnini meşgul etmekteydi. Türkiye'deki sosyoloji de doğrudan değişme problemi ile alakalı olarak ortaya çıkmıştı. Sosyal değişme kaçınılmaz ve doğru gerçekleştiği takdirde müspet bir olgu olarak ele alınmaktaydı. Hem Gökalp hem de Prens Sabahattin değişmenin yönü açısından doğrudan Batıyı referans almakta ve ona normatif bir hüviyet atfetmekteydiler. Said Halim Paşa ise Avrupa'yı normatif bir tarzda ulaşılması lazım gelen bir hedef olarak koyan bu yaklaşımlar şüphe ile bakmış ve ihtiyat ve temkini elden bırakmayarak kendi itirazlarını tanzim etmeye ve dile getirmeye çalışmıştır. Said Halim Paşa her ne kadar kendine bir sosyolog unvanı atfetmemiş olsa da günümüzde birçok akademisyen tarafından bir sosyolog olarak değerlendirilmektedir. Bu yönü ile Gökalp ve Prens Sabahattin'in yenilikçi sosyolojik çizgilerinin yanında daha muhafazakâr görünen bir çizginin öncü bir temsilcisi olarak görülmektedir.

Said Halim Paşa günümüzde daha çok İslamcı fikirleri ile dikkati çekmektedir. İslamcıların kendilerine ait düşünce geleneğinin köklerini keşfetmeye yönelik çabaları Paşa'ya olan alakanın artmasına neden olmuştur. Kurtuluş Kayalı birçok İslamcı fikrin kökünün Paşa'ya ulaştığını iddia eder. "Hele İslâmci yazarların son dönemdeki yeni görünümlü çoğu düşüncelerinin vaktiyle Said Halim Paşa tarafından telaffuz edilmiş olması da ilginçtir" der (Kayalı, 2018: 34). Guida'ya (2007) göre de İslamcı hareketin birçok vasfı Said Halim Paşa'nın eserlerinde bulunabilir. Paşa'nın tesirini Muhammed İkbâl'de dahi görmemiz mümkündür (Wasti, 2008). Daha erken bir devirde yazmış olan Ahmed Muhiddin (2004: 77, 129) de Said Halim Paşa'nın yeni dini hareketin lideri olduğunu ve dinde reform taraftarlarının onu liderleri olarak kabul ettiklerini söylemektedir.

Bu çalışmada Paşa'nın sosyolojik duruşu ve vizyonunun daha sarıh ve bariz özellikleri içinde ortaya konulmasına ve değişik meseleleri bu vizyon içinde ne şekilde vazettiği tespit edilmeye çalışılacaktır. Paşa'nın muhafazakârlık ve İslamcılık arasında nerede durduğu sorgulanarak hakkındaki literatüre katkıda bulunmaya çalışılacaktır. Ayrıca Said Halim Paşa'yı çalışmak İslamcılığın ilk dönem karakteri hakkında daha net bir görüşe sahip olmamıza da katkı sağlayacaktır.

Paşa akademik bir tarzda yazmadığı için eserlerinde başka yazarlara yönelik bir atıf nadiren görülür. Müdafaa ettiği fikirlerin ne kadarının orijinal olduğu ne kadarının iktibas olduğu ayrıca bir araştırma mevzuu olabilecek bir durumdadır. Burada bizim Paşa'nın fikri kaynaklarını tespit etmek gibi bir maksadımız olmamakla birlikte ilk bakışta gördüğümüz referansları da ortaya koymaya çalışacağız.

II. Sait Halim Paşa'nın Sosyolojik Perspektifi

Sait Halim Paşa doğrudan bir sosyoloji teorisi ortaya koymaya çalışmamıştır. Paşa yaşadığı devirde tartışılan bazı sosyal mevzular ve hadiseler karşısında kendi kanaat ve itirazlarını sistemleştirmek için sosyoloji ilmine müracaat etmiştir. Şümulü bir sosyoloji bilgisine sahip olduğu ve sosyolojideki metodolojik münakaşalardan haberdar olduğu görülmektedir. Dolayısı ile Paşa'nın sosyolojik bakış açısının ne olduğuna dair bir kanaati hem hadiseleri tahlil tarzından hem de doğrudan sosyoloji ile alakalı açık ifadelerinden çıkarabilmemiz mümkündür. Paşa'nın hadiselere dair sosyolojik tahlili genellikle mukayeseli bir usul takip eder. Batı ile Doğu veya İslam dünyası arasında bir karşılaştırma şeklinde tecelli eder. Paşa'ya göre ilim, ancak kıyas ile beraber olursa faydalı olur. Çünkü insan ancak, şeyler arasında mukayeseler yaparak ve tabiat hadiselerini daha iyi anlayarak hareketlerini tanzim eder. "Bilmek, kıyas etmek demektir" (2018: 131)ⁱ. Paşa'yı mevcut sosyolojik kamplardan birine yerleştirecek olursak; sosyolojik tahlillerinde büyük nispette muhafazakâr ve işlevselci gelenek içinde, sosyolojinin statüsü ve birey ile alakalı olarak ise hümanist sosyoloji geleneği içinde yer aldığını söyleyebiliriz.

Sosyoloji ilminin var olması Paşa'ya göre milletlerin fikir ve his farklılıklarından kaynaklanır. Aksi takdirde sosyolojinin zoolojiden bir farkı kalmayacaktır. "Hususiyet-i efkar ve hissiyat olmasa idi 'ilm-i ahval-i içtimaiye ve 'ilm-i ahval-i hayvanat' ile garip bir surette memzuc olurdu" demektedir (2018: 83, 85)ⁱⁱ. Bu efkâr ve hissiyat farklılıkları sebebiyle başka milletlerin tecrübesi diğer milletler için fayda temin etmekten uzaktır. Başka bir milleti taklide teşebbüs etmek telafisi imkânsız hatalara yol açar. Paşa'ya göre Garbın düşünce ve ruh halleri ile Şarkîkiler arasında müşterek unsurlar farz edilenin aksine oldukça azdır. Şarkla Garp arasındaki en temel farklılık birinde ruhbanlığın, asalet ve keyfi imtiyazların var olması diğerinde ise olmamasıdır (2018: 85). Tarih ve geleneklerinin farklılığının milletlerin mevcut farklılıklarının temelini teşkil ettiği fikri tipik bir muhafazakâr görüşdür.ⁱⁱⁱ Paşa'nın milletler arasındaki farklılığı fikirler ve duygulardaki farklılıkla açıklaması cemiyete ait diğer sosyal olgu ve hadiselerin temelinde bunların yattığını düşündüğünü gösterir. Bu hususta Durkheim ile aralarında belli bir yakınlığın olduğunu da söyleyebiliriz. Durkheim sosyal kurumların ortaya çıkışında müşterek heyecan ve coşku anlarının müessir olduğunu iddia etmiştir. Ancak duygulara yönelik bir atıf çok daha önce muhafazakâr düşünür Edmund

Burke tarafından yapılmıştır. Burke'ye göre temel müesseseleri ile birlikte sivil toplumun kökleri, sayısız nesillerin müşterek bir hayata katılımı ile gelişmiş olan insanoğlunun alışkanlıkları ve duyguları içinde bulunur. Hem alışkanlık ve duygular hem de içtimai müesseseler tarih içinde oluşmuş olgular olarak ele alınır (Stanley, 1952, 197). Tarih hem Burke hem de Said Halim Paşa için güçlü bir referans olma özelliğine sahiptir.

Said Halim Paşa'ya göre cemiyette keyfi ve tesadüfen var olan bir olgunun uzun süre varlığını devam ettirmesi mümkün değildir. Bir milletin her günkü hakiki hayatının ihtiyaçları zaruri şeylerdir ve suni şeylere tahammülü yoktur. Bu ihtiyaçlarla uyumu ve telifi mümkün olmayan şeylerin mevcudiyetlerini devam ettirmeleri mümkün değildir ve kendiliğinden kaybolurlar (2018: 91; 2003: 79). Paşa'nın cemiyet veya millete zat-ı şahsına münhasır bir hayata malik ve kendine ait ihtiyaçları bulunan bir varlık şeklinde, organizma (uzviyet) olarak baktığını söyleyebiliriz. Millet münferit iradelerin üstünde bir var olma tarzıdır. Yine de milletin tek başına kadiri mutlak olduğu söylenemez.

Paşa'ya göre siyasi vakalar milletlerin niyet ve arzularına göre tecelli etmezler. Siyasi vakalar milletlerin "mazi-i tarihisi" ve tabi oldukları "usul-ü içtimaiye ve siyasiye" göre şekillenirler (2018: 99). Sosyal ve siyasi hadiseler belli tarihi, sosyal şartların eseri olarak ortaya çıkarlar. Mesela, Avrupa'da siyasi partiler derebeylik devrinden beri mevcut olan eşitsizlik ve keyfi idarenin bir sonucudur. Avrupa'da meşrutiyet usulünü de bu partiler kurmuştur. Paşa'ya göre, partilere dayalı bu sistemin tarihi ve ananesi farklı olan Türkiye'ye getirilmesi bir hata olmuştur. Ülkenin siyasi barışını yok etmiştir. Türkiye açısından olduğu kadar Avrupa açısından da içinde bulunulan siyasi durum mazinin zaruri bir neticesi olarak görülmelidir (2018: 99). Paşa için muhit de oldukça mühim bir amildir. "Hal bu ki herhangi bir hadisenin tabiat ve mahiyeti ne olursa olsun en mühim en esaslı amili zemin-i husulü olan muhit değil midir?" der (2018: 131). Paşa'ya göre içtimai hadiseler üzerinde, fertlerin (efradın) mazisi, seciyesi ve zihniyetinin yanı sıra dinin de büyük bir tesiri vardır. Hatta yaşadıkları iklimin dahi tesiri vardır (2018: 269). Demek ki, Paşa'ya göre hem müşterek vakalar hem fertlerin tecrübe ve hatıraları (psikoloji) hem de fiziki olguların içtimai hadiseler üzerinde tesiri vardır.

"Gayr-i kâbil-i inkardır ki hadisat-ı içtimaiyede itikadat-ı diniyenin dahli ve tesiri ne kadar büyük olsa her halde efradın mazisi, seciyesi, zihniyeti ve hatta yaşadıkları iklimi gibi birçok avamil-i mütenevvia da o tesire inzımm eder. Zaten bir hadise-i içtimaiyeyi münhasıran dini ve mezhebi mahiyetler arzeden hadisattan ayırarak tesciye eden de budur." (2018: 269).

Paşa sosyolojiyi normatif bir bilim olarak ele almaktadır: "Heyet-i içtimaiye-i Osmaniye zihniyetlerinin, fikirlerinin, hislerinin tağyiri veya tadili münhasıran ulemasına, hükemasına, içtimaiyat müntesiplerine ait bulunduğu" bilinmelidir demektir (2018: 221). Alimlerde, filozoflarda ve sosyologlarda cemiyetin zihniyet, fikir ve hislerini değiştirebilme salahiyeti görmektedir. Ancak bu değiştirme insan hayallerinin keyfi akışlarına göre değil sosyal hayatı yöneten kanunlara bağlı olarak gerçekleştirilecektir. Lakin Paşa'nın bu fikrine sonuna kadar sadık kaldığını söyleyemeyiz. Muhtemelen sosyologlara böyle bir vazife yüklemenin sosyal mühendislik riskini beraberinde getireceğini fark etmiş olmalıdır. Osmanlı toplumunda radikal değişiklik taraftarları da

sosyolojiye müracaat etmekteydiler ve bu maksatla farklı sosyoloji mekteplerinin takipçileri ortaya çıkmıştı.

İşlevselci bir perspektifin Sait Halim Paşa'nın sosyolojik anlayışının önemli bir veçhesini oluşturduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Lakin analizindeki bazı ifadeler gününde var olan işlevselcilikten farklı yönler içermektedir. Önce antropolojide daha sonraları yapısal-işlevselcilik içinde mevcut olan ve Merton tarafından iç bir eleştiri olarak işlevselciliğe yönelik bazı tenkitlerin Paşa'nın yaklaşımı açasından geçersiz olduğu söylenebilir. Merton özellikle işlevselci akımın işlevlere tamamen müspet bir özellik yüklemesini eleştirerek pozitif işlevin yanı sıra nötr ve negatif işlevlerin de dikkate alınmasının gereğine işaret etmişti. Bir yönü ile nötr işlev kavramının, yani toplumda artık herhangi bir vazife icra etmeksizin bazı olguların varlığını devam ettirdiğine dair bir düşünce işlevselci geleneğin öncüsü Durkheim'da mevcuttu. Hatta Merton'ın da teorisinde yer verdiği anomi kavramı çerçevesinde belli bir negatif işlev terimine karşılıklı gelebilecek bir kavrayışın da Durkheim'da olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak sonraki kurumlaşmış şekli ile işlevselcilikte bu nosyonlar ortadan kalkacak, 'statükocu' ve 'muhafazakâr' bir bakış açısı hâkimiyetini tesis edecekti. Said Halim Paşa'nın açıkça kavramlaştırılmamakla birlikte negatif işlev kavramına zımnen sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu Paşa'nın sosyolojik perspektifinde bir gerilimin ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Paşa bir taraftan sosyal yapının kendine ait ihtiyaçlarından ve bunlarla uyumsuz olan olguların toplum tarafından kabul edilmeyeceğinden bahsetmektedir. Diğer taraftan ise İslam dünyasının gerilemesine yol açtıkları için negatif işlev icra eden İslam öncesi geleneklerin yüzlerce yıl devam eden mevcudiyetlerinden bahsetmektedir. İlk varsayıma göre sosyal yapının bünye içinde menfi sonuçlar doğuran, bütün açasından belli bir ihtiyaçı karşıladıkları söylenemeyen unsurları kendi dışına atmış olması gerekirdi. Paşa bu İslam öncesi geleneklerin sosyal hayatta ne tür müspet bir işleve sahip oldukları hususuna değinmemekte, bunların varlıklarını sadece Müslümanların İslam'ın içtimai ve ahlaki hedeflerini doğru bir şekilde kavrayamaması ile açıklamaktadır. Nesnel ihtiyaçlardan ziyade bireysel yetersizliklere vurguda bulunması sosyolojik yaklaşımının diğer yönüyle, öznel veçhesiyle alakalıdır.

Said Halim Paşa'nın muhafazakâr ve işlevselci temayülünün hemen yanı başında fikriyatında bir hümanist perspektifin de mevcudiyetine şahit oluyoruz. Paşa'ya göre sosyal bilimler ile tabiat bilimlerinin çalıştıkları bilgi türleri mahiyet olarak birbirinden farklıdır. Tabiat ilimlerine mahsus olan malumat insan irade ve hassasiyetlerinden hiçbir surette etkilenmeyen afaki (nesnel) bir tabiata sahiptir. İçtimai ilimler ise insanın manevi şahsiyeti ile ilgilendiklerinden sahip oldukları malumat enfüsi (öznel) mahiyettedir. Müşahede ve muhakeme usulleri tabiat kanunlarını keşfe kâfi gelmekle beraber ahlaki ve içtimai olanın kanunlarını keşifte muvaffak olamazlar (2018: 47).

İnsan şuurulu ve etrafında olup bitenin farkında olan bir varlık olmasına rağmen içinde yaşadığı sosyal dünyanın kanunlarını tam manası ile idrak edebilme kudretinden mahrumdur. Paşa'ya göre insan beşerî hadiselerden ziyade tabiata ait hadiseleri daha iyi kavrayabilir. Sosyal hadiseleri kelimenin tam anlamı ile künhüne vakıf olacak şekilde kavramaktan acizdir. Said Halim Paşa'nın durduğu mevki Vico'nun karşı kutbudur. Vico insani dünyanın insanların eseri olduğunu ve insanın kendi yaratmadığı dünyadan yani tabiatın ziyade kendi eseri olan beşerî dünyayı bilebileceğini iddia eder.

Paşa sosyal bilimlerin kıymetini şüpheli hale getirirken pozitivist iddialar üzerinden gerçekleşebilecek bir sosyal mühendisliğin önünü kesmeye çalışmaktadır. Esas gayesi hakimiyet-i milliye ilkesine karşı şeriatın hakimiyetini savunmaktır. Sosyoloji ilminin ontolojik ve epistemik statüsüne dair bu açıklamanın hâkimiyet konusundaki kendi görüşünü desteklemek maksadı ile serdetmesi, Paşa'nın sosyolojik izahlarında pragmatist bir boyutun olma ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.

III. Sosyal Yapının Özellikleri

Paşa'ya göre bir insan topluluğunun teşkilatlı bir cemiyet (heyet-i içtimaiye-i müessese) haline getirilebilmesi, fertlerin müşterek adet ve hissiyata, birbirine uygun fikir ve inançlara ve aynı gaye etrafında birlik halinde bulunmalarına bağlıdır. Bu birliğin ortadan kalkması her türlü terakki imkânını yok ederek cemiyetin mahvına sebebiyet verecektir. Beşeriyetin ilerlemesi ancak insanların bir cemiyet halinde yaşamalarıyla mümkün olabilir. Paşa'nın müşterek değerler etrafında sosyal bağlarla birbirine kenetlenmiş cemiyet anlayışı çok açık bir şekilde işlevselci bir yaklaşımdır.

Paşa'ya göre içtimai bağlar (revabit-ı içtimaiye) mazideki müşterek hayat ile seleflerin manevi ve fikri mirasıyla, yani beşer ve zamanın eseri olan ananeler ve temayüllerin ortaya çıkışıyla şekillenirler. Mazide beraberce yaşamının ortaya çıkardığı bu bağların yerine insan hayalinin mahsulü olanların geçirilmesi mümkün değildir (2018: 175). Bu hakikate binaen maziye, ananeye, ahlak ve temayüllere hürmet göstermek temel içtimai vazifelerden biridir. Bütün bunlardan kendisini tecrit eden bir cemiyet içtimai bağlarını (rabitalarını) kaybederek iptidai insan topluluğuna dönüşecektir.

Cemiyetin fertlere tevdi ettiği müşterek gayeyi teşkil eden müşterek ahlak ve itikattır. Her ikisi de dini hasletlerden doğmuştur. Bu sebeple ferdin dine hürmetkâr ve rabitalı olmaya ve ahkâmının icrasına ihtimam ve itina göstermek vazifesi vardır (2018: 177; 2003: 117). Paşa ayrıca cemiyet içinde aynı his ve zevki husule getirdiği için güzel sanatları (sanayi-i nefise) da mühim içtimai amil ve sebepler arasında zikreder. Bu sebeple, kendi güzel sanatlarımızı, musikimizi, mimari üslubumuzu, sanat eserlerimizi terkip ve teşvik etmek içtimai vazifelerden biridir. Paşa'nın sosyolojisinin işlevselci hüviyeti, din ve güzel sanatların kıymetinin cemiyetin oluşmasında ve devamında ifa etmiş oldukları rol üzerinden tarif ve tespit edilmesini getirmektedir.

Said Halim Paşa bir cemiyetin sadece içtimai bağlarla payidar olamayacağını, zamanın icaplarına hareketlerini uydurabilmesi gerektiğini söyler. Ayrıca cemiyetin ihtiyaçlarını tatmin iktidarına sahip olması, devam ve bekasını temin edebilmek için tekâmül etmeye çalışması, bugünkü hareketlerini maziye hürmet ve istikbal endişesi ile tayin etmesi gerekmektedir (2018: 177). Mazi ile irtibatını koparmadan geleceğe dönük bir tekâmül ve terakki cemiyet hayatının korunması ve mensuplarının saadeti için elzemdir.

IV. İslâm Cemiyetinin Yapısı, Demokrasi ve Aristokrasi

Said Halim Paşa'ya göre Şark alemleri ile Garp alemleri birbirinden o kadar farklıdır ki, basit kelimeler bile genellikle farklı mana ve şümule sahiptir. Mesela "müsavat" (eşitlik) tabiri, Şarkta mütecaviz hiçbir haset hissi ve kin uyandırmaz. Zira der "ebna-yı beşer arasında meziyet-i şahsiyetlerine göre

mevcut olan adem-i müsavat pek vazıh bir surette demokrat olan cemaat-i İslamiye meyanında gayet tabii olarak müesserdir. Kezalik aynı sebepten dolayı “hürriyet” tabiri bize içtimai bir zinciri kırmak, siyasi bir ribkadan kurtulmak fikrini ilka etmez” (2018: 85).

Said Halim Paşa doğrudan Batılı tabirleri kullanarak, İslam cemiyetinin aynı zamanda hem demokratik hem de aristokratik olduğunu söyler. Sahip olduğu tesanüt (dayanışma), adalet ve insaniyet fikir ve hisleri ile demokratik, kanuna, ananeye ve ululemre riayet, şahsi üstünlüklere, fazilete ve irfana gösterdiği hürmetle aristokratik hüviyete sahiptir. İslam toplumları kabiliyet farklarının şekillendirdiği fitri müsavatsızlığa bağlı olarak üst, orta ve alt (ali, mutavassıt, avam) tabakalar halinde ayrılmakla beraber fertler akıl, gayret ve çalışma ile birlikte üst tabakalara çıkabilirler. Fert için doğumla belirlenmiş sabit bir statünün olmadığını söyler (2018: 293-295)

Benzer bir demokrasi vurgusu farklı şekilde Ziya Gökalp’te de vardır. Gökalp *Muallim* dergisinde 1916 yılında aristokrasiye vurgu yapmaksızın şunları yazmaktadır:

“Osmanlı Türklerinin asrî bir harsa malikiyetlerini Avrupa medeniyetine iltihakın bir neticesi zannetmek hatadır. Harsımızın asrî olması, içtimaî bünyemizin milletşahî [demokratik] olmasındandır. Hattâ, Avrupa cemiyetleri feodal bir hayat yaşadıkları sırada bile, biz, demokratik bir teşkilâta maliktik.” (Gökalp, 1981: 59).

Paşa’ya göre Batı toplumları ile İslâm toplumlarının demokrasi tecrübesi birbirinden farklıdır. Dolayısı ile İslam cemiyetinin demokratlaşması Batılı milletlerde olduğu şekilde cereyan etmez. Batıda demokrasi üst (havas) ve alt (avam) tabakalar arasındaki sınıf mücadelesinin bir neticesi olarak gelişir. İslam cemiyetinde avamın demokratikleşmek için mümtaz sınıf ile mücadele etmesi lüzumsuzdur. Aynı hukuka sahip olan avam tabakasının havastan talep edebileceği hiçbir şey yoktur. İslam cemiyetinin demokratlaşması, havas tabakasında zaten var olan halkçı fikirlerin, hissiyatın ve ananelerin gelişmesi ile kabil olur. Aristokratlaşması ise zayıf olanların hukukunun çiğnenmesiyle değil, avam tabakasında, havasa mahsus beğenilen fikirlerin, hissiyatın ve ananelerin takviye ve teşvik edilmesiyle mümkün olabilir. Paşa’ya göre üst ve alt tabakalar kendi bünyelerinde diğer tabakaya ait olan hususiyetleri temin etmeye ve geliştirmeye çalışmaktadırlar.

Burada vurgulanması gereken husus Paşa’nın demokratik ve aristokratik ihtiyaçların dengede olmasına dikkat çekmesidir. Paşaya göre İslam cemiyeti demokratik ve aristokratik ihtiyaçlarını aynı derecede karşılar. İslam cemiyetinin siyasi ve içtimai teşkilatı, dengede bulunan bu iki unsurdan birisinin zaafa uğraması ile bozulur (2018: 301, 303). İki kutbun birbirine olan meyli aralarındaki mesafenin de silinmesine yol açabilir. Paşa’ya göre İslâm cemiyeti için asıl tehlike alt ve üst sınıfların tamamen kaynaşıp tek bir tabakaya dönüşme temayülüdür. Bu temayülün önüne geçilmesi ve cemiyetin aristokratik özelliklerinin korunması gerekmektedir.

İslam cemiyetinde muhtelif sınıflar sadece ahlak ve fikirlerindeki seviye farkı ile birbirinden ayrılırlar. Lakin mevcut olan tesanüt, adalet ve müsavat fikirleri bu sınıflar arasında münasebetleri tanzim ve takrir ederek hem onları birbirine yaklaştırır hem de İslam kardeşliğini (uhuvvet) tesis eder. Bu cemiyet, temel esaslarını teşkil eden tesanüt, müsavat ve adalet hisleri sarsılacak olursa, demokratik özelliklerini kaybeder. Yine kanuna, baştakilere, ananelere karşı

olan hürmet gevşer, manevi ve fikri faziletler takdir görmez, ilim ve kabiliyet üstünlükleri itibardan düşerse, bu sefer de aristokratik özelliklerinden mahrum kalmış olur.

Cemiyetin demokratik yapısı belli hislere dayanırken, aristokrasi belli şahsi hasletlere istinat eder. Aristokratik ve demokratik özelliklerini kaybedecek olursa cemiyet tam bir buhran içine düşecektir. Cemiyetin çözülmemesi için inkılâpçının yerine getirmesi gereken vazife, vaziyete göre cemiyetin aristokratik veya demokratik özelliklerini veya her ikisini birden tahkim ve takviye etmektir.

Paşa'ya göre, Batılı toplumlar rahat ve selametlerini kanunlarda aradıkları halde, İslam cemaatleri onu, inanç ve hislerinde, ahlaki ve fikri terbiyelerinde bulur. Her cemiyette rekabet ve muhalefet görülür. İslam cemiyetinde, Paşa'ya göre, sınıflar arasında değil her sınıfın kendi içinde rekabet söz konusudur. Yüksek tabakalar demokrasiye alt tabakalar aristokrasiye yaklaşmak için kendi içlerinde rekabet eder. Bu tasvir enteresan bir şekilde Veblen'in 'saygınlık kanunu' dediği her alt tabakadakinin bir üst tabakayı taklide yöneldiği tek yönlü akıştan farklıdır. Paşa alt, orta ve üst şeklinde toplumun üç tabakaya ayrıldığını söylemesine rağmen analizini avam ve havas şeklinde iki tabakalı bir yapı üzerinden gerçekleştirir.

V. Sosyal Değişme Anlayışı

Paşa Batı yönünde girişilecek reform çabalarına karşıdır. Ancak, cemiyetin değişmesine karşı değildir. İslam'ın temel düsturunun hem ferdin hem de cemiyetin daha mükemmel doğru sürekli tekâmülü olduğunu söyler. Çağdaşları gibi Paşa'nın da esas ilgisini bu değişmenin hangi cihette, ne surette ve nasıl olması gerektiği oluşturur.

Paşa cemiyetin temeline teşkil eden örf, adet ve temayüllerin siyasi bir irade veya başka bir şekilde alelacele değiştirilmesine karşıdır. "Bir milletin örf u âdât ve teamülatını bir günde tebdile kalkışmak bu örf ve âdâtın tekâmülüne, bu teamülatın teşekkül ve teessüsüne hükümran olan kavanin-i esasiyeye vukuf hasıl edilemediğine bir delil olduğunu artık fark etmeliyiz" demektedir (2018. 109).

Paşa'ya göre her değişikliğin hayırlı bir iş olduğunu zannetmek bir gaflettir. Cemiyetlerin gerileme ve çöküşü de ancak örf ve adetlerin değişmesi ile mümkün olur. "Tedenni ve inkıraz dahi ancak örf ve âdâtın tebeddülü ile vukua geldiğine..." dikkatleri çeker. Doğru bir değişmenin olması, yani adetlerin değişmesinin terakkiye yol açması için manevi ve fikri hallerin salih bir neticesi olması ile mümkündür. Paşa'ya göre adetlerin hakiki bir yenileşmesi ancak fikirlerin yenileşmesinden sonra olabilir. Böyle bir değişme de aniden değil tedricen husule gelir. Alelacele yenileşmeye yönelik kanaatler ve arzular sosyoloji ilminin esaslarının bilinmemesinden yahut yanlış idrak ve telakki edilmesinden husule gelmektedir.

Paşa'ya göre, Garp medeniyetinin şaşasına insanlar kendilerini o derece kaptırılmış ki neticeyi sebep telakki etmek gafletine düşülmüştür. Paşa Osmanlıyı Avrupa milletleri ile kıyaslayarak, çağdaşlarını Avrupa milletlerinde var olmayan teslimiyetçi bir taklitçiliğe yöneldiği için eleştirmektedir. Avrupa milletlerinden hiçbirini, onun siyasi ve içtimai müesseselerini kabul ve tatbik etmeye teşebbüs etmemiş, kendi manevi şahsiyetini komşusununkine göre şekillendirmeye çalışmamıştı. Her bir millet başka milletin çalışmasının

semeresiyle değil kendi gayreti ve çalışması ile kendi kudret ve idrak derecesi ile aletlerine ve temayüllerine göre tekâmül meselesini halletmişti (2018: 111). Onların “maksatlarına vusul için tatbik eyledikleri eşkal ve suver-i icraiyyeye bakılmamalıdır. Aslı gıpta-res olan şeyler onların tarz-ı mesaisi usul-ü tedris, fedakârane vatan-perverliğidir” (2018: 113). Taklit ve iktibaslar vasıtasıyla hali ıslaha çalışmak kendini anlamayı bile imkânsız kılan elem verici bir içtimai karışıklık ve siyasi fetretten başka bir neticeye varmayacaktır (2018: 115). Said Halim Paşa’nın gıpta edilecek şeylerle alakalı sözü enteresan bir şekilde bazı hasletlerin -bunlar da daha çok manevi bir kıymete sahipler- iktibas veya taklit edilebileceğidir. Bunları umumi insani özellikler olarak takdim eder şekilde konuşmuş olsaydı böyle bir vaziyet ortaya çıkmayacaktı.

Paşa değişme analizini inhitat (özölme, gerileme) ve tekâmül ve terakki kavramları üzerinden yapar. Terakkiyi daha çok ulaşılması gereken hedefleri ifade eden bir kavram olarak kullanılır ve ne şekilde olması gerektiğini tartışır. İslam tarihi açısından terakki ilk devirlerin haricinde var olmayan bir vetireye atıfta bulunur. Olmayanı ancak olması arzulananı ifade eder. Mevcut olanlar inhitatın sahası içinde bulunurlar. Paşa’nın değişmeye yönelik tahlili değişmemenin analizidir. Değişmediği için zamanın gerisinde kalmış olanlar, tekâmül ve terakkiye, asrın ihtiyaçlarına mukavemet edenler bu kapsama girerler. Paşa’yı en çok tekâmülü durduran zihniyetin ortaya çıkışını mümkün kılan tarihi hadiseler ile çağdaşı olan yanlış terakki anlayışı alakadar etmektedir.

VI. İslam Dünyasının ve Osmanlı’nın Gerileme Sebepleri

Paşa’ya göre Müslümanların geriliği, ancak yabancı boyunduruğu altında istiklallerini kaybettikten sonra bütün çıplaklığı ve ehemmiyeti ile aşıkâr hale gelmiştir. İslam dünyasının geriliğini ilk defa onlara hâkim olan Hristiyan milletler görmüş ve bu meseleyle meşgul olmuşlardı. Hastalığın farkına varılması, yabancılar sayesinde olmuştur (2018: 263). İçin enteresan yanı Koçi Bey’in risalesi ile başlayan ve sonraki birçok eserle uzun süre devam etmiş olan bir özölme-gerileme edebiyatına Paşa’nın alaka göstermemesidir. Koçi Bey ve diğerleri sorunları geleneksel denge siyasetinin bozulmasına bağlıyorlardı; yani kadim usullerin terk edilmesine. Paşa ise eskiye dönüşle değil tekâmül ve terakkiyle ilgilenmektedir. Dolayısıyla geleneksel düşünürlerden ziyade Batılı düşünürlere daha yakın görünmektedir. Eskilere karşı ilgisizliğinin sebebini burada görebiliriz. Tarihe bakışı Batılılara benziyor olmasına rağmen İslam dünyasındaki geri kalmışlığın sebepleri hususunda onlardan ayrılmaktadır.

Paşa’ya göre memleketin terakki ve inkişafına mâni olan irfan noksanlığı, maarifteki geriliktir. Cehaletin eski şekli fikir ve tecrübe sahalarındaki terakkiye karşı lakaytlıktı. Mevcut şekli ise eskiden bilinmeyen şeyler hakkında halen kâfi derecede ve tamam bir bilgiye sahip olmamaktır (2018: 137). En zararlı cehalet, cehaletin ilim kisvesine bürünmesidir. Kendi devrindeki gerilik ise varılmak istenilen hedefin ne olduğunun bilinmeyişinin neticesidir. Yanlış kanaat ve zanların neticesi olarak taklitçilik her sahayı kaplamıştır. Bu hususta o kadar muvaffak olunmuştur ki inanları, hissiyatı ve ananeleri, ilimleri ve fenleri tamamen taklitten ibaret sahte bir dünya kurulabilmiştir (2016: 137). Paşa’ya göre hiç bilmediğimiz şeyleri tatbik etmek uğruna bildiklerimizi unutmaya çalışmak yerine onlarla iş görmeye ve onları geliştirmeye çalışmak daha doğru bir tavır olacaktır.

Garplılaşmak ihtiyacına olan inancın, meşum neticelere varması milliyete muhalif olmasındandır. Paşa'ya göre milliyet ile medeniyet ikizdir ve birbirinden ayrılmaları kabil değildir. "Zira milliyet ile medeniyet-i tevem olmak itibarıyla Garplılaşmak arzusu kendi medeniyetimizin terk veya inkârı manasını tazammun eylediğinden bin-netice kendi milletimizden feragat demek oluyor" (2018: 141). Garplılaşmak sadece medeniyetini değiştirmek manasına gelmemekte, milliyetini de terk etmek manasına gelmektedir. Bu değerlendirme Baticıların tek medeniyet tasavvurunun olduğu kadar medeniyet değiştirmeye rağmen milliyetimizi muhafaza edeceğimizi savunan Gökalp'in yaklaşımının da reddi anlamına gelmektedir. Paşa sosyal değişme alanındaki mekanik tasavvurlardan uzak durmaktadır.

Paşa'ya göre Osmanlı medeniyetinin daima Batı kavimlerinin medeniyetinden geri kalmış olduğunu zannetmek yanlıştır. Bir zamanlar her cihetten daha üstün haldeydi. Meşum taklit hastalığı olmasaydı bugünkü fark daha az olacaktı. Kendi memleketinin hars, medeniyet ve marifetini inkâr eden veya hakir görenin milliyeti sakit olur. Dolayısıyla millet adına konuşmak hakkına da artık sahip olamaz (2018: 103). Paşa'ya göre Garp medeniyetinden hakiki anlamda istifade edebilmek, onu aynen tatbik ile mümkün değildir. Diğer istifade etmiş cemiyetlerin tecrübeleri de hakiki bir faydanın ancak kendi medeniyetine uygun hale getirmekle mümkün olduğunu göstermektedir. Paşa'ya göre yapılması lazım gelen "Avrupa medeniyetini Şarklılaştırmak yani mümkün merteye muhitimize ısındırmak, medeniyetimizin tekemmül ve tealisi için elzem ve onunla kabil-i telif göreceğimiz şeyleri medeniyet-i Garbiyeden iktibas ile medeniyetimize tatbik etmek hususundan ibaret olmalıydı" (2018: 143).

Burada Gökalp ile bir kıyas yapılabilir. Gökalp hem milli kalıp hem de Avrupa medeniyetinin bir parçası olacağımızı savunmaktaydı. Aynı anda hem Türkleşecek hem de Garp medeniyetinin bir üyesi olarak muasırlaşacaktık. Said Halim Paşa ise Avrupa medeniyetini Şarklılaştırmaktan ve millileştirmekten bahsetmektedir. Hakikatte bu iki görüşün birbirinden ne derece uzak olduğu sadece yoruma bağlıymış gibi görünmektedir. Niyazi Berkes'in Gökalp'i İslâmcıların maddi kültür manevi kültür ayrımını hars ve medeniyet şeklinde kabullendiğini söyleyip eleştirmişti. Paşa'nın aşağıdaki cümlesi aradaki mesafenin zannedildiğinden daha az olabileceğinin alametidir:

"Kendi medeniyetimizin tekemmülü için saha-yı istifademizde bulunan bir medeniyet-i faikadan inkita arzusu hem fikr-i tarassud ve muhakememizi hem şevk ve gayret u teallümümüzü ve hem de müdrike ve müfekkiremizi inkişaf ettirerek mevcudiyet-i maneviyemizi takviyeye hizmet eder ki milletleri gaye-i selamete isal edecek yegâne meşru ve tabii nuhbe de budur." (2018: 145).

Paşa kendi medeniyetimizin tekemmülü için daha üstün bir medeniyetten faydalanmanın makul olduğunu; bunun müşahede fikri ve muhakememizi, öğrenme gayret ve şevkimizi, müdrike ve müfekkiremizi inkişaf ettirmeye ve manevi mevcudiyetimizi güçlendirmeye hizmet edeceğini söylemektedir. Bu suretle, Garp medeniyetinin özellikleri ve kat'i üstünlüğünün sebebi bulunan ilim zihniyetiyle tecrübe usulünü birleştirerek binlerce hakikat keşfedileceği gibi binlerce hatanın tamir olunması da sağlanacaktır. Aynı şekilde milletin mefkûresinin, ahlaki, içtimai ve siyasi kanaatlerinin menşeinin tamamen İslam dini olduğu idrak edilecektir Dinsizlik denilen şeyin de Latin fikrinin düştüğü bir sapıklık olduğu, bir fikri üstünlük alameti olmadığı da

anlaşılacaktır. Paşa Garp medeniyetinden faydalanmakla sadece maddi olguları daha iyi kavrayacağımızı değil maneviyatımızın dahi tekemmül edeceğini iddia etmektedir. Dolayısı ile Batıdan alacağımız Şeyler sadece bilim ve teknoloji ve bunlarla alakalı usullerle sınırlı değildir. Paşa kapıyı zannedildiğinden daha fazla Garp medeniyetine açmaktadır.

Paşa'ya göre her kavmin üzerinde yaşadığı topraktan daha kıymetli olan bir "manevi vatani" vardır ve bu vatani "mevzuat ve ananeleri" temsil eder. Herhangi beşeri bir cemiyeti bir millet haline getiren amiller onlardır. Başka bir kavmin tahakkümü altında bir milletin istiklalini kaybetmesine sebep olan Şey arazisini değil, kanun ve ananelerini kaybetmesidir. Toprağını terk etmek mecburiyetinde kalmadığı halde esarete duğar olur çünkü mevzuat ve ananelerini kaybetmiştir. Türk milletini tehdit eden en büyük tehlike, kendi medeniyetini tanımamak, sahip olduğu kıymetlere hürmet göstermeyip sırtını dönmek ve kayıtsız Őartsız Garp medeniyetine girmeye çalışmaktır (2018: 145;).

Paşa'ya göre ahlak, ananeler, inançlar gibi temel amillerin bozulması ve intizamsızlık içtimai bünyeyi sarsmış ve yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya getirmiştir. Vaktiyle o kadar zinde ve kuvvetli olan Osmanlı içtimai heyeti çok kısa bir zaman zarfında hızla bozulmuştu. Bu bozulmanın sebep ve amillerinin izah edilmesi gerekmektedir.

Paşa Osmanlı idarecilerinin Tanzimat'tan beri takip ettikleri modernleşme usulünün yanlış olduğunu düşünür. Bunun sebebi Garp medeniyetinin eserlerini, o medeniyeti meydana getiren sebepler zannetme hatasına düşmüş olmalarıdır. Bu yüzden Garbın ahlak ve yaşayışını almanın memleketin meselelerine are olacağına inandılar. Yaptıkları sadece Osmanlı cemiyetini Frenkleştirmekten ibaret kaldı. Böylece Fransız ahlak ve adetlerini ve fikirlerini meزيyetlerine ve hatta noksanlarına kadar taklit yoluyla benimsenip alınmasına zendiklerini söylemektedir.

Fransızca konuşmak, dinsiz ve sefih geçinmek, servetini kumarda veya bir Fransız metres kullanarak tüketmek, en yüksek tavır ve hareketler, medeni insanları medeni olmayanlardan ayıran kıstaslar olarak kabul olunuyordu (2018: 150; 2003: 110). Bütün bu siteler aslında Tanzimat devrinin edebiyatının, özellikle de ilk devir romancılığın işlediği konulardır. Belki de teessüf edilecek husus Felatun Bey ile Bihruz Bey'in el ele vererek Batılılaşma yolunda bütün engelleri aşmış olmalarıdır. Fransız nüfuzunu diğerleri, başka Batılı milletler takip etti. Her biri Osmanlı tebaasından bağlılar ve hayranlar edildi. En yüksek ve münevver içtimai sınıfın kendi milletine yabancı olan Avrupa adetlerini ve yaşayış tarzını taklit etmesi haysiyet ve vakarını kaybetmesiyle neticelendi. "Memleket böylece ananat ve inzibat-ı medenisinin muhafızı, vicdan ve ahlak-ı muaşeretinin nazımı, badi-i temin-i tekamül-i ictimaisi olan bir sınıf-ı aliden mahrum kaldı" (2018: 161). Bu satırlar İslamcı bir düşünür için olduğu enteresandır. Cemiyetin manevi mimarı ve rehberi olma, vicdan ve muaşeretini tanzim etme, anane ve ahlakın koruyucusu olma rolünü dini bir zümreden (ulema ve sufilerden) ziyade seküler üst sınıfa atfetmektedir.

Paşa'ya göre Osmanlı içtimai heyetinin diğer kısmı ise hayatına nizam veren, rehberi ve dayanağı olan sınıftan uzak kalınca zamanın seyrini takip edemedi ve çağın ihtiyaçlarını bile temin edemeyecek kadar çaresiz ve messif bir halde durup kaldı. Bir tarafta her Şeyi caiz kabul eden ve Batıyı taklide yeltenen en yüksek ve en münevver sınıf, diğer tarafta ise kısmen münevver ve halk sınıfı her türden yeniliğe Őiddetle karşı çıkmakta ve nefret hisleri

beslemekteydi. Bir anlamda cemiyette üst ve alt tabaka arasında büyük bir uçurumun ortaya çıktığı ve buna bağlı olarak cemiyetin aristokrat ve demokrat özelliklerinin aşınmaya başladığını söyleyebiliriz. Paşa'nın temel maksatlarından birinin bu iki tabakanın birbirine yabancılaşmasına mâni olarak dengeyi tekrar kurmak olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu yeni bir denge arayışı değildir. Üst tabakanın Paşa'nın kendisine atfettiği özelliklerin ne kadarına hakikatte sahip olduğu tartışmaya oldukça açık bir mevzudur. Yine de Paşa'nın bu iki katman arasında ortaya çıkan yarılmanın doğuracağı sonuçlar hakkındaki sezgi ve endişelerinin gayet haklı olduğunu söyleyebiliriz.

Paşa'ya göre modernleşme çabalarında yanlış giden başka şeyler de vardır. Fenni addolunan yeni tedrisat usulünün tanzim ve tertibi esnasında ahlak ile malumatın, terbiye ve tahsilin birbirinden ayrı şeyler oldukları anlaşılammıştır. Yeni usul sadece yeni zihniyet hayranlığı ile fenne istinat ettiğinden bir temsil ve taklitten ibaret kaldı. Bu yeni tedris usulünde gençlere, fenne ve akla uyan şeylerden başkasına riayet etmemeleri tembihlenmişti. Bu yüzden ahlak ve terbiyeleri noksan kaldı. Evladın eksik tahsili ve babanın cehalete varan köhne malumatı sebebiyle hem babanın haysiyeti hem de evladın hürmeti ortadan kalktı. Aile hayatı ile beraber cemiyeti de bozdu (2018: 161). Paşa'ya göre Osmanlı cemiyetinin hâlihazırdaki inhitatının sebepleri ve mevcudiyetini müdafaa etmekte gösterdiği acizyet, teşkilatının hususi mahiyetinden ve de memleketin ıslahı meselesinde yapılan hatalardan neşet etmektedir (2018: 165).

Paşa'ya (2018: 237) göre Batı ile Doğu arasındaki daimî savaşlar, Batının taassubu ve tecavüzleri, zulüm, yağma ve tahripleri neticesinde İslam memleketlerinde keyfi ve müstebit saltanat ortaya çıkmış ve Müslümanlar asırlar boyunca Batılardan ve medeniyetinden nefret etmiş, ondan gelen hiçbir şeye itimat etmemiştir. Bu da gerilemeye yol açan amillerden biri olmuştur. Çünkü en ileri milletler, reisleri halkın emellerini ve fikirlerini en iyi idrak eden ve yerine getiren milletlerdir. İdarecilerinin şahsi keyif ve heveslerine rıza ve itaat gösteren kavimler gerilemekten kurtulamazlar. Böyle keyfi bir idare yöneticilerin ahlâkını da ifsat eder ve yozlaşırlar. Nihayetinde müstebit, kararsız, zalim ve cahil olurlar (2018: 297). Paşa'nın tarih okumasında açıkça bir ihmâl vardır. O da istibdat dediği yönetimin Haçlı seferlerinden önce İslam'ın henüz büyük atılım devrinde Emevilerin siyasi iktidarı gasp etmesi ile ortaya çıktığıdır. İstibdatla İslam öncesi kabileci adetler arasında bir irtibat kurmuş olsaydı böyle bir ihmâl ortaya çıkmayacağı gibi İslam öncesi adetlere dair kendi perspektifi için bir misal de ortaya koymuş olacaktı.

Said Halim Paşa taassup, istibdat ve Batının sömürgeci emellerinin yanı sıra geri kalmışlığın temel müsebbiplerinden biri olarak dinin emirlerini dikkate almamayı gösterir. Paşa'ya göre İslam dünyasının çözülüşünü ve geri kalmasını dine atfetmek doğru bir usul değildir. Sosyal hayatta dinin dışında başka bir kısmı fertlerin kişilik özelliklerine mahsus, diğerleri içinde yaşanılan muhit, coğrafya ve iklimle alakalı birçok müessir amil söz konusudur. Muhit farklılıkları, dinin sahip olacağı seciyeyi de tanzim edecek bir hüviyete sahiptir. "Bir dinin alacağı seciye zemin-i tedvini olan muhite tabi olduğundan o muhitteki tesiri de onu tedvin ve tatbik edecek efradın seciyesine tabi olmak zaruridir." (2018: 271). Sosyolojik yönden bütün dinler onu kendi hayatlarında tatbik eden kavmin, yani o kavmi teşkil eden fertlerin, özelliklerine göre hususi bir şekil alırlar.

Paşa bir kavmin hayatını, seciyesini ve anelerini tesis eden ve dini inancına hususi bir mahiyet verenin ve mefkûresini geliştiren şeyin bir takım içtimai hadiselerin birbirini takip etmesi, yani tarih olduğunu söyler. Hıristiyanlıkta Katoliklik, Ortodoksluk ve Protestanlık; İslamiyet'te ise Sünnilik ve Şiiilik bu şekilde ortaya çıkmıştı. Dinin karakteri muhite, tesiri ise onu tertip ve tatbik edecek fertlerin karakterine bağlıdır. Bu hususta Avrupa'nın Hıristiyan kavimlerini misal gösterir. Bu kavimler, dinlerini medeniyetlerine hizmet edecek bir ilerleme unsuru olacak tarzda tertip ve tefsir etmeye imkân bulmuştur. Şark Hıristiyanları ise dinlerine o seciyeyi ve tesiri verememişlerdir. Burada Paşa'nın psikolojiye atfı, yani ferdi unsurlara kuvvetli vurgusu, sosyolojisinin hümanist veçhesi öne çıkarmaktadır.

Paşa, mevcut inhitatın İslam'a bağlılıktan değil aksine emirlerine lüzumu kadar ehemmiyet atfetmemekten kaynaklandığını iddia eder. İslam dini, beşeriyetin saadeti için elzem olan bütün unsur ve amilleri toplamış, her yönden mükemmel bir dindir. Buna rağmen Müslümanların niçin İslâm'da mündemiç olan sayısız nimetlerden istifade edemediklerini sormaktadır (2018: 251, 271).

Paşa'ya göre İslam'ın tarih sahnesine çıkışı, gerilemeye yüz tutup birçok medeniyetin tekrar ihya olup hayat bulmalarını mümkün kılmıştı. İslâm'la birlikte insanlığın adalet, eşitlik ve bilgi seviyelerinde bir yükselme gerçekteşmişti. Hatta İslâm Batı medeniyetinin ilerlemesine de yardım etmişti. Ancak yeni Müslümanlaşan kavimler geçmişte gerilemelerine neden olmuş olan adet ve anelerin bir kısmını terk etmeyip, İslâmlaştıktan sonra da bunların nüfuz ve tesiri altında hayatlarını devam ettirmişlerdi. Paşa'ya ve diğer birçok İslâmciya göre gerilemenin en mühim sebeplerinden biri bu İslam öncesi yaşayışlarından gelen geleneklerdir. Daha önceki kavimlerde de gerileme aynı şekilde zararlı adetler yüzünden vuku bulmuştu. "Şu halde akvam-ı Müslime'nin inhitatı evvel ve ahir vuku bulmuş bi'l-cümle inhitatlar misillü bu akvamın temin-i istikbal zımnında mazilerinden ne gibi şeyleri unutmak ve feda etmek icap ettiğini takdir edememelerinden neşet etmiştir" (2018: 275).^{iv}

Böyle bir neticenin ortaya çıkmasında müessir olan saik Müslüman kavimlerin din hükümlerini "yanlış" anlayıp hatalı bir şekilde tatbik etmeleridir. Said Halim Paşa'nın bu analizinin klasik işlevselcilikten ziyade daha eleştirel olan Merton'ın işlevselciliğine yakın olduğunu söyleyebiliriz. Eskiden kalan gelenekler menfi bir işlev görerek sosyal bünyeye zarar vermişler ve geri kalmaya yol açmışlardır. "Akvam-ı Müslime için bu noksan-ı takdir, hiç şüphe yok ki ahkâm-ı diniyelerinin yanlış telakki ve tatbik edilmesinden tahaddüs eder". Bu kavimler İslam'ın en mühim gayesinin ne olduğunu idrak edememişlerdir. Bu gaye beşeriyetin fitratında bulunan tekemmül etme kabiliyetini inkişaf ettirmek ve böylece insanları mazinin hatalı ve noksan mirasından kurtarıp hakikat ve kemale erişmelerini sağlamaya yönelik yüksek fikir ve ahlakla teçhiz etmek ve saadeti temin etmektir. Müslümanlar ancak dinlerini daha feyizli bir tarzda tefsir ve tatbik ederek değişen çağın zaruret ve ihtiyaçlarını karşılayabilirlerdi. Bunu anlayamadıkları nispette geri kalmışlardır. Paşa Müslümanların medeniyetinin istisnasız bütün coğrafyalarda kaskatı kesilip hareketsiz bir şekilde kaldığını iddia etmektedir. Böylece Oryantalizmin değişmez Şark anlayışının başka bir versiyonunu Said Halim Paşa'da görürüz. "Kable'l-İslam hayatlarının tesir ve nüfuzuyla Din-i İslam'ın icra eylediği tesir ve nüfuz arasında öyle bir müvazenet-i gayr-i mütehavvile teessüs eyledi ki terakkilerine hail olup duruyor" demektedir (2018: 277). Müslüman kavimlerin

saadet yolunda tekamüllerine devam edebilmeleri için İslam'ın tesirinin artırılması sureti ile bu muvazenenin bozulması icap etmektedir. Aslında gelenekler konusunda benze bir tavır muhafazakâr düşünürlerde de vardır. Nispet muhafazakârların geleneğe müracaatlarında seçici bir tavır sergilediklerini söyler. Sadece faydalı kabul ettikleri geleneklerin devamından yanadırlar (Nispet, 2014: 55). Lakin Paşa'nın tarihe bakışı giderek muhafazakârlardan farklılaşmaktadır.

Paşa'nın İslam tarihine bakışı artık tarihe bir hakem rolü atfeden ve tarihin süzgecinden geçerek günümüze ulaşan adet ve anelerin milletin müşterek irfanının ve vicdanının bir tecellisi olarak doğru olduğunu savunan klasik muhafazakâr telakkiden bir sapma anlamına gelmektedir. Paşa tarih hakkında, muhafazakârlığı terk edip bir İslamcı olarak konuştuğunda Aydınlanma filozoflarının ilerlemeci tarih görüşüne yaklaşmaktadır. Paşa tarihi riske etmekle başka birçok şeyi daha riske atmış olur. Eğer mazideki Müslümanlar hakkıyla doğru bir şekilde, Peygambere daha yakın bir devirde yaşıyor olmalarına rağmen, İslam'ı anlayamadı iseler, bizler ne türden imtiyazlı bir konumda duruyoruz ki daha doğru bir kavrayışa sahip olabiliyoruz? Sıradan sokaktaki 'arif' için en kestirme kavrayış muhtemelen, şimdiye kadar kimse anlamadı ise biz hiç anlayamayız şeklinde olacaktır. Paşa'nın tarihe karşı menfi tutumu, tarihi nefyeden, olumsuzlayan yaklaşımı örf, adet ve ananeye dönme çağrılarına halel getirici bir vasıftadır. Eğer geçmiştekiler İslam'ı yanlış anlamış ve yaşamışlarsa sadece İslam öncesine ait olanların değil sonrasına ait bütün adetlerin de sahihlikleri, İslam'a uygunlukları şüpheli hale gelir. Paşa gayr-i ananeci bir ananeci, anti gelenekçi bir gelenekçi haline gelir.

Karanlıkta kalan diğer bir nokta da yaklaşık bin yıldır İslam öncesi gelenekler hiç değişmeden, zamanın her türden tesirinden muaf olarak günümüze kadar mevcudiyetlerini nasıl devam ettirdikleridir. Said Halim Paşa zaman içinde değişebileceklerini dikkate almaksızın, gelenekleri dinamizmden yoksun statik bir mevcudiyet olarak düşünür. Birbirinden farklı geleneklere sahip ve seciyeleri farklı değişik Müslüman kavimlerin hepsinde aynı sonucun ortaya çıkabilmesi nasıl mümkün olmuştur? Peki, niçin İslam dışı adetlere sahip olmalarına rağmen Batılı kavimler farklıdır? Paşa'nın bu soru karşısındaki cevabı bilim-perestliği din haline getirmiş oldukları şeklindedir. Bu mevzuda Paşa işlevselci açıklamalara başvurma ihtiyacı duymamaktadır.

Paşa'ya göre Türklerin durumu bu hususta diğer Müslüman milletlerden farklıdır. İslâm öncesinde Türklerin çok ileri ve köklü bir medeniyetleri mevcut olmadığı için tekâmül etmeye devam etmişler ve şeriatın hizmetinde olmuşlardı. Türklerin gerilemesine sebep olan şey Araplar ve Farslılarla olan yakın temasları olmuştur. Aslında Cumhuriyet eliti de daha farklı bir şey söylememektedir. İkisi arasındaki fark Paşa'nın İslam'ı Araplıktan farklı görmesi, Cumhuriyet elitinin ikisini aynı şey telakki etmesidir.

Paşa'ya göre alimlerimiz ve bize rehberlik etmek, fikirlerimizi aydınlatmak vazifesi ile mükellef olanlar, Batıda ilim ve fen yolunda meydana gelen süratli tekamülü takip edememişlerdi. İlim ve fennin bize meçhul kalması ise milli tekâmülümüzü durdurmuş ve bizi Batılı milletlere nispetle geri bir duruma indirmiştir. "Bu hale sebep alimlerimiz ve ileri gelenlerimiz olduğu ve onların itham edilmesi gerektiği halde, maneviyat ve ahlakımız dinimizin eseri olduğu için, bu hata da dinden bilindi" (2003: 110) demektedir. Anlaşılan

İslam'ın içine girdiği asırlık durağanlık ve uykudan Batının yardımı olmaksızın uyanması mümkün olmayacaktı.

Paşa'ya göre Osmanlı cemiyetinin mevcut vaziyeti, ahlaki ve zihni noksanların bir timsalidir. Cemiyette ilim ve marifet elde etme yönünde muhteris bir talep olmasına rağmen fertlerin azim ve sebat, irade ve fedakrlık gibi ahlaki hasletlerden mahrum bulunmaları sebebiyle, bu hususta hiçbir zaman ciddi muvaffakiyetlere erişilememektedir (2018: 193). Cemiyetin ihtiyacı olan işlerin yapılamamasının nedeni olarak şahısların ahlaki kifayetsizlikleri gösterilmektedir. Paşa'nın sosyolojik analizi içinde içtimai ihtiyaçları belirleyen heyet-i itimaiyedir, fakat bu ihtiyaçların tatmin edilmesini sağlayacak olanlar fertlerin çabaları ve bu hususta sahip oldukları zihni, manevi ve ahlaki hasletlerdir. Böylece uzviyetçi bir perspektif ile ferdiyetçi bir perspektif birleştirilmiş olur. Organizmacı bir cemiyet anlayışı sosyal hadiselerin nesnel şartlarını ifade ederken bireylere dayanan sosyolojik perspektif insan faaliyetlerinin öznel veçhesini ifade eder.

VII. Mütefekkir Sınıfı ve Eleştirisi

Said Halim Paşa ülkenin gelişmesi meselesinde aydınlara büyük bir kıymet atfeder. "Said Halim Paşa'da temel sorunlar, bu arada Batı sorunu da bir aydın ve yönetici sorunu olarak belirginleşmektedir" (Kayalı, 2018: 36). Hem Tanzimat sonrası ortaya çıkan Batıcı aydınlara yönelik hem de geleneksel ilmiye sınıfına dönük şiddetli eleştirileri vardır. Ancak ikisine yönelttiği eleştiriler arasında farklılık vardır. İki arasında tercihini modern aydınlardan yana yapmış görünmektedir. zyurt'un da belirtmiş olduğu gibi "Onun İslâmi değerlerin halka öğretilme görevini din adamlarına değil de aydınlara yüklemiş olması dikkat çekicidir" (zyurt, 2014: 131).

Paşa sadece aydınlara değil "umumi efkarı idare edenlere" de özel bir önem atfeder: "Milletlerin tekmlnde en mühim amil mütefekkirleri, alimleri, münevver tabakaları, bir de efkâr-ı umumiyyeyi sevk u idare edenleri olduğu için cemaati hayr ve hakikate musil bir tarik üzerinde tekâmül ettirmek vazifesi kendilerine terettüb etmek tabiidir" (2018: 387). Bu ifadedeki 'alimler' kelimesini M. Ertuğrul Düzdağ'ın 'bilginler' diye sadeleştirmesi manidardır. Düzdağ kastedilenin ulema sınıfı olmadığı kanaatinde olmalıdır.

"Milletlerin ilerlemesinde en mühim amil, fikir adamları, bilgin ve aydın tabakalar ile umumi efkarı idare edenlerdir. Toplumunu hayra ve hakikate giden yolda ilerletmek bunların vazifesidir." (2003: 209).

Yeni mütefekkir sınıfının teşekkülünün sebebi, memleketin yükselmesini ve ilerlemesini temin için Garp medeniyetinden faydalanmak mecburiyetinde kalınmış olmasıydı. Paşa açık bir işlevsel açıklama ile bu yeni aydın sınıfını ortaya çıkışını izah etmektedir. Cemiyetin terakki ihtiyaından husule gelen işlevsel bir zaruretin sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Modern hayatın icaplarına göre yetiştirilen bu sınıf memleketin idaresinde oldukça müessir bir mevkide bulunmaktaydı. Kendisinin üstünde onu kontrol eden bir kudret olmadığı gibi herhangi bir rakibi de yoktu. Oysa beklenenin aksi vuku bulmuş, mütefekkir sınıfı, Garp hayranlığına müptela olup Garp medeniyetinin tesiri altında şahsiyetini kaybetmişti. Memleketin kurtuluşunun çaresini, tutulduğu bu hastalığın bütün ülkeye yayılmasında görmekteydi. Yeni mütefekkir sınıfın kendi toplumlarına yabancılaşması Paşa'nın üzerinde önemle durduğu hususlardan birisidir.

Paşa'ya göre, Batı hayranı olan bu mütefekkir sınıfın zihniyeti, kendisinin menşei olan, Batı zihniyetine hiçbir cihetten benzememektedir. Bunlar için düzeltip ıslah etmek, var olanı terk edip atmak veya tamamen değiştirmek için sadece bir vesiledir. Başka memleketlerde ise mahzurlu ve kusurlu bir şey ancak muhafaza etmek maksadı ile ıslahına çalışılır. Başka biri ile değiştirerek ıslah etmeye gitmek sadece yeni bir şeyin tecrübe edilmesidir. Böyle bir hal pek çok acı tecrübe neticesinde elde edilmiş malumat ve müktesebattan mahrum kalmak demektir. Yeni tecrübeler peşinde koşmak şüphe ve tereddüt içinde kıymetli vakitleri beyhude yere kaybetmek demektir (2018: 121-125).

Paşa'ya göre değiştirme, bir şeyi, bir diğerine karşılık yerini terke zorlamak demektir ki bu da bir tahakkümdür. Eğer tahakküm makul ve haklı değil ise, keyfi bir harekettir. Keyfi hareket başka bir keyfi harekete sebebiyet verir, bir defa başlayınca devamı gelir ve “hâkim-i mutlak” kesilir. Tecrübe, hikmet ve itidalin tesir icra edemez hale geldiği bir vaziyette inkılapçı cemiyet için zararlıdır ve yaptıkları sadece felakete yol açar. Bu türden inkılâpçılar, vatana ancak idrak dışı irsi bir his ile bağlı kalabilirler. Rasgele, usulsüz ve gayesiz edinilen fikirler ve bilgiler insana bir iktidar kazandırmayacağı gibi yanlış yönlere sevk edecektir (2018: 127).

Said Halim Paşa Batı hayranlarının manevi, içtimai ve siyasi meseleler hakkındaki vasat malumatının iki şekilde kendini gösterdiğini söyler: İlk olarak meselelerin bizimle alakalı taraflarını bilmemek ve öğrenmeye de tenezzül etmemek; ikinci olarak bizimle alakalı olanlar haricinde pek çok usul, kaide ve kavrayışa vakıf olmak. Usul ve gaye mahrumu olanlar yaşadıkları cemiyetin meseleleri ile alakasız ve onlarla ne yapabilecekleri hususunda açık bir kanaate sahip olmadıkları için lüzumsuz olan malumat yığınına sahip olurlar. Bunun neticesinde “Garp perestîşkârları kendimizi henüz teessüs ederek mevcudiyet-i millisini istihsale çalışan yeni doğmuş bir cemaat farz edecek derecede geçmişimizin ve eslafımızın azametinden şüphe ediyor ve bizi hakir görüyorlar” (2018: 97). Bu hatalı düşünme tarzı ve kesp ettikleri malumat nihayetinde kendilerini fikren göç etmeye ve ruhen tabiiyet değiştirmeye sevk etmektedir. Bu şartlar altında elde edilen malumatın ferdi bir kıymeti olabilir. Mühendis, tabip ve benzeri sanatkârlar yetiştirilir. Fakat bunun içtimai bir kıymeti olmayacaktır.

Osmanlı ruhu edebiyattan da dışlanmış, onun yerine muhtelif kaynaklardan gelen ansiklopedik malumat ikame edilmiş ve kelimeleri dışında Türklükle alakası olmayan bir edebiyat ortaya çıkmıştır. Deruni ve samimi hissiyatın yerini keskin ve serbest bir zekâ almıştır. Bunun neticesinde edebiyat Osmanlı ruhunu takviye edeceğine, salim ve kavi bir iman oluşturacağına zararlı şüpheler, tereddütler ve itikatsızlık saçmakta ve çözümlenin müessir bir amili haline gelmektedir.

Paşa'ya göre ilim, ancak kıyas ile beraber olursa faydalı olur. Kendi cemiyetimiz ile diğerleri arasında mukayese yapabilmemizin ilk şartı kendimiz hakkında bilgi sahibi olmaktır. Oysa Garp perestîşkârı mütefekkirler kendi yaşadıkları muhit hakkında malumat sahibi değildir. Zihniyetleri o derece bozulmuştur ki Garp muallimlerinden öğrendikleri şeylerin birçoğunu hakiki manalarından başka bir şekilde anlamaktadırlar. Paşa bu sathi mütefekkirleri kendi ülkelerine karşı “müfrit ecnebilik” içinde olmakla itham eder. Hayalperest fikirlerinin tatbiki bir kıymeti yoktur.

Paşa aydınlarda görölen Aydınlanmacı evrenselciliğe de itiraz etmektedir. Mütefekkirler muhitin, büyük ehemmiyetini takdir edemediklerinden, medeni kanunların (mevzuat-ı medeniye) mekân ve muhitin bağımsız olarak sadece mekân değiştirmekle her yere uygulanabilecek bir seciyeye sahip olduğunu farz etmektedirler. Bunun neticesi acı hüsrandan başka bir şey değildir. Kanunlar vatanlarını değiştirince, esasları da değiştirecek ve istenilen neticeye ulaşılamayacaktır (2018: 131). Cihanşümul kanunların olamayacağına dair bir düşünceye Montesquieu'de de rastlıyoruz. Montesquieu'ye göre siyasi kurumlar cemiyetin temel özelliklerine uygun olmalıdır. Evrensel olarak uygulanabilir kanunlar düşüncesine bağlı olarak bütün insanlar ve yerler için kanun çıkartılamaz demektir (Zeitlin, 1987: 10).

Batı hayranlığı memlekette fikir hayatının gelişmesinden ziyade karışıklığa düşmesine sebep olmuştur. Paşa'ya göre rahatlıkla memlekette bir fikir hayatının olmadığı söylenebilir (2003: 98). Hatta milli duyguları ifade edecek bir edebiyat bile mevcut değildir. Paşa'ya göre Batı hayranları sadece kendi memleketlerine değil modern Garp medeniyetini inşa eden zihniyete de yabancıdırlar. Ülkede ifa etmiş oldukları rol Batıda entellektüellerin ifa etmiş olduğu rolden tamamen farklıdır. Birisi inşa etmektedir, diğeri ise yıkmaktadır. Zihniyetleri, Garp zihniyetine nispetle bir asalak olmanın yanı sıra kendi cemiyeti içinde de asalak durumundadır.

VIII. Memur Sınıfının Eleştirisi

Türk sosyolojisinin başlangıç devrinde ortak olan temalardan biri memur sınıfının durumunun tartışılmasıdır. Memur sınıfına karşı en şiddetli tenkitleri Prens Sabahattin ortaya koymuştur. Ziya Gökalp'te ise daha dar kapsamlı bir eleştiriye rastlıyoruz. Said Halim Paşa'nın eleştirdiği üç gruptan biri olarak memur sınıfını görüyoruz. Paşa içtimai buhranın bir veçhesi olarak memur sınıfını tartışmaktadır.

Paşa'ya göre, Osmanlı memleketi mazide başka memleketlerde olduğu gibi mevcut şartların neticesinde derebeylik usulüyle idare edilmişti. Daha sonra yeni şartların tesiri altında siyasi ve idari merkezizetçilik usulü hâkim olmuştur. II. Mahmut devrinde, merkezizet usulünün gereği olarak bir mümtaz memurlar sınıfı tesis edilmişti. Bu sınıfın özelliği hükümdarın şahsında toplanan nüfuzun itaatli bir aleti olmaktan ibaretti. Bunlar idare etme meziyetine sahip olmakla birlikte içtimai bir kıymetten mahrumdular (2018: 165) Yüksek bir içtimai sınıf için elzem vasıflar olan istiklal, istikrar, anane ve manevi ve fikri meziyetlere malik değildi.

Sahip oldukları şan ve şeref, nüfuz ve iktidar, servet ve zenginlik, sultana gösterecekleri mutlak itaat ve sadakatin bir mükâfatını teşkil ettiğinden tabiatı icabı müstakil bir sınıf olma hüviyetinden mahrum bulunuyorlardı. İstikrarlı bir sınıf olma vasfına da sahip değillerdi. Her birinin mukadderatı amirinin teveccühüne veya hükümdarın keyfi iradesine bağlıydı. Ayrıca her saltanat değişikliğinde yeni hükümdarın himaye ettiği kimselere makamlarını terk ettiklerinden, mevkilerinin bir teminatı ve istikrarı mevcut değildi. Paşa'nın tasviri içinde, modernleşme bir tür patrimonial devlete yol açmış veya bu yönde var olan temayülleri güçlendirmiş gibi görünmektedir. Diğer bir husus da Paşa'nın geçmişteki kalemiye sınıfı ile yeni memur sınıfı arasında bir süreklilikten veya ikisi arasında bir irtibattan bahsetmiyor oluşudur.

Paşa'ya göre memur sınıfın kendine mahsus ananeleri rekabet, itaat ve bencillikten ibaretti. Manevi ve fikri seviyeleri de memuriyet mertebesiyle mütenasip bulunmaktaydı. Devirlerinin en yüksek, en münevver sınıfı olan bu mümtaz heyetin içtimai kıymeti bundan ibaretti. Lakin bu sınıf içinde yetmişmiş pek çok mümtaz şahsiyet rekabette maruz kaldıkları husumet, haset ve kin nedeniyle iktidar ve meziyetleri ile mütenasip bir fayda gösterememişlerdi. Paşa bu memurların içinde buldukları resmi muhitin telkin ettiği çaresizlik hissi sebebi ile hiçbir vakit hakiki bir mesuliyeti üstlenemediklerini söyler. Azim ve ehliyet noksanlığı yanına bir de vukuf eksikliği eklenince memleketin kalkınması için Batılı müesseseleri ülkeye ithal etmeye çalışmışlardı (2018: 169). Bu yenilikçiler, bir memleketin en kıymetli ve en muazzez milli mirasının müesseseleri olduğunu, onların terk edilmesinin mevcudiyet-i milliyeden feragat etmek demek olacağını idrak edememişlerdi. Paşa'ya göre bu sebeplerden dolayı devlet ve cemiyete faydalı olacak bir icraatta bulunamamışlardı. Hatta tam aksine zararlı olmuşlardı. Sahip oldukları vasıfların kifayetsizliği ve devletin siyasi teşkilatı içinde buldukları mevki ve kalıplaşmış münasebetler nedeniyle başka türlü davranabilme ihtimalleri ve imkânları da mevcut değildi.

IX. Ulema Sınıfının Eleştirisi

Said Halim Paşa'nın tenkitlerinin hedefi olan üçüncü içtimai zümre ilmiye sınıfıdır. *İslamlaşmak*' risalesi içinde ilmiye sınıfına geniş sayılabilecek bir yer ayırmıştır. Paşa'nın ilmiye sınıfı hakkındaki tavrı ve kanaatleri oldukça menfi bir özelliğe sahiptir. Ulema sınıfına dair söylediklerinde pek müspet bir değerlendirme göremeyiz. Paşa öncelikle tarihi bir perspektif içinde hadiselerin gelişme seyrini ortaya koyar.

Paşa'ya göre, İslam'ı kabul eden kavimlerin zihinleri bu yeni dine girdikten sonra garip bir karışıklığa düştü. İslam'ın akait ve telakkileri ile İslam öncesi evham ve hurafelerin ve yine İslam'ın hür düşüncesi ve müsamahakârlığı ile taban tabana zıt olan eski istibdat ve taassubun bir araya geldiğini söyler. "Kafalar İslam'ın evâmir ve teâlîmiyle İslam'dan evvel meriyyü'l-ahkâm bulunan birtakım ananelerin, dalâletlerin adeta halitası şeklinde idi" (2018: 355). Bu halita içinde birbirine zıt bir sürü görüş ve duyguların bir araya geldiğini söyler. Yeni ve eski dinden doğmuş olan esaslar arasında karşılıklı bir etkilenme husule gelmişti. Yeniler eski olanları hâkimiyetleri altına aldıkları nispette onların tesiri altın da kalmakta idiler (2003: 195).

Paşa'ya göre, "din namına söz söylemek, dini talim ve tefsir ihtiyacı" ile kısa zamanda bir çeşit 'ruhanilik' ortaya çıkmıştı. Bu ruhaniliğin çıkışının sebebi İslam değil, onu tatbik edenlerin anlayışı idi. "Mamafih talim etmekte olduğu dinin ruhuna muhalif olup^{vi} bizzat muhitten doğan bu ruhanilik" olarak tarif ettiği şey ilmiye sınıfından başkası değildir. Bu ruhanilik başlangıçta öteki ruhaniliklerden farklıydı. Diğerlerinin taassupları, tarafgirlikleri, inhisarcı halleriyle tezat halinde bir müsamaha ve hürriyet taraftarı idi. Fakat zamanla müsamahakâr ve hürriyetçi tavrını kaybederek diğerlerine benzemişti. Paşa'ya göre İslam'ın ruh ve hakikatlerinin lüzumu kadar içine nüfuz edemediği ahlak veya din müesseselerinin hepsinde, taassup ve tahakküm fikrine az çok bir meyil bulunur. Bu sebeple "...ruh ve esasat-ı İslamiye ile kâfi derecede mücehhez olmayan bu ruhanilik" zamanın geçmesi ile hürriyetperver ve müsamahakâr tavrını kaybetti (2018: 357; 2003: 197).

Paşa'nın temel iddiası ilmiye sınıfının İslam'ın esaslarını ve ruhunu hakkıyla idrak edememiş olduğudur. Diğer dinlerin ruhani sınıflarıyla olan temasların kötü tesirleri ile gittikçe bozuldu ve diğerlerine benzemeye başladı. Nihayet öteki dinlerin ruhanilerinin kendi milletlerine yaptıkları gibi, "bu da akvam-ı İslamiye'nin vicdanları üzerinde amal-ı nüfuz etmek, kendilerini tamamıyla tahakküm altında bulundurmak, el-hasıl vicdan-ı İslami-yi teşkil etmeyi sırf kendisine has bir hak gibi telakki etmek tarikini tuttu" demektedir.

Paşa'ya göre diğerleri gibi bu da mutlak üstünlük temin etmek ve onu tahkim için kendine has bir skolastik vücuda getirdi. Diğer dinler İslam'dan çok farklı olmasına rağmen, bu skolastik birçok noktada diğer skolastikleri hatırlatmaktadır. İslami ruhaniyetin ve skolastiğin vücuda gelmesinde dine hizmet etmek isteyen siyaset kurumunun da bir yardımı olmuştur. Paşa'ya göre ortaya çıkan bu ruhaniliğin tesiri ile vicdanlar İslami hakikatlerden gitgide uzaklaştı. Milletler bir taraftan kendi mazilerinin diğer taraftan da öteki dinlerin sapkınlığı içine düştüler. Müslümanlar, dinin kendilerine temin eylediği feyiz ve saadetlerin büyük kısmını kaybettiler. Açıkçası İslami ilimlere ait tefekkür ve külliyyatın skolastik olarak isimlendirilmesi Paşa'nın tamamen geleneksel İslami tefekküre sırtını döndüğünü gösterir.

Paşa bu ruhaniliğin ferdin hürriyetini sınırlandırdığını ve akli ve manevi kuvvetlerini serbestçe geliştirip tatbik etmesine mâni olduğunu söyler. Neticede fert cehalet ve istibdat uçurumlarına yuvarlanarak çağın gerisinde kalmış oldu (2018: 359). İslam'a taban tabana zıt olan kavmiyetçilik müessir hale geldi ve İslam beynelmileliyeti tahrip oldu. Gayesi bütün kavimleri hayır ve hakikat merkezinde birleştirmek olan İslam ahlakı, kavimlerin seciyesine göre değişiklikler geçirdi. Böylece ahlak ve içtimaiyat İslami olmaktan ziyade İrani, Hindi, Türki, Arabi oldu; kavmi bir hususiyet kazandı. Millileşmek sureti ile ahlak cihanşümül mahiyetini kaybetti. Paşa *Inhitat-ı İslam* risalesinde sosyolojik bir olgu olarak kabul ettiği dinin muhite tabi olma olgusunu *İslamlaşmak* risalesinde İslam açısından menfi bir durum olarak değerlendirmekte ve reddetmektedir.

Said Halim Paşa ilmiye sınıfının ıslahından da bahsetmesine rağmen, genel hatları ile geri kalmışlığın en büyük müsebbibi olarak ilmiye sınıfını, onun skolastik düşünceli bir ruhban sınıfa dönüşmesini takdim etmektedir. İlmiye sınıfı ile alakalı hiçbir müspet görüş beyan etmediğinden, İslam açısından yıkıcı olmanın ve dini yanlış bir şekilde öğretmenin dışında ne gibi bir rolünün olduğu meçhul kalmaktadır. İlmiye sınıfının toplumda icra ettiği rol tamamen menfi bir işlevdir. Paşa ilmiye sınıfının tamamen tasfiye edilmesinin yolunu açabilecek bir perspektif sunmaktadır ki daha sonra Cumhuriyet döneminde öyle de olmuştur. Ernest Gellner Kemalizm hakkında yazdığı makalede Batılı ve seküler bir terbiye ve tahsil talim etmiş bir aydınlar ve akademisyenler zümresinin ulemanın yerine ikame edildiğine dikkatimizi çeker. Gellner (1994: 81-91) "Kemalist ulema" dediği bu yeni zümrenin halkın aşına olduğu ilmiye sınıfına ait eski kalıplar içinde ve geçmişte onun sahip olduğu geleneksel liderlik misyonu, sosyal otorite ve itibar ile mücehhez bir şekilde hareket ettiğini iddia etmektedir.

İlmiye sınıfına karşı bu kadar şedit bir tenkit, Said Halim Paşa'nın İslami gelenekleri savunan görüntüsüne hâle getirici niteliktedir. İslami ilimler en nihayetinde İslam'ın en temel sosyal müessesesi ve ilmiye sınıfı da Müslüman cemiyetin çekirdeğidir. Bütün bir fıkıh sistemini müesses hale

getirerek İslam'ın kurumlarının yapısını ve sınırlarını tespit etmiş olan zümre ilmiye sınıfıdır. Bu takdirde bütün bir Müslüman cemiyet ve İslami kurumlar, adetler, ananeler yanlış bir itikat ve İslam yorumu üzerine kurulmuş demektir. Bunların Peygamber döneminde tesis edildiğini iddia etmek de vaziyeti kurtarmayacaktır çünkü her birinin seciyesi muhite yani farklı kavimlerin hasletlerine bağlı olarak yeniden şekillenmiştir. Bu durumda da var olan her şey yanlıştır. Cemiyette Batı karşısında doğrudan Kur'an'dan çıkarılacak iman esasları ve ibadetler dışında savunulacak hiçbir şey yok demektir. Paşa'nın görüşünün varacağı yer kendiliğinden bir değişme değil, radikal bir değişmedir. Kendiliğinden değişme zaten geri kalmışlıktan başka bir şey doğurmamıştır. İslam öncesi inanç ve geleneklerin tesiri ile tarih bir hurafeler deposuna dönüşmüş ve o şekilde donup kalmıştı. Paşa'nın nihayetinde vardığı görüş Aydınlanmanın tarihe bakışına ve iradeci radikalizmine oldukça yakın durmaktadır.

Paşa'nın geleneksel ilmiye sınıfı hakkındaki mütalaaları daha sonraki İslamcılığın bu hususa dair tavır ve anlayışları için tayin edici olmuş, yani paradigmatic bir hüviyete sahip olmuştur. Kendini bu mütalaalarda açığa vuran şey sadece Batıcı seküler entellektüellerle değil İslamcı entellektüellerle de ulema sınıfı arasında sosyal itibar ve iktidar mücadelesinin ortaya çıkmış bulunduğudur. Açıkçası İslam'ın ne olduğu ve halk nezdinde İslam'ı kimin temsil edeceği hususunda ilmiye sınıfı ile seküler İslamcı entellektüeller arasında bir hegemonya mücadelesi ortaya çıkmıştır ve Said Halim Paşa İslamcı entelijensiyanın mümtaz bir sözcüsü mevkiindedir.

Ahmed Muhiddin (2004: 52, 95) şiirin modernliği, modern fikirleri Türkiye'ye taşıdığını söyler. Bedri Gencer (2005) de "udeba" ulemanın yerini almıştır demektir. Bu bir görev değişikliğinden ziyade ancak bir gasp teşebbüsü olabilir. İslam için herkes iyi niyet temennilerini beyan edebilir, yükselmesi için çalışabilir. Söz konusu olan temsil makamı ise uzmanlık bilgisinin öne çıkması elzemdir. Aksi bir vaziyet, dünya nizamının ters yüz olması, karnavalın başlamasıdır. Hakiki Jön-Türk devrimi siyasetten önce fikir dünyasında yaşanmıştır. Ulemadan udebaya geçiş "İslam medeniyetinin" epistemik temellerinin değişmesi anlamına gelir. İlimden sezgisel bilgiye geçiş demektir ki ilmin yerini zan ve vehim alır.

İslam dünyasında Paşa'nın mevcudiyetini elzem gördüğü hakiki 'aristokrasiyi' teşkil eden ilmiye sınıfı olmuştu. Bu sınıfın tarihi misyonu İslam'ın ortaya çıkışından günümüze dini ve kültürel sürekliliği sağlayan temel kurucu zümre olmasıdır. İslam cemiyetleri içinde sosyal ve ahlaki değerleri ve kıymet hükümlerini inşa eden ve yüksek hedefleri takdir eden bu zümredir. Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunda ve hem devletin hem de cemiyetin teşkilatlanmasında oldukça önemli vazifeler ifa etmişti. "İlk Osmanlı vezirleri ve devleti teşkilatlandıran Sinanüddin Yusuf, Alaeddin Paşa, Çandarlı Halil hep böyle ulemadan idiler" (İnalçık, 2011: 21). İnalçık "ilk vezirler kesinlikle ulemandı" demektir. Dahası Sultan Orhan devrinde merkezi bürokrasiyi güçlendirerek, sınırlardaki feodal yapılanma üzerinde merkezin hakimiyetini tesis ettiklerini söyler (İnalçık, 2011: 26, 229). Açıkçası Osmanlı toplumunun birçok geleneğinin ve kurumunun arkasındaki en önemli güç öncelikle ilmiye sınıfıydı. Eğer ilmiye sınıfı eleştirilecekse bu tarihi misyonunu daha sonraki devirlerde devam ettirebilecek dinamizmi kaybedip atalet içine düşmesi sebebiyle olmalıdır.

Sait Halim Paşa'nın ulemanın zaten oldukça zayıflamış olan sosyal itibar ve otoritesini yok etmeye çalışması İslam'ın geleneklerini müdafaa etmeye çalışan muhafazakâr veya ananeci sosyolojik yaklaşımı ile açıkça uyuşmazlık içindedir. Kökleri Peygamber devrine kadar giden İslami geleneklerin ve müesseselerin muhafazası, intikali ve çerçevelerinin yeni şartlara göre genişletilmesinde müessir olan zümre ilmiye sınıfı olmuştu. Türkiye'de Batılılaşmayı geleneksel dünyadan kopma çabası olarak görecektir olursak bu geleneksel dünyanın temel kurucu unsurunu, o olmaksızın bir İslami cemiyetten bahsedilemeyecek en önemli kuruluş ulema sınıfıdır. Bu yönüyle de imtiyazlı bir zümredir. Aristokratik özelliği ilme sahip olmasından gelir. Ontolojik ve epistemolojik manada hiçbir fert veya zümrenin İslam'ı daha iyi bildiğini iddia etmesi mümkün değildir. Böyle bir iddianın doğruluğu, müddeiyi alim yani ilmiye sınıfının bir mensubu kılar.

Her şeye rağmen Paşa Batı medeniyeti taraftarlarına karşı cemiyetin adetlerini ve müesseselerini savunmaya devam edecektir. Hakikatte savunduğu mevcut vaziyetleri değildir. Bir 'öze dönüş' hareketi peşinde olduğunu söyleyebiliriz. Bir anlamda yaşanmış olan tarihi feda ederek teşekkül ettikleri ilk devre saf hallerine geri gitmek ve onları bugüne taşımak maksadını güttüğünü söyleyebiliriz. Paşa'nın nezdinde ancak tarihin yıpratıcı tesirlerinden kurtularak çağın yeni ihtiyaçları ile uyumlu hale gelebilirler.

X. Mümtaz Sınıf İhtiyacı ve Eşitsizlikler

Said Halim Paşa'nın üç zümreye yönelik eleştirileri aristokrasi ve demokrasi tartışması ile alakalıdır. İki katmanlı toplum yapısı içinde mümtaz sınıf olan havas her yönü ile avama yol gösterici bir aristokrasi oluşturmak mecburiyetindedir. Paşa'nın aristokrat sınıfı Burke'nin aristokrasi tarifine yakındır. Burke aristokrasinin mahiyeti gereği, toplumun, müşterek değişmelere yol gösteren, rehberlik eden ve yöneten kısmını oluşturduğunu ve "beden karşısında onsuz insanın var olamayacağı ruh" olduğunu söyler. Aristokrasinin liderliği olmaksızın sıradan insanın kımıldama hakkı ve salahiyeti yoktur (Stanley, 1952:194). Yol gösterici seçkin bir sınıfa vurgu sadece muhafazakâr düşünürlere ait olmayabilir ama onu aristokrasi olarak görmek muhafazakârlara aittir. Mesela Pareto'da seçkinlerden bahseder ama onu sadece bir sınıfla eşit tutmaz, aksine cemiyetin her katmanında diğer insanlara göre daha ehliyetli ve hünerli kişilerin seçkinler olarak varlığını kabul eder. Said Halim Paşa mümtaz kişilere bir sınıf karakteri vermek arzusundadır. Bunun cemiyetin sürüye dönmesine mâni olacağını düşünür. Park ve Burgess'in (1921: 743) "Sürünün esas özelliği homojenliktir" şeklindeki görüşüne muhtemelen katılacaktır.

Paşa'ya göre bir cemiyeti mustarip eden illet müsavatsızlıktan doğduğu gibi müsavattan da doğabilir. Garp memleketlerinin içtimai hastalığı eşitizlikten, şark İslam memleketlerinin içtimai buhranı ise eşitlik sebebinden doğar (2018: 187). Bu yüzden Batı cemiyeti halkçılığa doğru giderken, Osmanlı cemiyeti ise aksine eşitizlikleri artırarak havaslaşmak mecburiyetini hissetmektedir. Paşa her devirde, Osmanlı halkının kendi içinden ihtiyaçları ile mütenasip mümtaz bir sınıf meydana getirdiğini söyler (2018: 173). Ancak bu iddianın ne kadar hakikat barındırdığı oldukça şüphelidir. Çünkü Osmanlı içtimai heyetinin ortaya çıkardığı iki mümtaz sınıfın -memurlar ve mütefekkirler sınıfı- devlet ve cemiyet açısından en büyük zararı veren unsurlar olduklarını bizzat Paşa kendisi söylemektedir.

Paşa'ya göre Sultan Hamit saltanatının ortadan kalkması ile onun devrinde meydana gelen seçkin içtimai sınıf da ortadan kalkmış bunun neticesinde ise ülke tam bir fetrete düşmüştür. Meşrutiyet rejiminin kendi mümtaz sınıfını teşkil etmesi sosyal bir zarurettir. Böyle bir mümtaz sınıf şahsiyeti, ahlak ve akli meziyetleri ile öne çıkan şahıslardan, maddi ve manevi servet müstahsillerinden, ülkenin tabii servetinden fayda temin etmeyi bilen sanat ehlinden, vicdanları aydınlatacak ve müşterek terakkiyi temin edebilecek faziletli kişilerden oluşacaktır (2018: 173). Paşa böyle bir mümtaz sınıfın devlet memurları gibi kolayca temin edilemeyeceğini, teşekkülü için uzun müddet beklemek gerektiğini söyler. Memleket o zamana kadar bugünkü içtimai vaziyetinden kurtulamayacaktır

Paşa'nın tekâmül ve terakki yolunda ehemmiyet attığı diğer bir unsur cemiyetin saadetini ve refahını temin eden "tefavuk-u şahsi"dir. Bu özelliğinden dolayı fertler şahsi üstünlüğe karşı takdir, hürmet ve muhabbet göstermekten geri durmaz ve idaresini itimatla ona teslim eder (2018: 345, 347). Yüksek tabakalar demokratır çünkü alt tabakayı koruyup kollarlar, cemiyetin saadeti ve gelişmesi için gayret sarf ederler. Alt tabakalar ise aristokrat hislere sahiptir. Saadetleri için erişmek istedikleri tevafuk-u şahsi oradadır. Dolayısı ile her iki tabaka birbirine iştihakla bağlı ve meyillidir.

XI. Sonuç

Said Halim Paşa Garp ve İslam dünyaları arasındaki farklılıkların altını çizer. İçtimai müesseselerin ve ananelerin tarihlerinin farklılığı iki dünyanın bir nokta birleşebilmelerinin önünde bir engeldir. Yine de iki dünyanın farklılıklarını vurgularken kullanmış olduğu dil farklılaşmamış bir dildir: her iki dünyayı ve aralarındaki farklılıkları tasvir ve izah etmek için Batılı siyaset ve sosyal bilimler literatürüne ait bir terminolojiyi kullanır. Referansları İslam dünyasının tefekkür geleneğinden ziyade Batı tefekkürüne istinat eden bir dildir. Paşa'nın 'gelenekçiliğini' ve muhafazakârlığını terminolojisinde görmeyiz. Oldukça modern ve Batılı bir lisana sahiptir.

Guida'nın ifadeleri hem Paşa'nın hem de İslamcılığın Türk toplumu içindeki yerini çok iyi özetlemektedir. Said Halim Paşa oldukça 'seküler' bir nutukla konuşmaktadır. Çağdaşı olan bütün İslâmci muharrirlerin yazılarında İslâmi kaynaklara veya Müslüman otoritelerin düşüncelerine atıf nadiren vardır. İslâmci yazarlar umumiyetle İlmiye sınıfının bir mensubu değildir, daha ziyade modern Osmanlı eğitim sistemi içinde tahsil görmüşlerdir. Yeni eğitim sistemi yeni bir Müslüman elitin yanı sıra yeni dini yaklaşımların da zuhur etmesine yol açmıştır. Kullandığı yeni metodoloji 'seküler'dir ve eski alimleri ve gelenekleri marjinalleştirmiştir (Guida, 2007). İslamcılığın modernlik üzerindeki güçlü vurgusu geleneksel ilimlerin ve kültürün itibar kaybetmesine yol açmıştır.

Diğer bir İslamcı düşünür Mehmet Akif'in "Doğrudan doğruya Kuran'dan alıp ilhamı /Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı" beyti karşılığını Said Halim Paşa'nın lügatinde bulmuş görünmektedir. İslamcılığın geleneksel ilmi, felsefi ve tasavvufi gelenekle irtibatını koparttığı nispette metodoloji mahrumiyeti içine düştüğü ve düşünce hayatının sekülerleşmesine ve uzmanlık bilgisinin kaybına katkıda bulunduğu görülmektedir.

Paşa'nın sosyolojik yaklaşımı bir taraftan iradeci bir anlayış içerirken diğer yönden işlevselci organizmacı bir kavrayışa sahiptir. Bir tarafta içtimai hayatın fertlerden bağımsız kendine mahsus kanunları ve ihtiyaçları vardır.

Bunlarla uyumsuz olan olguların cemiyet hayatı içinde varlıklarını devam ettirebilmeleri mümkün değildir. Diğer taraftan ise cemiyetin tekâmülü üzerinde tesir icra eden ferdi kararlar, mesuliyetler ve vazifeler vardır. Günümüz sosyolojisindeki halen bir hal çaresi bulunamamış olan temel teorik meselelerden biri olan makro ve mikro, yapı ile fail arasındaki ilişki Paşa'nın analizinde de kendisini göstermektedir. Paşa doğrudan bir sosyolojik teori oluşturma cabası içinde olmamıştır. Bir siyasetçi olarak ülkenin meselelere çözüm arama çabası içinde sosyolojiye pragmatik bir kıymet atfetmiştir. Dolayısı ile farklı doğrultudaki bakış açılarını kullanırken bunlara daha teorik düzeyde bir insicam kazandırma amacı gütmemiştir. Yine de farklı perspektifleri görünürde bariz bir tenakuza yol açmadan ustaca bir arada kullandığını söyleyebiliriz.

Asıl problem muhafazakârlıkla İslamcılığı telif etme çabasında ortaya çıkmaktadır. Paşa sosyolojik izahlarında büyük oranda Batılı modern muhafazakârların temel sosyolojik önermelerini kullanmıştır. Lakin Paşa'nın Türkiye şartlarını dikkate alarak yapmış olduğu İslamcı tadilat teorisinin muhafazakâr hüviyetini bozmuştur. Ayrıca terakki üzerindeki ısrarlı vurgusu sonucu engelleyici unsurlar olarak zihniyet ve kültüre yönelmiştir. Ekonomik unsurları pek fazla dikkate almaması, Batıda hangi sosyal faktörlerin bilimsel ve teknolojik gelişmelerin önünü açtığını ve teşvik ettiğini ciddi bir şekilde analiz etmeye çalışmaması ciddi bir eksikliklerdir.

Paşa'nın *İslamlaşmak* risalesini sosyolojik bir hüviyetten ziyade ideolojik keyfiyete sahip bir eser olarak görmek daha uygun olur. Bu risalede Paşa'nın gelenek ve geleneksel İslam cemiyetinin dini tasavvurlarına, yaşayışına, teşkilatlanma tarzına ve dini anlayış ve tatbikattaki çeşitliliğine yönelik tenkit ve itirazları hat safhadadır. Sosyolojisindeki muhafazakâr karakteri artık görmemiz pek mümkün değildir. İslâm'ın realitesi ile ideali arasında bariz bir tezat bütün açıklığı ile kendini gösterir. Tipik bir modernist İslamcı nutuk ile karşı karşıya kalırız. Daha önceki yazılarında söylediklerini hatırlayınca afallamadan edemeyiz. İslâm cemiyetinin ve Müslüman şahsiyetinin üstünlüğüne dair söyledikleri tarihi bir realiteden ziyade sadece kendisinin anlayabildiği hakiki İslâm olarak ütöpik bir hale dönüşür. Olması gerekenle olan arasında büyük bir uçurum vardır. Paşa açısından böyle bir uçurum sadece İslâm'ın ilk devri için söz konusu değildir. Bu uçurumun oluşmasında asıl mesuliyet bir ruhban sınıfına dönüşmüş ve böylece İslami hususiyetlerini kaybetmiş ve hakiki İslâm'ı bozmuş olan ulema sınıfına aittir.

Karşıtlık açıktır, İslâm'ın geleneksel çoğulcu telakkisine karşı İslamcı tekçilik; Örf adı altında yerel geleneklere gösterilen müsamahanın karşısında geleneklerin tavizsiz reddi; Dini uzmanlığa sahip ulemaya karşı seküler entelektüeller; İlmiye sınıfının kendi fikri ve ilmi geleneğine dayan otoritesine karşı, Batılı fikri ve ilmi metot ve birikime yaslanan otorite, vs. İslâmıcılığın kültür sahasında niçin Kemalizme bir alternatif olamayacağını sebeplerini öncelikle geleneksel kültürle arasına koymuş olduğu mesafede aramalıyız.

Türk sosyolojisinin farklı etkilere sahip olmakla birlikte üç kurucu çizgisine baktığımızda onları birleştiren ortak bir hususiyetlerinin olduğunu görürüz. O da Said Halim Paşa'nın tavrı daha ikircikli bir karaktere sahip bulunmakla birlikte, Osmanlı toplumunun tarihi geleneklerine karşı menfi yönde keskin bir eleştirel tavidir.

Paşa'nın tahlillerinin Türk sosyolojisi içindeki katkısının zihniyet analizi, seçkinler ve kültür sosyolojisi sahalarında tebarüz ettiğini söyleyebiliriz.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflicts of Interest Statement:

Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest in the study.

Maddi Destek / Financial Support:

Bu çalışmada herhangi bir fon veya maddi destekten yararlanılmamıştır.
No funding or financial support was used in this study.

Yazar Katkıları / Contribution Rate of the Authors:

Fikir: AT; Tasarım: AT; Veri Toplama: AT; Kaynak Tarama: AT; Analiz ve Yorum: AT; Makalenin Yazımı: AT.

Idea: AT; Design: AT; Data Collecting: AT; Literature Review: AT; Analysis and Discussion: AT; Writing: AT.

(!) Yazar/yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Medeniyet Araştırmaları Dergisi sorumlu değildir.

(!) The author/authors declared that all processes of this study are in accordance with research and publication ethics, and comply with ethical rules and principles of scientific citation. Otherwise, the Journal of Civilization Studies is not responsible.

Kaynakça

- Ahmed Muhittin. (2004). *Modern Türklükte Kültür Hareketi*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Gellner, E. (1994). *Encounters With Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- Gencer, B. (2015). "Said Halim Paşa'nın Mekke'ye Giden Yolu", *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni 9* (der. Elim Eren ve Ali Öztürk) içinde, ss. 235-260, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Gökalp, Z. (1981). *Makaleler V*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Guida, M. (2007). The Life and Political Ideas of Grand Vezir Said Halim Paşa. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı 18, ss. 101-118.
- İnalçık, H. (2011). *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kayalı, K. (2018). *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Nisbet, R. (2014). *Muhafazakârlık: Düş ve Gerçek*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Park Robert E., Burgess Ernest W. (1921). *Introduction to the Science of Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Said Halim Paşa. (2003). *Buhranlarımız ve Son Eserleri*. haz. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Said Halim Paşa. (2018). *Said Halim Paşa Külliyyatı*. haz. Vahdettin Işık, İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Stanley, William O. (1952). The Social Philosophy of Edmund Burke. *Educational Theory*, 2(3), ss. 186-202.
- Özyurt, C. (2014). *Modern Türk Düşüncesinin Sosyolojisi (1839-1923)*. Ankara: Kadim Yayınları.

Wasti, Syed T. (2008). Said Halim Pahsa: Philosopher Prince. *Middle Eastern Studies*, 44(1), ss. 85-104.

Zeitlin, Irving M. (1987). *Ideology and the Development of Sociological Theory*. New Jersey: Englewood Cliffs.

ⁱ Said Halim Paşa'nın eserlerine yapacağımız atıflarda metnin akıcılığını bozacak şekilde Paşanın isminin çok fazla tekrarlanmaması için isim belirtilmeyecektir. Diğer atıflarda atfın yapıldığı kişinin ismi belirtilecektir.

ⁱⁱ Vahdettin Işık'ın hazırladığı metinden yapılan alıntılarda daha çok g¼n¼m¼z imla kuralları dikkate alınmıştır. Ümit ederiz ki bu durum Vahdettin Işık'ın eseri hazırlarken sarf etmiş olduğu emeğe karşı bir saygısızlık addedilmez.

ⁱⁱⁱ Edmund Burke'¼n Fransız ihtilalini eleştirirken dile getirmiş olduğu temel önermelerden birisidir bu. Burke'e göre Fransa'nın tarihi ve gelenekleri İngiltere'den tamamen farklıydı. Fransa'nın İngiltere'yi kendisine model alması sosyal bünyede tamiri imkânsız tahribatlara yol açacaktı.

^{iv} “ne gibi şeyleri unutmak ve feda etmek” ifadesinden Paşa'nın bütün İşlam öncesi adetleri değil sadece bazılarını kastettiği sonucuna varılabilir.

^v Ahmed Muhiddin (2004: 46) bu risalenin bir program metni özelliği taşıdığını söyler. Bu yön¼yle oldukça mühim bir hale gelir.

^{vi} Açıkkçası Paşa, bilerek veya bilmeyerek hayatın zaruretleri ile İşlam'ın ruhu arasında bir tezat olduğunu iddia eder gör¼nmektedir.

İran-Şangay İşbirliği Örgütü İlişkileri ve İran'ın Üyelik Beklentisi

Seven ERDOĞAN*

Öz: 1979 İslam Devrimi sonrasında uluslararası siyasal sisteme dâhil olmada problemler yaşayan İran'ın, Batı ile ilişkileri 2000'li yıllarda nükleer krizle birlikte daha sorunlu bir hal almıştır. Bu durum, 2005 sonrası dönemde İran'ın Şangay İşbirliği Örgütü ile ilişkilerini geliştirmesinde etkili olmuştur. Uluslararası siyasal sistemdeki yalnızlığına, kalıcı bir şekilde son vermek isteyen İran, 2008'le birlikte Şangay İşbirliği Örgütü üyesi haline gelmeyi resmî olarak talep etmeye başlamıştır. Şangay İşbirliği Örgütü kuruluşundan beri her ne kadar Batıya açıkça meydan okumaktan bilinçli olarak kaçınmış olsa bile, İran tarafından Batı karşısında güçlü bir destekçi olarak görölmüştür. Şangay İşbirliği Örgütü İran'la ilişkileri geliştirme yönünde birçok girişimi hayata geçirmekle birlikte hâlihazırda İran'ın üyelik beklentisine olumlu bir yanıt vermemiştir. İlk etapta genel olarak yeni bir üye kabul etme fikrine mesafeli yaklaşan Örgüt, Hindistan ve Pakistan'a 2017 yılında kapılarını açmıştır. Bu ilk genişlemenin ardından, Örgütün yeni üye kabulünden ziyade İran'ın üyeliğine soğuk baktığı anlaşılmıştır. İran'ın uluslararası siyasal sistemdeki sorunlu konumuna ek olarak, Şangay İşbirliği Örgütü içindeki dengelere dair yapılan hesaplamalar ile İran'ın üyeliğinin Örgütün uluslararası siyasal sistemdeki konumu üzerinde yapacağı olası etkilere dair hesaplamalar bu tutumda etkili olmuştur. Çalışmanın genel sonucu İran Nükleer Krizi devam ettiği sürece, ülkenin üyelik beklentisinin Şangay İşbirliği Örgütü tarafından karşılanması kısa vadede mümkün olmadığı yönündedir.

Anahtar Kelimeler: İran, Şangay İşbirliği Örgütü, İran Nükleer Krizi, Rusya, Çin.

Iran-Shanghai Cooperation Organisation Relations and Iran's Bid of Membership

Abstract: *Iran having troubles in involving into the international political arena after the 1979 Islamic Revolution in the country experienced serious problems in its relations with the West by 2000s with the eruption of the nuclear crisis issue. This motivated Iran to develop its ties with the Shanghai Cooperation Organisation. Iran started to seek the membership of the Organisation formally by 2008 to end its loneliness in the international political arena. Despite the deliberate refrainment of the Shanghai Cooperation Organisation from any confrontation with the West, the Organisation has been framed by Iran as a strong supporter in its clash with the West. Despite the several steps taken by the Shanghai Cooperation Organisation to develop its*

* Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Rize/Türkiye. e-mail: seven.erdogan@erdogan.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9991-2074

relations with Iran, the Organisation has not yet met the membership expectation of the country affirmatively. The Organisation had not initially shown any tendency of enlargement in general. However, after the acceptance of India's and Pakistan's membership, it was clearly understood that it did not actually have an intention of accepting Iran to the membership. Apart from the problematic existence of Iran in the international political arena, the impact of such a membership within the Organisation and in the international image of the Organisation is also taken into consideration in terms of membership potential of the country. The study reveals that the Shanghai Cooperation Organisation will not meet the membership bid of Iran in the short-run as long as the Iranian Nuclear Crisis continues to exist.

Keywords: *Iran, Shanghai Cooperation Organisation, Iranian Nuclear Crisis, Russia, China.*

I. Giriş

Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD ilk etapta, uluslararası siyasal sistemdeki tek hegemon olarak hareket etme fırsatına sahip olmuştur. 2000'lerle birlikte ABD'nin sistemdeki konumunu ve sistemdeki ilke ve normları hedef alan meydan okumalar ortaya çıkmıştır. Halen devam eden bu çoklu meydan okuma süreci, uluslararası siyasal sistemde çok kutupluluk arayışları olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu arayışlar neticesinde sistemde yeni ve nihai bir denge henüz ortaya çıkmamıştır. Uluslararası siyasal sistemin başat güçleri arasında devam eden bu karmaşık durumdan hiç şüphesiz ki sistemde yer alan diğer aktörler de etkilenmiş ve sistemdeki yeni eğilimlerin doğurduğu fırsatlardan faydalanma çabası içinde olmuşlardır.

Çin ve Rusya, uluslararası siyasal sistemde 2000'lerle birlikte hızını ve etkinliğini arttıran meydan okumalarda ön plandaki aktörler olarak yer almıştır. Bu iki devlet, uluslararası siyasete dair gelişmeler karşısında kimi zaman iş birliği içinde hareket etmeyi, kimi zaman da birbirinden tamamen farklı taraflarda konumlanmayı tercih etmiştir. Çin ve Rusya'nın uluslararası siyasal sistemde iş birliği içinde hareket etmelerini simgeleyen en önemli girişimlerden biri de Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) olmuştur. ŞİÖ'nün temelleri, Rusya ve Orta Asya'daki eski Sovyet Cumhuriyetlerinin Çin ile yüzyıllardır var olan toprak sorunlarını çözmek üzere 1990'larda bir araya gelmeleriyle atılmıştır. Yaklaşık olarak yirmi yıl gibi kısa bir ömre sahip olan ŞİÖ, kuruluşunun ardından kat ettiği ilerleme ve uluslararası siyasal sistemin iki önemli gücü Çin ve Rusya'yı bir araya getirmesi sayesinde dünyanın önde gelen bölgesel uluslararası örgütlerinden biri olarak anılır hale gelmiştir.

Kuruluşunun ardından sergilediği ilerleme ve performans ile ŞİÖ, hâlihazırda üyesi olmayan diğer bölgesel aktörlerin ilgisini çekmiştir. ŞİÖ'ye ilgi duyan dış aktörlerden biri de resmî olarak 2005 yılından beri Örgütle ilişki kuran ve 2008 sonrası dönemde Örgütün üyesi haline gelme talebini defalarca ifade eden İran olmuştur. 1979 yılındaki İran İslam Devrimi sonrasında uluslararası siyasal sisteme dahil olmakta problemler yaşayan ve başta ABD olmak üzere Batı ile ilişkilerindeki krizi aşamayan İran'ın içinde bulunduğu koşullar, 2000'ler sonrasında nükleer programı kaynaklı krizin uluslararasılaşması ile farklı bir boyuta ulaşmıştır. İran, uluslararası siyasal sistemdeki bazı kurallara açıkça meydan okuyan önemli bir bölgesel güç olarak yoluna devam etmiştir. Batı ile ilişkileri ciddi anlamda sorunlu olan İran, başta

Rusya ve Çin olmak üzere ŞİÖ üyesi ülkelerle giderek gelişen ve ekonomik boyutu baskın olan ilişkiler içine girmiştir.

Bu çalışmada genel olarak İran-ŞİÖ ilişkileri, özelde ise İran'ın ŞİÖ üyesi haline gelme beklentisi ele alınmaktadır. Bu kapsamda çalışma, ŞİÖ'nün uluslararası bir örgüt olarak gelişimini ele alan bir bölümle başlamaktadır. Sonrasında İran ile ŞİÖ arasındaki ilişkilerin gelişimi kronolojik olarak sunulmaktadır. İzleyen bölümde ise İran'ın üyeliğine dair İran ve ŞİÖ'nün bakış açıları değerlendirilmektedir. Çalışmanın genel sonucu İran'ın nükleer programına dair krizde bir çözüme varılmadığı ve İran'ın uluslararası sistemdeki konumunda bir değişim yaşanmadığı sürece, ülkenin ŞİÖ üyesi haline gelme ihtimalinin düşük olduğu yönündedir.

II. Şangay İşbirliği Örgütü

Soğuk Savaşın bitmesiyle ortaya çıkan yeni dinamikler, 1960'larda Sovyetler Birliği'nin o zamana kadarki en önemli müttefiki olan Çin ile arasındaki bağların kopmasına sebep olan sınır problemlerinin çözümü için yeni bir fırsat penceresi sunmuştur. 1996 ve 1997 yıllarında Çin ve Rusya, Orta Asya'da yer alan Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan'la, sınır problemlerine çok taraflılık vasıtasıyla çözüm bulmak üzere müzakereler gerçekleştirmiştir. Aralarındaki en önemli probleme çözüm arayan bu beş ülke, Şangay Beşlisi olarak anılmıştır. Söz konusu müzakereler neticesinde taraflar, karşılıklı sınırlara saygı göstermek, sınır bölgelerinde gerçekleştirecekleri askerî faaliyetler hakkında birbirlerini bilgilendirmek ve sınır bölgelerinde konuşlu silahları azaltmak konularında uzlaşmıştır. Bu yolla Rusya'nın Çin toprakları aleyhinde 19. yüzyılda sürekli olarak genişlemesinden kaynaklanan ve 3000 km'lik büyük bir sınır bölgesini ilgilendiren tarihî sorunlar ortadan kalkmıştır (Jaffer, 2016: 3).

Çin ve Rusya arasındaki yüzyıllık sınır sorunlarının, 1990 sonrasında bağımsızlığını kazanan ilgili Orta Asya ülkelerinin de katılımıyla çözülmesi, bu ülkeler arasında karşılıklı güven, dostluk ve işbirliğinin gelişmesi için uygun bir zemin hazırlamıştır. ŞİÖ öncesi dönemde Örgüt üyesi ülkeler arasındaki ilişkilerde baskın olan korku, tehdit ve düşmanlık giderek yok olmuştur. Şangay Beşlisi arasında ortaya çıkan yeni denge, tarafların karşılıklı çıkarlarının söz konusu olduğu konularda işbirliği yapma iradesi göstermesine olanak tanımıştır. Bu ülkelere Özbekistan'ın da katılımıyla, 2001 yılında ŞİÖ olarak isimlendirilen uzun soluklu işbirliğinin temelleri atılmıştır. Özbekistan'ın katılımı zaten işbirliğinin, önceki dönemden farklılaşacağını göstermiştir. Çünkü Özbekistan, hiçbir zaman Çin ile sınırı olan ve tarihsel olarak bu ülke ile sınır sorunları yaşayan bir ülke konumunda olmamıştır.

ŞİÖ ekonomik, siyasi ve güvenlik boyutları olan bölgesel bir bütünleşme olarak varlık kazanmıştır. Başta terörizm olmak üzere, bölgesel düzeyde tek başına mücadele edilmesi mümkün olmayan tehditlerle, işbirliğine dayalı çok taraflı bir yaklaşımla başa çıkma düşüncesi ŞİÖ'nün kuruluşunda büyük rol oynamıştır. 2001 yılında ŞİÖ kurulurken, üye ülkeler aynı zamanda üç şeytan olarak adlandırdıkları terörizm, ayrılıkçılık ve aşırıcılıkla ortak mücadele etme konusunda bir sözleşmeye de imza atmıştır. 2002 yılından beri ŞİÖ üyesi ülkeler, barışı koruma misyonları adı altında ortak askeri tatbikatlar da gerçekleştirmiştir (Lanteigne, 2018: 123, 127).

ŞİÖ'nün faaliyetlerinin yasal temelini oluşturan Tüzük 2002 yılında benimsenmiştir. Tüzükle birlikte Örgütün amacı ve üzerine inşa edildiği ilkeler, kurumsal yapısı, işbirliği şekilleri, işbirliği yapılan alanlar ve dış aktörlerle ilişkilerine dair detaylar açıklık kazanmıştır. 2004 yılında kurumsal yapılanmasını tamamlayan Örgütün, daimi sekretaryası Çin'in Pekin kentindedir. Örgütün en üst düzey karar organı ise üye ülke devlet ve hükümet başkanlarının katılımıyla senede bir kez toplanan konseydir. İşbirliğinde elde edilen ilerlemeyi ve işbirliğinin geleceğine dair yol haritasını belirlemek üzere her sene üye ülkelerden birinin ev sahipliğinde düzenlenen Konsey toplantılarında kararlar oybirliğiyle alınmaktadır. Örgütün önemli kurumsal aygıtlarından bir diğeri ise merkezi Özbekistan Taşkent'te yer alan Bölgesel Terörle Mücadele Birimidir. 2005 yılında beri de ŞİÖ'nün kendi bütçesi bulunmaktadır. Sınırlı bir kurumsal altyapıya ve bütçeye sahip olan Örgüt, çoğunlukla resmi olmayan işbirliği ağları yoluyla faaliyetlerini sürdürmektedir (Maduz, 2018: 8).

Kuruluş sonrası dönemde Örgütün kurumsal inşasına odaklanan ŞİÖ üyesi ülkeler, başlangıçta Örgüte yeni üyelerin kabul edilmesi fikrine mesafeli bir tutum içinde olmuştur. Çin ve Rusya, ŞİÖ'nün kuruluşundan itibaren genişlemesine farklı yaklaşmıştır. Çin, ŞİÖ'nün giderek daha derinleşen bir işbirliği olmasından yana olduğu için, Rusya gibi yeni üyelerin katılımıyla Batı karşısında daha güçlü bir ittifak görünümünde olması gerektiğine inanmamıştır (Kocamaz, 2019: 140). Ek olarak, ŞİÖ'nün iki büyük ülkesi arasında kimlerin üye olarak kabul edileceğine dair var olan anlaşmazlıklar ve yeni üye kabulünün hâlihazırda üyeler arasında sağlanması zor olan uzlaşmaya daha da zarar vereceğine ilişkin düşünceler, Örgütü üye sayısını artırma konusunda isteksiz hale getirmiştir. Bunun sonucunda Örgüte üye olmak isteyen ülkelerin yerine getirmesi gereken koşullar ve sürecin nasıl işleyeceğine dair detaylar ancak 2010 yılında saptanmıştır. Örgüte üye olmak isteyen bir ülkenin, Avrasya bölgesinde yer alması, Örgüt üyesi ülkelerle diplomatik ilişki halinde olması, Örgütte gözlemci ya da diyalog ortağı statüsüne sahip olması, Örgüt üyesi ülkelerle aktif ticari, ekonomik ve insani ilişkiler kurmuş olması, hiçbir silahlı çatışmanın tarafı olmaması, Birleşmiş Milletler (BM) Şartına ve uluslararası hukuka uygun hareket ediyor olması, ŞİÖ'nün Tüzüğü ile çelişen bir uluslararası yükümlülük altında olmaması, BM kararıyla uygulanan yaptırımlara tâbi olmaması gerekmektedir (Regulation on Admission of New Members to Shanghai Cooperation Organization, 2010).

Örgüte ilgi gösteren ülkelerle ilişkileri resmi bir düzlemde geliştirmek üzere üyelik dışındaki ilişki türleri ortaya atılmıştır. 2004 yılında oluşturulan ve üyeliğe en yakın aşamayı temsil eden "gözlemci üyelik" statüsünü ilk elde eden ülke Moğolistan olmuştur. 2005 yılında ise İran, Hindistan ve Pakistan'a gözlemci ülke statüsü tanınmıştır. ŞİÖ, bu üç ülkenin gözlemci ülke olmasıyla Örgütün çok taraflı işbirliği kapasitesinin gelişeceğinin ve farklı alanlarda karşılıklı fayda üreten işbirliklerinin mümkün hale geleceğinin altını çizmiştir (Astana Declaration by the Heads of the Member States of the Shanghai Cooperation Organization, 2005). İzleyen yıllarda Afganistan ve Belarus da ŞİÖ'ye gözlemci ülke olmuştur. Bu statüye sahip Hindistan ve Pakistan'ın 2017 yılında Örgütün ilk genişlemesi kapsamında ŞİÖ üyesi haline gelmeleri de bu durumu doğrular niteliktedir. Diğer taraftan 2008 yılında "diyalog ortaklığı" statüsü oluşturulmuştur. Bu statü temelinde ŞİÖ ile ilişkilerini yürütmekte olan

lkeler ise Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Kamboçya, Nepal, Sri Lanka'dır. Bu statülerden herhangi birine sahip olmayan Türkmenistan ise Őİ toplantılarına misafir olarak katılmaktadır.

2017 yılında gerçekleşen ilk genişleme ile Hindistan ve Pakistan Őİ yesi haline gelmiştir. Bu genişleme, örgütün bundan sonraki süreçte geçmişteki tutumunun aksine yeni üyeler kabul etmeye daha meyilli olacağına işaret etmektedir. Pakistan ve Hindistan'ın Őİ yesi haline gelmeleriyle örgüt, daha heterojen bir yapı kazanmıştır. Bu da kararların oybirliği ile alındığı bir örgüt yapısı altında herkesi memnun edecek ortak bir paydanın bulunmasını daha zor hale getirmiştir (Maduz, 2018: 22). Buna karşın, Őİ genişledikçe mevcut yeleri için daha kazançlı bir yapı haline gelebilir. yelerinin elde ettiği kazançlar da yeni lkeleri Őİ yesi olmak üzere girişimlerde bulunmaya sevk edebilir (Weitz, 2012).

İlk etapta bölgesel sorunları görüşmek üzere bir platform olarak tasarlanan Őİ, zaman içinde üyelerinde ve işbirliğinin kapsamında meydana gelen değişimle birlikte daha fazla uluslararası örgüt görünümünde olmuştur. Kendi egemenliğini devrederek bütünleşmeyi amaçlayan klasik bölgeselcilik deneyimlerinin aksine Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan yeni bölgeselcilik; aktörlere siyasi, kültürel ve dini farklılıklarını koruyarak küresel ticarete katılım, sermaye hareketliliğinden faydalanmak ve ortak sorunlara herkesçe kabul edilebilir czmler bulmak gibi amaçlara ulaşmak üzere bir araya gelme fırsatı tanımıştır. Őİ'y yeni blgeselciliğe uygun bir örnek olarak nitelendiren Chung (2018: 992-993), rgt açık, fonksiyonel ve çıkar odaklı bir bölgeselcilik deneyimi olarak değerlendirmiştir. Őİ çatısı altında ye ülkeler, çok farklı konularda işbirliğine girerek aralarındaki işbirliğini geliştirmiştir. Siyaset, ekonomi, güvenlik, enerji, teknoloji, evre, iletişim, ulaştırma, kültürel konularda ye ülkeler arasında işbirliği çabaları söz konusu olmuştur. Őİ yesi olmayan ancak örgüt tarafından gözlemci ya diyalog ortağı statüsü tanınan ülkeler de bu işbirliklerinde yer alabilmiştir.

Çin ve Rusya gibi dünyanın son dönemde yükselişe geçen iki gücünü bir araya getiren Őİ, Soğuk Savaşın sona ermesiyle dünya üzerindeki tek süper güç ya da hegemon olarak yoluna devam eden ABD'nin gücünü dengelemeye yönelik bir mekanizma olarak da grlmektedir (Güneş, 2015: 857). Her ne kadar Őİ Tzgnde (Madde 2) rgtn herhangi bir aktrle rekabet içinde olmayı hedeflemediğine işaret edilse de, örgüt yesi ülkelerin Şangay Ruhu olarak da adlandırılan ilkelerin dünya genelinde hâkim hale gelmesini sağlama arzuları, örgütün başka aktörlerle karşı karşıya gelmesi ihtimalini arttırmaktadır. Çinli lider Jiang Zemin, 2001 yılında Çin'in uluslararası politikaya dair yaklaşımını yönlendiren Şangay Ruhu olarak adlandırılan ilkeleri ilan etmiştir. Karşılıklı güven, karşılıklı fayda, eşitlik, istişare, farklı medeniyetlere saygı ve ortak geleceğe bağlılık olarak karşımıza çıkan bu ilkeler, tarihsel olarak ilk kez 1954 yılında Çin ile Hindistan arasında 1954 yılında imzalanan Panchsheel Anlaşmasında yer almıştır (Sharma ve Ghildial, 2014: 60). 1955 yılında uluslararası siyasetin iki kutbun rekabetine dayalı yapısına karşı çıkmak üzere toplanan Bandung Konferansı'nda benimsenen on ilke arasında, Çin'in girişimleri neticesinde bu beş ilke de yer almıştır (Zhenmin, 2014: 478). 1950'li yıllardan beri Çin'in dış politikasını yönlendirmekte olan bu beş ilke son dönemde sıklıkla Őİ ile eşleştirilir hale gelmiştir. Çin kökenli olarak gelişen bu ilkeler, zaman içinde örgütün Çin dışındaki üyelerince de

sahiplenilmiştir. ŞİÖ üyeleri arasındaki bağları ve işbirliğini daha sıkı hale getiren Şangay Ruhü, Örgütün Batıdan kopuşunun ve Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin hegemonik söylemlerine de alternatif bir tutum içinde oluşunun bir kanıtı olarak görülmüştür (Matveeva ve Giustozzi, 2008: 9).

2005 yılında ŞİÖ Astana Zirvesi sonunda benimsenen bildiriye, ABD'nin uluslararası siyasetteki tek taraflı ve baskıcı politikalarından duyulan rahatsızlık ifade edilerek, Orta Asya başta olmak üzere tüm Asya'da Batılı güçler, ABD'yi hedef alan 11 Eylül saldırılarının ardından bölgede artan askeri varlıklarını, özellikle bölgedeki askeri üslerini kapatarak sona erdirmeye davet edilmiştir. Orta Asya'daki etkinliğini arttırmak üzere faaliyetlerde bulunan ABD'nin, bu yöndeki adımlarının ŞİÖ bünyesindeki işbirliğinin artmasının ardından giderek daha fazla dirençle karşı karşıya kalması ve ABD'nin bölgede geçmiş dönemde elde ettiği bir takım tavizleri kaybetmesi de Örgütün en azından Asya özelinde ABD'nin hegemonyasını sınırlandırmaya katkıda bulunduğu göstergesidir. Özbekistan ve Kırgızistan'da yer alan ABD'ye ait iki askeri üssün sırasıyla 2005 ve 2009 yıllarında kapatılması da bu anlamda Örgütün bir başarısı olarak görülebilir (Altundağ, 2016: 107-108). Bununla birlikte her ne kadar Çin ve Rusya, ABD'nin başat güç olarak yer aldığı tek kutuplu uluslararası sistemden rahatsızlık duysalar ve revizyonist güçler¹ olarak sistemde yer alsalar bile bunu ŞİÖ yoluyla açık bir meydan okuma haline getirmeye henüz açıkça teşebbüs etmemiştir. Kimi zaman ŞİÖ bildirilerinde daha farklı ilkelere dayanan çok kutuplu bir sistemden yana olduğunun sinyalleri verilse de, ABD'ye ve onun kurallarına dayanan uluslararası sisteme karşı çıkışlar, Orta Asya'daki ABD üslerinin kapatılması talepleri gibi, ŞİÖ'nün kapsadığı bölge ile sınırlı kalmıştır (Kocamaz, 2019: 132; Stent, 2020: 2).

ŞİÖ üyesi ülkeler arasında ortak çıkarlar söz konusu olduğu gibi, üye ülkelerin, özellikle de Örgütün iki lider ülkesinin, oldukça farklılaşan çıkarları da söz konusudur (Hansen, 2012: 102). Kâğıt üzerinde ŞİÖ'nün tüm üyeleri eşit olsa bile; ekonomik, askeri ve coğrafi büyüklük gibi açılardan diğer ülkelere bir hayli güçlü olan Çin ve Rusya'nın Örgüt içinde ağırlığı söz konusudur. Bu iki ülke Örgüt bünyesinde gerçekleştirilen işbirliğinin gündemini belirlemede diğer üye ülkelere göre öncelikli bir konumda yer aldıkları gibi iki ülke arasındaki dengeler de Örgütün faaliyetlerini derinden etkilemektedir. Başka bir deyişle, Çin ve Rusya arasındaki ilişkilere egemen olan koşullar dikkate alınmaksızın ŞİÖ'yü anlamak bir hayli güçtür. Her iki aktör uluslararası siyasette meydana gelen gelişmelere, özellikle de ABD'nin tek yanlı politikalarına karşı benzer bir konumlanışa sahip olduğu sürece, ŞİÖ'nün iki büyük gücü arasında büyük bir anlaşmazlık yaşanması ihtimali düşüktür (Jaffer, 2016: 9).

Bununla birlikte ŞİÖ'nün gelişim perspektifine dair Örgütün iki büyük üyesinin aynı noktada olduğundan bahsetmek güçtür. Çin, ŞİÖ'nün bir serbest ticaret alanı haline gelmesini ve Örgüt bünyesindeki enerji işbirliğinin de kendisinin Orta Asya enerji piyasasına rahatlıkla erişimini sağlayacak şekilde gelişmesini arzulamaktadır. Diğer taraftan Rusya ise ŞİÖ'nün güvenlik ve siyasi konularda ön plana çıkmasından yana bir tutum sergilemektedir. Ayrıca Rusya, bu iki konuda Sovyet döneminden miras kalan ayrıcalıklarını korumak ve Çin'in benzer ayrıcalıklara erişmesini geciktirmek peşindedir (Weitz, 2012). İki aktör arasındaki bu tutum farkının sonucunda, Rusya ve Çin ŞİÖ mekanizması dışında bölge ile olan bağlarını kendi çıkarlarına uygun olarak sıkılaştırmak

üzere daha etkin bir tutum benimsemiştir. Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi (*Belt and Road Initiative*), Rusya'nın Avrasya Ekonomik Birliği (*Eurasian Economic Union*) ya da Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü (*Collective Security Treaty Organisation*) bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu girişimlere rağmen her iki aktörün de halen şİÖ'ye önemli ölçüde bağlılıkları söz konusudur (Maduz, 2018: 9). Örgütün iki lider ülkesi arasındaki bu anlaşmazlıklar gelecek dönemde şİÖ'nün kimlik ve politika krizlerine girmesini beraberinde getirebilir. Pakistan ve Hindistan'ın üyeliği sonrasında bu krizler daha derin bir hal alabilir.

şİÖ üyesi ülkelerin Avrasya'da dünya yüzölçümünün yaklaşık olarak çeyreğine karşılık gelen önemli bir coğrafi büyüklüğü kaplamaları, dünya nüfusunun yaklaşık olarak yarısına ev sahipliği yapmaları, zengin enerji kaynaklarını ellerinde bulundurmaları, dünya gelirinin dörtte birini üreterek büyük bir ticaret potansiyeli taşımaları, nükleer silahlara ve dünya üzerindeki en önemli ordulara sahip olmaları, BM Güvenlik Konseyinde iki daimi üyeliğe sahip olmaları gibi faktörler bir araya gelince; Örgüt, dünya üzerinde siyasi, ekonomik ve askeri ve daha pek çok açıdan öne çıkmıştır (Maduz, 2018: 21). şİÖ'nün faaliyetleri bölgenin karşı karşıya olduğu güvenlik tehditleriyle mücadele etmesini sağlayacak kurumsal kapasitenin gelişmesine, bölgenin ekonomik kalkınmasına hizmet eden önlemlerin alınmasına, üye devletler arasındaki bağların gelişmesine ve Örgütün uluslararası arenada hatırı sayılır bir aktöre dönüşmesine katkıda bulunmuştur (Ahmad, 2008: 3).

III. şangay İşbirliği Örgütü ile İran Arasındaki İlişkiler

İran ile şİÖ arasındaki ilişkinin resmi temelleri, 2005 yılında İran'a gözlemci üye statüsü verilmesiyle atılmıştır. Batı ile ilişkilerinde sorunlar yaşayan İran'a bu statünün tanınması, Örgütün Batı karşıtı bir yapılanma olduğu iddialarını kuvvetlendirmiştir. İzleyen yıllarda İran, şİÖ üyesi olmak üzere yoğun bir çaba içinde olmuştur. 2005 yılından beri İran'ın şİÖ kapsamındaki toplantılara üst düzey bir katılım gösterdiği görölmüştür. Diğer gözlemci ülkelerin genellikle bakan düzeyinde katılım gösterdiği toplantılara, İran'ın ya cumhurbaşkanı ya da cumhurbaşkanı yardımcısı düzeyinde katılımı söz konusu olmuştur.

Ülke, üyelik konusundaki istekliliğini resmi ve gayri resmi kanallar aracılığıyla sıklıkla ifade etmiştir. Dönemin İran Cumhurbaşkanı, Mahmoud Ahmedinejad 2006 yılında yaptığı bir konuşmada, ülkesinin şİÖ'ye tam üye olma isteğinde olduğunu belirtmiştir (Noi, 2006: 80). 2008 yılında İran, resmi olarak Örgüte üyelik başvurusunda bulunmuştur. Ancak bu başvuru, şİÖ tarafından işleme alınmamıştır. şİÖ'nün 2010 yılında yeni üye kabulüne dair benimsediği kurallar, Örgütün BM yaptırımları uygulanan ülkeleri üyeliğe kabul etmesine müsaade etmemektedir (Öztürk, 2014: 252). Bu da İran'ın nükleer programına dair sorun devam ederken şİÖ üyesi haline gelmesi ihtimalini zora sokmuştur.

İran, şİÖ'ye üye olarak kabul edilmese de bu ülke ile şİÖ arasındaki ilişkiler giderek derinleşmiştir. 2008 yılında Duşanbe'de gerçekteşen şİÖ devlet ve hükümet başkanları toplantısında, Örgüt İran'ın da aralarında bulunduğu gözlemci statüsündeki ülkelerle işbirliğini ilerletme iradesini ortaya koymuş ve alınacak kararlarda gözlemci ülkelerin fikirlerinin de dikkate alınmasına karar vermiştir (Dushanbe Declaration by the Heads of Member States of the SCO, 2008). şİÖ bünyesindeki faaliyetlere mevcut statüsünün elverdiği ölçüde

katılım gösteren İran, Örgütün düzenlediği askeri tatbikatlara katılma isteğini açıkça ifade etmiştir (Usmonov, 2014: 23). 2009 yılındaki ŞİÖ Yekaterinburg Zirvesine katılımı sırasında yaptığı konuşmada Ahmedinejad, ABD'nin hegemon gücünü kaybettiği tespitinde bulunarak, ortaya çıkan güç boşluğunun ŞİÖ tarafından doldurulması gerektiğine dair tercihini ortaya koymuştur. Aynı zamanda eski İran Cumhurbaşkanı, katılım gösterdiği ŞİÖ toplantılarında, medyanın yoğun ilgisini ülkesinin, ABD'nin Avrasya'daki varlığını ve politikalarını hatta küresel konumlanışını yüksek bir perdeden ve tehditkâr bir dille eleştirmek üzere bir platform olarak kullanmıştır. Bu tavır diğer ŞİÖ üyelerince hoş karşılanmamıştır. ABD makamlarının Ahmedinejad'a yönelik cevaplarında ŞİÖ'nün İran gibi bir ülkeye kapılarını açmaması gerektiğini vurgulaması da Örgütü ister istemez bu restleşmenin içine çekmiştir (Weitz, 2015).

2010 yılında ŞİÖ Taşkent Zirvesi kapsamında yapılan basın açıklamasında, Örgütte gözlemci statüsüne sahip ülkelerin karşılıklı çıkarların söz konusu olduğu alanlardaki ŞİÖ faaliyetlerine aktif bir şekilde katılım göstermelerinden duyulan memnuniyet ifade edilmiştir (Tashkent Declaration of the Tenth Meeting of the Council of Heads of Member States of the SCO, 2010). 2011 yılında Örgütün onuncu yılının kutlandığı Astana Zirvesi sonrasında yayınlanan basın açıklamasında da gözlemci ülkelerin potansiyellerinden faydalanmak adına bu ülkelerle yapılacak daha sıkı işbirliklerinin ŞİÖ'nün gelişimine olumlu etkisinin olacağını altı çizilmiştir (Astana Declaration on the 10th Anniversary of the Shanghai Cooperation Organization, 2011).

2012 yılında Pekin'de gerçekleşen ŞİÖ toplantısı sonrasında yapılan açıklamasında, İran Nükleer Krizine dair bir ifade ilk defa yer almıştır. Açıklamada ŞİÖ'nün İran'ın nükleer programına dair meselenin siyasi ve diplomatik araçlar kullanılarak çözümünden yana olduğu vurgulanmıştır. Aynı Zirvede, ŞİÖ üyesi ülkeler sonsuz barış ve ortak refahın egemen olduğu bir bölge inşa edilmesine dair niyetlerini içeren bir açıklama da yayınlamıştır. Söz konusu açıklamada İran Nükleer Krizine dair daha detaylı ifadeler yer verilmiştir. Bu kapsamda ŞİÖ gözlemci üyesi olan İran'a dair gelişmelerden endişe duyulduğu, sorunun çözümünde güç kullanılmasına dair seçeneklerin kabul edilemez bulunduğu ve askeri seçeneklerin kullanılması halinde hem bölge hem de dünya barışının bu durumdan olumsuz etkilenme olasılığının olduğuna işaret edilmiştir. İran'a kendilerinden beklediği desteği veren ŞİÖ üyeleri, aynı zamanda Batı'ya İran'ı üyeliğe kabul etmeseler de arkasında olduklarını açıkça göstermiştir. Ardından da İran Nükleer Krizinin tüm tarafları, krizi tirmandıracak eylem ve açıklamalardan uzak durmaya davet edilmiştir. İran'a da uluslararası toplumun sorumlu bir üyesi olarak barışın ve refahın korunması hedefine uygun bir tutum içinde davranması gerektiği hatırlatılmıştır. Açıklamada aynı zamanda BM kural ve kararları ile uluslararası hukuk prensiplerinin konu özelinde dikkate alınmasının önemine değinilerek, EU3+3 ülkeleri/Altılar (AB üyesi İngiltere, Fransa, Almanya ile ABD, Çin ve Rusya ya da BM Güvenlik Konseyinin beş daimi üyesi ve Almanya) ile İran arasında gerçekleşen müzakerelerin ŞİÖ tarafından desteklendiği belirtilmiştir (Beijing Declaration by the Heads of Member States of the SCO on Building a Region of Lasting Peace and Common Prosperity, 2012).

2013 yılında Bişkek'te toplanan ŞİÖ üyesi ÷lkelerin gündeminde İran'ın nükleer programına dair uluslararası kriz bir kez daha yer almıştır. Zirve sonunda yayınlanan bildiride İran'a yönelik, 2012'de belirtilen hususlara ek olarak, güç kullanma tehditlerinin ve bazı devletlerce benimsenen tek taraflı yaptırımların kabul edilemez olduğunun altı çizilmiştir. Ek olarak, İran'la Altılar arasında gerçekleştirilen müzakerelerin aşamalılık ve karşılıklılık ilkelerine uygun olarak yürüt÷lmesi uyarısında bulunulmuştur (Bishkek Declaration by the Heads of the Member States of the SCO, 2013).

2014 Duşanbe Zirvesi sonrasında yayınlanan bildiride ŞİÖ üyesi ÷lkeler, İran'ın nükleer programının neden olduğu uluslararası krize bir ç÷z÷m bulmak üzere İran ile Altılar arasında yürüt÷lmekte olan müzakerelerde kat edilen mesafeden duyulan memnuniyeti ifade etmiştir. Atılan adımların devletler arası güveni ve karşılıklı anlayışı olumlu etkileyerek bölgesel güvenliğe katkıda bulunacağının altı çizilmiştir (Dushanbe Declaration by the Heads of the Member States of the SCO, 2014).

2015'te Ufa'da gerçekleşen ŞİÖ Zirvesi, İran'ın Örgüte bakışı açısından bir hayal kırıklığına sebep olmuştur. İran'ın üyelik talebini bir kez daha ortaya koymasıyla, ÷lkenin Örgüte üyelik ihtimali yeniden ŞİÖ gündemine gelmiştir. İran'ın üyelik isteğinden memnuniyetlerini ifade eden ŞİÖ üyesi ÷lkeler, ÷lkenin üyeliğine dair tarihi bir karar vermekten kaçınmıştır. Zirve sonunda yapılan basın açıklamasında, İran'ın ŞİÖ üyeliği ile nükleer programı kaynaklı kriz arasında sıkı bir bağlantı kurulmuş ve ÷lkenin Örgüte üyelik ihtimalinin, ancak krizin ç÷z÷lmesi durumunda yeniden değerlendirilebileceği açıklanmıştır (Ufa Declaration by the Heads of Member States of the SCO, 2015). Bu hayal kırıklığının bir sonucu olarak, 2015 yılı sonrasında, İran'ın ŞİÖ toplantılarına önceki yılların aksine daha alt seviyede, genellikle bakan düzeyinde, bir katılımı söz konusu olmuştur.

İran'da cumhurbaşkanlığına Ahmedinejad'dan sonra Ruhani'nin geçmesiyle birlikte, İran uluslararası siyasette daha az tehdit edici bir söylem kullanır hale gelmiştir. Ruhani, İran lideri olarak, ilk kez katılım gösterdiği ŞİÖ toplantısında ÷lkesinin nükleer silah elde etme peşinde olmadığını ve her daim diplomatik bir ç÷z÷mden yana olduklarını belirtmiştir (Weitz, 2015). ŞİÖ'nün on beşinci yıldönümüne denk gelen 2016 Taşkent Zirvesinde yayınlanan bildiride, ŞİÖ üyesi ÷lkeler İran ile Altılar arasında gerçekleşen müzakereler yoluyla İran Nükleer Krizini ç÷zmek üzere benimsenen ortak kapsamlı eylem planının işler hale gelmesinden duydukları memnuniyeti ifade etmiştir. Planın uygulanması sayesinde hem bölgede hem de ötesinde barışa, güvenliğe ve istikrara katkıda bulunulacağı ümidini taşıdıklarını belirtmiştir (Tashkent Declaration on the Fifteenth Anniversary of the SCO, 2016). İran'la Altılar arasında 2015 yılında İran'ın nükleer programının denetim altına alınması için kararlaştırılan eylem planı, nükleer programını sınırlandırması karşılığında İran'a uygulanmakta olan ekonomik yaptırımların hafifletilmesini öngörmüştür. Söz konusu eylem planı, yazında sıklıkla nükleer anlaşma olarak anılmış ve İran'a uygulanan yaptırımların ÷lkenin attığı adımlara karşılık gelecek şekilde aşamalı olarak kaldırılmasını hedeflemiştir. Bundan sonraki süreçte özellikle Rusya, İran'ın ŞİÖ'ye katılmasını sıklıkla dillendirmiştir. İran da bu anlaşmanın uygulanmasının ve yaptırımların kaldırılmasının ŞİÖ üyeliğinin önünü açacağını umar hale gelmiştir (Raza, 2019: 51). 2017 yılı Astana Zirvesi sonunda yayınlanan açıklamada da benzer ifadelere yer veren ŞİÖ üyesi ÷lkeler,

önceki yıla ek olarak nükleer silahların yayılmasından yana olmadıklarını ve uygulanmakta olan eylem planının da buna hizmet etmekte olduğuna vurgu yapmıştır (Astana Declaration by the Heads of the Member States of the SCO, 2017). 2018 Qingdao Zirvesinde, ŞİÖ üyesi ülkeler eylem planının sıkı bir şekilde uygulanmasına dair niyet beyanında bulunmuştur (Information Report following the Qingdao Meeting of the Council of Heads of State of the SCO Member States, 2018). Trump yönetimindeki ABD'nin eylem planından çekildiğini açıklamasının ardından yapılan bu niyet beyanı, önceki yıllardakinden daha fazla bir anlam barındırmıştır.

IV. İran ve Şangay İşbirliği Örgütünün Karşılıklı Bakış Açıları

İran ve ŞİÖ üyesi ülkeler arasındaki resmi ilişkilerde yaşanan gelişmelerin yanı sıra İran'ın ŞİÖ üyesi haline gelmesi açısından, tarafların karşılıklı olarak birbirlerini nasıl algıladıklarının anlaşılması önemlidir. Nitekim bu bakış açıları arasındaki uyum, İran'ın ŞİÖ üyeliği açısından belirleyici olacaktır.

A. İran'ın Şangay İşbirliği Örgütü'ne Bakışı

1979 İslam Devrimi sonrasında Batı tarafından dışlanan ve ağır yaptırımlara maruz bırakılan İran, artık ulusal güvenlik konularında ödünler vererek Batıdan bir takım siyasi ve ekonomik ödünler elde etmeye sıcak bakmamaktadır. Bunun yerine İran, Orta Doğu'daki ABD etkisinin sınırlandırılması, ticaret, yatırım gibi konularda ortak çıkarlara sahip olduğu; rejiminin devamlılığı noktasında elzem görülen insan hakları ya da nükleer silah geliştirme programı gibi konularda belirli şekilde davranmasını zorunlu kılmayan, ŞİÖ gibi Batı dışı alternatif model ve yapılarla ilişkilerini geliştirmeye öncelik vermektedir. İran, ŞİÖ'yü kendisini değişmeden kabul etmeye ve bu değişikliğini muhafaza ederek kabul etmeye razı bir yapı olarak görmektedir (Noi, 2006: 97).

İran'ın ŞİÖ'ye olan ilgisi, Örgütün ABD'nin Asya'da artan etkisini sınırlamaya yönelik tutumunu açık etmesinin ardından vuku bulmuştur. ŞİÖ'nün ABD hegemonyasını dengeleme amacıyla olduğuna dair örtülü söylemlerinin önde gelen alıcılarından biri İran olmuştur (Akbaradeh, 2015: 89). Batıya yaklaşım tarzlarındaki benzerliklere ek olarak ŞİÖ, dünya ekonomisinde giderek daha fazla paya sahip hale gelen Çin, Hindistan ve Rusya gibi ülkeleri içermesi sebebiyle de İran'a Batı'nın sunamayacağı siyasi ve ekonomik faydaları vaat etmektedir (Vakil, 2016: 51). Aynı zamanda İran, ŞİÖ sayesinde uluslararası arenada maruz kaldığı dışlanmayı da bir ölçüde aşmaya çabalamaktadır (Bhadrakumar, 2006: 1). Başka bir deyişle, Batı ile ilişkisinde ciddi sorunlar yaşayan İran açısından Asya ya da Doğuya bütünleşik hale gelmek büyük önem taşımaktadır. Ayrıca İran; Çin, Rusya ve Hindistan gibi aktörlerle iyi ilişkiler geliştirerek Batı karşısında daha yüksek bir caydırıcılığa sahip olacağını da varsaymaktadır (Atal, 2005: 104). Bu sayede ABD ile bitmeyen mücadelesine ŞİÖ'ye üye olmanın sağladığı güvenlik konforu ile devam etmeyi hedeflemektedir.

Daha önce de ifade edildiği üzere ŞİÖ'nün gözlemci üyesi olan ve uzun zamandır Örgüte üye olma hayali kuran İran için, kendisi ile birlikte gözlemci statüsü verilen Pakistan ve Hindistan'ın uzun süren bir katılım sürecinin ardından 2017 yılında ŞİÖ üyesi haline gelmeleri büyük bir hayal kırıklığı

olmuştur. Bu iki ülkenin kendisinin önüne geçmelerinin yanı sıra İran'ı karamsarlığa iten asıl önemli faktör, ŞİÖ'nün kendisinin üyeliğine ilişkin açık bir yol haritası sunmaktan kaçınmaya devam etmesi olmuştur. İran'ın hâlihazırda ŞİÖ üyesi ülkelerle giderek gelişen bir iş birliği söz konusudur. İran, ŞİÖ üyesi haline gelerek hem ŞİÖ hem de üyesi ülkelerle olan ilişkilerinin güçlü bir yasal zemine oturmasını ve daimi bir hal almasını istemektedir.

İran'la Batı arasındaki gerginlik, kimi zaman bu ülkeye karşı Batılı güçlerin askeri müdahale ihtimalini dillendirmesini de içeren oldukça ileri bir türdür. İran'ın ŞİÖ'ye üye olmayı istemesinin temel sebeplerinden biri de karşı karşıya olduğu tehdit karşısında kendini bir nebze de olsa güvende hissetme ihtiyacıdır (Usmonov, 2014: 22). İran, ŞİÖ üyesi haline gelerek, bir yandan başta Batılı ülkelerin giderek artan ekonomik yaptırımlarının ekonomisi üzerinde yol açtığı olumsuzluklardan kurtulmayı; diğer yandan ŞİÖ çatısı altında BM Güvenlik Konseyi'nin iki daimi üyesi olan Çin ve Rusya ile daha yakın ilişki kurarak bu iki ülkenin BM organlarında kendisine destek olmasını garantilemeyi hedeflemektedir (Joobani, 2013). İran, Çin ve Rusya'nın lider ülke olarak yer aldığı ŞİÖ üyesi olan bir İran'a Batılı güçlerin askeri müdahalede bulunma ihtimalinin daha düşük olacağı inancını taşımaktadır.

Rusya ve Çin en başından beri İran'ın nükleer teknolojiyi barışçıl amaçları için kullanma hakkına sahip olduğunu savunarak bundan dolayı İran'a yaptırım uygulanmaması gerektiğinin altını çizmiştir. Aynı zamanda bu konunun BM Güvenlik Konseyi'nden ziyade, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı bünyesinde ele alınmasından yana olmuştur. Bu iki ülkenin uzun zamandır Batı tarafından İran konusunda gündeme getirilen ilave yaptırımlar ya da askeri müdahale gibi seçeneklere karşı çıkarak, İran'ın Batı karşısında güçlü hale gelmesine katkıda buldukları da unutulmamalıdır (Vakil, 2016: 51). Çin ve Rusya ağır yaptırımlar yerine İran'ın nükleer programına dair sorunun diplomatik müzakereler yoluyla aşılması gerektiğini sıklıkla vurgulamıştır. Batılı güçlere kıyasla ŞİÖ'nün iki lider ülkesinden uzun zamandır aldığı destek, kimi zaman uluslararası toplumdan tecrit edilmeye çalışılan İran açısından oldukça anlamlıdır. Bununla birlikte iki aktör, İran'ın nükleer silah teknolojisine sahip olma adımları karşısında BM yaptırımlarına karşı koyamamıştır (Kondapalli, 2016: 64). Çin ve Rusya, BM Güvenlik Konseyi'nde İran'a yönelik yaptırımların daha ağır olmasını engelleyebilmiştir. Bu tür engellemeler Batılı güçleri, Güvenlik Konseyi dışında bireysel yaptırım kararları almaya sevk etmiştir. Bu yolla Batılılar İran'ı nükleer programından vazgeçmeye zorlayacak sert yaptırımları devreye koymuştur (Gül ve Karapınar, 2020: 284).

Nükleer kriz dolayısıyla İran'ın karşı karşıya kaldığı uluslararası yaptırımlar İran'ın Çin ve Rusya ile olan ilişkilerini de etkilemiştir. İran ile gelişmiş ticari ilişkilere sahip olan Rusya ve Çin, İran'ı hedef alan uluslararası ekonomik yaptırımlara, özellikle ticaret ambargolarına, çoğunlukla riayet etmemiştir (Noi, 2006: 78). Batılı ülkelerin yaptırımları karşısında zorlanan İran ekonomisinin ayakta kalmasını sağlamak üzere Çin'in ciddi bir çabası olmuştur. Bu tür yaptırımların ardından Çin'in yaptırımların uygulanmasını ertelemek, İran'la olan ticari ilişkilerini geliştirmek ya da İran'a özellikle enerji sektörüyle ilgili yeni yatırımlar yapmak gibi İran ekonomisini rahatlatan yollara başvurarak harekete geçtiği görülmüştür (Garver, 2003: 82). Zira İran, Çin açısından hem ürettiği mallar için önemli bir pazar, hem de daha çok üretim için ihtiyaç duyduğu enerjiyi sağlayabileceği kaynak bir ülke konumundadır. Dolayısıyla

Çin, İran'a yönelik uluslararası yaptırımların hafiflediği dönemlerde ivedilikle bu ülkenin ekonomik fırsatlarından yararlanmak üzere çaba göstermiştir (Chaziza, 2019: 30, 32). Kuşak ve Yol Girişimine dahil edilmesinin ardından, Çin'in İran'daki ulaşım ve enerji altyapısına yaptığı yatırımlarda da artış meydana gelmiştir (Yang, 2020).

ŞİÖ'nün kökenleri doğuda olan ve giderek büyüyen bir iş birliği deneyimi olması ve İran'ın uluslararası ve bölgesel siyasetteki konumuna olumlu katkı yapacak olması, İran'ı ŞİÖ üyeliği konusunda ısrarcı olmaya sevk etmektedir (Scita, 2018). Dolayısıyla İran, ŞİÖ'yü aynı zamanda ulusal ve bölgesel çıkarlarını gerçekleştirmesini olanaklı hale getirecek bir yapı olarak görmektedir. Rusya ve Çin'le yakın ilişkiler kurma fırsatının yanı sıra ŞİÖ, İran'a kendisiyle ilişkilerinde hiçbir zaman tedbiri elden bırakmayan Orta Asya ülkeleri ile daha sıkı ilişkiler içinde olma olanağı vermektedir. ŞİÖ'nün Orta Asya'nın kalkınmasına hizmet etmek üzere hayata geçirdiği alt yapı projeleri ve sağladığı imkânlarından İran'ın da faydalanması ülkenin kalkınmasını olumlu etkileyecektir (Akmer, 2010: 12). Batıların İran'a uzun zamandır uygulaya geldikleri yaptırımlar devam ederken İran, enerji potansiyelinden azami düzeyde faydalanmasını sağlayacak yatırımları yapamamaktadır (Norling ve Swanström, 2007: 441).

İran, uluslararası politikada adı sürekli olarak sorunlarla anılan bir aktör olmaktan da artık rahatsızlık duymaktadır. Bundan ötürü ŞİÖ üyeliği, ülkenin olumsuz uluslararası imajının yok olması için bir adım olarak görülmektedir. Zira bu sayede İran diğer aktörlerle ilişki ve iş birliği içinde davranabilen uyumlu bir aktör görünümü kazanabilecektir. İran hakkında oluşacak bu yeni algının, ülkenin uluslararası politika ve örgütlerdeki faaliyetlerine olumlu yansımalarının olması da beklenmektedir (Karimifard, 2018: 42). Bu durum İran'ın ekonomik, siyasi ve güvenlik alanlarındaki çıkarlarını uluslararası iş birliği ve örgütler yoluyla gerçekleştirmesi ihtimalini hiç şüphesiz arttıracaktır.

B. Şangay İşbirliği Örgütü'nün İran'a Bakışı

İran, ekonomik potansiyeli, zengin enerji kaynakları ve kilit önemdeki su yollarına erişim kolaylığının bahsettiği stratejik konumu ile dünya üzerindeki önemli cazibe merkezlerinden biridir. 1979 yılında gerçekleşen devrimin ardından sürekli olarak dünyadan tecrit edilmesine ve 2000 sonrasında nükleer programı nedeniyle ağır ekonomik yaptırımlara maruz kalmasına rağmen, İran bölgesel bir güç merkezi olarak kalmayı başarmıştır (Usmonov, 2014: 24). Dolayısıyla ülke, uluslararası siyasette etkili olma iddiası taşıyan her aktörün ilgisini çekmektedir. Bu açıdan ŞİÖ ve üyesi olan ülkelerin İran'la iş birliğine girmeye istekli olmaları istisnai bir durum değildir. İran'ın ŞİÖ üyesi haline gelmesi örgütün bölgesel kısıtlılığının ötesine geçmesi için bir fırsat niteliğindedir. İran'ın üyeliğe kabul edilmesinin ardından ŞİÖ, Avrupa ya da Orta Doğu gibi coğrafyalarla yakından ilişkili hale gelecektir (Öğütçü, 2016). Bu durum Örgütün, kimliksel bir dönüşüm geçirmesini kaçınılmaz kılacaktır.

İran sunduğu fırsatların yanı sıra, uluslararası siyasette daha önce belirtildiği üzere krizlerle birlikte anılan bir ülke konumundadır. Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Sözleşmesini imzalayan ülkelerden biri olarak, 1990'dan itibaren nükleer faaliyetlerinin denetlenmesine izin veren ülke, 2003 yılından itibaren söz konusu sözleşmeye aykırı davranma iddiaları ile karşı karşıya kalmıştır. İran'ın yürütmekte olduğu nükleer programı nedeniyle

uluslararası siyaset arenasında uzun zamandır karşı karşıya kaldığı bu durum, ŞİÖ'nün ülkeyle ilişkilerini derinden etkilemekte ve ülkenin, bu Örgüte üyeliğinin önündeki en büyük engel olarak belirmektedir. Zira nükleer programına dair sorun çözülmeden İran'ın Örgüte üye olarak kabul edilmesi halinde, ŞİÖ'nün İran'a nükleer programından vazgeçmesi yönünde büyük bir baskı uygulayan Batılı ülkelerle, özellikle de ABD ile ilişkilerinde sorunlara neden olabilme potansiyeli bulunmaktadır. Bu nedenle ABD ile ikili ilişkilerinde ciddi problemler yaşayan İran'ın ŞİÖ üyeliği, Örgütün Batı ile ilişkilerini tehlikeye atma ve Örgütün Batıdaki imajına zarar verme potansiyeline sahip bir gelişme olarak değerlendirilmektedir (Arslan, 2019: 319).

ŞİÖ üyesi ülkeler, İran'ın nükleer programı gibi uluslararası politikada tartışmalı konularda ortak bir tutum benimsemekten özellikle kaçınmaktadır. Bu gibi durumlar üye devletlerin özerk egemenlik alanlarına bırakılmaktadır. Yani bu tür konularda ŞİÖ üyesi her ülke, kendi algı ve çıkarları ile uyumlu bir şekilde kendi tutumunu belirlemekte ve ona göre hareket etmektedir (Akıner, 2010: 17). ABD'nin yalnızca bireysel bir şekilde İran'a karşı olumsuz bir tutum içinde davranmakla kalmayarak, aynı zamanda gücünü İran'ın ilişki içinde olduğu ülkelere bu ilişkileri azaltmaları noktasında baskı uygulayarak kullanması da ŞİÖ özelinde bu durumu daha önemli kılmaktadır. Ek olarak, ŞİÖ'nün iki lider ülkesi Çin ve Rusya'nın, ABD tarafından İran'a nükleer silah geliştirme projesinde ihtiyaç duyduğu ekipmanları sağlamakla suçlanmaları da söz konusudur (Vakil, 2016: 56, 57).

Çin'in artan ekonomik gücüne rağmen, son yıllara kadar uluslararası siyasette bilinçli olarak bu tür gerginliklerden uzak durma tercihinde bulunduğu göz önüne alınırsa, İran'ın nükleer programıyla ilgili sorunu çözüme kavuşmadan ülkenin ŞİÖ'ye üye olarak kabul edilmesi düşük bir ihtimal haline gelmektedir. Her ne kadar Çin ve Rusya, Batının İran'ı dışlayan tavrını tasvip etmeseler de Batının bu kadar hedefinde olan bir ülkeyi de ŞİÖ üyesi haline getirerek Batıya açık bir meydan okuma içinde olmaktan da kaçınmaktadır. Bununla birlikte iki ülke İran'la ekonomik ilişkilerini sekteye uğratmamaya özen göstererek ülkenin ekonomik potansiyelini kendileri için bir kazanıma dönüştürmeye devam etmektedir (Matveeva ve Giustozzi, 2008: 19).

Daha önce de belirtildiği üzere ŞİÖ üyesi ülkeler Örgütün Batıya meydan okuyan bir güç bloğu olarak algılanmasından endişe duyarlarken, İran ŞİÖ'yü Batı karşıtı askeri bir örgüt görme eğilimindedir. İran'ın söz konusu tutumu, ülkenin eski başkanı Ahmedinejad'ın, katılım gösterdiği ŞİÖ toplantılarında, medyanın yoğun ilgisini fırsat görerek ABD'nin Avrasya'daki varlığını ve politikalarını hatta küresel konumlanışını yüksek bir perdeden ve tehditkâr bir dille eleştirmek üzere bir platform olarak kullanması ile açıkça gözlenmiştir (Weitz, 2019). Bu konuda özellikle Çin ve Orta Asyalı üye ülkeleri, Rusya'ya kıyasla daha büyük bir endişe taşımaktadır. ABD ile iyi ilişkileri korumaya daha hevesli olan Orta Asyalı ŞİÖ üyeleri, İran'ın dünya görüşünü ve ABD'ye karşı tutumunu onaylamamaktadır. Üyelik koşulları da bu ülkelerin kaygılarını gidermeye yöneliktir (Akbaradeh, 2015: 93). Bu nedenle de İran'ın Örgütü bu şekilde nitelemesi ve Batı'ya karşı açık bir düşmanlık içinde olması üyeliği noktasında ŞİÖ üyesi ülkeleri düşündürmektedir. Zira bu tarz söylemlere sahip olan bir ülkenin üyeliğe kabul edilmesi, ŞİÖ'nün Batı karşıtı bir yapılanma olduğunu savunan çevrelerin elini bir hayli

güçlendirecektir. ABD'nin ŞİÖ'ye dair tehdit algısının, İran'ın üyeliğe kabul edilmesi halinde daha güçlü bir hal alması olasıdır. Ek olarak, İran'ın ŞİÖ üyesi ülkelerin çoğunluğunun derin bir sadakat içinde oldukları BM kararları karşısındaki tutumu ve bu kararları uygulamak noktasındaki direnci de ŞİÖ üyesi ülkeleri İran'ın üyeliği konusuna zamana bırakma eğiliminde olmaya sevk etmektedir (Joobani, 2013). Çünkü ŞİÖ üyesi ülkeler, İran yüzünden BM ya da Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı gibi itibarlı uluslararası örgütlerle ilişkilerinde problem yaşamayı istememektedir (Usmonov, 2014: 19). Ayrıca nükleer krize ek olarak, İran hükümetinin uluslararası terörist gruplarla ilişkileri, özellikle bazı aşırı gruplarla olan bağlantıları ve Lübnan gibi bazı ülkelerde hükümet karşıtı gruplara verdiği destek de ŞİÖ üyesi ülkeleri İran'ın üyeliğine uzak bir tutum benimsemeye sevk etmektedir (Weitz, 2015). Başka bir deyişle, ŞİÖ üyesi haline gelen ve bu nedenle de Batı ile ilişkilerinde bunun sağladığı güvenle hareket eden İran'ın kontrolden çıkarak, kendisiyle ilgili sorunların çözümünde daha az uzlaşmacı bir tavır içinde olması ihtimali, İran'ın ŞİÖ üyeliği konusunda soru işaretlerine neden olmaktadır (Usmonov, 2014: 22).

ŞİÖ'nün lider ülkeleri Çin ve Rusya zaman zaman İran'ın üyeliğine yeşil ışık yakan tavır içinde olabilmektedir. Bunun öncelikli sebeplerinden birisi hem Çin hem de Rusya'nın, Orta Doğu siyasetinde ve ekonomisinde etkin bir konumda yer alma istekleridir (Lanteigne, 2018: 125). Bu durum ABD'nin bölgedeki özellikle de Körfez ülkeleri ve bu ülkelerin ellerinde bulunan enerji kaynakları üzerindeki kontrolünün son bulmasıyla yakından ilişkilidir (Garver, 2003: 73). Bu yüzden de bölgedeki önemli aktörlerden biri konumundaki İran'ın desteğinin elde edilmesi bu kapsamda önemli bir kazanım olarak belirmektedir.

İran'ın Çin açısından diğer bir önemi de yükselen ekonomisi için ihtiyaç duyduğu enerji kaynakları noktasında bu ülkeye olan bağımlılığından kaynaklanmaktadır. İran son yıllarda Çin'in en çok petrol ithal ettiği ülkelerden biri haline gelmiştir. Aynı zamanda İran, Çin'in önemli ihraç pazarlarından biridir. Yani iki ülke birbiri açısından önemli ticari ortaklar konumundadır. Bununla birlikte kapitalist dünya ekonomisinin nimetlerinden faydalanmakta çok istekli olan Çin'in, ihracat, yeni yatırımlar ve ileri teknoloji transferinde sorunlarla karşılaşmamak adına uluslararası siyasette daha temkinli davranmaya çalıştığı da unutulmamalıdır (Garver, 2003: 63-64). ABD ile Çin arasında 2019 yılı itibariyle artan rekabet ortamı ve ticaret savaşları olarak adlandırılan yeni süreçte, Çin İran'la yaklaşarak ABD'de memnuniyetsizlik yaratma tercihinde bulunarak da yoluna devam edebilir. Son olarak, Rusya, Çin ve İran birbirlerini uluslararası kamuoyunun desteğinin düşük olduğu ve hatta eleştirel bir yaklaşım benimsediği, Çin'in Tayvan sorunu ve tek Çin ideali, Rusya'nın Çeçen ayrılıkçılarıyla mücadelesi ya da İran'ın nükleer program gibi ulusal çıkarlar açısından hassas görülen konularda da desteklemektedir (Brummer, 2007: 192).

V. Sonuç

Çin, Rusya ve 1990'lı yılların başında Sovyetler Birliğinin dağılması ile bağımsızlığını kazanan Orta Asyalı ülkeler arasındaki sınır uyumsuzluklarını çözmek üzere 1990'ların ikinci yarısında gerçekleştirilen çok taraflı müzakereler, 2000'lerin başında ŞİÖ'nün kurulmasıyla daimi bir işbirliğine dönüşmüştür. Örgütün faaliyetleri neticesinde elde edilen kazanımlar ve gelecekte elde edilmesi olası kazançlar, Örgütün yakınındaki coğrafyalardaki

dış aktörleri bu iş birliğinin parçası olma konusunda istekli hale getirmiştir. Söz konusu dış aktörlerden biri de 2005 sonrası dönemde ŞİÖ ile ilişkilerini geliştirmeye yönelik atılımlarda bulunan İran'dır ve ülke Örgütün üyesi haline gelme beklentisine de sahiptir. 2008'te gerçekleşen resmi üyelik başvurusunun ardından ŞİÖ üyesi ülkeler kimi zaman İran'ın Örgüt üyesi olma ihtimaline dair olumlu sinyaller vermiş olsalar bile İran hâlihazırda bu hedefine ulaşabilmiş değildir.

Çalışmada yapılan değerlendirmeler sonucunda görölmüştür ki İran'ın üyelik beklentisi, ŞİÖ açasından önemli bir meydan okumadır. Kısa vadede İran'ı özellikle uluslararası arenada yaşadığı sorunlardan dolayı üyesi haline getirmek istemeyen ŞİÖ, diğer yandan da ülkenin sahip olduğu potansiyeli görmezden gelememektedir. Örgütün 2010 yılında belirlenen üyelik koşulları arasında BM yaptırımlarına maruz kalan ülkeleri üyeliğe kabul etmeyeceğinin yer alması, İran'ın üyeliğinin önündeki en büyük resmi engel olarak belirlemektedir. Bu zamana kadar İran'ın üyelik ihtimaline karşı sergilediği tavır ile ŞİÖ, İran'la Batı arasındaki gergin ilişkinin bir tarafı olmak istemediğini çok açık bir şekilde ortaya koymuştur. Çünkü İran'ın ŞİÖ üyesi haline gelmesi, hâlihazırda zaten Örgütün sıklıkla eşleştirildiği Amerikan karşıtlığı yakıştırmalarını doğrulayan bir gelişme olarak yorumlanacaktır.

İran'ın uluslararası siyasi arenadaki tecrit edilmişliği ve Batı ile sıkıntılı ilişkisi, ŞİÖ'ye mevcut durumda bu ülkeyi üye yapmadan da kolaylıkla yanlarında tutma fırsatı vermektedir. Başka bir deyişle, İran'ın uluslararası siyasal sistemdeki konumu, ŞİÖ'ye İran'ı üye yapmanın olumsuz sonuçlarıyla karşılaşmadan bu ülkenin sunduğu fırsatlarından yararlanma ve karşılıklı çıkarların olduğu alanlarda iş birliğine girebilme şansı vermektedir. Ne zaman ki İran, ŞİÖ karşısında farklı alternatiflere sahip olan bir aktör haline gelirse, o zaman üyelik de dahil olmak üzere ŞİÖ'nün İran'ı yanlarında tutmak üzere daha fazla çaba harcamaya istekli hale gelmesi söz konusu olacaktır. Ek olarak, Örgüt içinde diğer üyelere göre eşitler arasında birinci konumundaki Rusya ve Çin'in de İran'ın üyeliğine yaklaşımı, ülkenin ŞİÖ ile ilişkisinin geleceği açasından belirleyici olacaktır. ŞİÖ'nün iki lider ülkesi arasında kimi zaman Örgütün gelişimine de etki eden güvensizlikler söz konusu olsa da bu iki ülke, bu zamana kadar İran konusunda ortak bir tutum benimsemeyi başarmış görünmektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflicts of Interest Statement:

Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest in the study.

Maddi Destek / Financial Support:

Bu çalışmada herhangi bir fon veya maddi destekten yararlanılmamıştır.

No funding or financial support was used in this study.

Yazar Katkıları / Contribution Rate of the Authors:

Fikir: SE; Tasarım: SE; Veri Toplama: SE; Kaynak Tarama: SE; Analiz ve Yorum: SE; Makalenin Yazımı: SE.

Idea: SE; Design: SE; Data Collecting: SE; Literature Review: SE; Analysis and Discussion: SE; Writing: SE.

(!) Yazar/yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayım etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Medeniyet Araştırmaları Dergisi sorumlu değildir.

(!) *The author/authors declared that all processes of this study are in accordance with research and publication ethics, and comply with ethical rules and principles of scientific citation. Otherwise, the Journal of Civilization Studies is not responsible.*

Kaynakça

- Ahmad, I. (2008). Shanghai Cooperation Organization: China, Russia, and Regionalism in Central Asia. *Conference on 'Inter-Asian Connections*.
- Akbaradeh, S. (2015). Iran and Shanghai Cooperation Organisation: Ideology and Realpolitik in Iranian Foreign Policy. *Australian Journal of International Affairs*, 69(1), 88-103.
- Altundağ, Z. (2016). Geçmişten Günümüze Şangay İşbirliği Örgütü. *Avrasya Etütleri*, 49(1), 99-124.
- Arslan, İ. (2019). Şanghay İş Birliği Örgütü: Çıkarlar/Öncelikler ve Bölgesel İş Birliği Arasında Bir Denge Arayışı. *Güvenlik Stratejileri*, 15(30), 289-330.
- Atal, S. (2005). The New Great Game. *The National Interest*, 81, 101-105.
- Bhadrakumar, M. K. (2006). China and Russia Welcome Iran, India, Pakistan and Mongolia into Shanghai Cooperation Organization. *The Asia-Pacific Journal*, 5(4), 1-3.
- Brummer, M. (2007). The Shanghai Cooperation Organisation and Iran: A Powerful Union. *Journal of International Affairs*, 60(2), 185-198.
- Chaziza, M. (2019). China's Economic Diplomacy Approach in the Middle East Conflicts. *China Report*, 55(1), 24-39.
- Chung, C. (2004). The Shanghai Co-operation Organization: China's Changing Influence in Central Asia. *The China Quarterly*, 180, 989-1009.
- Garver, J. (2003). China-Iran Relations: Cautious Friendship with America's Nemesis. *China Report*, 49(1), 69-88.
- Gül M. ve Karapınar, E. (2020). İran Nükleer Krizi ve Zorlayıcı Diplomasi. *Vizyoner Dergisi*, 11(26), 279-290.
- Güneş, E. (2020). Çin-Rusya İlişkilerinde Asimetrik Denge ve Amerika Birleşik Devletleri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(4), 839-867.
- Hansen, F. S. (2012). China, Russia, and the Foreign Policy of the SCO. *Connections*, 11 (2), 95-102.
- Jaffer, N. (2016). The First Enlargement of the Shanghai Cooperation Organisation and Its Implications. *Focus*, 30(1), 1-37.
- Joobani, H. A. (2013). Iran, the SCO and Major Geo-strategic Shifts in a Post-Ahmadinejad Era. <http://www.e-ir.info /2013/09/24/iran-the-sco -and-majo r-geo -strategic-shifts-in-a-po st-ahmadinejad-era/>, 27.07.2020.
- Karimifard, H. (2018). Iran's Foreign Policy Approaches toward International Organisations. *Journal of World Sociopolitical Studies*, 2(1), 35-68.
- Kocamaz, S. Ü. (2019). The Rise of New Powers in World Politics: Russia, China and the Shanghai Cooperation Organization. *Uluslararası İlişkiler*, 16(61), 127-141.

- Kondapalli, S. (2016). "China and the Iranian Nuclear Issue- Converting Challenges into Opportunities". *Contemporary Review of the Middle East*, 3(1), 63-76.
- Lanteigne, M. (2018). Russia, China and the Shanghai Cooperation Organization: Diverging Security Interests and the 'Crimea Effect'. *Russia's Turn to the East*, Ed. H. Blakkisrud ve E. W. Rowe, Global Reordering, 119-138.
- Matveeva, A. ve Giustozzi, A. (2008). The SCO: A Regional Organisation in The Making. *LSE Crisis States Research Centre Working Paper*, 39.
- Mead, W. R. (2014). The Return of Geopolitics: The Revenge of the Revisionist Powers, *Foreign Affairs*, 93(3), 69-79.
- Noi, A. Ü. (2006). Iran and the Shanghai Cooperation Organisation: Is It Possible for Iran to Become Full Member of the Shanghai Cooperation Organisation under the Pressure of Nuclear Issue. *Perceptions*.
- Norling, N. ve Swanström, N. (2007). The Shanghai Cooperation Organization, trade, and the roles of Iran, India and Pakistan. *Central Asian Survey*, 26(13), 429-444.
- Ögütçü, Ö. N. (2016). Iran and Shanghai Cooperation Organization, *AVIM Commentary*, 37.
- Öztürk, M. (2014). Şangay İşbirliği Teşkilatı'nın Uluslararası İlişkiler Tasarımı. *Avrasya Etüdleri*, 43(1), 249-268.
- Puri, S. (2017). The Strategic Hedging of Iran, Russia, and China: Juxtaposing Participation in the Global System with Regional Revisionism, *Journal of Global Security Studies*, 1-17.
- Raza, F. (2019). Prospects for Pakistan-China-Iran Trilateral Cooperation: Opportunities and Challenges. *Strategic Studies*, 3, 37-52.
- Sharma, V. ve Ghildial, A. K. (2014). Relevancy of Five Principles of Peaceful Coexistence (Panchsheel) in Post Cold War Era. *Asian Journal of Multidisciplinary Studies*, 2(5), 60-62.
- Stent, A. (2020). Russia and China: Axis of Revisionists?. *Global China*.
- Tsygankov, A. P. (2020). The Revisionist Moment: Russia, Trump, and Global Transition, *Problems of Post-Communism*, 1-11.
- Usmonov, F. (2014). The Shanghai Cooperation Organisation: Russia's View on Iran's Candidacy. *Central Asia and the Caucasus*, 15(3), 17-27.
- Yang, Z. (2020). Iran-Russia-China Trilateral Naval Exercise: China's New Mideast Strategy?. *RSIS Commentary*, 3.
- Vakil, S. (2006). Iran: Balancing East against West. *Washington Quarterly*, 29(4), 51-65.
- Zhenmin, L. (2014). Following the Five Principles of Peaceful Coexistence and Jointly Building a Community of Common Destiny, *Chinese Journal of International Law*, 477-480.

İnternet Kaynakları

- Akner, S. (2010). The Shanghai Cooperation Organisation: A Networking Organisation for a Networking World. *Global Strategy Forum*, <https://www.globalstrategyforum.org/wp-content/uploads/The-Shanghai-Cooperation-Organisation.pdf>, 21.07.2020.

- Astana Declaration by the Heads of the Member States of the Shanghai Cooperation Organization, 5 Temmuz 2005, <http://eng.sectesco.org/documents/>, 12.05.2020.
- Astana Declaration on the 10th Anniversary of the Shanghai Cooperation Organization, 15 Haziran 2011, <http://eng.sectesco.org/documents/>, 22.05.2020.
- Astana Declaration by the Heads of the Member States of the Shanghai Cooperation Organization, 9 Haziran 2017, <http://eng.sectesco.org/documents/>, 24.05.2020.
- Beijing Declaration by the Heads of Member States of the Shanghai Cooperation Organization on Building a Region of Lasting Peace and Common Prosperity, 6-7 Haziran 2012, <http://eng.sectesco.org/documents/>, 22.05.2020.
- Bishkek Declaration by the Heads of the Member States of the Shanghai Cooperation Organization, 13 Eylül 2013, <http://eng.sectesco.org/documents/>, 22.05.2020.
- Charter of Shanghai Cooperation Organisation, 7 Haziran 2002, <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=3851>, 25.04.2020.
- Dushanbe Declaration by the Heads of the Member States of the Shanghai Cooperation Organization, 11-12 Eylül 2014, <http://eng.sectesco.org/documents/>, 23.05.2020.
- Information Report following the Qingdao Meeting of the Council of Heads of State of the Shanghai Cooperation Organisation Member States, 9-10 Haziran 2018, <http://eng.sectesco.org/documents/>, 24.05.2020.
- Maduz, L. (2018). Flexibility by design: The Shanghai Cooperation Organisation and the future of Eurasian cooperation. *Center for Security Studies*, <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/Maduz-080618-ShanghaiCooperation.pdf>, 21.06.2020.
- Regulation on Admission of New Members to Shanghai Cooperation Organization, 2010, <http://eng.sectesco.org/documents/>, 17.05.2020.
- Scita, J. (2018). *Iran and the SCO: A Long Political Gestation*. *LSE Middle East Center Blog*, <https://blogs.lse.ac.uk/mec/2018/08/30/iran-and-the-sco-a-long-political-gestation/>, 13.05.2020.
- Tashkent Declaration of the Tenth Meeting of the Council of Heads of Member States of the Shanghai Cooperation Organization, 10-11 Haziran 2010, <http://eng.sectesco.org/documents/>, 21.05.2020.
- Tashkent Declaration on the Fifteenth Anniversary of the Shanghai Cooperation Organization, 24 Haziran 2016, <http://eng.sectesco.org/documents/>, 24.05.2020.
- Ufa Declaration by the Heads of Member States of the Shanghai Cooperation Organization, 9-10 Temmuz 2015, <http://eng.sectesco.org/documents/>, 23.05.2020.
- [Weitz](#), R. (2009). SCO's Iran Problem, *The Central Asia and Caucasus Institute*, <http://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/11888-analytical-articles-caci-analyst-2009-8-19-art-11888.html>, 13.05.2020.
- . (2012). *Is SCO Coming to Life*. *The Central Asia and Caucasus Institute*, <http://www.cacianalyst.org/publications/analytical->

[articles/item/12540-analytical-articles-caci-analyst-2012-8-8-art-12540.html](http://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/12540-analytical-articles-caci-analyst-2012-8-8-art-12540.html), 13.05.2020.

- . (2015). Iran and SCO: New Opportunities, New Challenges. *The Central Asia and Caucasus Institute*, <http://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13255-iran-and-sco-new-opportunities-new-challenges.html>, 13.05.2020.

ⁱ Uluslararası İlişkiler yazının iki dünya savaşı arası dönemde Almanya, İtalya ve Japonya gibi statükodan memnun olmayan aktörlerin bu tutumlarını nitelemek üzere kullanılan bu kavram, son dönemlerde Çin ve Rusya'nın mevcut uluslararası siyasal sistemdeki konumlanışlarını tasvir etmek üzere de kullanılabilir hale gelmiştir. Örneğin bakınız: (Mead, 2014; Puri, 2017; Tsygankov, 2020).

1920-2020 Döneminde Türkiye’de Belediyelerin Gelişimi

Tarkan OKTAY*

Öz: Osmanlı belediye mirası üzerinde gelişen Cumhuriyet Dönemi belediyeleri, ülkenin siyasal, ekonomik, sosyal ve kentleşme özelliklerinden etkilenerek dönemsel olarak farklı nitelikte gelişme göstermiştir. Bu bağlamda, Türkiye’deki belediyelerin Cumhuriyet Dönemindeki gelişimi yedi dönem altında tespit edilen ana eksenler çerçevesinde tarihi süreklilikle ele alınmaktadır. Şehirleşmenin düşük hızda seyrettiği ve katı merkezîyetçi bir anlayışın geçerli olduğu 1923-1950 döneminde Belediye Kanunu ve ilave düzenlemelerin çıkarılması ile çok partili siyasal hayata geçilmesi öne çıkmaktadır. 1950’den sonra şehirleşme hızının artması belediyelerin problemlerini ve çözüm çabalarını gündeme taşımıştır. 1960’lı yıllarda belediyelerle ilgili sınırlı geliştirme çabaları görülmektedir. 1970’lerde belediyelerle ilgili yeni model çabaları hız kazanmakla birlikte, bunların büyük kısmı tasarı aşamasında kalmıştır. 1980’e kadar geçen dönemde hızlı şehirleşmenin getirdiği problemler belediye alanında reform çabalarının yetersizliği ile daha da ağırlaşmıştır. 1980’den sonra büyükşehir belediyeleri kuruldu ve yaygınlaştırıldı. Ancak, belediye alanında bütüncül bir reform yapılamadı. Bu durum hızlı şehirleşmenin devam ettiği bu dönemde belediyelere ve yerel hizmetlere olumsuz yansıdı. 2002’den sonraki kamu yönetimi reformları ile belediyeler daha bütüncül bir yaklaşımla siyasal, idari ve ekonomik olarak geliştirildi. Büyükşehir belediyeleri reformun odağı haline geldi. 2014’den sonra ise il ölçeğinde büyükşehir modeline geçildi. Küçük ölçekli belediyelerin sayısı azaltıldı.

Anahtar Kelimeler: Yerel Yönetim, Belediye, Büyükşehir Belediyesi, Belediye Tarihi, Belediye Reformu.

Development of Municipalities in Turkey: 1920-2020

Abstract: *Republican era municipalities inherited the Ottoman municipality experience. Political, economic, social and urbanization characteristics in Turkey caused varieties in the development of municipalities in different periods. This study examines the development of municipalities in Turkey during the Republican era in 7 periods within the framework of main axes determined with regard to historical continuity. Between 1923-1950, when urbanization was slow and a strict centralist approach prevailed, the enactment of Municipality Law and additional regulations and transition to multi-party system became prominent. The increase in the urbanization after 1950 brought municipalities’ problems and endeavors to find solutions up to the agenda. In*

* Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İstanbul/Türkiye. e-mail: tarkan.oktay@medeniyet.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7010-9373

Geliş Tarihi: 02 Eylül 2020

Kabul Tarihi: 25 Aralık 2020

Received: 02 September 2020

Accepted: 25 December 2020

the 1960s, there were limited efforts to improve municipalities. Although efforts in creating new models for municipalities gained momentum in the 1970s, most of these initiatives remained as drafts. In the period until 1980, problems caused by rapid urbanization got exacerbated with the inadequacy of reform attempts. After 1980, metropolitan municipalities were established and became widespread. However, no comprehensive municipality reform was made. This lack of reform affected municipalities and local services negatively in this period when rapid urbanization still continued. With the public administration reforms after 2002, municipalities were improved in political, administrative and economic senses as a result of a comprehensive approach. Metropolitan municipalities became the focus of the reform effort. After 2014, there has been a transition to metropolitan model at city level. The number of small-scale municipalities has been reduced.

Keywords: *Local Government, Municipality, Metropolitan Municipality, Municipal History, Municipal Reform.*

I. Giriş

Şehirlerin yönetimi, özellikle Sanayi Devrimi sonrası dönemde ortaya çıkan talep ve ihtiyaçlar çerçevesinde yeniden biçimlenen dinamik bir alan olarak gelişme göstermiştir. Bu süreçte mevcut şehir yönetimlerini oluşturan yapıların yetersiz kalması, yeni model ve uygulamaları gündeme taşımıştır. Yerel yönetimler, şehirlerdeki yerel hizmetleri gittikçe daha fazla sorumluluğuna alan siyasal ve idari kurumlar olarak öne çıkmıştır. Teknolojik gelişmeler, yoğun göçle şehirlerin büyümesi, ekonomik değişimler, siyasal rejim değişiklikleri vb. gibi önemli etkileri bulunan süreçler genelde şehir yönetimleri üzerinde de değişim için baskı oluşturmuştur. Ülkelerin siyasal, ekonomik ve sosyal özelliklerinin bir sonucu olarak yerel yönetim modelleri arasında da farklılıklar görülmektedir. Günümüzde ise şehir yönetimlerini oluşturan organizasyonların birbirine daha fazla benzediği görülmektedir. Genel olarak yerel yönetimlerin ana eksenleri; demokratik siyasal mekanizmalara dayalı bir meşruiyet, yerinden yönetim ilkesine uygun bir özerklik, yerel hizmetlerde erişim ve kalitenin sağlanması ile şehir ekonomisini geliştirmek olarak belirtilebilir.

Türkiye'nin modern belediye kurumu konusundaki tecrübesi 1855 gibi erken bir dönemde başladı. Osmanlı Dönemi'nde batılılaşma, modernleşme ve merkezileşme döneminde geçiş sağladığı belediye modelleri, daha sonra Cumhuriyet Döneminde de gelişti. Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet'in 1950'lere kadar olan kısmında sanayileşme çerçevesinde yoğun bir göç hareketi olmaması, birkaç şehirdeki istisna hariç belediyelerin nispeten durağan bir dönem geçirmesine yol açtı. 1950'lerden sonra başlayan yoğun göç dalgaları şehirleri birçok yönden önemli ölçüde değiştirdiği gibi, belediyeler yanında merkezi idare ve siyasal iktidarlar üzerinde karşılaşılan problemlere çözüm noktasında önemli baskılar da oluşturdu. Dönemlerin siyasal anlayışı, ekonomik gelişmesi, şehirlerdeki problemlerin yoğunluğu, kalkınma düzeyi, uluslararası ilişkilerin niteliği gibi faktörlere bağlı olarak; Türkiye'de belediye modelleri, hizmet süreçleri ve yerel siyasal mekanizmaların gelişimi de farklı özelliklere sahip oldu.

Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde belediyelerin gelişimi ile ilgili olarak kaynakçada belirtildiği gibi akademik nitelikte önemli çalışmalar

bulunmaktadır. Zaman içinde belediyeler alanında ortaya çıkan yeni gelişmeler, bu çalışmaları dönemsel sınırlılıkla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu çalışmanın amacı; Türkiye'deki belediyelerin Cumhuriyet Dönemindeki gelişimini tarihi bir süreklilik içinde ve bütüncül bir yaklaşımla, seçilmiş konular çerçevesinde aşağıdaki tabloda belirtilen dönemler altında analiz ederek, sonuç tespitleri elde etmektir.

Tablo 1. Türkiye'de Belediyelerin Gelişim Dönemleri

Dönem	Dönemin Öne Çıkan Özelliği	Temel Mevzuat
1920-1923	-Birinci TBMM'de yerel yönetimlerin çerçevesi anayasal metinde geniş olarak çizildi. -Yerel Temsil kapsamı genişletildi. -Belediye başkanının meclis içinden seçilmesi yöntemi getirildi.	1877 Tarihli Dersaadet Belediye Kanunu 1877 Tarihli Vilayet Belediye Kanunu
1923-1930	-Osmanlı Dönemindeki belediye mevzuatı bazı iyileştirmelerle sürdürüldü. -Belediye gelirleri kanunu çıkarıldı. -Ankara başkent oldu.	1877 Tarihli Dersaadet Belediye Kanunu 1877 Tarihli Vilayet Belediye Kanunu 1924 tarihli 417 sayılı Ankara Şehremaneti Kanunu
1930-1960	-Yeni belediye kanununu çıkarıldı. - Belediyelerin yasal altyapısı geliştirildi. -Yerel hizmetlerle ilgili özel şirketler devletleştirildi. -Çok partili hayatta geçildi ve belediyelerdeki siyasal çeşitlilik arttı.	1580 Sayılı Belediye Kanunu
1960-1980	- Hızlı kentleşme karşısında büyük ölçekli şehirlerin problemlerine çözüm arayışları ve sonuçsuz kalan girişimler oldu.	1580 Sayılı Belediye Kanunu
1980-2004	-Belediye seçimlerinde yeni düzen getirildi. -Büyükşehir belediye modeline geçildi ve yaygınlaştı. -Belediye gelirleri artırıldı.	1580 Sayılı Belediye Kanunu 3030 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu
2004-2012	-Belediye mevzuatı yenilendi. -Belediye alanında yenilikler uygulamaya geçti. -Belediyelerin özerkliği artırıldı. -Büyükşehir belediyesi modeli geliştirildi.	5393 Sayılı Belediye Kanunu 5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu
2012 sonrası	-İl ölçeğinde büyükşehir belediye modeli uygulamaya konuldu. - Belde belediyelerinin sayısı azaltıldı.	5393 Sayılı Belediye Kanunu 5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu 6360 Sayılı Kanun

Cumhuriyet'in yakın hazırlayıcı dönemi olduğundan Birinci TBMM dönemi de araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Araştırma, belediyeler alanında çalışma yapan araştırmacılar için kapsayıcı ve bütüncül bir kaynak oluşturma temel hedefine sahiptir. Belediyeler bakımından önemli değişimleri esas alan yedi dönem altında; merkezi yönetimle ilişkiler, belediye organları, yasal altyapı, önemli girişimler ile dönemsel olarak öne çıkan konulara dayalı olarak, kronolojik bir yaklaşımla belediyelerin gelişimi incelenmektedir. Geniş bir zaman diliminde belediye gibi çok yönlü bir kurumun ele alınmasının bir sonucu olarak yukarıda belirtilen ana konular dışındaki birçok başlık kapsam dışında tutulmuştur. Dönemsel inceleme sonucu ulaşılan tespitler sonuç kısmında ele alınmaktadır.

II. 1920-1923 Dönemi: Millî Mücadele Ortamında Belediyeleri Geliştirme Çabaları

23 Nisan 1920-15 Nisan 1923 tarihlerini kapsayan zaman dilimi, olağanüstü şartlarda ülkenin işgali karşısında mücadeleye odaklanmış, kurucu özelliğe sahip ve kuvvetler birliğine dayalı, meclis hükümeti niteliğindeki TBMM'nin yerel yönetimlerle ilgili düzenlemelerini konu almaktadır. Birinci TBMM, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali sonrasındaki süreçte Meclis-i Mebusan'dan 92 milletvekilinin (İlk Meclis, 2005, 15) ve her liva (sancak)'dan seçilen 5'er milletvekilinin katılımı ile Ankara'da oluşturuldu (Ezerli, 1992, 27). Milletvekilleri, seçmenlerin belirlediği müntehib-i sani (ikinci seçmenler), belediye meclisi üyeleri ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinden oluşan bir heyet tarafından seçildi. Birinci mecliste ülkenin değişik bölgelerinden farklı görüşleri savunan ancak, ülkenin bağımsızlığının sağlanması konusunda birleşen birçok grup bulunuyordu. Halk Zümresi, Tesanüt, İstiklal, Islahat ve Müdafaa-i Hukuk grupları bunlardan önde gelenlerdi. Çok geniş bir yelpazede meslek mensubunun bir arada bulunduğu mecliste 26 yerel yönetim idarecisi de vardı (Güneş, 1997, 59, 81 ve 148-180).

Birinci meclis dönemi, olağanüstü şartlarda Kurtuluş Savaşı ile geçen kısa bir zaman dilimini kapsamakla birlikte, yerel yönetimlerle ilgili önemli tartışma ve düzenlemelere tanık oldu. Anayasal düzenleme ile vilayet ve nahiyelerin idari ve mali özerkliğinin artırılması, belediye seçimlerine katılmanın genişletilmesi ve belediye başkanı seçim yönteminin değiştirilmesi bu dönemde öne çıkan düzenlemeler oldu.

1921 tarihli Anayasa (Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1921), 23 maddelik kısa bir metin olmasına rağmen çoğunluğu vilayet yönetimine ayrıldı. Belediyeler ile ilgili hükümlere yer verilmemekle birlikte, vilayet ve nahije düzeyinde halkın seçtiği idari ve mali özerkliğe sahip meclislerin kurulması öngörüldü. 1921 Anayasası'nda yerinden yönetim ilkesinin sınırları geniş olarak çizildi. Anayasa'nın 11'inci maddesinde vilayetin yerel işlerde tüzel kişiliği, idari ve mali özerkliği açık olarak düzenlendi. Dış ve iç siyaset, şer'i, adli ve askeri işler ile uluslararası ilişkiler, genel vergiler ile faydası birden fazla vilayeti ilgilendiren hizmetler merkezi yönetimin alanı olarak belirlendi. Vilayet idarelerinin yetki ve görev alanı; vakıflar, eğitim, sağlık, ekonomi, tarım, bayındırlık ve sosyal yardım konuları olarak düzenlendi. Bu çerçevede valinin yetki alanı merkezi yönetimin genel ve ortak nitelikteki işleri ile sınırlı tutuldu. Valiler, vilayet yönetimlerinin işlerine, sadece merkezi yönetime ait konular ile yerel işler arasında bir çelişme olması durumunda müdahale hakkına sahipti.

1921 Anayasası ile vilayetlerde "vilayet şurası" adıyla halkın seçtiği bir meclis öngörüldü. Yürütme meclisin içinden çıkıyordu. Meclis kendi içinden başkanını ve memurlar içinden başkana yürütmede yardımcı idare heyetini seçiyordu. Kazalar kaymakamlar tarafından yönetilen ve özerkliğe sahip olmayan birimler olarak düzenlendi. Ancak, nahiyeler vilayet benzeri idari ve mali özerkliğe sahip birimler olarak kabul edildi. Vilayet düzeyindeki meclis, başkan ve idare heyeti modeli nahiyeler için de getirildi (Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 1921).

Birinci TBMM'de belediyeleri ilgilendiren düzenlemelerin ilki belediye seçimleri ile ilgili olanlardır. 1877 tarihli Belediye Kanunu'nda değişiklik getiren düzenleme, 1921 Anayasası'nın kabulünden bir ay sonra 28 Şubat 1921'de yayınlanarak yürürlüğe girdi. Belediye meclis üye seçiminde seçmen

olabilmek için 50 kuruş ve aday olabilmek için 100 kuruş emlak vergisi ödeme şartı kaldırıldı. Belediye seçimlerinde seçmen olabilme yaşı 25'den 20'ye, aday olabilme yaşı da 30'dan 25'e indirildi. Ayrıca, uygulamada görölen bazı sıkıntıları aşmak için belediye başkanlarına okuma yazma bilme şartı getirildi (Belediye Kanununa Müzeyyel ..., 1921).

Bu düzenlemelerin gerekçesi olarak; toplumun aydın kesimlerinin çoğunlukla emlak sahibi olmadığından seçimlere katılmalarına imkân tanınması, TBMM üyeliği için bile vergi mükellefi olmak yeterli görülürken belediyeler için daha üst bir şartın anlamsız olacağı, aristokrat imtiyazını andıran vergi şartının günün icaplarına uymaması ve memleketin kurtuluşu için kanlarını akıtan halkın daha geniş kesimlerinin seçimlere katılmasının sağlanması üzerinde durulmaktadır. Seçme ve seçilme yaşının düşürülmesi ile ilgili olarak; 20 yaşındaki kişilerin reşit kabul edilirken seçimlere katılmalarının engellenmemesi gerektiği ve I. Dünya Savaşı sırasında cephelerde savaşmış gençlerin seçme hakkına da sahip olması gerektiği konuları belirtilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1920, 375).

Birinci TBMM'de belediyelerle ilgili ikinci düzenleme belediye başkanının seçilmesi konusundadır. 1877 tarihli Vilayet Belediye Kanunu'na göre belediye başkanı meclis içinden mülki amir tarafından atanıyordu. 1922'de kabul edilen kanunla belediye başkanlarının belediye meclisi tarafından kendi içinden iki yıl için seçilmesi yöntemi getirildi (Devairi Belediye Rüesasının ..., 1922). Kanunun gerekçesinde; 1921 Anayasası'nda belirtilen milletin hakimiyeti esasına ve yerinden yönetim anlayışına uyum sağlamak, belediye kurumunun ruhuna ve manasına uygunluk, belediye başkanlarının merkezi yönetimin görevlisi görüntüsünü ortadan kaldırmak, mülki amirler eliyle kullanılan idari vesayeti azaltmak, seçme ve azil yetkisini belediye meclisine vermek ve meclisin denetimi arttırmak olarak belirtilmektedir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922, 240-246).

Birinci TBMM'deki yerel yönetimlerle ilgili düzenlemeler üzerinde 1850'lerin ortalarından itibaren Osmanlı ülkesinde uygulama ile gelişen belediye birikiminin etkilerini görmek mümkündür. Belediye kurumu, yerel hizmetler, yerel seçimler ve temsil, belediye-merkezi yönetim ilişkileri vb. konularda zengin bir tartışma ortamı görölmektedir. Önceki dönemlerde reformu tasarlayan ve uygulayan merkezi bürokrasi yerine daha çok yerel temsilcilerin reform sürecinde başat rolü üstlenmeleri, yerel yönetimlerle ilgili düzenlemeleri de olumlu yönde etkiledi. Ayrıca, bu ortam üzerinde 1918-1920 arasında Anadolu ve Trakya'da oluşan ve açıkça iktidarlaşan yerel inisiyatifler, yani "Yerel Kongre İktidarları"nın da etkisi vardı (Tanör, 1999, 266).

1921 Anayasası'nda merkezîyet usulü sınırlı ve hatta istisnaidir. Yerinden yönetim ise asli ve geneldir. Böylece, Osmanlı sisteminin ve 1876 tarihli Kanun-ı Esasi'nin öngördüğü merkezîyetçi sistem tersine çevrilmiş, yerinden yönetime ve özerkliğe ağırlık verilmiştir. Bu bir bakıma aşağıdan yukarı doğru bir yönetim yapısını ifade etmektedir (Tanör, 1999, 265). Belediye seçimleri ve belediye başkanı konusundaki düzenlemeler yerel temsilin alanı genişletme amacı taşımaktadır. Diğer taraftan, bu düzenlemeler ile TBMM hükümetine, her bölgedeki insanların örgütlü biçimde desteğinin sağlanması da hedeflenmişti. Merkezi devlet yapılanmasının zayıf olduğu bu dönemde, TBMM yanında yerel inisiyatiflerin harekete geçirilmesi, otorite boşluğunun yerel yönetimlerle doldurulma çabası ve bunların hükümetle ilişki ağlarının

kurulması, aslında TBMM hükümetinin taşrayla iletişimini kolaylaştırarak etkinliğini arttıracak bir zemin de oluşturuyordu (Oktay, 2010, 45).

Bu dönemde mahalli idarelerle ilgili reform, vilayet yönetimi, belediye seçimleri ve belediye başkanı ile sınırlı kaldı. 1877'deki Vilayet Belediye Kanunu'nun modeli geçerliliğini sürdürdü. TBMM'deki tartışmalar, üyelerin model değişikliğinden daha çok merkezi yönetim karşısında yerel yönetimleri daha özerk hale getirmeye çalıştığını, belediye hizmetleri konusunda ise model değişikliğinden daha çok hizmet niteliğinin iyileştirilmesine odaklanıldığını göstermektedir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922, 239-245; TBMM Zabıt Ceridesi, 1920, 375-380; TBMM Zabıt Ceridesi, 1920, 401-410).

III. 1923-1930 Dönemi: Osmanlı Mirasının İyileştirilmesi ve Ankara Uygulaması

Türkiye'de Cumhuriyet rejimine geçildiği 1923 yılından yeni belediye kanunun çıkarıldığı 1930 yılına kadar geçen sürede belediyeler alanındaki gelişmeler bu dönem altında ele alınmaktadır. Ülkenin yürütme organizasyonunda bir değişik olmakla birlikte merkezi yönetimin birçok alanında olduğu gibi belediyeler alanındaki model ve kurumlar, Osmanlı devletinden miras alınan bir niteliğe sahipti. 1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu ile Vilâyet Belediye Kanunu, İstanbul ve diğer vilayetlerdeki belediye model ve uygulamalarını yönlendiriyordu. Belediye gelirleri, zabıta, imar, sağlık, ulaşım vb. alanlardaki düzenlemeler yasal altyapının diğer kısmını oluşturuyordu. Osmanlı döneminden kalan iki belediye kanunu 1930 yılına kadar geçerliliğini korudu. 1923'de Lozan Antlaşması'nda kabul edilen sınırlar içinde Osmanlı Devleti'nden devralınan 389 belediye bulunuyordu (Ortaylı ve Tekeli, 1978, 89).

Dönemin belediyeler bakımından öne çıkan temel özellikleri; Osmanlı'dan devralınan ilgili mevzuatının öncelikli ihtiyaçlar çerçevesinde iyileştirilmesi, yeni belediye kanununun hazırlanması, Batı Anadolu'da işgal sırasında harap olan ve mübadele sonrasında nüfusu azalan şehirlerin imar edilmesi ve ortaya çıkan üretim ve hizmet boşluklarının kapatılması, Ankara'nın başkent ilan edilmesi ve şehrin yeni niteliğine uygun geliştirilmesi olarak belirtilebilir (Oktay, 2008, 147). Bu dönemde, belediyelerle ilgili düzenlemeleri olumsuz etkileyen çeşitli faktörler de vardı. Devlet idaresinde katı merkezîyetçi yaklaşımın varlığı, ülkedeki siyasal muhalefetin belediyelerde örgütlenerek güçlenme potansiyelinin oluşturduğu kısıtlar, I. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan enflasyonun etkisiyle vergi değerlerinin düşerek belediye gelirlerinde azalmaya yol açması bu faktörlerden bazılarıydı (Tekeli, 2009, 35-36).

1923-1930 döneminin ilk önemli belgesini 1924 tarihli anayasa (Teşkilâtı Esasiye Kanunu) oluşturmaktadır. 1921 Anayasası'nın yerinden yönetime önem veren niteliğine karşın 1924 Anayasa'sı merkezîyetçi bir anlayışa sahipti. 1921'deki metinde mahalli idareler için genel çerçeve ve alt konular geniş olarak ve yerinden yönetim yaklaşımı çerçevesinde ele alınırken, 1924 tarihli Anayasa'da mahalli idarelerle ilgili sınırlı düzenleme yapıldı. Anayasa'nın 90'ıncı maddesinde il, şehir, kasaba ve köylerin tüzel kişilik sahibi olduğunun belirtilmesi ile yetinildi. Anayasadaki tüzel kişilik ifadesi bu kademelerde mahalli idare birimlerinin varlığını ifade etmektedir.

Belediye mevzuatının iyileştirilmesi kapsamında, 1924 yılında Belediye Vergi ve Resimleri Kanunu (Düster III/5, 1924, 642-656) ve bir belediye

muhasabe talimatnamesi çıkarıldı. Bu düzenlemeler ile düşen vergi değerlerinin yükseltilmesi, yeni gelir kalemleri sağlanması, bazı vergilerde değişiklik yapılması ve tahsil süreçlerinin iyileştirilmesi sonucunda belediye gelirleri artış gösterdi. Ancak, 1926'dan itibaren yeni düzenlemelerle belediyelere ait bazı gelirlerin merkezî yönetime devredilmesi, gelirlerde azalmaya neden oldu. 1924 yılında belediyelerin şehirdeki denetimini artırmaya yönelik bir ceza kanunu çıkarıldı (Düster III/5, 1924: 840-841). 1926'da çıkarılan Türk Ceza Kanunu'nda beledî nitelikli suçlarla ilgili düzenlenen hükümlerle belediyelerin bu alandaki yetkileri güçlendirildi (Türk Ceza Kanunu, 1936).

1924 yılında çıkarılan Köy Kanunu'nda, 2 binin altında nüfusa sahip yerleşim birimleri köy olarak tarif edilerek, bu sınırın üzerindeki doğal olarak belediye kabul edildi (Köy Kanunu, 1924). Böylece, bir yerleşim yerinde belediye kurulması bakımından önemli bir kıstas getirilmiş oldu. Köy Kanunu tasarısında yerel yönetimler 4'e ayrılmıştı. Nüfusu 3 binden aşağı olan yerler köy, 3 bin-20 bin arası kasaba, 20 bin-300 bin arası şehir ve 300 binden yukarı nüfusa sahip yerleşimler büyük şehir olarak tanımlanmış ve her bir kademe için ayrı kanun çıkarılması öngörülmüştü. Kanunlaşan metinde nüfusu 2 bin-20 bin olan yerleşimler kasaba ve 20 bin üstündekiler şehir olarak tanımlandı. Büyük şehir tanımı çıkarıldı ve ayrı kanunlar yapılmadı (Yavuz, 1966, 82).

1925'de 1882 tarihli Ebniye Kanunu'nda değişiklik yapılarak belediyelerin imar ve mali konudaki yetkileri artırıldı. Bu düzenleme özellikle Batı Anadolu'da savaş nedeniyle harap olmuş şehirlerin yeniden imarını desteklemeyi amaçlıyordu (Ebniye Kanunu'nun ..., 1925). 1926'da çıkarılan Sular Kanunu (R.G. 368, 1966) ile özel alanda faaliyet gösteren vakıfların elinde bulunan su tesislerinin yönetimi belediyelere devredildi. 1926'da Vilayet Kanunu'nda yapılan değişiklikle belediyelerin sınırları; "her kasaba veya şehir toplu ve dağınık evleri, bağ ve bahçe ve tarla ve meraları ile birlikte bir belediye dairesi teşkil eder" biçiminde tanımlandı. Bu çerçevede sınırların tespit yetkisi belediye meclisine verildi (Vilâyat Belediye ..., 1926).

1924 yılında başkent olmasından sonra Ankara'da belediye hizmetleri konusunda İstanbul'dakine benzer Şehremâneti idaresi oluşturuldu (Ankara Şehremâneti ..., 1924). Şehremîni, Dahiliye Vekaleti tarafından atanıyordu. Şehremâneti'nin meclisi olan Cemiyet-i Umumiye-i Belediye üyeleri 1877 tarihli Vilayet Belediye Kanunu'na uygun olarak seçmenler tarafından belirleniyordu. Ankara'daki seçimde, kanunda öngörülen belli bir emlak vergisi ödeme şartı kaldırıldı. İstanbul'da bütçe kabulü ve personel tayini Şehremâneti tarafından yapılabilirken, Ankara'da bu işlemlerin onayı Dahiliye Vekâleti'ne bırakıldı. Ankara'da zabıta görevi de polise verildi. 1925'de Ankara için Şehremâneti'ne yetki veren istimlak kanunu çıkarıldı. 1926'da inşaat konusunda kredi sağlamak için uzmanlaşmış bir banka eksikliğini gidermek üzere Emlak ve Eytam Bankası kuruldu (Emlak ve Eytam..., 1926). 1928 yılına gelindiğinde Ankara'nın imarı konusunda belediyenin teknik kadrosunun yetersiz kaldığı gerekçesiyle bu konudaki görev ve yetki, Dahiliye Vekâleti'ne bağlı olarak kurulan "Ankara Şehri İmar Müdürlüğü"ne devredildi (Ankara'da İnşası ..., 1925). Ankara'nın gerek belediye yönetimi ve gerekse şehirselleşme süreci konusunda merkezi yönetimin müdahalesi yoğun biçimde görülmekteydi.

Yeni belediye kanunu hazırlanması çabaları 1923-1930 döneminin ilk yıllarından itibaren zaman zaman gündeme gelmiştir. 1923 yılının sonlarında İstanbul Şehremâneti'ndeki Cemiyet-i Umumiye-i Belediye üyelerinden

oluşturulan bir komisyon tarafından belediye kanunu tasarısı hazırlandı ve görüşülmek üzere Cemiyet'e sunuldu. Aynı tarihlerde tasarı Bakanlar Kurulu'na da sunuldu. Ancak, TBMM gündemine gelerek yasalaşma imkânı bulamadı. Bununla birlikte tasarı hakkındaki çalışmalar devam etti. 1926 yılında yeni bir tasarı metni bakanlar kuruluna sunuldu. Bu çalışma da önceki tasarıda olduğu gibi TBMM gündemine gelemediği için yasalaşamadı (Şinik, Uçar ve Dik, 2016, 1-27). Tasarılar da öne çıkan düzenlemeler; Osmanlı döneminden kalan İstanbul ve diğer vilayetlerle ilgili belediye kanunlarının kaldırılarak nüfusa göre tanımlanan köy, belde, kasaba ve şehir ayrımı çerçevesinde ayrı düzenlemelerin getirilmesi, meclis üyesi seçim yönteminde değişiklik yapılması, mevzuatta günün ihtiyaçları çerçevesinde güncellemeler yapılması, İstanbul ve Ankara'daki Şehremâneti modelinin 80 bin nüfusu geçen şehirlere de yaygınlaştırılması olarak belirtilebilir. Bu tasarı'nın 1930 tarihli Belediye Kanunu'nu etkileyen birçok maddesi bulunmaktadır (Yeni Belediye Kanunu Layihası, 1926).

Bu dönemde 1855'lerden itibaren gelişen Osmanlı belediye mirasının oluşturduğu birikimin uygulamayı ağırlıklı olarak yönlendirdiği görülmektedir. Kırsal alandan şehirlere göç hareketi görülmemesi ve ekonomik şartlardaki benzer düzeyin devam etmesi, şehirlere bir değişimin ortaya çıkmamasının temel nedenini oluşturmaktadır. Bunun tek istisnasını başkent olarak ilan edilen Ankara'nın nüfus çekmesi ve devlet eliyle geliştirilme çabasıdır. Osmanlı Dönemi'nde İstanbul'un modern belediye alanındaki öncü rolünü, Cumhuriyet Dönemi'nde Ankara üstlendi. Ankara'daki uygulamalardan elde edilen deneyim, ülkede belediyeler alanında ortaya konulacak adımlarda temel role sahip oldu. Ülkedeki belediye mevzuatında özellikle mali sistem, imar, kentsel denetim ve su hizmetleri alanındaki düzenlemeler dönemin diğer özelliğini oluşturmaktadır. Merkezi yönetimin taşra teşkilatının yaygınlaşmadığı bu dönemde şehirlerin ihtiyaçlarının karşılanması ve geliştirilmesinin özellikle belediyeler üzerinden gerçekleştirilmesi temel bir yaklaşım olarak benimsenmişti. Bununla birlikte, dönemin genel özelliği olan merkezîyetçi yönetim anlayışı belediyeler konusundaki bu politikanın çerçevesini oluşturuyordu. Bu dönemde belediye seçimleri yapılmadı. Belediye meclisleri genelde idare meclisleri üyelerinin karışımından oluşturuldu (TBMM Zabıt Ceridesi, 1930).

IV. 1930-1960 Dönemi: Merkezîyetçi Ortamda Yeni Belediye Kanunu ve Çok Partili Hayatta Belediyeler

1930-1960 dönemi belediyeler bakımından; yeni belediye kanunun çıkarılması, ilave yasal düzenlemelerle belediyelerin görev alanının geliştirilmesi, imtiyaza dayalı yürütülen yerel hizmetlerde devletleştirme uygulamaları, belediyeler için kredi bankaları kurulması ve çok partili hayata geçilmesinin yansımaları gibi önemli konuları içermektedir.

1924 ve 1926 yıllarında iki yeni belediye kanunu girişimi sonrasında 1930'da yürürlüğe giren 1580 Sayılı Belediye Kanunu (R.G., 1471, 1930) ile dönem başlamaktadır. 1928 yılında birçok Avrupa ülkesindeki kanunlardan da yararlanılarak Dahiliye Vekaleti tarafından hazırlanan tasarı, TBMM'de kabul edildikten sonra yürürlüğe girdi (Aytaç, 1990, 90). Osmanlı'dan devralınan belediye modelini temel kabul eden düzenleme, bu model üzerinde bazı değişiklikler ve geliştirmeler içeriyordu. Yeni belediye kanunu Osmanlı'daki

reform yapma tarzının bir devamı olarak Avrupa'daki model ve mevzuatın alınması yöntemi çerçevesinde özellikle Fransa'daki 1884 tarihli belediye kanunundan büyük ölçüde etkilendi (Gözler, 2019, 20). Belediye Kanunu ile 1877 tarihli Dersâdet Belediye Kanunu, Vilayet Belediye Kanunu, ilave düzenlemeleri ve Cumhuriyet döneminde çıkarılan Ankara Şehremâneti kanunu kaldırıldı. Yeni kanun, zaman içinde çeşitli değişiklikler olmakla birlikte, 2005 yılına kadar yürürlükte kaldı.

1580 sayılı Belediye Kanunu ile önemli değişiklikler getirildi. Ülkedeki belediyeler kanunla tek bir düzen altında yapılandırıldı. İstanbul ile Ankara'da uygulanan ve diğer büyükşehirlere de yaygınlaştırılması gündeme gelen Şehremâneti modeli kaldırıldı. Belediye; beldenin ve belde sakinlerinin yerel nitelikteki ortak ve medenî ihtiyaçlarını düzenlemek ve karşılamakla sorumlu bir tüzel kişilik olarak tanımlandı. 1926 tarihli belediye kanunu tasarısında öngörülen nüfus büyüklüğüne göre belediyelerin kasaba, şehir ve büyük şehir biçiminde ayrılması ise yeni kanunda yer almadı.

1924'de Köy Kanunu'nda yer alan 2 bin nüfus şartı, belediye kurulabilmesi için kriter kabul edildi. Belediyelerin sınırları ve belediye kurulması geniş olarak düzenlendi. Belediyenin görevleri liste biçiminde ayrıntılı ve geniş kapsamlı biçimde belirtildi. Gelir durumuna göre belediyelerin görevlerden hangilerini yapma zorunluluğu olduğu tanımlandı. Belediye yetki ve imtiyazları kanunda ayrıca yer aldı. İmar plan ve programı yapma zorunluluğu getirildi ve merkezi yönetimin bu konudaki denetimi artırıldı. Belediyelerin nasıl birlik kurabileceği ve mahalle kurulması kanundaki diğer düzenlemelerdi.

Belediye gelirleri yanında yeni olarak harcama alanları da kanunda belirtildi. Belediye gelirlerinin ana gruplarını vergi ve resimler, harçlar, belediye hisseleri, harcama katılma payı oluştuyordu. Başlıca vergi ve resimler; gümrüklerden belediye payı, akaryakıt tüketim resmi, şerefîyeler, eğlence resmi, av ve süs köpeği resmi, oyun alet ve vasıtaları resmi, içme ve kaplıca resmi olarak düzenlendi.

Osmanlı Dönemi'nde sadece İstanbul'da Şehremâneti bünyesinde yer alan encümen yapısı, başkan ve meclis yanında, karar ve danışma niteliğine sahip üçüncü organ olarak diğer belediyelerde de kuruldu. Encümen, belediye başkanı, belediye birim amirleri ve meclisin kendi içinden seçtiği üyelerden oluşturuldu. Belediye meclisi için her hafta toplanma yerine yılda üç defa toplanma usulü getirildi. Belediye meclisinin etkinliğinin azaltılarak, yetkileri sınırlandırılmış encümen ile ikame edilmeye çalışıldığı söylenebilir. Kanunda, meclisin üye sayısı ayrıntılı kategoriler biçiminde nüfusa göre düzenlendi. Belediye meclisi kararlarının bütçe, kesin hesap, borçlanma, ücret tarifesi, imar programı gibi bir kısmının o yerdeki en büyük mülki amir tarafından onaylanması kuralı kabul edilerek idari vesayet artırıldı. Belediye meclisinin feshedileceği durumlar tanımlandı. Meclis çalışma süreci ayrıntılı biçimde düzenlendi.

İlk defa 1922'de Birinci TBMM tarafından kabul edilen belediye başkanının belediye meclisi tarafından kendi içinden seçilmesi yöntemine benzer bir süreç getirildi. Belediye başkanı, meclis üyelerince meclis içinden ya da dışından hemşeri olanlar veya olmayanlar arasından seçilme yeterliliğine sahip kişilerden seçilecekti. Ancak, seçilen kişinin başkanlığı, il merkezi olmayan yerlerde valinin onayı, il merkezi olan yerlerde Dahiliye Vekaleti'nin

önerisi üzerine Cumhurbaşkanının onayı ile kesinlik kazanıyordu. Onaylanmayan başkanlık seçimi başka bir kişinin seçilmesi için yenilenirdi. Bakanlar Kurulu'nun kararı ile gerek görülen il merkezlerinde Dâhiliye Vekaleti, il merkezi dışındaki yerlerde vali tarafından belediye başkanı atanabiliyordu.

Belediye Kanunu ile yerel temsilin kapsamı genişletildi. Belediye seçimlerinde oy kullanma yaşı 18, seçilme yaşı da 25'e indirildi. Kadınlara da seçme ve seçilme hakkı tanındı. Seçimlerde oy kullanabilmek ve aday olabilmek için gerekli belli bir miktar emlak vergisi ödeme şartı kaldırıldı. Ancak, tek partili siyasal yapı temsil alanındaki düzenlemeyi olumsuz etkileyerek kapsamı daralttı. Hemşeri hukuku ayrı bir madde olarak; "Her Türk, nüfus kütüğüne yerli olarak yazıldığı beldenin hemşerisidir. Hemşerilerin belediye ile ilgili olarak seçimlerde oy vermeye, belediye idaresine iştirake ve belde idaresinin devamlı yardımlarından istifadeye hakları vardır." biçiminde düzenlendi.

1580 sayılı Belediye Kanunu ile Ankara ve İstanbul'da merkeziyetçi bir anlayışla diğer belediyelere göre farklılık oluşturan düzenlemeler yapıldı. Ankara'da Şehremâneti kaldırıldıktan sonra il belediyesi kuruldu. Ancak, 94'üncü madde ile belediye başkanının meclis tarafından seçilmesi yöntemi yerine doğrudan Dahiliye Vekâlet'inin önerisi ve Cumhurbaşkanı'nın onayı ile atanması yöntemi benimsendi. İstanbul'da belediye başkanlığı makamı, belediye meclisi ve il genel meclisi kaldırıldı. Belediye başkanlığı görevi valiyeye verildi. İstanbul valileri kanuna göre valilik yanında belediye başkanlığını da yürütecekti. Kaldırılan meclisler yerine ildeki tüm seçmenlerin oyu ile göreve gelen üyelerden oluşan İstanbul Umumi Meclisi oluşturuldu. Kaymakamlar da belediye şubelerinin sorumlusu olarak atandı.

Belediye Kanunu'nun çıkarılmasından sonra belediyelerin imar, bayındırlık, mali yapı, sağlık vb. alanlardaki yetki ve görevlerini iyileştirmek amacıyla kanun düzenlemeleri devam etti. 1930'da Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile belediyelerin çevre sağlığı, sağlık kurumları ve sosyal yardım alanlarındaki fonksiyonları genişletildi (Umumî Hıfzıssıhha ..., 1930). Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren önemli bir problem alanı olan şehir planları ve imar uygulamalarını geliştirmek amacıyla 1933'de Belediye Yapı ve Yollar Kanunu çıkarıldı (Belediye Yapı ..., 1933). Belediyelerin imar konusunda en önemli araçlarından biri olan kamulaştırma ile ilgili olarak 1934 yılında bir kanun çıkarıldı (Belediyece Yapılacak ..., 1934). 1935'de nüfusu 10 binden yukarı olan belediyelerin imar planı, su tesisi, spor alanı ve kanalizasyon işlerini yaptırma konusunda Dahiliye Vekâleti'ne yetki verildi. Bu amaçla ilgili bakanlık temsilcilerinden oluşan "Belediyeler İmar Heyeti" oluşturuldu (Belediye Kanununa Ek..., 1935). Belediyelerin planlama konusundaki teknik yetersizliği ve birlik kurma yoluyla da planlamanın yapılamayışı karşısında Ankara İmar Heyeti'nden esinlenerek planları hazırlayacak merkezi bir imar heyeti kurulmuş oldu (Tekeli, 2009, 78).

1580 sayılı Belediye Kanunu'nun 157'nci maddesinde su, elektrik, hava gazı, tramvay ve benzeri yerel hizmetleri yürüten özel şirketlere ait tesislerin imtiyaz süresi sonunda merkezi yönetime oradan da belediyelere devredilmesi öngörülmüştü. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1931'de kabul ettiği "devletçilik" ilkesi ile paralel biçimde imtiyaz yöntemine göre yürütülen yerel hizmetlerin bir kısmı süre bitiminde ya da satın alma yoluyla önce Nafia Vekâleti'ne sonra da

ilgili belediyeye devredildi (Tekeli, 2009, 73-77). Satın alma yoluyla kamuya aktarılanlardan bazıları 1933’de Terkos Su Şirketi, 1938’de Üsküdar- Kadıköy Su Şirketi ile 1938’de İstanbul Elektrik Şirketi, 1939’da Ankara Elektrik, Ankara Havagazı ve Adana Elektrik Şirketi, 1943’de İzmir Tramvay ve Elektrik Türk Şirketi, 1945’de İstanbul Havagazı ve Elektrik Şirketi olarak belirtilebilir. İstanbul’da Terkos Su Şirketi’nin satın alınması ve tasfiyesi sonrasında 2226 sayılı Kanunla tüzel kişiliğe sahip ve İstanbul Belediyesi’ne bağlı “İstanbul Sular İdaresi” kuruldu (İstanbul Türk ..., 1933; Üsküdar ..., 1938; İstanbul Elektrik ..., 1938; Ankara Elektrik .., 1939; İzmir Tramvay ..., 1943; İstanbul Havagazı ..., 1945; İstanbul Belediyesine..., 1933).

Belediye meclislerinin yılda sadece üç defa toplanıyor olması, bazı kararların alınmasını geciktiriyordu. 1932’de Belediye Kanunu dışındaki mevzuatın belediye meclisine yüklediği görevlerin, meclisin toplantıda olmadığı dönemlerde belediye encümeni tarafından karara bağlanacağı hükmü getirildi (Belediye Kanununun 83 üncü, 1932). 1945 yılında Belediye Kanunu’nun 54. maddesinde düzenlenen belediye meclislerinin toplanma dönemlerinde değişiklik yapılarak meclisin şubat, nisan ve ekim yerine kasım, şubat ve temmuzda toplanması düzenlendi (Belediye Kanununun 54 ..., 1945). 1946’da son değişikliğin üzerinde bir yıl geçmeden ekim, şubat ve haziran ayları belediye meclislerinin yeni toplantı dönemleri olarak belirlendi (Belediye Kanununun..., 1946).

1930 tarihli Belediye Kanunu’nun 131’inci maddesinde yer alan banka, belediyelerin bayındırlık faaliyetlerini kredi ile desteklemek üzere 1933 yılında “Belediyeler Bankası” adıyla kuruldu (Belediyeler Bankası..., 1933; Reuter, 1942, 43). Ancak, il özel idareleri ve köylerin bankanın faaliyet alanı dışında kalması ve banka kuruluş sermayesinin hızlı nüfus artışı ve şehirleşmeye paralel olarak artan kredi ihtiyacını karşılayamaması üzerine bankanın Mahalli İdareler İmar Bankasına dönüştürülmesi için girişim yapıldı. 1945’de kabul edilen kanunla İller Bankası kuruldu (İller Bankası..., 1945; İbank Tarihçesi). Banka mali konular yanında teknik destek sağlayan kurum olarak düzenlendi.

1933’de mahalle muhtarlık ve ihtiyar heyetleri görevlerinin belediyelerin görev alanına girmesi ve gelişmiş ülkelerin hiç birisinde benzer teşkilat olmadığı gerekçesi ile kaldırıldı (Belediye Teşkilâtı..., 1933; 150 Nolu Belediye Teşkilâtı..., 1933). 1944 yılında muhtarlık teşkilatı yeniden kuruldu (Şehir ve Kasaba..., 1944). Gerekçede 1933’de teşkilatın kaldırılmasından sonra görevlerin belediye, zabıta ve diğer devlet daireleri arasından paylaştırılmasına rağmen bu hizmetlerde boşluk oluştuğu ve vatandaşların bu durumdan olumsuz etkilendiği belirtilmektedir (Şehir ve Kasabalarda..., 1943).

1580 Sayılı Belediye Kanunu ile meclis üye seçimleri iki yıl yerine dört yıla çıkarıldı. Oylama tek günde yapılmakla birlikte mülki amir onayı ile uzatılabiliyordu. Seçmenler isim, adres, imza ya da mührünü oy pusulasına yazarak oy kullanırdı. Seçilecek belediye meclis üyesi sayısının iki katı ismi oy pusulasına yazılırdı. Oy sandığının açılabilmesi için kayıtlı seçmenlerin yarıdan fazlasının oylamaya katılması gerekirdi. Aksi takdirde oylama 1 hafta uzatılırdı. İlk belediye seçimleri 1930 yılında yapıldı. Seçimlere iktidardaki Cumhuriyet Halk Fırkası yanında Serbest Cumhuriyet Fırkası da katılarak 502 belediyeden 31’ini kazandı (Aydoğan ve Mahmutoğlu, 2013, 125). Ancak, Serbest Cumhuriyet Fırkası kapandı ve Danıştay bu partinin kazandığı belediye başkanlıklarını iptal etti. Bundan sonra yapılan 1934, 1938 ve 1942’deki

belediye seçimlerinde, muhalefet partilerinin bulunmadığı ortamda, iktidardaki Cumhuriyet Halk Fırkası tek parti olarak seçimleri kazandı.

Türkiye'nin çok partili hayata geçtiği 1946 yılında belediye meclisi seçim süreci daha demokratik niteliklere kavuşturuldu. Oy verme işleminin bir günde tamamlanması şartı getirildi. Siyasal partilere sandık başında temsilci bulundurabilme imkânı tanındı. Başkası adına oy kullanabilme uygulamasına son verildi. Oy pusulalarında seçmenlerin ismi, adresi ve imzası gibi kimliği belirten kayıtların bulunma şartı kaldırıldı. Seçmenler mühürlü zarflar içinde serbestçe oy kullanabilecekti. Böylece, açık oylama ve gizli tasnif yerine, gizli oylama ve açık tasnif esasına dayanan daha demokratik bir seçim sürecine geçildi (Belediye Kanununun Bazı ..., 1946). 1950'de belediye seçimleri süreci ile ilgili Belediye Kanunu'ndaki birçok madde kaldırıldı (Belediye Kanununa..., 1950). Değişiklik gerekçesinde demokratik olarak nitelendirilen Milletvekilleri Seçimi Kanunu'ndaki süreç belediye seçimleri için de kabul edildiği belirtilmektedir (Belediye Kanununa...Rapor, 1950). 1948'de Ankara belediye başkanının Dahiliye Vekaleti önerisi ve Cumhurbaşkanı'nın onayı ile atanmasına son verilerek diğer belediyelerde olduğu gibi meclis tarafından seçilmesi yöntemine geçildi (Belediye Kanununun 94'ncü..., 1948).

1945 yılında "Türk Belediyecilik Derneği", belediyecilik alanında faaliyet göstermek üzere kamu yararına bir dernek olarak kuruldu. Belediyeler arası birliğin sağlanması ve bir belediyecilik akımı oluşturması amaçlanan dernek, tek parti hükümetine yakın olmakla birlikte dönem içinde; aşırı idari vesayet azaltılması, belediye başkanlarının doğrudan halk tarafından seçilmesi, belediye başkanlarının merkezi yönetim tarafından onaylanma usulünün kaldırılması, Ankara ve İstanbul'da belediye ile valiliğin ayrılması ve belediye bütçesinin merkezi yönetimce onaylanmasının kaldırılması alanında çalışmalar yürüttü (Tekeli, 2009, 126).

1948 yılında 5237 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu çıkarıldı (R.G., 6953, 1948). Kanun ile merkezi yönetimin kazanç vergisi, gümrük resmi, tekel maddeleri, bina vergisi ve yol vergisi gibi gelirlerinden belediyelere ayrılan paylarda iyileştirme yapıldığı gibi yeni paylar da ayrıldı. Tahsil giderlerini karşılamayan bazı resimler kaldırıldı. Temizleme ve Aydınlatma Resmi gibi gelirlerin tahsil usulleri daha verimli hale getirildi. Bu düzenleme ile belediyelerin gelirlerinde artış oldu. Özellikle küçük ölçekli belediyelerin gelirleri daha fazla arttı (Geray, 1990, 224).

Demokrat Parti'nin ikinci kez iktidara gelmesinden sonra 10 Mart 1954'de kabul edilen kanunla (İstanbul Birleşik..., 1954), Belediye Kanunu'nun İstanbul yönetimini düzenleyen maddeleri kaldırıldı. Vilayet ve belediye yönetiminin 1955 yılı başından itibaren ayrılması öngörüldü. 1955'te mahalli idareler seçimleri ile İstanbul'da il genel meclisi ve belediye meclisi üyeleri seçilerek meclisler açıldı. İstanbul'un birleşik yönetimi, 1958 yılında İl Özel İdaresi ve İstanbul Belediyesi teşkilatı olarak fiilen ayrıldı. Aynı yıl 1958'de İstanbul belediye meclisinin o sıralar Ankara Valisi görevini yürüten Kemal Aygün'ü İstanbul belediye başkanlığına seçmesi ile İstanbul valiliği ile belediye başkanlığı da ayrılmış oldu (Oktay, 2015, 194).

1956 yılında İmar Kanunu çıkarıldı (R.G., 9359, 1956). Planlama ve yapı denetim yetkileri belediyelere verilmekle birlikte Nafia Vekâleti'ne geniş denetim yetkisi tanındı. Örneğin, bakanlık belediye meclisinin kabul ettiği imar planını onaylarken değiştirme hakkına sahipti. Aynı yıl İstimlak Kanunu (R.G.,

9402, 1956) çıkarılarak belediyelerin yetkileri yeniden düzenlendi ve belediye encümeni kamulaştırma konusunda yetkili organ oldu. 1958’de İmar ve İşkân Bakanlığı kuruldu. Emlak Bankası da bu bakanlığa bağlandı (Geray, 1990, 223). Toplu konut konusunda bakanlığın ana rol üstlendiği görölmektedir.

1930-1960 döneminde yeni belediye kanununun çıkarılması, seçme ve seçilme hakkının genişletilmesi, belediyelerin sağlık, bayındırlık, altyapı, mali yapı alanındaki yetkilerinin artırılması, imtiyazlı şirketlerin belediyelere devri, kredi bankası kurulması ve tek partili düzenden çok partili hayata geçilmesi önemli gelişmeler olarak öne çıkmaktadır. Kentleşme hızının 1950’lere kadar yatay seyir izlemesi ve şehir ekonomilerinin zayıflığının gelirlere de yansması sonucu belediyeler, çok sayıda göreve sahip olmakla birlikte, daha temel ihtiyaçlara odaklandılar. 1950’den sonra kentli nüfus artış oranının yıllık %2’den %6’ya çıkması, nispeten ekonomik gelişme görölmesi, teknolojik gelişmeler ve çok partili döneme geçilmesi sonucunda belediyelerin temel ihtiyaçlara dönük hizmetleri yanında özellikle bayındırlık faaliyetlerinde artış görölmektedir.

1930-1960 Dönemi genel olarak değerlendirildiğinde, devlette merkezileşme ve tek parti iktidarının 1930’dan sonra etkisini arttırdığı değerlendirmesi yapılabilir. Cumhuriyet Halk Fırkası’nın 1931’deki büyük kongresinde kabul edilen “Altı Ok” ile simgeleşen yeni program, devletle bütünleşmiş “Tek Parti” anlayışını getirdi. Parti-devlet bütünlüğü, "siyaset" ile "idare" arasında fonksiyonel bir farklılaşmaya gidilmesini engelledi. Mülki amirler idari işler yanında siyasi konularla da ilgilendiler. Bu kapsamda vali ve kaymakamlar belediyeleri siyasi yönden de denetlediler (Eryılmaz, 2002, 15). Belediye organları ve kararları, planlama ve imar, bütçe, bürokrat atamaları ve personel düzeni merkezi denetimin yoğunlaştığı alanlar oldu. Belediyeler merkezi yönetimin taşra örgütü gibi işlev gördü. Sivil ve asker bürokrasi ile entegre olmuş tek parti iktidarı anlayışının etkileri 1930-1942 arasındaki belediye seçimlerine de yansdı. Belediye organlarında merkezi yönetime, dolayısı ile tek partiye bağlı bir düzen oluştu. Bu durum belediyelerin demokratik gelişimini de olumsuz etkiledi. Hemşeri hukuku getirilmekle birlikte işlevsel olamadı. Belediyelerin merkezi yönetimin denetimi altında dönemin çağdaşlaşma anlayışına uygun olarak şehirleri geliştirme hedefi dönemin diğer önemli anlayışını oluşturdu. Merkezi yönetimin taşra teşkilatlarının çok gelişmediği bir ortamda çağdaşlaşmanın teknik ve kültürel alanlarına ulaşmada belediyeler önemli bir araç olarak kabul edildi.

1946’dan sonra çok partili hayata geçilmesi ve 1950’den sonra iktidardaki siyasal partinin farklılaşması gerek seçim sistemi değişikliği ve gerekse temsilciler bakımından belediyeler için demokratik anlamda olumlu bir gelişme oldu. Belediye meclislerinde esnaf ve küçük üreticilerin etkinliği arttı (Tekeli, 1983, 9). Ancak, merkezi yönetimin belediyeler üzerindeki ağır idari vesayeti devam etti. 1950’lerden sonra kentleşme hızının artması sürecinde belediyelerin özellikle planlama, bayındırlık ve altyapı konusundaki yetersiz kapasiteleri karşısında merkezi kurumların bu işlevlerdeki rolü arttı. Hızlı kentleşme karşısında tek tip belediye anlayışının büyük şehirlerde yetersizliği ortaya çıktı. 1930’dan sonra belediye kanunu ve diğer mevzuat değişiklikleri ile genel bir model geliştirme anlayışı ağır basmaktadır. 1950-1960 arasında belediye ve diğer yerel yönetimlerin temel kanunlarının yenilenmesi ve bu idarelerin güçlendirilmesiyle ilgili tasarı çalışmalarını yapmakla birlikte bu çabalar

sonuçsuz kaldı. 1950'den sonra belediyeler alanında model odaklı geliştirme çabalarından daha çok, belediyelerin var olan işlevlerini şehirlerde daha etkin uygulamaları konusundaki çabalar ve buna bağlı yasal altyapıdaki değişiklikler öne çıkmaktadır.

V. 1960-1980 Dönemi: Büyük Ölçekli Şehirlerde Çözüm Arayışları

1960-1980 dönemi, askeri darbe ile başlayan ve yine diğer bir askeri müdahale ile sona eren bir zaman dilimini oluşturmaktadır. 1950'den sonra siyasal, ekonomik ve teknolojik nedenlere bağlı olarak Türkiye'de kırsal alandan kentlere doğru başlayan hızlı göç hareketi, 1960-1980 döneminde de ivmesini korudu. Bu dönemde Türkiye'de kentli nüfusun yıllık ortalama %4,5 düzeyinde arttığı görülmektedir. Kentli nüfusun oranı dönemin başında %32 iken dönem sonunda %44'e çıktı. Başta İstanbul olmak üzere büyük ölçekli şehirlere yönelen göç dalgalarının belediyeler ve ilgili diğer kamu kurumları tarafından yönetilememesi sonucu şehirlerin etrafında gecekondu semtleri oluştu. Ulaşım, enerji, iletişim, temiz su, atık su, planlama, imar denetimi, arsa ve konut üretimi, eğitim, güvenlik, sağlık vb. alanlarda hizmet boşlukları yaşandı. Dönemin belediyeler bakımından genel çerçevesini yeni anayasadaki ilgili düzenlemeler, hızlı kentleşme karşısında belediyelerin yetersiz kalması ve büyük ölçekli şehirlerin problemlerine ulusal ve yerel düzeyde çözüm arayışları oluşturmaktadır.

27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrasında Bakanlar Kurulu kararı ile ülkedeki tüm belediye başkanları görevlerinden alınarak yerlerine atama yapıldı. Belediye Kanunu'nun 94'üncü maddesi, Bakanlar Kurulu kararı ile il merkezlerinde İçişleri Bakanlığı, diğer yerlerde valiler tarafından belediye başkanlarının görevden alınması veya atama ile belirlenmesine imkan sağlıyordu. 3 Kasım 1960'ta çıkarılan kanunla (İl Genel ..., 1960) il genel meclisleri, belediye meclisleri, muhtar ve ihtiyar heyetlerinin de görevlerine son verildi.

1924 Anayasası'nda yerel yönetimlerle ilgili hükümler yer almamasına karşın, askeri müdahale sonrasında çıkarılan 1961 Anayasası'nda bu konuda önemli düzenlemeler getirildi. Türkiye'deki kamu yönetiminin temel ilkesi olan merkezden yönetim yanında yerinden yönetim ilkesi anayasada yer alarak bir çerçeve oluşturdu. Ayrıca, yerel yönetimler; halkın yerel ve ortak ihtiyaçlarını karşılayan, genel karar organları halk tarafından seçilen kamu tüzel kişisi olarak tanımlandı. Yerel yönetimlerin seçilmiş organlarının organlık sıfatını kazanma ve kaybetmeleri konusundaki denetimin ancak yargı yolu ile olabileceği ilkesi anayasal olarak getirildi. Bu yetki daha önce İçişleri Bakanlığı tarafından kullanılıyordu. Anayasa'da yerel yönetimlerin kurulması, kendi aralarında birlik kurmaları, görevleri, yetkileri, maliye ve kolluk işleri, merkezi idare ile karşılıklı bağ ve ilgilerinin kanunla düzenlenmesi kuralı getirildi. Yerel yönetimlerin mali özerkliğine vurgu yapan, bu idarelere görevleri ile orantılı gelir kaynakları sağlanır ilkesi anayasada yer aldı. Diğer taraftan, Anayasa'da büyük yerleşim yerleri için ayrı bir düzenleme öngörülmemesi, metropol şehirler için dönem içindeki model arayışları ve çözüm önerilerini sınırlayıcı bir durum oluşturdu. Anayasa'da yer alan sosyal devlet çerçevesi, mülkiyet hakkının kullanımı ve konut hakkı konusundaki hükümler de belediyeler bakımından bir çerçeve oluşturdu.

1961 Anayasası'nın 55'inci maddesinde seçimlerin serbest, eşit, gizli, tek dereceli genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre yapılması usulü kabul edildi. Bu çerçevede, 1963'de 307 sayılı Kanun (Belediye Kanununun..., 1963) ile belediye başkanının belediye meclisi tarafından kendi üyeleri arasından ya da dışarıdan seçildiği iki dereceli yöntem kaldırıldı. Belediye başkanının doğrudan halk tarafından çoğunluk yöntemine göre seçildiği usul getirildi. Böylece, belediye başkanı seçiminin il belediyelerinde İçişleri Bakanlığı ve ilçelerde valiler tarafından onaylandığı vesayet uygulaması da kalkmış oldu. Düzenlemenin gerekçesinde; meclis tarafından seçilen başkanların meclis karşısında zayıf kaldığı, beklenen icraatları yapamadığı, başkanlığı daha enerjik ve verimli hale getirmek için doğrudan hemşeriler tarafından seçilmesi gerektiği belirtilmektedir (Belediye Kanununa Bazı...,1963).

Belediye organlarını birbirleri karşısında yeniden konumlandıran düzenleme ile belediye başkanları gerek belediye organları ve gerekse merkezi yönetim karşısında daha güçlü ve özerk bir konuma sahip oldu. Güçlü başkan-güçsüz meclis olarak nitelendirilen model başlamış oldu. Bununla birlikte, 1580 sayılı Kanunun atanmış belediye başkanlığını düzenleyen ve kaymakamların belediye başkanı olarak görevlendirilmelerine imkân tanıyan hükümleri varlığını korudu.

307 sayılı Kanun da belediye başkanı üzerinde meclisin denetimini dengelemek amacıyla gensoru getirildi. Belediye başkanının her yıl meclise sunduğu çalışma raporunun yetersiz kabul edilmesi için meclis çoğunluğu yerine 2/3 çoğunluk kabul edildi. Ayrıca, anayasaya uygun olarak yetersizlik durumunda konunun İçişleri Bakanlığı değil Danıştay tarafından karara bağlanması düzenlendi. Belediye başkanlarının mensup oldukları siyasal partinin genel merkezlerinde, il ve idare kurullarında başkan ya da üyelik yapması yasaklandı.

Tablo 2. Türkiye'de 1963'de Belediyelerin Nüfusa Göre Dağılımı

Nüfus Dilimi	Belediye Sayısı	Oran (%)
1-500	3	0,3
501-1.000	28	2,7
1.001-1.500	37	3,5
1.501-2.000	98	9,3
2.001-2.500	187	17,8
2.501-3.000	133	12,6
3.001-4.000	153	14,5
4.001-5.000	77	7,3
5.001-10.000	172	16,3
10.001-20.000	79	7,5
20.001-50.000	59	5,6
50.001-100.000	18	1,7
100.001 +	9	0,9
Toplam	1.053	100,0

Kaynak: Yavuz, 1966: 84.

307 sayılı Kanun ile belediye meclisi üyeleri seçiminde en fazla oyu alandan itibaren adayların sıralanması yöntemi yerine nispi temsil esası getirildi. Belediye meclisi üyesi seçilme şartları 307 sayılı Kanun ile yeniden düzenlendi. Buna göre üye seçilebilmek için; Türk vatandaşı olmak, 6 aydır o beldede

ikamet etmek, 25 yaşını tamamlamak, Türkçe okuma yazma bilmek, kısıtlı ve kamu hizmetlerinden yasaklı olmamak, izinsiz yabancı devlet resmi hizmetinde bulunmamak, ağır hapis cezasını gerektiren ve yüz kızartıcı suçlardan hüküm giymemiş olmak, askerlik hizmetini yapmış olmak, belediye ile müteahhitlik ilişkisi içinde bulunmamak şartlarını taşımak gerekiyordu.

Hızlı kentleşme sürecinde göç ile gelenlerin şehirlere yerleştirilmesi, sanayi ve kalkınma gibi fonksiyonların ülkede ve şehirlerde dağılımı gibi konular dönemin başından itibaren gündemde yer aldı. Özellikle belediye modelinden veya belediyelerin teknik kapasite yetersizliklerinden kaynaklanan şehir planlaması problemlerinin giderilmesi ve çarpık kentleşmenin önlenmesi arayışları söz konusu oldu. Bu çerçevede 1958 yılında İmar ve İskân Bakanlığı'nın kurulması sonrasında metropol niteliği kazanmış yerleşmelerin tespiti, bu alanlarda nazım imar planlarının hazırlanması, yatırım programlarının belirlenmesi ve ulaşım planlamasının yapılması amacıyla Metropolitan Planlama Daire Başkanlığı oluşturulmuştu (Tekel, 2002, 48). Yerel uzmanların da desteği ile 1965'de İstanbul Sanayi Nazım Planı hazırlanarak Milli Güvenlik Kurulu'na sunuldu. Ardından Bakanlar Kurulu kararı ile İmar ve İskân Bakanlığı'na bağlı olarak 1965'de İstanbul'da, 1968'de İzmir'de ve 1969'da Ankara'da Nazım Plan Büroları kuruldu (Altaban, 2002, 33). İlerleyen dönemde Bursa, Samsun, Erzurum, Çukurova ve Elazığ gibi illerde kurulan planlama bürolarının sayısı 1980'e kadar 10'a çıktı (Keleş, 1985, 74). Ayrıca, 1966'da 710 sayılı Kanunla (İmar ve İskân..., 1966) belediyelerin imar ve fen ile ilgili birimlerinde çalışacak amir ve teknik personelin, belediyenin önerisi üzerine İmar ve İskân Bakanlığı tarafından atanması usulü getirildi.

Merkezi yönetimin belediyelerin alanına müdahalesi anlamına gelen planlama büroları, diğer taraftan belediyelerin planlama konusundaki yetersizliklerini merkezi yapılarla aşmayı hedefleyen bir uygulama oldu. 1979 tarihli Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda planlama büroları ile ilgili olarak; yerinde plan yapmakla birlikte, örgütsel yetersizlikleri, yetkilerinin kısıtlı oluşu ve plan üretememiş olmaları nedeniyle danışma birimleri durumuna dönüştükleri değerlendirildi yapılmaktadır. İlave olarak metropollerdeki sağlıksız ve hızlı gelişmelerin, planların uygulanabilirliğini kısa sürede ortadan kaldırdığı, kentin biçiminin belirlenmesinde gecekondulaşma ve sanayileşmenin belirleyici öğeler olduğu tespiti yapılmaktadır (Devlet Planlama..., 1979, 82).

1960-1980 Döneminde kamu yönetiminin geliştirilmesi ile ilgili çeşitli çalışmalarda belediyelerle ilgili tespit ve çözüm önerileri de yer almaktadır. 1963 Tarihli Merkezî Hükümet Teşkilâtı Araştırma Projesi (MEHTAP) raporunda; merkezi yönetimin idari vesayeti konusunda 1924 Anayasası ile getirilen yapının devam ettiği, 1961 Anayasası'nın getirdiği demokratik ve özerk çerçeveye göre yerel yönetimler alanında idari vesayetin, görev ve yetkiler ile mali kaynak dağılımının yeniden düzenlenmesi gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca, belediye başkanının fahri görev yapması suretiyle belediye idaresinin uzman bürokrasiye bırakılması, belediyelerin personel sistemi, imar denetimi, konut, enerji üretimi ve dağıtımı, sosyal hizmetler, çevre sağlığı, gıda ve işyeri denetiminin iyileştirilmesi ile İmar ve İskân Bakanlığı'nın taşrada imar denetimi amaçlı teşkilatının geliştirilmesi önerileri yer almaktadır (Türkiye ve Orta..., 1966, 48, 148, 236, 285, 318 ve 324).

1966 tarihli mahalli idarelerle ilgili MEHTAP kapsamında yapılan bir araştırmada belediyelerle ilgili önemli tespitler yer almaktadır. İdari vesayetin

daha dengeli hale getirilmesi, belediyelerin başta personel olmak üzere kurumsal kapasitesinin geliştirilmesi, büyük Şehirlerin ayrı belediye modeline sahip olması, küçük ölçekli belediyelerin yerel kalkınmada anahtar role kavuşturulması, gelir kaynaklarının iyileştirilmesi, belediye başkanı seçileceklerin niteliklerinin arttırılması, belediye teŐkilatında profesyonel yönetici makamı oluşturulması ve İller Bankası'nın teknik destek yönünün geliştirilmesi başlıca önerileri oluşturmaktadır (Yavuz, 1966, 2, 28-46 ve 85-90).

1972'de TODAİE'nin sekreteryasını yaptığı “İdari Reform Danışma Kurulu Raporu” nda; yerel yönetimlerin mali ve personel kaynağı eksikliği nedeniyle nüfus artışının oluşturduğu kamu hizmeti ihtiyaını karşılayamadığı belirtilmektedir. Metropol alanların birbiri ile ilişkisiz çok sayıda yerel yönetim birimi arasında bölündüğu, bu durumun önemli idari sorunlara yol açtığı tespiti yapılmaktadır. Bu çerçeve de belediyelerin kasaba, Şehir ve büyükşehir olarak gruplandırılması, metropol alanlarda ihtiyaa cevap verebilecek metropol idarelerin kurulması, idari özerkliğin arttırılması, kredi imkanlarının geliştirilmesi, belediye kurulmasında 5 bin nüfusun esas alınması, teknik başkan yardımcısının istihdamı önerilmektedir (Türkiye ve Orta Doğu..., 1972, 2, 148 ve 152).

Türkiye'de planlı dönem, 1961 Anayasası'nın 41'inci maddesinde öngörülen kalkınma planlarının 1960 yılında kurulan Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanması ile başladı. 1960-1980 döneminde hazırlanan dört kalkınma planının ilki 1963-1967 dönemini kapsamaktadır. Bu planda belediye kaynaklarının çok sınırlı oluşu ve teknik yetersizliklerin hizmetleri nitelik ve nicelik olarak çok verimsiz kıldığı, birçok belediyenin temizlikle ilgili harcaması bile bulunmadığı, belediyelerin %55'inin yetersiz içme suyu olduğu, belediyelerin öz kaynaklarının geliştirilmesi ve harcamalara halkın gönüllü katılımlarının sağlanması gerektiği belirtilmektedir (Devlet Planlama..., 1963, 26, 419 ve 433). 1968-1972 dönemini kapsayan ikinci kalkınma planında; hızlı Şehirleşme ve beraberindeki gecekonduprobleminin belediyelerin zaten sınırlı kaynaklarını yetersiz hale getirdiği, belediyelerle ilgili gelir ve hizmet bölüşümü alanında reform yapılması ve yerel kalkınmada merkezi yönetim ile belediyelerin iş birliği yapması gerektiği belirtilmektedir (Devlet Planlama..., 1968, 22, 80, 253 ve 610).

1973-1977 dönemini kapsayan üçüncü kalkınma planında; belediyelerce yürütölen yerel hizmetlerin vatandaşların ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğu, bu durumun mali kaynakların yetersizliği yanında önceliklere göre harcama yapılmamasından kaynaklandığı, küçük belediye ölçeklerinin yetersizlik oluşturarak merkezin transferlerine ihtiyaçı arttırdığı, belediyeler arası, belediyenin organları arası ve merkezi yönetimle belediyeler arası iş birliğinin yetersiz olduğu tespiti yapılmaktadır (Devlet Planlama..., 1973, 117, 941 ve 943). 1979-1983 dönemini kapsayan kalkınma planında; 1930 tarihli belediye modelinin yetersiz kaldığı, metropol alanlarda yeni model ihtiyaçı bulunduğu, idari vesayetin azaltılması, belediye özerkliğinin arttırılması ve belediye kurulma nüfus kriterinin yükseltilmesi gerektiği, Şehir planlamasının özellikle büyük ölçekli Şehirlerde uygulamanın gerisinde kaldığı, belediyelerin beş yıllık çalışma planları hazırlaması, belediyelerin girişimciliğinin geliştirilmesi gerektiği, belediyelerin mali kaynak, görev ve yetkilerinin

genişletilmesi ihtiyacı belirtilmektedir (Devlet Planlama..., 1979, 78, 82, 303 ve 326).

Belediyelerin mali alandaki sıkıntılarının devam ettiği 1960 sonrası dönemde gelir kaynaklarında azalma buna karşın harcamalarda artış görülmektedir. Anayasa Mahkemesi'nin belediye meclislerinin levha, ilan ve reklam resmi tarifesi düzenlemesini iptal etmesi, 1968'de Bütçe Kanunu ile akaryakıt ve taşıt vergilerinden ayrılan payların azaltılması ve 1969'da Anayasa Mahkemesi'nin bina vergisinden belediyelerin aldığı payı iptal etmesi gibi düzenlemeler gelirlerde azalma oluşturdu. Diğer taraftan çalışma hayatındaki gelişmeler ve çalışanların ücretlerindeki artış belediye bütçeleri içinde personel harcamalarını oldukça arttırdı. Belediyelerin bu kayıplarına karşı borçlanma imkanlarının artırılması ve borçların yeniden yapılandırılması çalışmaları görülmektedir. Ayrıca, belediye bütçesinden diğer idarelere verilen paylar kaldırıldı. Trafik Fonu kurularak belediyelere de pay ayrıldı. 1978'de 5237 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nda değişiklik getiren vergilerin kapsam ve oranlarını yeniden düzenleyen 2216 sayılı Kanun, dönemin Cumhurbaşkanı tarafından veto edildi (Keleş, 2006, 335). Gelirleri arttırmaya yönelik bu gibi çabalar görülmekle birlikte, belli ilkeler çerçevesinde bütüncül bir bakış açısının yoksunluğu karmaşık, merkeze bağlı ve yetersiz bir belediye mali sisteminin varlığını ortaya çıkardı (Tekeli, 2009, 188-196). 1948'de çıkarılan belediye gelirleri ile ilgili Kanun, kentleşme ve sanayileşme sürecinde yetersiz kaldı. Merkez ile yerel yönetimler arasında kaynak bölüşümü dengesizdi. Yerel vergiler enflasyondan etkilenebilecek özellikte idi. Bu nedenlerin sonucunda belediye gelirlerinin genel bütçe içindeki payı 1950'de %10 düzeyinde iken 1975'de %5'e düştü (Keleş, 2006, 338-339).

1966'da çıkarılan 775 sayılı Gecekondu Kanunu (R.G., 12362, 1966) ile gecekonduların tespiti, denetimi, ıslahı, tasfiyesi, arsa tahsisi ve kredi sağlanması gibi konular düzenlendi. Bu kapsamda Türkiye Emlak Kredi Bankası'nda belediyeler için bir fon da kuruldu. Bununla birlikte belediyeler bu konuda başarı sağlayamadı. Hızlı göç ile gecekondu sayısı artarak şehirlerin temel problemlerinden biri olmaya devam etti. Özellikle hazineye ait arazilerde yer alan gecekondu alanlarının denetimsiz ortamı ve belediye hizmetleri bakımından oluşan boşluklar, önemli problemleri de beraberinde getirdi.

1970'den sonra yerel yönetimlerin ve özellikle büyük ölçekli şehirlerin problemlerine çözüm arayışlarında bir artış görülmektedir. 1971'de İçişleri Bakanlığı bünyesinde yürütülen İç-Düzen Projesi çerçevesinde mahalli idarelerin yeniden düzenlenmesi ile ilgili olarak; Belediye, İl Özel İdaresi, Köy, Metropolitan Hizmet Birliği, Belediye Cezaları, Mahalli İdareler Enstitüsü, Mahalli İdareler Mali Denetleme Kurulu, Mahalli İdareler İktisadi Teşebbüsleri ve Mahalli İdareler Memurları kanun tasarıları hazırlandı. Bu hazırlıklar yasalasma imkânı bulamamakla birlikte sonraki çalışmalar için altlık oluşturdu (Devlet Planlama..., 1977, 164-167).

Metropol belediyelerle ilgili kanun tasarısı 100 bin nüfusun üzerindeki şehirlerde belediye birliği modelini esas alıyordu. Bu şehirlerde birden fazla belediyeyi ilgilendiren ve tek bir otorite tarafından koordine edilmesi gereken hizmetler, kurulacak belediye birliğine devrediliyordu. Birliğin başkanı vali olarak öngörülmüştü. 1961 Anayasası'nın 116'ncı maddesinde büyük ölçekli şehirler için farklı bir belediye modelinin düzenlenmemesi nedeniyle bu

çalışmada olduğu gibi sonraki çalışmalarda da belediye birliği modeli esas kabul edildi (Aytaç, 1972, 17-19).

1972’de büyük şehirlerdeki imar konularında bütünlük sağlanması ve bu şehirlerin problemlerinin metropoliten kuruluşlar eliyle çözülmesi amacıyla “Bakanlıklar Arası İmar ve Koordinasyon Kurulu” oluşturuldu. Kurul; İmar ve İskân Bakanı’nın başkanlığında İçişleri, Bayındırlık, Sağlık ve Sosyal Yardım, Ulaştırma, Sanayi ve Teknoloji, Enerji ve Tabii Kaynaklar ile Turizm ve Tanıtma bakanlarının katılımı ile oluşuyordu (Bakanlar kurulu..., 1972).

1971’de İçişleri Bakanlığı bünyesinde yürütülen İç-Düzen Projesi çerçevesinde hazırlanan metropoliten yönetim konusundaki tasarı bazı değişikliklere uğradıktan sonra “İstanbul Metropoliten Hizmet Birliği Kanun Tasarısı” olarak 1976 yılı haziran ayı içinde Başbakanlığa sunuldu (Devlet Planlama..., 1977, 165-167). TBMM’ye de sunulan tasarı önceki tasarıdan farklı olarak sadece İstanbul için hazırlanmıştı. Belediye birliği kurularak metropol alandaki hizmetlerin koordinasyonunun hedeflendiği kanun tasarısı, önceki çalışmalar gibi yasalaşma imkânı bulamadı (Eke, 1982, 170-172).

1976’da “Metropoliten Alanlar Hizmet Birliği Kanunu Tasarısı” Senatör Şerif Tüten tarafından hazırlanan önemli bir girişimi oluşturmaktadır. Önceki iki tasarı ile aynı kapsama sahip metin İstanbul, Ankara ve İzmir’de birlik kurulmasını öngörmektedir. Önceki tasarılarından farklı olarak birlik başkanlığı vali yerine il merkezindeki belediye başkanına verilmektedir. Bu açıdan daha demokratik bir niteliğe sahiptir (Eke, 1982, 173).

1976’da “Büyük İstanbul Bölgesi Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı” hazırlanarak hükümete sunuldu. Tasarı, su ve kanalizasyon hizmetlerinin her belediyece ayrı ayrı yürütülmesinin planlama ve projelendirme imkanını ortadan kaldırdığı, kaynak israfına yol açtığı, hizmet maliyetlerini arttırırken, verimsizliğe yol açtığı gerekçesi ile İstanbul kenti ve çevresindeki yerleşme yerlerinin su ihtiyacının tek otorite eli ile karşılanmasının zorunlu olduğu görüşünden hareket edilerek hazırlanmıştı. TBMM’ye de sunulan tasarı yasalaşma imkânı bulamadı (Güler, 1987, 117-147. 128 ve 129).

1978 yılında İmar ve İskân Bakanlığı tarafından ve 1980 yılında İçişleri Bakanlığı ile İmar ve İskân Bakanlıkları’nca ortaklaşa hazırlanan "Büyük Kent Birliği Kanun Tasarısı" adını taşıyan iki kanun çalışması oldu. Önceki tasarılar ile benzer içeriğe sahip bu çalışmalar da diğerleri gibi kanunlaşma fırsatı bulamadı (Marmara..., 1987, 182-184).

Bu dönemde belediyeler alanında önemli gelişme birlikler alanında yaşandı. Hızlı kentleşmenin getirdiği yoğun problemler karşısında mali imkanları yeterli olmayan birçok belediyenin birlik yöntemine başvurduğu ve bu dönemde birlik sayısının arttığı görülmektedir. Belediye birlikleri; yardımlaşma ve iş birliğini geliştirmek, ortak ihtiyaç ve hizmetler konusunda kapasite oluşturmak, ortak araç parkı kurmak, tanzim satış yapmak, maliyetleri azaltmak, mali kaynak elde etmek ve merkezi yönetim karşısında güç noktası oluşturmak gibi amaçlarla kuruluyordu. 1971’de Metropoliten Zonguldak Belediyeler Birliği, 1972’de İstanbul Mahallî İdareler Birliği ve Kartal Mahallî İdareler Birliği (Aytaç, 1972, 11), 1975’de Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği ile dönemin sonuna doğru kuruluşlarını tamamlayan Çukurova ve Toroslar Belediye Birliği, Ege Belediyeler Birliği, Fırat Belediyeler Birliği, İstanbul Belediyeler Birliği, Van Gölü ve Çevresi Belediyeler Birliği, Karadeniz

Belediyeler Birliği, Kızılırmak Belediyeler Birliği, Konya Belediyeler Birliği ile Orta Anadolu Belediyeler Birliği (Kazancı, 1983, 49) öne çıkan bazı birlik yapıları olarak sayılabilir.

Ocak 1978'de hızlı kentleşmenin oluşturduğu problemler karşısında belediyelerin geliştirilmesi konusunda merkezi düzeyde ilgili konuların takip ederek gündeme taşıma amacıyla Yerel Yönetim Bakanlığı kuruldu (Keleş, 2006, 448-449). Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, İller Bankası gibi kurumlar yeni bakanlığa bağlandı (Bakanlıkların Kurulmasıyla..., 1978). İçişleri Bakanlığı'nın yetkisinde olan idari vesayet kapsamındaki yetkilerin önemli bir kısmı da yeni bakanlığa devredildi (İçişleri Bakanlığının..., 1978). Kısa bir ömre sahip bakanlık Kasım 1979'da kaldırıldı. Bakanlığın idari vesayetin azaltılması, gelirlerin artırılması ve belediye birliklerinin yaygınlaştırılması alanında çalışma ve girişimleri oldu (Keleş, 2006, 450). Bakanlığın kaldırılmasından sonra yerel yönetimler eskiden olduğu gibi İçişleri Bakanlığı ile irtibatlandırıldı.

1960-1980 dönemi askeri darbe ile başlamakla birlikte çok partili siyasal hayatın daha da çeşitlendiği yıllar oldu. Bu durum sonucu belediyelerin siyasal yönleri öne çıktı ve bu alanda daha önemli aktör haline geldiler. 1961 Anayasası'nda yerel yönetimler için daha demokratik ve özerk bir çerçeve çizilmesine karşın, uygulamaya yansımaya düzenlemeler dönem içinde sınırlı kaldı. Bununla birlikte merkezi yönetimin belediyeler üzerindeki vesayetinde azalma oldu. Belediye başkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi ise, belediye organları bakımından yürütmeye tam hakim olan güçlü başkan dönemini başlattı.

1960-1980 döneminde kamu yönetiminin geliştirilmesi ile ilgili temel çalışmalarda belediyelerle ilgili tespitler; gelir yetersizliği, idari vesayetin yüksekliği, kurumsal kapasite eksiklikleri, yerel hizmetlerdeki problemler, şehir planlaması eksiklikleri ve büyük şehirlerdeki belediye modelinin değişmesi gerektiği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Dönem sonunda kurulan Yerel Yönetim Bakanlığı, kısa süreli bir girişim olarak bu problemlere çözüm üretmedi.

1960-1980 döneminde büyük ölçekli şehirlerde yaşanan problemlerin yerel hizmetler bakımından ana gündemi oluşturmasının bir sonucu olarak, metropol şehirlerle ilgili birçok model geliştirme çabası oldu. Bunların bir kısmı problemlere merkezi yönetim yapıları ile bir kısmı ise, yeni belediye modelleri ile çözüm bulmayı hedefledi. Merkezi yönetimin taşra teşkilatlarının gelişmesi, taşrada bölge esaslı hizmet organizasyonu yapılması, teknolojik gelişmeler ve belediyelerin yerel hizmetlerdeki eksiklikleri sonucu merkezi yönetimin görev alanı, belediyeler aleyhine başta imar denetimi, şehir planlaması, sağlık ve enerji olmak üzere birçok alanda genişleme gösterdi. Planlı dönemde hazırlanan ulusal düzeydeki kalkınma planları da bu süreci besledi.

1961 Anayasası'ndaki sınırlılıklar nedeniyle bu dönemde büyük şehirlerdeki belediyelerle ilgili geliştirilen model girişimleri belediye birliği niteliğine sahip oldu. Dönemin ekonomik ve siyasi istikrarsızlıkları yanında merkezi yönetimle yerel yönetimler arasındaki siyasal iktidar farklılıkları, çok sayıda tasarı hazırlanmasına rağmen bu çalışmaların kanunlaşmasını engelleyen başlıca faktör oldu. Sonuç olarak, 1930 tarihli Belediye Kanunu'na dayanan tek kademeli il belediye sistemi diğer yerlerde olduğu gibi büyük şehirlerde de devam etti. Hızlı ve çarpık kentleşme yanında çözüm bekleyen kentsel problemler yoğunluğunu arttırdı. 1970'li yıllardaki girişimler başarısız olmakla

birlikte, büyük ölçekli şehirlerin ayrı bir yönetim modeline sahip olması anlayışının yerleşmesi ve bilgi birikimi konusunda yararlı oldu. Geliştirilen fikir, yaklaşım ve modeller sonraki dönemde ortaya çıkan büyükşehir belediyeleri için bir ön hazırlık ve altyapı sağladı.

VI. 1980-2004 Dönemi: Büyükşehir Belediyelerinin Kurulması ve Yaygınlaşması

1980-2004 dönemi askeri darbe ile başlamakta ve 2000’li yılların başındaki kamu yönetimi reformları kapsamında yeni belediye düzenlemelerinin çıkışına kadar sürmektedir. Türkiye’de önceki dönemde başlayan hızlı kentleşme trendi bu dönemde de etkisini sürdürmektedir. 1980-2004 döneminde kentli nüfus artış hızı yıllık ortalama %5,5 düzeyindedir. 1980’de kentli nüfusun toplam nüfus içindeki oranı %44 iken, dönem sonunda %67’e çıkmıştır. Darbe dönemi belediye düzenlemeleri, 1982 Anayasası, büyükşehir belediye modeline geçiş ve modelin yaygınlaşması, belediye gelirlerinde artış ile belediyeleri geliştirme çabaları dönemin temel başlıklarını oluşturmaktadır.

1960’ta olduğu gibi, 1980 askeri müdahalesi sonrasında belediye başkanları görevden alındı ve belediye meclisleri feshedildi. Belediye meclisinin görevleri belediye daire amirlerinden oluşan belediye encümenlerine verildi (Belediye Kanununa ..., 1980). Belediye başkanları yerine sıkıyönetim komutanlıklarının taleplerine uygun olarak il merkezlerinde İçişleri Bakanlığı ve diğer alt kademelerde valiler tarafında atama yapıldı. Atama ile göreve gelen başkanlar mahalli idareler seçimlerinin yapıldığı 1984’e kadar görev yaptı.

Darbecilerden oluşan Milli Güvenlik Konseyi’nin Aralık 1980’deki kararı sonrasında büyük şehirlerin yakın çevresindeki belediyeler il belediyesine bağlandı (Milli Güvenlik ..., 1980). Nüfus artışı ve göç sonucu kurulmuş çevredeki belediyelerin aydınlatma, su, kanalizasyon ve ulaştırma gibi hizmetleri yeterli düzeyde sunamaması ve bu durumun oluşturduğu denetim problemleri düzenlemenin gerekçesi olarak belirtilmektedir. Bu kapsamda 26 ilde (Adana, Adıyaman, Antalya, Bolu, Bursa, Elâzığ, Erzincan, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Hatay, İçel, İstanbul, İzmir, Kars, Kayseri, Kocaeli, Konya, Malatya, Manisa, K. Maraş, Muğla, Nevşehir, Niğde, Sakarya, Samsun ve Trabzon) 147 belediye ve 176 köyün tüzelkişiliği kaldırıldı (Güler, 1987, 131). Benzer durumları yönetmek üzere 1981 tarihli 2561 sayılı Kanun (R.G. 17538, 1981) ile nüfusu 300 bini aşan (İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Adana, Konya, Eskişehir, Gaziantep) il belediyelerinin çevresinde bulunan belediye ve köylerin, İçişleri Bakanlığı ile İmar ve İskân Bakanlığı’nın görüşü alınarak tüzel kişiliklerinin kaldırılması ve il belediyesine bağlanması konusunda Bakanlar Kurulu’na yetki verildi.

Askeri darbe yerel yönetimleri geliştirme çabalarını kesintiye uğratmakla birlikte, şehirlerdeki problemlerin yoğunlaşma üzerine bu yöndeki çalışmalar yeniden başlatıldı. Önce Milli Güvelik Konseyi Sekreterliği bünyesinde büyük şehirlerin yönetimi konusunda bir çalışma grubu oluşturuldu. Fakat bir neticeye ulaşamadı. 1982’de 2680 sayılı Kanunla (Kamu Kurum..., 1982) Bakanlar Kurulu’na kanun hükmünde kararname ile kamu yönetimini düzenleme yetkisi verildi (Karaer, 1987, 47-51). Bu çerçevede TODAİE bünyesinde kurulan “Kamu Yönetimi Komisyonu” merkezi kamu yönetimi yanında belediye, il özel idaresi, büyük şehir, köy ve mahalle için ayrı ayrı

kanun hükmünde kararname taslağı hazırladı (Güler, 1987, 136). Büyük şehirlerle ilgili olan çalışmanın etkileri 1984'de büyükşehir belediyesi modelinde görülmektedir. Diğer çalışmalar sonuçsuz kaldı.

1970'li yıllarda tasarı aşamasında kalan İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ), 1981'de 2560 sayılı Kanun ile kuruldu. Özel amaçlı metropoliten kurum niteliğine sahip İSKİ, özerk bütçeli kamu tüzel kişisi olarak yapılandırıldı. Kanun gerekçesinde; metropol alandaki çok sayıda belediyenin su ile ilgili hizmetlerde ihtiyaçlarını tek başına çözmesinin mümkün olmadığı, kapasite eksikliğinden bu hizmetlerin genelde il belediyesine kaldığı, bunun ise mali konular, hizmetlerin koordinasyonu ve iş birliği bakımından yetersiz bir model olduğu belirtilmektedir. İSKİ, belediye yerine idari vesayet makamı olan vali ile irtibatlandırılmıştı. Valinin denetim ve gözetimi altında belediye ile koordineli olarak çalışıyordu (İstanbul Su..., 1981; Milli Güvenlik... Rapor, 1981).

1982 Anayasası, yerel yönetimlerle ilgili düzenlemeleri önceki anayasaya göre daha da genişletti. Yerel yönetimler; il, belediye veya köy halkının mahallî müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, gene kanunda gösterilen seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişileri olarak tanımlandı. Genel karar organı yerine yeni anayasada karar organı tanımı kullanılarak meclis yanında encümenin de seçilmiş üyelerden oluşması koşulu getirildi. Yerinden yönetim ilkesinin çerçeve niteliği sürdürüldü. Seçimlerin 5 yılda bir yapılacağı esası anayasada yer aldı. Yerel yönetim organları konusundaki yargı denetimi korunurken, İçişleri Bakanı'na haklarında görevle ilgili soruşturma açılan yerel yönetim organlarını görevden uzaklaştırabilme yetkisi tanındı. Merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerindeki idari vesayet yetkisini; idarenin bütünlüğü, kamu görevlerinde birliğin sağlanması, toplum yararının korunması ve mahallî ihtiyaçların gereği gibi karşılanması amacıyla kullanılabilmesi düzenlendi. Anayasa'da önceki dönemde sınırlılık oluşturan durumu aşmak için büyük yerleşim yerleri için özel yönetim biçimleri getirilebileceği hükmüne de yer verildi.

1984'de belediyelerle ilgili önemli düzenlemeler yapıldı. İlk olarak askeri darbe sonrasında yapılacak mahalli idareler seçimleri ile ilgili 2972 sayılı kanun (Mahalli İdareler..., 1984) çıkarıldı. Belediye başkanlığı ve belediye meclisi seçimlerinde daha önce uygulanmakta olan çoğunluk ve nispi temsil yöntemi sürdürüldü. Milletvekili seçilme yeterliliğine sahip, altı aydır o seçim çevresinde ikamet eden 25 yaşını dolduran vatandaşlar başkanlık ve meclis üyeliği için aday olabiliyordu. Büyükşehir belediyeleri meclisinin oluşumu da düzenlendi. Belediye meclisi üye sayısı konusunda nüfusa göre 9 ile 55 arasında değişen 8 ayrı grup oluşturuldu.

2972 sayılı Kanun'da meclis üyeliği seçiminde nispi temsil yöntemine %10 baraj ilave edildi. Düzenlemeye göre o seçim bölgesinde geçerli oy toplamının %10'unu geçen siyasal partilerin oyları meclis üyeliklerinin hesaplanmasında dikkate alınacaktı. Siyasal temsilin daraltılması anlamına gelen bu düzenleme ile seçimde geçerli olarak verilen oylar, sonradan hesaplama aşamasında uygulanan baraj yöntemi ile geçersiz hale getiriliyordu. Bu düzenlemenin temel gerekçesinin belediye başkanlığını kazanan siyasal partinin belediye meclisinde de çoğunluğu elde etmesini sağlayarak siyasal ve yönetsel bir istikrar sağlamak olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda ikinci adım

1988’de 3507 sayılı Kanun (R.G., 2019, 1988) ile atıldı. Değişiklik ile belediye meclisi seçiminde birinci olan siyasal partiye meclisin üye sayısına göre 1-6 arasında ilave üyelik verilmesini öngören kontenjan adaylığı yöntemi getirildi. Bu yöntemin sonucunda birinci olan siyasal partinin muhalefeti oluşturan parti gruplarının üzerinde meclis üye sayısı elde etmesi daha kolaylaştı.

1984’ün ikinci önemli gelişmesi 23 Mart 1984’de Bakanlar Kurulu’nun 195 sayılı 25 maddelik kanun hükmünde karamamesi ile İstanbul, İzmir ve Ankara’da büyükşehir belediye yönetimi kurulması oldu. Düzenleme gerekçesinde; büyük yerleşim yerlerinde hızlı, plansız ve denetimsiz şehirleşme ile yerel hizmetler alanında yaşanan problemlerin çözümü için, koordinasyon ve idari etkinliği dikkate alan bir model getirildiği belirtilmektedir (Büyük Şehir ... Rapor, 1984). Büyükşehir belediyelerinin kurulmasını ve işleyişini düzenleyen kanun hükmünde kararname, Temmuz 1984’de 3030 sayılı “Büyük Şehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun” (R.G., 18453, 1984) adıyla yasaya dönüştürüldü. İlave olarak uygulama yönetmeliği çıkarıldı (Büyük Şehir ...Yönetmelik, 1984).

1984’de getirilen büyükşehir belediye sistemi, 20 yıllık birikimden yararlanmakla birlikte, anayasanın sağladığı geniş esneklik sonucu belediye birliği modeli yerine tüzel kişiliğe sahip iki ayrı kademe olarak tasarlandı. Alt kademeyi büyükşehir belediyesi sınırları içinde kalan ilçe belediyeleri, üst kademeyi büyükşehir belediyesi oluşturuyordu. İstanbul’da 1858-1912 arasında uygulanan iki kademeli yapı tekrar uygulamaya konulmuş oldu.

3030 sayılı Kanunda sadece büyükşehir belediyelerinin görevleri sayılmıştı. İlçe belediyelerinin görevleri; büyükşehire ait olanların dışında belediyelere verilen görevler olarak tanımlandı. 3030 sayılı Kanunun görevler konusundaki temel yaklaşımı, bir ilçenin sınırlarını ve kapasitesini aşan ve bütününe hitap eden hizmetlerin üst kademe, ilçe sınırlarını aşmayan hizmetlerin de ilçe belediyesi tarafından üstlenilmesine dayanıyordu. Bu kapsamda; nazım imar planı, ulaşım terminalleri, toplu taşıma, itfaiye, mezarlık, toptancı hali, su, kanalizasyon ve gaz hizmetleri, katı atık depolama tesisleri, ana yol ve meydanlar ile gıda laboratuvarları gibi hizmetler büyükşehir belediyesinin sorumluluğuna verildi.

Büyükşehir belediyesinin organları başkan, meclis ve encümen olarak belirlendi. Başkan, mahalli idareler seçiminde doğrudan çoğunluk yöntemi ile 5 yıl için seçiliyordu. Meclis üyeleri konusunda doğrudan seçim yerine kademeli bir yöntem kabul edildi. Büyükşehir belediye meclisi ilçe belediye başkanlarının tümü ile her ilçe belediye meclisinin üyelerinin 1/5’inin bir araya gelmesinden oluşuyordu. Meclis yılda üç defa toplanıyordu. Kademeler arası dikey koordinasyonu amaçlayan meclis, ilçelerin bir üst kurulu niteliğindedi.

Büyükşehir belediye başkanı, büyükşehir ve ilçe belediye meclislerinin kararları üzerinde vesayet yetkisine sahipti. İki meclisin tüm kararları büyükşehir belediye başkanına gönderilirdi. Başkan, kararın ilgili mecliste tekrar görüşülmesini isteyebiliyordu. Meclisler kararın ikinci görüşmesinde 2/3 ile ısrar edebilirlerdi. Bu durumda karar kesinleşmiş olurdu. Büyükşehir belediye başkanını güçlendiren geri gönderme yetkisi, modelin bütünlüğü ve koordinasyonunda başkana anahtar rol veriyordu.

Büyükşehir belediye encümeni diğer belediye encümenlerinden farklı olarak seçilmiş meclis üyeleri yerine, imar, fen, hukuk, hesap, yazı işleri ve

personel işlerini yürüten birim amirlerinden oluşturuldu. Büyükşehir belediye teşkilatı diğer belediyelerden farklı biçimde genel sekreter, genel sekreter yardımcısı, daire başkanı ve müdürden oluşan bir yapıya sahipti. Profesyonel yönetici olarak konumlandırılan genel sekretere paralel olarak encümenin de sadece yöneticilerden oluşması benimsendi. Yürütmeyi, yani belediye başkanını daha güçlü hale getiren atanmış üyelere oluşan encümen yapısı, demokratik bakımdan eleştiri noktası oldu.

Büyükşehir belediyelerinde ulaşım ve altyapı alanında koordinasyonu sağlamak amacıyla belediye içi ve dışından ilgili aktörlerin katıldığı Ulaşım Koordinasyon Merkezi (UKOME) ve Alt Yapı Koordinasyon Merkezi (AYKOME) kuruldu. İstanbul, İzmir ve Ankara'da nazım plan büroları kaldırılarak büyükşehir belediyelerine devredildi. Böylece metropol alanda imar planı hazırlanması ve ilçelerin uygulama imar planlarını denetleme yetkisi büyükşehir belediyelerine geçti.

1984'de, İstanbul'da büyükşehir belediyesi kurulmasından sonra 3009 sayılı Kanun ile İSKİ'nin valilikle irtibatı kesilerek büyükşehir belediyesine bağlı ve bağımsız bütçeli bir kurum haline getirildi. 1986 yılında 3305 sayılı Kanun ile İSKİ modelinin diğer büyükşehir belediyelerinde de kurulması yönünde düzenleme yapıldı.

İlk olarak İstanbul, İzmir ve Ankara'da kurulan büyükşehir belediyelerinin sayısı, yeni düzenlemelerle arttı ve 2000'de Sakarya'nın da eklenmesi ile 16'ya ulaştı. Bir ilde büyükşehir belediyesi kurulabilmesi için ilk düzenlemede il merkezinde 3 ilçe bulunması gerekiyordu. 1988'de 3030 sayılı Kanunda yapılan değişiklik (1580 sayılı..., 1988) ile büyükşehir belediye sınırları içinde belde belediyesi kurulmasına imkân tanındı. Bu değişiklik sonrasında 1993'de yedi ilde büyükşehir belediyesi kurulurken ilçe bulunması şartı aranmayarak alt kademe belediyesi olarak adlandırılan belde belediyelerinin varlığı yeterli görüldü.

Tablo 3. Türkiye'de 1984-2004 Döneminde Kurulan Büyükşehir Belediyeleri

Yıl	İl	İlgili Mevzuat
1984	İstanbul, Ankara, İzmir	3030 Sayılı Kanun
1986	Adana	3306 Sayılı Kanun
1987	Bursa	3391 Sayılı Kanun
1987	Gaziantep	3398 Sayılı Kanun
1987	Konya	3399 Sayılı Kanun
1988	Kayseri	3508 sayılı Kanun
1993	Antalya, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, İzmit (Kocaeli), Mersin, Samsun	504 sayılı Kanun Hükmünde Kararname
2000	Adapazarı (Sakarya)	593 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname

Verimsiz ve dağınık bir niteliği olan belediye gelirleri, 1980 sonrası dönemde gelişme görülen diğer bir alanı oluşturmaktadır. Bu konuda ilk düzenleme 1981'de 2380 sayılı Kanun ile yapıldı (Belediyelere ve ..., 1981). Belediyelere gümrük vergisi, tekel maddeleri, akaryakıt, motorlu kara taşıtları, trafik cezaları, gelir ve kurumlar vergisinden ayrı ayrı hesaplanarak aktarılan farklı düzenlemelere dayanan paylar kaldırıldı (Nadaroğlu, 1994, 227). Yerine genel bütçe vergi gelirleri tahsilatı toplamı üzerinden belediyelere %5 pay

verilmesi uygulaması başlatıldı. 1984'de 3004 kanun ile bu pay %10,5'e yükseltildi (Belediyelere ve İl..., 1984). Yine aynı yıl yapılan 3239 sayılı Kanun ile pay miktarı %9,25'e indirildi. 1987'den itibaren bütçe kanunlarına konulan bir madde ile %8,55 olarak uygulandı. Belediyelere ayrılan payın %2-3'lük kısmı doğrudan dağıtılmayarak çeşitli projelerin desteklenmesi için kurulan belediyeler fonu olarak ayrılıyordu. Yukarıda belirtilen payların dağıtımında yer almayan büyükşehir belediyelerine, buldukları illerden yapılan genel vergi tahsilatı üzerinden %5 pay verildi. 1994'de bu oran %7.55'e kadar geriledi. 2002'de %6'ya indi.

Belediye gelirleri ile ilgili diğer önemli düzenleme 1981'de çıkarılan 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu oldu (R.G., 17354, 1981). Belediye gelirlerinin karmaşık, verimsiz yapısı daha düzenli ve esnek hale getirildi. Belediye gelirleri vergiler, harçlar ve harcamalara katılma payları olarak gruplandırıldı. Ancak, maktu olarak düzenlenen vergi ve harçlar, zaman içinde yüksek enflasyon nedeniyle gelir kaynağı olma özelliğini yitirdi. İlk defa 1985'de 3239 sayılı Kanunla maktu vergi ve harç miktarları beş katına, 1992'de 92/3278 sayılı kararname ile de on katına çıkarıldı.

1984'de Mahalli İdareler Fonu kurularak görevlerini yerine getirmekte sıkıntı çeken nüfusu 25 binin altındaki belediyelere yardım yapılmaya başlandı (Mahalli İdareler Fon..., 1984). Nüfus şartı daha sonraki dönemde 50 bin olarak uygulandı. 2001'de 4629 Sayılı Kanun (Bazı Fonların..., 2001) ile bu fon kaldırıldı. 2008'e kadar bazı bakanlık ve kuruluşların bütçelerine ödenek konulması gibi daha keyfi bir model uygulandı. 1985'de 3239 sayılı Kanun ile emlak vergisinin tahsilatı belediyelere bırakıldı. Gerek merkezi yönetim vergi gelirlerinden payların yükseltilmesi ve gerekse diğer düzenlemeler belediyelerin gelirlerini arttırarak hizmetlerin düzeyinin yükselmesini sağladı. Bununla birlikte hızlı kentleşme ve beraberindeki problemlerin sürmesi, yerel hizmet talebindeki artış, mali yönetim yetersizlikleri, maktu vergilerin değerindeki düşüşler ve yatırımlardaki fayda maliyet dengesizlikleri belediyelerin mali konudaki problemlerinin sürmesine neden oldu.

1980-2004 döneminde dört kalkınma planı hazırlanarak uygulamaya konuldu. 1985-1989 dönemini kapsayan beşinci kalkınma planında belediyelerle ilgili olarak; görevlerin yeniden düzenlenmesi, belediye kurma nüfus ölçütünün yükseltilmesi, belediyelerle diğer kurumlar arasındaki iş birliğinin arttırılması, gelir yapısının iyileştirilmesi, merkez ile gelir paylaşımının yeniden düzenlenmesi, büyük projelerde Devlet Planlama Teşkilatı onayının getirilmesi, küçük belediyeler kurulması yerine güçlü merkez belediyelerin şubeler oluşturması, personel istihdamının iyileştirilmesi, bazı yerel hizmetlerin özel sektöre yaptırılması ve merkezi yönetimle belediyeler arasındaki ilişkinin çerçeve esaslarının yeniden belirlenmesi konuları öne çıkmaktadır (Devlet Planlama..., 1985, 173, 196, ve 203).

1990-1994 dönemini kapsayan altıncı kalkınma planında; belediyelere görevleri ile orantılı gelir sağlanması, merkezi yönetim ile görev, yetki, sorumluluk ve kaynak paylaşımına ilişkin çerçeve yasa hazırlık çalışmalarının tamamlanması, belediye birliği kurulmasının teşvik edilmesi, belediye öz gelirlerinin ve vergi gelirlerinden aktarılan payların arttırılması, nüfusu 100 bini geçen illerde su ve kanalizasyon idaresi kurulması hususlarına değinilmektedir (Devlet Planlama..., 1990, 34, 316, 336 ve 344).

1996-2000 dönemini kapsayan yedinci kalkınma planında mahalli idareler çok geniş olarak ele alınmıştır. Belediyeleri ilgilendiren başlıca konular şu şekildedir; yerel hizmetlerde optimum belediye ölçeğinin sağlanması, belediye meclislerinde temsil tabanının genişletilmesi, öz gelirlerin artırılması, norm kadro tespiti yapılması, plan ve program yapabilme teknik kapasitesinin geliştirilmesi, belediye öz gelirlerinin iyileştirilmesi, belediyeler arası iş birliği ve koordinasyon sağlanması, büyükşehir ile ilçe belediyeleri arasında görev ve kaynak paylaşımının iyileştirilmesi, merkezi yönetime ait bazı hizmetlerin belediyelere bırakılması, belediyelerin bütçe ve muhasebe sisteminin geliştirilmesi, mahalli idareler konusunda bir koordinasyon bakanlığı kurulması, nüfusu 100 bini geçen illerde su ve kanalizasyon idaresi kurulması, kent içi ulaşım ile ilgili ana planların tamamlanması (Devlet Planlama..., 1996, 120, 124, 130-133).

2001-2005 dönemini kapsayan sekizinci kalkınma planında belediyelerle ilgili olarak; kaynak yetersizliği var olan kaynakların etkin kullanılmaması, uzun dönemli hedef eksikliği, nitelikli personel eksikliği, sağlıksız yapılaşma, su temini, çevre kirliliği temel problem alanları olarak belirtilmektedir. Öneriler kapsamında; nüfusu 100 bini geçen illerde su ve kanalizasyon idaresi kurulması, büyükşehirlerde katı atık yönetiminin tek elden yönetilmesi, gelir yapısının iyileştirilmesi, merkezi idare ile görev ve kaynak dağılımının yeniden yapılması, tek tip belediye modeli yerine belde, ilçe, il ve turistik yöre belediyelerinin farklılaştırılması, birliklerin güçlendirilmesi, norm kadro çalışması yapılması, merkezden mali transferlerin artırılması, belediyelerde özel sektöre yaptırılan hizmetlerin etkin denetlenmesi konuları öne çıkmaktadır (Devlet Planlama..., 2005, 197-200).

1988'de Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, Türkiye tarafından da imzalandı. 1991'de, bazı maddelerine çekince konmakla birlikte, TBMM'de 3723 Sayılı Kanun (R.G., 20877, 1991) ile kabul edildi, 1992 yılında Bakanlar Kurulu kararı (Bakanlar ..., 1992) ile onaylandı ve 1993'de yürürlüğe girdi. Yerel özerkliğin çerçeve ilkeleri ve ülkelerin şartın uygulanmasındaki yükümlülüklerini içeren söz konusu belge, Türkiye'de yerel özerkliğin gelişmesi bakımından önemli bir adım oldu. İdari vesayet azaltılması ve yerel özerklik alanının genişletilmesi için bir dayanak noktası vazifesi gördü. Anayasa'da yer alan yerinden yönetim ilkesi yanında, onu da destekleyen, ikinci bir çerçeve kriter seti olarak akademik literatür ve siyasi programlar yanında, mahkemelerdeki kararları ve yerel yönetimlerle ilgili sonraki kanun metinlerini de etkiledi.

1991'de TODAİE tarafından hazırlanan ve alanında önemli araştırmalardan birisi olarak kabul edilen KAYA (Kamu Yönetimi Araştırması) raporunda yerel yönetimler ve belediyelerle ilgili önemli önerilere yer verilmiştir. Yerel yönetimlerin demokratik niteliğinin geliştirilmesi kapsamında halkın yönetime katılımının, yerel özerkliğin ve yönetsel saydamlığın artırılması, kurumsal kapasite geliştirme kapsamında personel ve mali yönetimin iyileştirilmesi ve öz gelirlerin genişletilmesi önerilmektedir. Ayrıca, idari vesayet hukuka uygunluk ile sınırlı olması, merkezi yönetimle görev ve kaynak bölüşümünün iyileştirilmesi, yerel yönetimlerin yerel hizmetlerdeki rolünün artırılması, yerel yönetimlere özel Sayıştay benzeri bir denetim kurumunun yapılandırılması, 500 nüfusun üstündeki köylerin belediye

yapılması ve yerel yönetimler için tek bir yasa yapılması diğere önemli öneriler olarak belirtilebilir (Türkiye ve Orta..., 1991, 84-92).

Tablo 4. 1990 ve 1994 Yılında Belediyelerin Nüfusa Göre Dağılımı

Nüfus Aralığı	1990			1994		
	Belediye Sayısı	Nüfus (Bin Kişi)	Nüfus Oranı (%)	Belediye Sayısı	Nüfus (Bin Kişi)	Nüfus Oranı (%)
2.000'den az	127	216	0,6	167	274	0,6
2.000 - 4.999	1.064	3.405	9,0	1.511	4.797	10,5
5.000 - 19.999	587	5.320	14,0	693	6.239	13,7
20.000'den fazla	231	14.675	38,7	253	14.844	32,6
Büyükşehir Belediyeleri	8	14.338	37,8	15	19.425	42,6
Toplam	2.061	37.953	100,0	2.716	45.579	100,0

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı, **Yedinci** Beş Yıllık Kalkınma Planı, 125.

1980-2004 döneminin sonuna doğru yerel yönetimleri daha bütüncül bir anlayışla geliştirme konusunda girişimler görülmektedir. 1996 tarihli "Mahalli İdarelerin Yeniden Yapılandırılmasına ve Bu İdarelerle İlgili Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı", 1997 tarihli "Merkezi İdare ile Mahalli İdareler Arasında Görev Bölüşümü ve Hizmet İlişkilerinin Esaslarının Düzenlenmesi ve Çeşitli Kanunlarda Mahalli İdarelerle İlgili Değişiklikler Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı" ve 2000 tarihli kanun hükmünde karamame ve 2001 tarihli tasarı bu kapsamda sayılabilir.

1996 tarihli taslakta; merkezi düzeydeki hizmetler dışındaki yerel hizmetlerin mahalli idarelere bırakılması, yeni görev bölüşümüne uygun olarak merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında kaynak ve personel bölüşümü yapılması, merkezi yönetim ve yerel yönetim temsilcilerinin katıldığı ortak danışma kurulu kurulması, yerel yönetimler üzerindeki teftiş hizmetinin etkinliğinin artırılması, mahalli idareler enstitüsü kurulması, belediye kurulması için nüfus şartının 5 bine yükseltilmesi, uluslararası ilişkilerin kolaylaştırılması, kısmi zamanlı personel istihdamının sağlanması, belediye başkanı için iki turlu seçim getirilmesi, büyükşehir belediyelerinin ilçe belediyelerinin imar uygulamaları üzerindeki denetim yetkisinin artırılması ve belediye gelirlerinin artırılması gibi konular öne çıkmaktadır (Daşöz, 1996, 83-99).

1997 tarihli taslak, altıncı ve yedinci kalkınma planlarında belirtilen yerel yönetimler alanında çerçeve bir kanun ihtiyacını karşılamak üzere hazırlandı. Taslak kitapçığında dönemin belediyeler bakımından temel problemleri; yerel hizmetlerin çok sayıda farklı kurum tarafından planlanması, ağır idari vesayet, taşra yönetiminde merkeziyetçiliğin fazla olması olarak belirtilmektedir. Taslak çalışmada mahalli idarelerin kamu hizmetlerindeki payının %15'lerden %35'e yükseltilmesi hedeflenmektedir. Bu çerçevede gelirlerin iyileştirilmesi, gereksiz vesayetin kaldırılması, nitelikli personel istihdamının kolaylaştırılması, şeffaf ve katılımcı bir yönetim oluşturulması öngörülmektedir. Merkezi vergi gelirlerinden belediyelere ayrılan payın %9,2'den %15'e yükseltilmesi, büyükşehir belediye encümenlerinde seçilmiş üyelerin yer alması, hizmetlerin özelleştirilmesine imkan tanınması, imarlı arsa ve konut alanında yetkilerin artırılması, uluslararası ilişkilerin geliştirilmesi,

belediye başkanlığında iki türlü seçim getirilmesi, siyasal temsilcilerin özlük haklarının iyileştirilmesi, yerel hizmetlerin daha fazla kısmının belediyelere bırakılması taslaktaki önemli önerileri oluşturmaktadır (Mahalli İdareler Refom..., 1997, 12-21).

2000 tarihli kanun hükmünde kararname ve 2001 tarihli taslak çalışmalar 1997 tasarısını temel alan ve onu geliştiren içeriğe sahipti. Belediye sınırlarının genişletilmesi, belediye kurma ölçütünün 5 bin nüfus şartına bağlanması, Mahalli İdareler Ortak Kurulu kurulması ilave olarak öne çıkan konulardı. Ancak, belirtilen üç çalışma da yasalaşma imkânı bulamayarak sonuçsuz kaldı.

Bu dönemin son girişimi belediye sınırlarının genişletilmesi alanında oldu. 2003 yılında 5019 sayılı Kanun (Büyükşehir..., 2003) ile büyükşehir belediyelerinin sınırlarının nüfusa göre farklılaşan biçimde 25 km, 30 km ve 50 km yarıçaplı daireler olarak genişletilmesi kabul edildi. Kanunun gerekçesinde büyükşehir belediye sınırlarına yakın ilçe ve belde belediyelerinin imarı denetleyemedikleri, hizmet sürekliliği sağlanamadığı, tek elden planlama zorlukları yaşandığı ve çarpık kentleşmenin bu alanlarda sürdüğü belirtilmektedir (İstanbul Millet...Raporu, 2003). 5019 sayılı Kanun, dönemin Cumhurbaşkanı tarafından veto edilerek TBMM'ye geri gönderildi ve sonrasında sonuçsuz kaldı. 2003'de belediye sınırının genişletilmesi ile ilgili tek ili ilgilendiren girişim 5026 sayılı kanunla oldu (Bazı Belediye..., 2003). Bu düzenleme ile büyükşehir olmayan Denizli il belediyesinin çevresindeki küçük belediye ve köylerin tüzel kişiliğinin kaldırılarak il belediyesine katılması öngörüldü. Bu düzenleme de Cumhurbaşkanı tarafından veto edilerek TBMM'ye geri gönderildi ve daha sonra tekrar gündeme gelmedi.

1980-2004 dönemi öncekiler gibi Türkiye'de hızlı kentleşmenin devam ettiği yıllar oldu. Bununla birlikte diğer dönemlerden farklı olarak belediyelerle ilgili daha somut adımlar atıldı. Yeni Anayasa'da yerel yönetimlerin çerçevesinin geliştirilmesi, mahalli idareler seçimi düzenlemesi, büyükşehir belediyelerinin kurulması ve yaygınlaşması, su ve kanalizasyon idarelerinin kurulması, belediye gelirlerinin arttırılması, belediyelerin imarla ilgili yetkilerinin genişletilmesi, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın kabul edilmesi ve çatı kanun çalışmaları önemli gelişmeler olarak öne çıktı. 1980 sonrasında Türkiye'nin küresel ilişkilerinin gelişmesi, liberal politikaların benimsenmesi, ekonomik serbestliğin artması, Avrupa Birliği süreci gibi faktörler, yerel yönetimlerin rolünün genişlemesinde önemli rol oynadı. Belediyeler, ülkedeki demokratikleşmenin diğer bir alanı olarak işlev gördü. Buna karşın özellikle 1990'dan sonra yaşanan ekonomik ve siyasi krizler, diğer alanlarda olduğu gibi belediyelerin hizmetlerini de olumsuz etkiledi.

Bu dönemde, belediyelerle ilgili önemli düzenlemeler yapılmakla birlikte, yerel yönetimleri farklı boyutları ile ele alan bütüncül bir reform anlayışı hayata geçirilemedi. Reformlar ağırlıklı büyükşehir belediyeleri ve daha dar kapsamda gelir kaynakları ile sınırlı oldu. 1930 tarihli belediye kanununu ve ilgili diğer düzenlemeleri değiştirme çabaları sonuçsuz kaldı. Merkezîyetçi devlet anlayışının yoğunluğu nedeniyle belediyeler üzerindeki katı idari vesayet büyük ölçüde varlığını korudu. Merkez ile yerel arasındaki görev ve kaynak bölüşümü iyileştirilemedi. Belediyenin görev alanına giren yerel hizmetlerde merkezi yönetim kurumlarının rolü sürdü. Gelirler artmasına karşın hızlı kentleşme karşısında yeterli olmadı. Belediyelerin kaynak yetersizliği,

personel, mali yönetim, teknik alan başta olmak üzere yaşadığı kurumsal kapasite eksiklikleri ve kurumlar arası koordinasyonsuzluk, yerel hizmetleri de olumsuz etkiledi. Belediyelerde katılımcı uygulamalar ve saydamlık sınırlı düzeyde kaldı. Dönem sonuna doğru hızlanan nispeten daha bütüncül yaklaşıma sahip kanun girişimleri önemli olmakla birlikte, merkezietçi bir ereve içine sıkıştı ve sonuçsuz kaldı. Bununla birlikte, söz konusu çalışmalar sonraki dönemde uygulamaya konulacak yerel yönetim reformları için bir hazırlık işlevi de gördü.

VII. 2004-2012 Dönemi: Yerel Yönetim Reformu Bağlamında Belediyeler

2004-2012 dönemi, incelenen önceki dönemlerden farklı olarak Türkiye’de 1960’lardan itibaren birçok çalışmada belirtilen konuların önemli bir kısmını kapsayan bütüncül nitelikteki kamu yönetimi reformları ile başlamaktadır. Reformun ana yaklaşımları çerçevesinde belediye ile ilgili temel yasaların yenilenmesi ve büyükşehir belediyeleri alanındaki yeni düzenlemeler, dönemin önemli başlıklarını oluşurmaktadır.

Kamu yönetimi reformunu gerektiren nedenlerin ve şartların analizi, temel problem alanları ve reformun ana yaklaşımlarının yer aldığı “Değişimin Yönetimi için Yönetimde Değişim” kitapçığı (Diñer ve Yılmaz, 2003), ardından reformun kapsamı ve temel ilkelerinin yer aldığı “Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı’nın (Kamu Yönetimi..., 2003) kamuoyuna sunulması ile reform süreci başlamıştır. Dönemin hükümetinin siyasal tanımlama olarak çevreden ve ağırlıklı belediye iktidarlarından gelen tecrübe ve yaklaşıma sahip olması da reformu besleyen önemli bir etken olmuştur. Değişimin nedenleri olarak dünyada 20. yüzyılın son çeyreğinde başlayan ve 21. yüzyılda devam eden değişim ve dönüşüm süreci ne çıkarılmaktadır. Kamunun rolünün yeniden tanımlandığı bu süreçte yönetimde ve hizmet sunumunda etkinlik, verimlilik, açıklık, katılım, hesap verebilirlik, geleceğin belirsizliklerine karşı esnek ve hızlı karar alabilme özellikleri kamu kurumlarının yeni nitelikleri olarak tanımlanmaktadır

2002’de başlayan kamu yönetimi reformu kapsamında mali yönetim, şeffaflık ve hesap verebilirlik, bürokratik süreçler, e-devlet, personel yönetimi, katılımcılık, etkinlik, verimlilik, stratejik yönetim, performans yönetimi, etik denetim vb. alanlardaki değişimler merkezi yönetim yanında yerel yönetimleri de etkiledi. Ayrıca, kamu yönetimi reformunun doğrudan yoğunlaştığı önemli alanlardan biri yerel yönetimler oldu. Bu kapsamda 9 Temmuz 2004’de 5215 sayılı Belediye Kanunu kabul edildi. Ancak, dönemin Cumhurbaşkanı tarafından kanunda geçen “belediye, kanunlarla münhasıran başka bir kamu kurum ve kuruluşuna verilmeyen mahalli müşterek nitelikteki her türlü görev ve hizmeti yapar veya yaptırır, gerekli kararları alır, uygular ve denetler” ifadesinin genel ve soyut kaldığı gerekçesi ile veto edildi. Bunun zerine kanun, TBMM’de yeniden görüşülerek 24 Aralık 2004’de 5272 Sayılı Belediye Kanunu olarak kabul edildi. Ancak, bu kanun da ana muhalefet partisinin başvurusu zerine Anayasa Mahkemesi tarafından kanunun TBMM’de son oylamasının eksik yapıldığı gerekçesi ile iptal edildi (Anayasa Mahkemesi, 2004/118). Ardından, 3 Temmuz 2005’de TBMM’de 5393 sayılı Belediye Kanunu kabul edilerek yürürlüğe girdi.

Yerel yönetim reformu kapsamında 2004'de 5393 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu (R.G., 25874, 2005) 2005'de 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu (R.G., 25842, 2005) ve Belediye Meclisi Çalışma Yönetmeliği (R.G., 25961, 2005) yürürlüğe girdi. Böylece, 1930 tarihli 1580 sayılı Belediye Kanunu ve Belediye Meclisi Çalışma Yönetmeliği ile 1984 tarihli 3030 sayılı büyükşehir belediyeleri ile ilgili kanun yürürlükten kalmış oldu. Yerel yönetim reformunun temel belgelerini oluşturan yasal düzenlemelerde, reformun genel ilkeleri çerçevesinde bütüncül bir bakış açısıyla yapılan düzenlemeler, her kanunda birbiri ile uyumlu biçimde gerçekleştirildi.

5393 sayılı Kanun ile belediyelerin kurulması, görev ve yetkileri, organları, teşkilatı, merkezi idare ile ilişkileri yeniden düzenlendi. Belediyenin tanımında idari ve mali özerkliğe sahip olduğu açık olarak belirtildi. Belediye kurulması için nüfus şartı 2 binden 5 bine yükseltildi. Mahalle kurulması ve belediye ile ilişkileri daha geniş düzenlendi. Belediyelerin görevleri konusunda önceki belediye kanununda yer alan liste yöntemi yerine genel yetki ve yetki ilkesi karma şekilde uygulandı. Görev sınırlarının daha esnek düzenlenmesi yanında görev alanı da genişletildi. Yerel hizmet niteliği yüksek olmakla birlikte kanunda sayılmadığı için belediyelerin sıkıntı yaşadığı eğitim, sağlık, kültür, sosyal ve ekonomik alanda birçok hizmet belediyelerin görevleri arasına girdi. Belediyelerin yetki ve imtiyazları genişletildi. Belediyelerin şehirlerdeki denetimini ve ekonomik girişimlerini arttıracak düzenlemeler yapıldı. Belediyelerin genişletilen faaliyet alanında özel sektörden de yararlanabilmeleri için birçok yetki ve imtiyaz konusu için kanunda "yaptırır" veya "işlettirir" tanımlamaları ile esneklik sağlandı. Belediye ve mücavir alan sınırları içindeki iş yerlerinin ruhsatlandırma yetkisi belediyelere devredildi. Arsa ve konut üretimi alanında belediyelerin diğer kamu kurumları ile iş birliği yapabilmesine imkân tanındı. Belediyenin kamu kurum ve kuruluşlarıyla doğrudan yazışabilmesi sağlandı.

Stratejik planlama ve performans programı uygulamasına dayalı bir yönetim ve iç denetim anlayışı getirildi. Yönetimi geliştirme kapsamında yönetim, hesap verebilirlik, şeffaflık, etkinlik ve insan kaynakları yönetimi gibi kavramlara dayalı düzenlemeler yapıldı. Belediyelerin teşkilat yapısı ve insan kaynakları merkezi yönetimce belirlenen norm kadro esaslarına bağlandı. Norm kadro çerçevesinde teşkilatlanma esnekliği sağlandı. Kadro ihdası, iptali ve değişikliği konusunda belediye meclisi yetkilendirildi. Belediyelere acil durum planlama zorunluluğu getirildi ve acil yardımlar konusunda yetki verildi.

Yerel düzeyde katılımı ve yönetimi geliştirmek amacıyla kent konseyi kurulması öngörüldü. Gönüllü katılım konusundaki düzenlemeler ile yerel hizmetler konusunda halkın belediye hizmetlerinin sunulmasına gönüllü olarak katılması teşvik edildi. Hemşerilerin hakları ve sorumlulukları daha katılımcı biçimde kanunda yer aldı. Belediyelere yabancı ülkelerde görevleriyle ilgili organizasyonlara üye olabilmek, ortak faaliyet ve proje alanında iş birliği yapabilme imkânı tanındı.

Belediye başkanı ödeneği, belediyelerin nüfus gruplarına göre belirlenen bir katsayı üzerinden hesaplanmaya başladı. 1984'de büyükşehir belediyelerinde getirilen belediye başkanının meclisin kararlarını geri gönderme yetkisi diğer belediyelerdeki başkanlara da verildi. Meclis kararları üzerindeki mülki amir onayının kaldırılmasından sonra meclis kararları üzerinde başkana

denetleyici bir rol verildiği grlmektedir. Başkanın yıllık raporu hakkında meclisin yetersizlik kararında 2/3 oranı 3/4'e çıkarılarak başkanın düşürülmesi zorlaştırıldı.

Encümen ye sayısı belediyelerin nüfusuna göre iki ayrı gruba ayrılması ile iki farklı sayıda düzenlendi. Encümenlerin karar organı niteliği kaldırıldı. Encümen yeni yapıda yürütmeye dair karar alan bir organ haline getirildi. Seçilmiş yeler yanında belediye birim amirlerinin bazılarında oluşan atanmiş üyelere de yer verildi. Encümenin karar organı niteliğinin kaldırılması sonucu, anayasadaki karar organlarında ancak seçilmiş ye bulunabileceği şartı yeni yapıda engel oluşturmadı.

Belediye meclisi tek karar organı olarak yapılandırıldı. Yılda üç kere toplanan belediye meclisinin her ay toplanması yöntemi getirildi. Belediye meclis komisyonları daha demokratik biçimde düzenlendi. Komisyon yelerinin çoğunluk tarafından seçilmesi yerine meclisteki ye dağılımına göre belirlendiği yöntem getirildi. Böylece, mecliste azınlıkta olan siyasal partiler komisyona ye verme imkanına kavuştu. Komisyon toplantılarına şehirdeki önemli siyasal, idari ve sivil organizasyonların belli şartlarda katılımı ngrld. Ayrıca, nüfusu 10 binin üzerindeki belediyelerde kurulması öngörülen denetim komisyonu ile meclisin önceki yılın mali hesapları konusunda belediyeyi denetlemesi için yeni bir mekanizma oluşturuldu. Eski sistemde sadece 70 binin üzerinde nüfusa sahip belediyelerde meclis üyelerine huzur hakkı ödenirken, yeni düzenlenmede tüm meclis üyelerine ödeme yapılmaya başlandı.

Belediye meclisi kararlarının mülki amir tarafından onaylanması şartı bir iki istisna dışında kaldırıldı. Bu düzenleme belediyeler üzerindeki idari vesayetin önemli ölçüde azaltılması anlamına gelmektedir. Meclis kararları konusunda yerindeliğe dayalı uygulamadan hukukiliğe dayalı idari vesayet denetimine geçildi. Belediye meclisinin fesih nedenleri yerinden yönetim ilkesine uygun biçimde azaltıldı.

Yerel yönetim reformu sürecinde büyük şehirler için önemli adım 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'nun çıkarılması oldu. 1984 yılında kurulan iki kademeli belediye modelini esas alan yeni kanun, mevcut sistemi geliştiren, yeni yaklaşım ve kavramlara uyum sağlayan bir niteliğe sahipti. Büyükşehir belediyeleri aynı zamanda belediye kanununa tabi olduğundan yukarıda belirtilen yenilikler büyükşehir belediyeleri için de geçerli oldu. İlave yeniliklerin başında büyükşehir belediyesi tanımında değişiklik yapılması gelmektedir. Toplam nüfusu 750 binden fazla olan il belediyeleri, en az 3 ilçe veya belde belediyesini kapsamaması durumunda büyükşehir belediyesine dnştrlebiliyordu. Kanun ile büyükşehir belediyeleri alanındaki en önemli yeniliklerden diğer sınırların genişletilmesi oldu. İstanbul ve Kocaeli'nde büyükşehir belediye sınırları il sınırına eşitlendi. Diğer illerde valilik binası merkez kabul edilmek ve il mülki sınırları içinde kalmak şartıyla, nüfusu 1 milyona kadar olan büyükşehirlerde yarıçapı 20 kilometre, nüfusu 1 milyondan 2 milyona kadar olan büyükşehirlerde yarıçapı 30 kilometre, nüfusu 2 milyondan fazla olan büyükşehirlerde yarıçapı 50 kilometre olan dairenin sınırı büyükşehir belediyesinin sınırı olarak kabul edildi. 2005 yılında 5390 sayılı Kanun (Büyükşehir Belediyesi Kanununda..., 25874, 2005) ile yarıçapa dayalı genişlemenin oluşturduğu sınır problemleri giderilmeye çalışıldı. Mutlak daire biçimindeki sınır yerine yerleşme yerlerinin niteliğine göre kapsamı

genişleyerek zikzaklı şekil alan bir anlayışla sınırlar daha gerçekçi hale getirildi (Özgür, 2010, 351).

Yeni kanunda büyükşehir yanında ilçe belediyesinin de görevleri sayıldı. Büyükşehir belediyesinin görevleri genişletildi. Belediye Kanunu'nda olduğu gibi görevler daha genel nitelikte sayılarak uygulamada esneklik sağladığı gibi, coğrafi bilgi sistemi, stratejik planlama, kentsel dönüşüm, trafik planlaması, eğitim, kültür, sağlık ve sosyal hizmetler alanında yeni görevler tanımlandı. Büyükşehir belediyelerine, imar düzenine aykırı durumlarda ilçe belediyelerini uyarma ve aykırılık giderilmediğinde 3 ay sonunda ilçe belediyesi yerine geçerek aykırılık durumunu giderme yetkisi verildi.

Büyükşehir sınırları içindeki belde belediyelerinin büyükşehir belediye meclisine kendi meclislerinin %10'u kadar üye ile katılması kuralı getirildi. Bu oran ilçe belediye meclisleri için %20 olarak uygulanmaya devam etti. 3030 sayılı Kanunda encümen sadece atanmış birim amirlerinden oluşuyordu. Yeni kanun ile atanmış üyeler yanında meclisten üyeler de encümende yer aldı. Önceki dönemde demokratik bakımdan eleştirilen encümen yapısı iyileştirildi. Belediye başkanlarının danışman istihdamına imkân tanındı.

Yerel yönetim reformu kapsamında belediyelerle ilgili diğer önemli düzenleme 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu oldu. Belediye birlikleri 1930 tarihli önceki belediye kanununun içinde düzenlenmişti. 2005'de birliklerle ilgili müstakil bir yasal düzenleme çıkarılarak yasal altyapı geliştirildi. Birliklerin kurulması, tüzüğü, genişlemesi, organları, görevleri, türleri, mali sistemi ve teşkilat yapısı geniş olarak düzenlendi. Birlik, tüzüğün ilgili belediyelerin meclislerinde kabul edilerek kesinleşmesinden sonra Bakanlar Kurulu kararı ile kuruluyordu. Birliğin organları; birlik meclisi, birlik encümeni ve birlik başkanı olarak yapılandırıldı. Birliğin karar organı meclis, üye belediye meclisleri tarafından kendi üyeleri içinden veya dışarıdan seçilmektedir. Encümen ve birlik başkanı ise birlik meclisi tarafından belirlenmektedir.

2007'de nüfusu 10 binin altında bulunan kurumsal kapasitesi ve mali imkanları yetersiz durumdaki küçük ölçekli belediyelerin içme suyu ve yol altyapısının geliştirilmesi konusunda "Belediyelerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (BELDES)" başlatıldı. BELDES'in kapsamı 2008'de genişletilerek içme suyu arıtma, kanalizasyon, atık su arıtma, katı atık bertarafı ve geri kazanımı da proje kapsamına alındı (Oktay, 2016, 105-106; Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, 2009, 95-102).

Büyükşehir belediye sınırlarının il bütünü ya da yarıçap uygulaması ile genişlemesi, ilçe ve özellikle ilk kademelerden oluşan çok parçalı bir yönetim yapısı ortaya çıkardı. Örneğin İstanbul'da 32 ilçe belediyesi ve 41 ilk kademe belediyesi, Kocaeli'nde 6 ilçe belediyesi ve 38 ilk kademe belediyesi, Bursa'da 7 ilçe belediyesi ve 18 ilk kademe belediyesi vardı. Çok sayıda başkan, meclis, yatırım programı gibi parçalı yapı, bir yandan büyükşehir alanında yerel hizmetlerin koordinasyonu, diğer yandan büyükşehir belediye meclisindeki siyasal temsil adaletsizlikleri gibi problemlere yol açtı (Arıkboğa, 2007, 34; Arıkboğa, Oktay ve Yılmaz, 2007, 25). Sayıları fazla olan ve üye başına düşen nüfus miktarı düşük düzeyde olan belde belediyelerinden gelen üye sayısı toplandığında merkezdeki yüksek nüfuslu belediyelerden gelen üye sayısına nispetle yükseldi. Ortaya çıkan bu olumsuzlukları azaltmak üzere 2008 yılında 5747 sayılı Kanun çıkarıldı (Büyükşehir Belediyesi Sınırları..., 26824

Mükerrer, 2008). Büyükşehirlerde ilk kademe olarak adlandırılan belde belediyeleri kaldırılarak ilçe ya da mahalleye dönüştürüldü. Büyükşehirlerde bulunan toplam 283 ilk kademe belediyesinden 240'ı mahalle, 34'ü ilçe yapıldı. 9 ilk kademe belediyesinin 8'i tüzel kişiliğini koruyarak büyükşehir belediyesi dışına çıkarıldı ve 1'i ise köye dönüştürüldü. İlave olarak kurulan 8 ilçe ile toplam 43 yeni ilçe kurulmuş oldu (Büyükşehir Belediyesi Sınırları..., 2012, 7).

5747 sayılı Kanunda ayrıca, Türkiye genelinde nüfusu 2 binin altında kalan belde belediyelerin kaldırılarak köye dönüştürülmesi de öngörölmekle birlikte, Anayasa Mahkemesi'nin bazı hükümleri iptal etmesi (Anayasa Mahkemesi, 2008/34) ve diğer idari yargı süreçleri dolayısı ile 2009 mahalli idareler seçimine yetişmemesi neticesinde bu madde uygulanamadı (Çınar, Çiner, ve Zengin, 2009, 125-136).

Tablo 5. 2008 Yılında Belediyelerin Türlerine Göre Dağılımları

Nüfus Aralığı	Büyükşehir	İl	Büyükşehir İlçe	İlçe	Belde	Toplam	(%)
1 -1.999	-	-	-	47	868	915	31,0
2.000 - 4.999	-	-	-	215	906	1.121	38,0
5.000 - 9.999	-	-	4	181	164	349	11,8
10.000-24.999	-	2	13	181	33	229	7,8
25.000 -49.999	-	7	19	63	5	94	3,2
50.000 -99.999	-	22	19	52	-	93	3,2
100.000 - 249.999	-	25	30	10	-	65	2,2
250.000 - 499.999	1	9	42	-	-	52	1,8
500.000 - 999.999	8	-	16	-	-	24	0,8
1.000.000 +	7	-	-	-	-	7	0,2
Toplam	16	65	143	749	1.976	2.949	100,0

Kaynak: Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü. (2009). 2008 Yılı Faaliyet Raporu. 4.

2008'de 5779 Sayılı Kanun (İl Özel İdarelerine..., 26937, 2008) ile belediyelere genel bütçe vergi gelirlerinden verilen paylar yeniden düzenlendi. Yeni dağılımda göre ülkedeki yerel yönetimlere toplam %6,5 pay ayrıldı. Bunun %2,85'i büyükşehir dışındaki belediyelere, %2,5'i büyükşehir ilçe belediyelerine ve %1,15'i il özel idarelerine verildi. %2,5'lük payın %30'u büyükşehir belediyelerine ayrılıyordu. Büyükşehir belediyelerine ilave olarak bu illerdeki vergi tahsilatının %5'i pay olarak verildi. 2001'de Mahalli İdareler Fonu'nun tasfiyesinden sonra bazı bakanlık ve kuruluşların bütçelerine ödenek konulması biçiminde uygulanan küçük ölçekli belediyelere yardım uygulaması kaldırılarak nüfusu 10 bine kadar olan belediyeler için yardım amaçlı objektif kriterlere dayalı Denkleştirme Ödeneği getirildi.

2004-2012 arasındaki yerel yönetim reformları, önceki dönemlerden ayrılmaktadır. Bütüncül bir anlayışla, genel kamu yönetimi reformlarının içinde ve yerel yönetimlerin hemen hemen birçok boyutunu kapsayan bir reform süreci ile 1930 tarihli model yenilendi. Reformun 1960'lardan itibaren önemli raporlarda belirtilen önerilerin birçoğunu kapsamaması, ulusal etkenler yanında yeni kamu yönetimi ve diğer uluslararası trendleri gözetmesi, Türkiye'de geçerli olan Fransız ekseninden Anglo-Sakson eksenine doğru kayış göstermesi, merkezizetçiliği azaltarak yerel özerkliği artırması önemli noktalar olarak belirtilebilir. 2005'den sonra belediyelerin temel gündemi bir yandan reform ile getirilen değişikliklere uyum sağlamak ve bir yandan da şehirlerin içinde bulunduğu problemlere çözüm üretmek oldu.

Reform içinde büyükşehir belediyeleri ve küçük ölçekli belediyeler temel çalışma noktalarını oluşturdu. Büyükşehir belediyelerinin sınırlarının genişletilmesi ile İstanbul ve Kocaeli'ndeki il ölçeğindeki uygulamalar, önceki dönemlerde dar sınır anlayışının da etkisinin olduğu çarpık ve denetimsiz kentleşme sürecini azaltmak bakımından yararlı oldu. Küçük belediyelerle ilgili azaltma girişimleri ise sınırlı düzeyde sonuç üretti. Reform içinde belediyelerin mali kaynakları ihmal edildi. Genel olarak ekonomik gelişmenin belediyelere ayrılan payları miktar olarak arttırması, yani pastanın büyümesi ve belediye mevzuatındaki girişimcilğe imkân veren esnek çerçeve yeterli görüldü. Yerel yönetim reformları ve dönemin siyasal ve ekonomik açıdan istikrarlı özelliğinin bir sonucu olarak belediyelerle ilgili birçok alanda iyileşme görülmekle birlikte; imar, planlama, mali kaynaklar, finansal yönetim, kurumsal kapasite, küçük ölçekli belediyeler ve siyasal katılım alanında eksikliklerin bir kısmı devam etti. Bu durum genel olarak yerel yönetim reformu ile getirilen modelin etkisini de zayıflatıcı bir faktör oldu. Yerel yönetim reformu, düzenlemeler, uygulamadaki eksiklikler, yeni önerilerle sürekli gündemde kaldı. Bu durum yerel yönetim reformu ile ilgili olarak kamuoyunda ve hükümetlerin gündeminde bir iyileştirme ve geliştirme arayışının var olmasını sağladı.

VIII. 2012 Sonrası Dönem: İl Ölçeğinde Büyükşehir Belediyesi Modeli

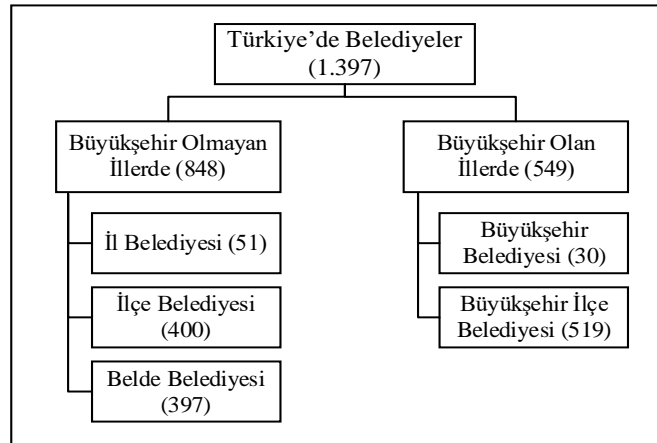
2012'de başlayan dönemin genel gündemini ağırlıklı olarak büyükşehir belediyeleri ile ilgili reform adımları ve bunların Türkiye'deki belediye sistemine etkileri oluşturmaktadır. 2004 sonrasında yerel yönetim alanına yapılan düzenlemelerin olumlu yansımaları reformların yeni adımlarla sürdürülmesi konusunda bir etki oluşturdu. Türkiye'deki nüfusun büyük ölçüde büyükşehir belediyesi statüsündeki yerleşimlerde ve belli illerde toplanması belediyeler konusundaki reformun ağırlıklı olarak büyükşehir belediyesi modeli üzerinden sürdürülmesi stratejisini beraberinde getirdi.

Türkiye'deki büyükşehir modelinin geliştirilme ihtiyacı, küçük belediyelerin kapasite yetersizliklerinden kaynaklanan problemler, il özel idarelerinin önemli iyileştirmelere rağmen il ölçeğinde etkin bir yerel yönetim birimi olamaması, ildeki yerel yönetim yapıları arasındaki koordinasyon ve işbirliği yetersizlikleri, illerin bir bütün olarak kalkınması noktasında kalkınma ajansı ve il özel idarelerinin etkin rol üstlenememesi, belediye birliği yönteminin ortak hizmet üretme konusunda sınırlı düzeyde kalması, büyükşehir belediyesi yönteminin kavram ve uygulama olarak halk nezdindeki itibar düzeyinin yüksekliği, yeni kamu yönetimi ve yeni bölgecilik olarak adlandırılan yaklaşımların Türkiye'deki kamu yönetimi reformlarında nispeten kabul görmesi (Oktay, 2016, 121) büyükşehir belediyeleri alanında yeni bir reform adımını ortaya çıkardı.

2012'de 6360 sayılı kanun (On Üç İlde ..., 28489, 2012) ile il ölçeğinde büyükşehir belediye modeline geçildi. Büyükşehir belediye Kanunu'nda değişiklik öngören 6360 sayılı düzenleme, ortaya çıkardığı geniş etki çerçevesinde Belediye Kanunu, İl Özel İdaresi Kanunu, mahalli idarelerin seçim kanunu, Belediye Gelirleri Kanunu ve Mahalli İdare Birlikleri Kanunu başta olmak üzere birçok düzenlemede de değişiklikler getirdi.

6360 sayılı kanundaki temel düzenleme başlıkları; büyükşehir olma kriterinin değiştirilmesi, 13 yeni büyükşehir belediyesi ve yeni ilçeler kurulması, büyükşehir olan illerde il özel idaresinin ve belde belediyelerinin

kaldırılması, köylerin mahalleye dönüştürülmesi, büyükşehir sistemindeki belediyelerin yetki ve sorumluluk sınırlarının mülki sınıra eşitlenmesi ve Türkiye genelinde nüfusu 2 binin altında kalan belde belediyelerinin kaldırılması olarak belirtilebilir. 6360 sayılı kanunda yer alan düzenlemeler 2014 yılında, düzenlemeyi takip eden ilk mahalli idareler seçiminden sonra yürürlüğe girdi. 6360 sonrasında Türkiye'deki yerel yönetimlerin türlere göre sayısı değişti. Büyükşehir belediyesi 16'dan 30'a çıktı. Büyükşehir belediyeleri ülkedeki nüfusun %77'sini kapsar hale geldi.

Şekil 1: 2014'de Türkiye'de Belediye Türleri ve Sayısı

Kaynak: Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü. (2015). 2014 Yılı Faaliyet Raporu. 13.

2012'de Türkiye'deki toplam 2.950 belediyeden 1.009'unun nüfusu 2 binin altındaydı. Bu sayının %94'ü belde belediyelerinden oluşuyordu. Nüfusu 2 bin ile 4.999 arasındaki 1.041 belediyenin de %81'i belde statüsüne sahipti (Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, 2013, 12). 6360 sayılı Kanun sonrasında Türkiye genelinde nüfusu 2 binin altındaki belde belediyeleri ve büyükşehir belediye sınırları içindeki tüm belde belediyelerinin tüzel kişiliğinin kaldırılması sonucunda, 2014'de Türkiye'deki belediye sayısı 2.950'den 1.397'e düştü (Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, 2015, 13).

Büyükşehir belediyesi kurulmasında kriter olarak kullanılan il merkezinde 750 bin nüfus ve 3 belediye bulunması kriteri yerine il toplam nüfusunun 750 bini geçmesi tek başına yeterli kabul edildi. Bu bağlamda mevcut 16 tane yanında 13 ilde daha büyükşehir belediyesi kuruldu. Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Tekirdağ, Trabzon, Şanlıurfa ve Van yeni büyükşehir belediyeleri oldu. Kısa bir süre sonra 750 bin nüfus şartını sağlayan Ordu'da 6447 sayılı kanun (On Üç İlde ..., 28595, 2013) ile büyükşehir belediyesi kurularak sayı 30'u buldu. Ayrıca, yeni büyükşehir belediyelerinde 25 yeni ilçe kuruldu.

Büyükşehir belediyesi bulunan yerlerde ayrılma yoluyla yeni bir belde kurulması için belde nüfusunun 100 binden aşağı düşmemesi ve yeni kurulacak belde nüfusunun 20 binden az olmaması şartı getirildi. Belediye sınırları içinde mahalle kurma nüfus ölçütü 500 olarak kabul edildi.

2005 yılında İstanbul ve Kocaeli'nde uygulanan il ölçeğinde sınıra sahip büyükşehir belediye modelinin olumlu sonuçları çerçevesinde 6360 sayılı Kanun ile büyükşehir ve büyükşehir ilçe belediyelerinin sınırları mülki sınıra

eşitlendi. Bu durumun bir sonucu olarak il özel idareleri kaldırıldı. Bu idarelerin görev ve yetkileri büyük ölçüde büyükşehir belediyelerine devredildi. Maden ruhsatı, maden tesisleri, jeotermal ve mineralli sular ruhsatı gibi görevlere dair yetkiler valiliğe aktarıldı.

İl özel idaresinin merkezi yönetimin taşra yönetiminde üstlendiği bazı fonksiyonları yerine getirmek üzere büyükşehir belediyesi olan illerde Valilik bünyesinde Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı kuruldu. İlk kurulduğunda tüzel kişiliğe sahip olmayan başkanlık, 2016'da tüzel kişilik kazandı. Başkanlığın temel fonksiyonunu merkezi yönetimin taşra kurum ve kuruluşlarının hizmet ve yatırımlarının koordinasyonu, yürütülmesi ve izlenmesi oluşturmaktadır.

6360 sayılı Kanunla Yolcu ve yük terminalleri, otopark yapımı ve işletmesi, mezarlıklar, defin hizmetleri, toptancı halleri, mezbahalar ve temizlik hizmetleri konusunda büyükşehir belediyelerinin görevlerini ilçe belediyelerine devredebilme esnekliği sağlandı. Büyükşehir belediyelerinin görevleri arasına tarım ve hayvancılık eklendi. Anayasa Mahkemesi'nin kapsamındaki belirsizlikler nedeniyle 2007'de iptal ettiği, büyükşehir belediyelerinin yurt içi ve dışındaki kamu sektörü, özel sektör ve sivil toplum örgütleriyle ortak hizmet sunma ve proje yürütme konusunda harcama yapabilmesine, görev alanları içinde olmak kaydıyla yeniden izin verildi. Büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyeleri veya ilçe belediyelerinin kendi aralarında hizmetlerin yürütülmesiyle ilgili ihtilaf çıkması durumunda, büyükşehir belediye meclisine yönlendirici ve düzenleyici kararlar alma yetkisi tanındı (Oktay, 2016, 85-86).

Büyükşehir belediyesi olan illerdeki köyler mahalleye dönüştürülerek tüzel kişilikleri kaldırılmakla birlikte, mera, yaylak ve kışlak alanları konusundaki hakları devam etti. Köyden dönüşen mahallelerde emlak vergisi ile Belediye Gelirleri Kanunu'nda yer alan vergi, harç ve katılım payları 5 yıl için ertelendi. İçme ve kullanma suyu konusundaki ücretlerin de yine 5 yıl süre ile en düşük tarifenin %25'ini geçmemesi sağlandı.

6360 sayılı kanun ile Türkiye'deki belediyelerin statülerinde önemli değişiklikler yapılmasına paralel olarak merkezi yönetimden dağıtılan gelir payları da yeniden düzenlendi. Yeni düzenlemede %6,5'lik yerel yönetimler payının %1,5'i büyükşehir dışındaki belediyelere, %4,5'i büyükşehir ve büyükşehir ilçe belediyelerine ve kalan %0,5'i de il özel idarelerine ayrıldı. Büyükşehir belediyelerinin sınırları içinden tahsil edilen genel bütçe vergi gelirleri toplamından büyükşehir belediyelerine ayrılan %5'lik pay %6'ya yükseltildi. Pay oranında artış yapılmakla birlikte, payın hesaplanmasında esas alınan vergi geliri havuzundan 4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu'nda belirtilen akaryakıtla ilgili vergi gelirleri çıkarıldı.

1960'lardan itibaren ilgili çalışmalarda yer alan küçük ölçekli belediyelerin kurumsal kapasite eksikliklerinden kaynaklanan imar denetimi, mali kaynak, ruhsatlandırma, hizmet sunumu vb. alanlardaki problemlerin giderilmesi konusunda 6360 Sayılı Kanun ile önemli bir düzenleme yapıldı. Daha önce bu alanda, 1980'de büyük şehirlerin çevresindeki belediyelerin il belediyesine katılması sağlandı. 2005'de 5393 sayılı Belediye Kanunu ile belediye kurulması için 2 bin nüfus şartının 5 bine yükseltilmesi küçük belediyelerin sayısının artmasını engelledi. Ancak, mevcutların azaltılması konusunda bir çözüm getirmedi. 2008'de 5747 sayılı kanun ile ilk kademe belediyeleri kaldırıldı. 5747 sayılı Kanunla Türkiye genelinde 2 bin nüfusun

altındaki belde belediyelerinin kaldırılması ise sonuca ulaşamayan bir girişim olarak kalmıştı. 6360 sayılı Kanun ile Türkiye genelinde nüfusu 2 binin altında kalan belde belediyeleri kaldırılarak 2014'deki mahalli idareler seçiminden itibaren köye dönüştürüldü. Avrupa'da belediye sayılarının azaltılması ve ölçeklerinin büyütülmesi ile ilgili 1960 ve 1970'lerde görülen düzenlemelerin benzeri değişiklik, Türkiye'de 2012'de yürürlüğe girmiş oldu. Avrupa'daki örneklerde, Bulgaristan, Danimarka ve İsveç'te %80, Belçika, Almanya ve İngiltere'de %60, Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Hollanda ve Norveç'te %40 oranında belediye sayısı azaltılmıştı (Canpolat, 2016, 93-95) Türkiye'de belediye sayısı ise %53 oranında azaldı.

6360 sayılı Kanun ile getirilen değişiklikler Türkiye'de il bünyesindeki yerel yönetim organizasyonu üzerinde derin etkilerde bulundu. İl ölçeğinde yaşanan yerel hizmet boşluklarını güçlü, esnek ve yerel temsile daha çok dayanan belediye yapıları ile karşılamayı amaçlayan belediye değişikliği, büyükşehir olan illerde koordinasyona dayanmayan dört farklı yerel yönetim yapısı yerine dikey koordinasyona dayalı iki kademeli belediye yapısı oluşturdu. Ayrıca, büyükşehir olan illerde su ve kanalizasyon idaresi kurulması temiz ve atık su hizmeti gibi belediye sınırlarını aşan bir hizmetin koordine edilmesi bakımından önemli faydalar oluşturdu. Merkezi yönetime yürütme organı ve koşullu transferlerle entegre edilmiş il özel idaresi yerine daha özerk belediyelerin il ölçeğinde yetkili olması yerelleşme düzeyini geliştirdi. Mali imkanlar, kurumsal kapasite ve yetkiler bakımından güçlü olarak yapılandırılan büyükşehir belediyesi yanında, büyükşehir belediye meclisinde yer alarak dikey koordinasyon sağlanan ilçe belediyeleri, özerk yapıları ile büyükşehir belediyelerini nispeten dengelemektedir. Çok sayıda küçük belediyenin kaldırıldığı modelde, yerel demokratik mekanizmaların büyükşehir ve özellikle ilçe düzeyinde daha etkin işletilmesi önem kazanmaktadır.

Tablo 6. 2019 yılında Belediyelerin Türlerine Göre Dağılımı

Nüfus Dilimi	Büyük-şehir	İl	Büyükşehir İlçe	İlçe	Belde	Toplam	Nüfus
0-2.000	-	-	1	39	62	102	165.618
2.001 - 5.000	-	-	13	126	286	425	1.285.312
5.001 - 10.000	-	-	40	99	36	175	1.222.583
10.001 -20.000	-	-	78	66	1	145	2.072.520
20.001 - 50.000	-	5	136	53	1	195	6.144.581
50.001 - 75.000	-	6	50	12	-	68	4.143.682
75.001 - 100.000	-	6	25	5	-	36	3.188.799
100.001 -250.000	-	28	89	3	-	120	18.696.504
250.001 -500.000	-	6	62	-	-	68	24.115.186
500.001 -750.000	-	-	17	-	-	17	10.302.888
750.001 - 1.000.000	7	-	8	-	-	15	12.859.773
1.000.001 -2.000.000	14	-	-	-	-	14	19.127.990
2.000.001 -3.000.000	5	-	-	-	-	5	11.124.992
3.000.001 -5.000.000	2	-	-	-	-	2	7.423.371
5.000.001 -	2	-	-	-	-	2	21.158.343
Toplam	30	51	519	403	386	1.389	78.362.652

Kaynak: Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü. (2020). 2019 Yılı Mahalli İdareler Faaliyet Raporu.

6360 sayılı Kanun ile metropol kentler için tasarlanan model, il ölçeğine genişlediğinde bazı konularda eksiklikler de ortaya çıkmıştır. Numerataj,

otopark, temizlik hizmetleri, mezarlık ve defin hizmetleri, mezbaha, hal, otogar gibi hizmetler ölçek ve hizmetin yürütülmesi açısından ilçe belediyeleri kademesi için daha verimli alanları oluşturmaktadır. 5216 sayılı kanunda bu hizmetlerden birçoğunun ilçeye devredilebileceği yönünde esnek hüküm olmakla birlikte uygulamada bu esnekliğin etkin kullanılmaması söz konusu hizmetlerde aksama ve maliyet artışları oluşturmaktadır. Modelin daha iyi işlemesi noktasında güçlü büyükşehir belediyesi yanında görev ve yetki dağılımı ile mali kaynak paylaşımının iyileştirilmesi sonucu güç kazanacak ilçe belediyelerinin varlığı önem kazanmaktadır.

2014 sonrasında Türkiye’de belediyelerle ilgili burada ele alınabilecek önemli gelişmelerden üçü; 2016’da belediye kanununda terörle ilişki nedeniyle kayyum atanması, 2018’de Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesi ile Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü’nün kurulması ve Yerel Yönetim Politikaları Kurulu’nun oluşturulmasıdır.

2016’da 674 sayılı kanun hükmünde kararname ile Belediye Kanunu’nun 45, 57 ve Geçici 9’uncu maddelerine terörle ilgili bir düzenleme eklendi. Buna göre; belediye başkanı, başkan vekili ya da meclis üyesinin terör veya terör örgütlerine yardım ve yataklık suçları sebebiyle görevden uzaklaştırılması, tutuklanması, kamu hizmetinden yasaklanması, başkanlık sıfatının ya da meclis üyeliğinin sona ermesi durumlarında yerlerine yeni atama yapılmasına imkan sağlandı. Belediye başkanı, başkan vekili ya da meclis üyesinin; büyükşehir ve il belediyelerinde İçişleri Bakanı, diğer belediyelerde vali tarafından seçilme yeterliliğine sahip kişiler içinden atanması kabul edildi. Bu çerçevede terörle ilgili yukarıdaki çerçevede ilişkisi olduğu tespit edilen belediye başkanları yerine genellikle, vali, vali yardımcısı ve kaymakamlardan belediye başkan vekili görevlendirildi. Bu uygulama kamuoyunda kayyum ataması olarak da nitelendirilmektedir.

10 Temmuz 2018 tarihli Cumhurbaşkanlığı’nın merkezi yönetimi yapılandıran 1 nolu kararname (R.G., 30474, 2018) ile Osmanlı Devleti döneminden itibaren İçişleri Bakanlığı bünyesinde farklı adlar ile yer alan Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü kaldırılarak, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı bünyesinde Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü oluşturuldu. Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü’nün müfettiş ve Kontrolör eliyle kullandığı teftiş yetkisi İçişleri Bakanlığı’nda kaldı. Diğer görevler Yerel Yönetim Genel Müdürlüğü bünyesinde devam etti. İlgili kanunlarda İçişleri Bakanlığı’na yapılan atıflardan yeni modele göre gerekli olanlar Çevre ve Şehircilik Bakanlığı olarak değiştirildi. Belediyelerle ilgili idari vesayet sürecinde önemli yere sahip bir merkezi yönetim yapısının ağırlıklı güvenlik misyonuna sahip bir bakanlıktan çevre ve şehircilikle ilgili diğer bir bakanlık bünyesine aktarılması merkeziyetçi süreçlerin yumuşatılması bakımından önemli bir adım oldu. Bununla birlikte, Yerel Yönetim Genel Müdürlüğü’nün mevcut yapısında sahip olduğu 79 ayrı görev ve yetki içinde idari vesayetin azaltılması kapsamında kaldırılmayı bekleyen konular bulunmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı’nın 1 nolu kararnamesi ile belediyeleri de ilgilendiren diğer yeni yapı Yerel Yönetim Politikaları Kurulu’dur. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde Cumhurbaşkanlığı düzeyinde kamu politikasının belirlenmesi, bakanlıklar ve diğer ilgili kurumlar tarafından uygulanması yöntemi çerçevesinde politika yapım sürecini zenginleştirmek üzere 9 farklı konuda oluşturulan kurullardan birisi yerel yönetimler

alanındadır. Kurul üyeleri aynı zamanda kurulun başkanlığını yapan Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Kurulların genel işlevi; sorumlu oldukları alanda ulusal ve uluslararası gelişmeler çerçevesinde ilgili kamu ve özel aktörlerle iş birliği halinde kamu politikası oluşturmak ve mevcut politikaları sonuçlar çerçevesinde geliştirmek olarak belirtilebilir. Yerel Yönetim Politikaları Kurulu'nun özel çalışma alanı ise kentleşme, yerel yönetimler, sosyal belediyeçilik, çevre, orman ve su, kültür mirası, akıllı şehir teknolojileri olarak belirlenmiş durumdadır. Bir karşı bürokrasi yapısı olarak da tasarlanan politika kurulu bürokrasinin ilgili alandaki uygulamalarının izlenmesi yanında paydaşlarla ilişkilerin bürokratik süreçlerin dışında yürütülebilmesi esnekliğine sahip olması ile dikkat çekmektedir.

2004-2012 döneminde görölen yerel yönetimlerin farklı yoğunluklarda yeniden düzenlenmesi, yeni sisteme uyum sağlanması ve yerel hizmetlerin geliştirilmesi çabaları 2012'den sonra farklı bir aşama geçmiştir. Büyükşehir belediyesi sınırlarının genişletilmesinin olumlu sonuçlarının görölməsi, yüksek nüfusa sahip illerin varlığı, il özel idarelerinin il ölçeğindeki hizmetlerde istenen ivmeyi yakalayamaması, 2004 ve 2005'deki reformlara rağmen belediyeler arası koordinasyon ve iş birliğinin başarılı olmaması yeni bir il yerel yönetim modelinin ortaya çıkmasını sağladı. Büyükşehir belediyeleri reformun olduğu kadar Türkiye'deki belediye sisteminin de ana aktörü haline geldi. Küçük ölçekli belediyeler konusundaki adım ile Türkiye'deki belediyeler genel olarak kurumsal kapasitesi eskiye göre daha yüksek bir profile sahip oldu. Bu durumun bir sonucu olarak büyük kurumsal yapıların demokratik mekanizmalarla dengelenmesi ihtiyacı daha fazla ortaya çıktı.

IX. Sonuç

Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de belediyelerin gelişimi ülkenin siyasal, ekonomik, sosyal ve kentleşme özelliklerinden etkilenecek farklı yoğunluklarda seyretmiştir. Osmanlı Devletinden alınan miras üzerinde gelişen belediye kurumu, Birinci TBMM'de üye yapısının da etkisiyle zengin bir tartışma ortamı içinde yerel temsili arttıracak düzenlemeler yapıldı. 1923-1930 döneminde, belediyelerin modernleşmenin bir aracı olarak kabul edilmesinin etkisiyle reform arayışlarının göröldüğü ve yeni düzenlemelerin yapıldığı bir alan oldu. Bu dönemdeki çalışmaların bir sonucu olarak 1930'da çıkarılan yeni belediye kanunu 2005'e kadar Türkiye'deki uygulamayı yönlendirdi. 1930'dan sonra belediyelerin hizmet alanlarını daha etkin hale getirmeye çalışan düzenlemeler yapılmakla birlikte katı merkezîyetçi anlayış, kentleşme hızının yavaşlığı ve zayıf ekonomik durumun etkisiyle nispeten durağan bir dönem yaşandı. Çok partili hayata geçilmesi belediyeleri siyasal bakımdan çeşitlendirdi. Ülkedeki ekonomik gelişme ile belediyelerin hizmetlerinde nispeten genişleme yaşandı. 1950'den sonra hızlı kentleşme ile artan kentsel problemler karşısında belediye modelinin yetersiz kalması yeni model arayışlarından daha çok belediye hizmetlerinin daha etkin hale getirilmesi çabalarını ortaya çıkardı.

1960'dan sonra göçün hızlı artması, kentsel problemleri ve belediye alanındaki yeni arayışları da değişik yoğunluklarda gündemde tuttu. Merkezi yönetim kurumları ve belediyeler üzerinden kentsel problemlere çözüm arayışları göröldü. Özellikle, 1970 sonrasında, büyük ölçekli şehirlerin yönetimi ile ilgili çok sayıda yeni model girişimi oldu. Sonuçsuz kalan bu çabalar

karşısında büyük şehirlerdeki problemler daha da ağırlaştı. 1980 sonrasında kentsel problemlerin yoğunlaştığı büyük şehirlerde yeni belediye modeline geçilmesi ve genel olarak belediye gelirlerinde iyileşme sağlanması nispeten olumlu gelişmeler oldu. Bununla birlikte ülkedeki belediye modelini ve şehir düzenini tümüyle ele alan bir reform gündeme gelmediğinden önceki dönemlerden devralınan belediyelerle ilgili problemlerin birçoğu varlığını sürdürdü. Hızlı kentleşme karşısında oluşan yerel hizmetlerdeki boşluklar devam etti. 1990'ların sonunda ve 2000'li yılların başında belediye modelinin bütün olarak ele alınarak bir reform yapılması fikri öne çıktı. Bu çerçevede hazırlanan tasarımlar sonuçsuz kalmakla birlikte reform fikrinin sürekliliği bakımından önemli işlev gördü.

2002'den sonra başlayan kamu yönetimi reformları kapsamında nispeten bütüncül bir anlayışla tasarlanan yerel yönetim reformu içinde, 1960'lardan itibaren belediyelerle ilgili yapılması gündeme gelen birçok konu ve güncel kamu yönetimi yaklaşımlarına dayalı bazı düzenlemeler hayata geçirildi. Katı idari merkezîyetçi yapı yumuşatıldı. Belediyelerin demokratik niteliği, idari ve mali özerkliği, yetki ve görevleri ile kurumsal yapısı geliştirildi. Yönetim modeli Fransız etkisinden Anglo-Sakson eksenine doğru kayış gösterdi. Belediyelerle ilgili reform adımları ilerleyen yıllarda büyükşehir belediyeleri ve küçük ölçekli belediyeler üzerinden devam etti. 2012'de büyükşehir belediyesi alanındaki reform ile koordinasyona dayanmayan beş farklı yerel yönetim türünden oluşan model yerine koordinasyona dayalı iki kademeli yapıya geçildi. İl ölçeğinde yerel hizmetlerin yürütülmesi konumuna valinin vesayetindeki il özel idaresi yerine belediyeler ikame edildi. Büyükşehir belediyeleri yerel kalkınmanın daha etkin aktörü durumuna geldi.

Tablo 7. Türkiye'de Belediye Sayısının Gelişimi

Yıl	Belediye Sayısı					
	Toplam	Endeks	Büyük-şehir	İl	İlçe	Belde
1927	460	100	-	63	328	69
1935	505	110	-	57	356	92
1940	549	119	-	63	370	116
1945	583	127	-	63	396	124
1950	628	137	-	63	422	143
1955	809	176	-	66	493	250
1960	995	216	-	67	570	358
1965	1.062	231	-	67	571	424
1970	1.303	283	-	67	572	664
1975	1.654	360	-	67	572	1.015
1980	1.725	375	-	67	572	1.086
1985	1.715	373	3	65	580	1.067
1990	2.053	446	8	65	829	1.151
1995	2.802	609	15	64	847	1876
2000	3.228	702	16	65	850	2.297
2007	3225	701	16	65	850	2.294
2008	2.954	642	16	65	892	1.981
2013	1.396	303	30	51	919	396
2019	1.389	302	30	51	922	386

Kaynak: TÜİK, 2012, 7; Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, 2014, 12; Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü, 2020, 32; Yerel Yönetimler Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2001, 40.

Türkiye’de belediye sayısının gelişim sonuçlarına genel olarak bakıldığında 2000’li yıllara kadar sürekli artış görülmektedir. Kentleşme seyrine göre 1950’den sonra belediye sayısındaki artışın hızlandığı söylenebilir. 1923’den 2000’li yıllara 7,5 kat artış söz konusudur. 1950-1960 ve 1990-2000 döneminde belediye sayısındaki yüksek artış üzerinde kentleşme hızı kadar, yeni belediyelerin kurulması konusunda ortaya konulan siyasal irade de etkili olmuştur. Belediye sayısındaki ilk azalma, 1980’de askeri darbe sonrasında büyük ölçekli şehirlerin etrafındaki belediyelerin il merkezindeki belediyeye katılmaları ile oldu. Kentleşme ile belediye sayısı artmaya devam etti. 2008’de 5747 sayılı kanun ile büyükşehir sınırlarındaki ilk kademe (belde) belediyelerinin tüzel kişiliğine son verilmesi ile ikinci azalma gerçekleşti. Üçüncü ve en büyük azalma 2014’de mahalli idareler seçimi ile uygulamaya geçen 6360 sayılı kanuna dayalı reform kapsamında oldu. Büyükşehir belediyesi olan illerde tüm belde belediyelerinin ve Türkiye genelinde 2 bin nüfusun altında kalan belde belediyelerinin tüzel kişiliğine son verilmesi ile belediye sayısı %53 azaldı. 2014’den sonra belediye sayısı yatay bir seyir izlemektedir.

Çalışmada ele alınan konular çerçevesinde Türkiye’deki belediyelerin gelişimine baktığımızda şu temel tespitler yapılabilir:

a) Türkiye’deki belediyeler, Osmanlı Devleti döneminde Tanzimat’tan sonra, modernleşme ve batılılaşma döneminde, Avrupa’dan alınan modellere dayanmaktadır. Cumhuriyet Döneminde bu modeller esas alınarak belediyelerin geliştirildiği görülmektedir.

b) İncelenen dönemlerde belediyelerin karşı karşıya olduğu temel problemlerde benzerlik görülmektedir. Belediyelerin görevleri ile orantılı gelire sahip olmamaları, kurumsal kapasitenin zayıflığı, hızlı kentleşmenin getirdiği problemler, imar ve planlama alanındaki eksiklikler, yerel hizmetlerdeki yetersizlikler, kentsel denetim eksikliği, siyasal katılım mekanizmalarının etkin olmaması, merkezi yönetimle yetki, görev ve kaynak paylaşımının dar tutulmuş olması, belediye alanında reformların gecikmesi bu problem alanlarında öne çıkan başlıkları oluşturmaktadır. 2002’den sonra bu alanların birçoğunda iyileşme görülmele birlikte problemler farklı düzeylerde varlığını korumaktadır. Bu problemler belediyeler alanında yapılan reformların sonuçlarını da olumsuz etkilemektedir.

c) Belediyeler, Türkiye’deki kamu yönetiminin Tanzimat’tan itibaren temel özelliği olan merkezîyetçilik ile karşı karşıya kalmıştır. Merkezîyetçiliğin yoğunluğu ve belediyeler üzerindeki idari vesayete etkisi, dönemler bakımından farklılık göstermektedir. 1924-1950 döneminde belediyeler merkezi siyasal iktidara eklenmiş ve yüksek idari vesayet uygulanmıştır. Çok partili hayata geçilmesi ve siyasal çeşitlilik ile zaman içinde idari vesayet nispeten azalmakla birlikte, belediye modelinde ve merkezi yönetimle yetki ve kaynak paylaşımında değişiklik olmaması nedeniyle yüksek düzeyini sürdürmüştür. 1980’lerden sonra ülkedeki gelişmeler ve belediye alanındaki yeni model uygulamaları idari vesayet azalmasına katkı sağlamakla birlikte köklü bir değişiklik yapılamamıştır. Sivil ve asker bürokrasinin siyasal alandaki nüfuzu, katı merkezîyetçi anlayış yanında yüksek idari vesayeti de beslemiştir. 2002 sonrasındaki reformlarla katı idari vesayet yumuşatılmış, belediyelerin idari ve mali özerkliği artırılmıştır. Bununla birlikte merkezîyetçi birçok düzenleme ve uygulama varlığını sürdürmektedir.

d) Türkiye’de şehirlerin yerel kalkınma ve yerel hizmetler bakımından yetersizlikler yaşaması karşısında merkezi yönetimin her dönemde farklı yoğunluklarda ve farklı kurumlar eliyle belediyelerin görev alanına giren alanlara müdahale ettiği, bazı hizmetleri üstlendiği veya kurduğu merkezi yapılarla yerel problemleri çözmeye çalıştığı görülmektedir. Belediyelerin kapasite ve hizmet eksiklikleri merkezi yönetimin devreye girmesi için bir ortam oluşturmakla birlikte, problemlerin belediyeler eliyle değil de merkezi yönetim tarafından çözülmeye çalışılması, sonuçta merkezîyetçiliği arttıran bir etki yapmaktadır.

e) Belediye meclisi, encümen ve başkandan oluşan organ yapısı 1930’dan itibaren belediyelerde geçerli model olmuştur. Belediye organlarının birbirleri karşısında konumlanmasında dönemler bakımından değişiklik görülmektedir. 1923-1930 döneminde meclis tarafından seçilen belediye başkanları karşısında her hafta toplanan meclis daha güçlü konumda bulunmaktaydı. Başkanlar, sistem ve uygulama bakımından meclise karşı daha sorumluydu. 1930’dan sonra meclislerin yılda 3 defa toplanması ve yeni kurulan encümenlerin her hafta toplanması meclislerin etkisini azalttı. Başkanların gücünü yükseltti. Bununla birlikte, başkanların meclis içinden seçiliyor olması, meclisin gücünün belli bir düzeyde korunmasını sağladı. 1963’den sonra başkanların doğrudan seçilmesi ve meclislerin yılda üç defa toplanmaya devam etmesi güçlü başkan güçsüz meclis dönemini başlattı. 2004 sonrasında meclisin her ay toplanmaya başlaması ve ilave düzenlemeler başkanı dengeleyici bir etki oluşturmakla birlikte, başkanın güçlü konumu devam etmektedir. Başkan yürütmenin başı olmanın yanında halkın temsilcilerinin bulunduğu meclisin başkanlığını da yürütmesi önemli siyasi güç sağlamaktadır. Belediye başkanları sahip olduğu bu gücü belediye dışındaki siyasal alanın aktörlerini de etkilemek için kullanabilmektedir. Bu ise meclis üzerinde ikinci bir baskı alanı oluşturmaktadır. Encümenlerin sadece seçilmiş üyelerden oluşması ve gündemdeki konu ile ilgili bürokratin görüşlerini sunabilmesi ile meclisin kendi içinden başkanını seçmesi, organlar arası dengenin sağlanması bakımından yararlı yöntemler durumundadır.

f) Belediye meclislerinin temsil niteliğinin iyileştirilmesi temel tartışma konularından birini oluşturmaktadır. İlk dönemde cinsiyet ve mülk esaslı sınırlamaların kaldırılması bu alanda genişleme oluşturmuştur. Ancak, katı merkezîyetçi yapı ve tek parti dönemi uygulamaları temsil kapsamını daraltmıştır. Çok partili hayata geçilmesi, meclislerin temsil çeşitliliğini arttırmıştır. Askeri darbe dönemleri sonrasında belediye meclislerinde temsil çeşitliliğinin de azaldığı görülmektedir. 1984’de belediye meclis üye seçiminde getirilen %10 baraj ve sonrasında kontenjan adaylığı sistemi temsil kapsamını daraltmaktadır. Bununla birlikte 1984’den sonra ülkede çoğulcu demokratik siyasi anlayışların genişlediği dönemlerde yerel temsilde genişlediğini söylemek mümkündür. Ayrıca, ülkede kentleşme düzeyinin artması, özel ekonomik ve sivil alanın genişlemesi de yerel temsildeki çeşitliliği arttıran bir etki yapmaktadır.

g) Belediye meclisinin belediye içinde konumuna uygun güce sahip olmaması yerel temsilcileri de zayıflatmaktadır. Siyasal partiye bağlılığın seçmenlere duyarlılığın önüne geçmesi temsilciler bakımından bir zaaf oluşturmaktadır.

h) Belediyelerde siyasal katılım mekanizmalarının etkin kullanılmadığı söylenebilir. Her dönemde görülen bu durum, gelişmelere rağmen problem alanı olarak varlığı sürdürmektedir. 2004 sonrasında yasal olarak birçok katılım mekanizması getirildiği gibi, siyasal katılım fikrinin genel olarak kabul görmesi ve bir farkındalık oluşması söz konusudur. Ancak, katılım mekanizmalarının etkin kullanımı aynı paralelde gelişmemektedir. Siyasal katılım ve temsil alanındaki problemlere karşın belediyeler, çok partili siyasal hayatın gelişmesi ile Türkiye’de demokratik ortamı destekleyen önemli bir mecra oldu. Merkezi iktidardakilerden farklı partilerin belediyelerde iktidar olabilmesi veya aynı parti içinde dahi farklı yaklaşımların uygulanmasına imkân vermesi çoğulculuğu besledi. Merkezi yönetimdeki sınırlı temsilciye karşın çok sayıda temsilciyi barındırması, bir demokrasi okulu işlevi görmesi, halka yakınlığı ve katılım konusundaki avantajları ile demokratik ortamın ve özgürlüklerin gelişmesinde belediyeler önemli pay sahibi oldu.

i) Büyük ölçekli şehirlerin yönetimi farklı yoğunluklarda gündemde yer tutmuştur. Kentleşmenin hızlanması ile belediyelerle ilgili gündemde bu konu ilk sıraya yerleşmiştir. Özellikle, 1970’lerden sonra belediyelerle ilgili hazırlık, girişim ve uygulamaların büyük çoğunluğu büyük ölçekli şehirlerin belediyeleri ile ilgili olmuştur. 2005’den sonra belediye alanındaki reformların tamamına yakını büyükşehir belediyelerini konu almaktadır. Türkiye’deki büyük ölçekli şehirlerin yönetimi konusundaki reform çabalarının ana eksenlerini; iki kademeli büyükşehir yapısının temel model olarak kabul edilmesi, büyükşehir belediye sınırlarının aşama aşama il sınırlarına genişlemesi ve büyükşehir alanındaki yerel yönetim kademe ve sayısının azaltılması oluşturmaktadır. Özellikle, 1984-2004 döneminde büyükşehir belediyesi sınırlarının dar tutulmasının planlı kentleşme ve kentsel denetim üzerindeki olumsuz etkisi 2004’den sonra kademe kademe azaltılmıştır. 2014’den sonraki belediye düzeninde büyükşehir belediyeleri; kapsadıkları nüfus, ekonomik güç, kurumsal kapasite ve yerel hizmetler bakımından ülkede ana belediye türü haline gelmiştir.

j) Küçük ölçekli belediyelerin gelir ve kurumsal kapasite bakımından yetersizliğinin kentsel denetim, bütçe, yerel hizmetler ve kaynakların etkin kullanılması noktasında oluşturduğu problemler özellikle 1960’lardan sonra gündemde yer almıştır. Küçük ölçekli belediyeler 1980, 2008 ve en kapsamlı olarak 2014’de 6360 sayılı kanun uyarınca azaltılmıştır.

k) Belediyeler tüm dönemlerde farklı düzeylerde gelir yetersizliği ile karşı karşıya olmuştur. Hızlı kentleşmenin ortaya çıkardığı yüksek yatırım ihtiyacı gelir yetersizliğini daha da artırmıştır. Belediye gelirlerinin genel bütçeye oranı 1925’de %11’dir. Sonraki yıllarda bu oran düşerek 1940’da %6’ya kadar inmiştir. 1950’den sonra %13 düzeyine çıkmış, 1960’dan sonra yeniden %5’lere kadar inmiştir. Düşük düzeyini devam ettirdikten sonra 1986’dan itibaren %17’lere çıkmıştır (Güler, 1994, 36-37). 2006’dan sonra %15 düzeyinde seyretmektedir. Belediye gelirlerinin GSMH’daki payı 1925-1975 arasında %1,1-%1,5 arasında bir paya sahiptir. 1985’den itibaren artış trendi içinde %2-2,9 arasında seyretmektedir. Genel olarak bakıldığında Büyükşehir belediyeleri gelirlerinin yaklaşık %75’i ve diğer belediye gelirlerinin %45’i merkezden aktarılan paylardan oluşmaktadır. Ayrıca, bu payların belediyeler arasında paylaşılması konusunda da tartışmalar bulunmaktadır. Merkezi yönetimle mali kaynakların paylaşımındaki olumsuzluklar, öz gelirlerin etkin

tahsil edilememesi, finansal yönetim yetersizlikleri, yatırımlarda fayda-maliyet dengesinin yeterince gözetilmemesi ve borç yükünün fazlalığı belediyelerin mali alandaki diğer problemlerini ifade etmektedir. Bunların sonucu olarak belediye borçlarının yüksek seviyelere çıkması, merkezi yönetime olan borçlara af getirilmesi konusundaki talep ve uygulamaları sıkça gündeme taşımaktadır. 1970'lerin sonundan itibaren kaynak oluşturma konusunda belediyelerin girişimci uygulamaları da görülmektedir. Bu uygulamalar 2004 sonrasında daha da gelişmiştir. 2004 sonrasındaki yerel yönetim reformları kapsamında çeşitli taslak düzeyinde kalmış çalışmalar görülmekle birlikte, mali alanda kapsamlı bir reform yapılamamıştır. Belediye gelirleri içinde yer alan merkezi yönetim vergi gelirleri payları karşılığı olan miktarlarda genel ekonomik gelişmeye paralel olarak yaşanan artışlar yeterli görülmüştür.

l) Belediyelerin ölçek, yönetim anlayışı, bürokratik kültür, gelir düzeyi, teknolojik imkanlar, yasal düzen, insan kaynağı gibi alanlarda yaşadığı yetersizlikler kurumsal açıdan kapasite problemlerini de beraberinde getirmektedir. 2002 sonrasındaki kamu yönetimi reformları kapsamında gündeme gelen; stratejik planlama ve performans yönetimi, şeffaflık, hesap verebilirlik, siyasal katılım, yönetişim, etkin ve etkili yönetim, özelleştirme, kalite ve vatandaş odaklılık gibi kavramlar ve ilgili mekanizmalar belediye yönetimi alanına da girerek kurumsal kapasite ve yerel hizmetler üzerinde olumlu etki de bulunmuştur. Ayrıca, sözleşmeli personel istihdamı, özel sektörün yerel hizmetlerdeki rolünün artması, teknolojik gelişmeler, uluslararası süreçlere uyum çabaları ve hizmet süreçlerinde dijitalleşmenin artması da belediyelerin kurumsal kapasitesine olumlu yansımıştır. Bununla birlikte kurumsal kapasite konusundaki problemler, alanlara göre farklı yoğunlukta görülmeye devam etmektedir.

m) Şehirlerin temiz ve atık su hizmetlerinin belediyelerin sınırlarını aşan bir nitelik göstermesi karşısında çok başlı yönetimin varlığı birçok probleme yol açmıştır. İl ölçeğinde farklı yerel yönetimler arası bu hizmet alanı ile ilgili koordinasyon sağlanamaması hizmetlerin maliyeti, etkinliği ve kalitesini olumsuz etkilemiştir. 1981'de İstanbul'da su ve kanalizasyon idaresi kurulması ve daha sonra diğer büyükşehir belediyelerinde de benzer modelin uygulanması olumlu bir gelişme olmuştur. Türkiye'de büyükşehir modelinin uygulanmadığı 51 ilde bu hizmet alanındaki problemler varlığını korumaktadır. Bu illerde de özel bir model ile su ve kanalizasyon idaresi kurulması ihtiyacı bulunmaktadır.

n) Ülkenin uluslararası bağlarının güçlenmesi, Avrupa Birliği ve diğer uluslararası süreç ve kurumlarla ilişkilerin gelişmesi, şehirlerle ilgili uluslararası politika ve yaklaşımlardan yararlanmanın artması, merkezi yönetim ve belediyelerdeki siyasal kadro ve bürokrasiyi olumlu yönde besleyerek belediyelerin gelişmesi yönündeki düzenleme ve uygulamaları teşvik etmiştir. Şehir ekonomilerinin bölgesel, ulusal ve uluslararası bağlarının artması, yerel hizmetlerle ilgili teknolojinin ve özel sektörün kapasitenin gelişmesi, yerel ekonomik kalkınmanın artması belediyeleri vizyon, yönetim anlayışı ve hizmet uygulamaları bakımından daha üst düzeye taşımaktadır. 1950, 1983 ve 2002 sonrasında belirtilen alanlardaki olumlu gelişmelerin ivme kazandığı görülmektedir. Bu durumların tersi olduğu, uluslararası ilişkilerin zayıfladığı ve ülkenin içine kapandığı dönemlerde belediyelerin gelişmesi de olumsuz etkilenmiştir. Belediyelerin halka yakın konumları ve yoğun ilişki ağları her geçen gün gelişmektedir. Bu durum belediyeleri daha fazla açık bir sistem

haline getirmektedir. Bu durum ise, kurumsal kapasitenin gelişmesinden, siyasal katılıma, vatandaş odaklılıktan, hizmet kalitesine kadar birçok alanda olumlu gelişmeleri beslemektedir.

Türkiye’de şehirleşmenin belli bir düzeye gelmesi, daha düzenli yeni kentsel alanların ortaya çıkması, yerel hizmetler alanında yeni teknik ve yöntemlere erişimin kolaylaşması, kentsel dönüşüm çabalarının varlığı, vatandaşların daha yapabilir bir düzeye ulaşmaları, siyasal katılım mekanizmalarının kolaylaşması, belediyeçilikle ilgili uluslararası bilgi ve birikime erişim ve farkındalığın yükselmesi, belediyeler için fırsat sunan olumlu gelişmeleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda, belediyelerin yeni dönemde klasik yerel hizmetler yanında şehirlerdeki liderlik rolleri daha da öne çıkmaktadır. Belediyelerin ana aktör olarak diğer siyasal, ekonomik ve sosyal aktörleri bir araya getirerek yerel potansiyeli, problemlerin çözülmesi ve yeni hedeflere ulaşılması konusunda harekete geçiren işlevi daha da gelişmektedir. Belediyelerin, gelecek dönemde şehirlerin mevcut problemleri yanında, şehir kimliği, tarihi miras, dirençli şehir, sosyal kapsayıcılık, sürdürülebilir çevre, yenilebilir enerji, akıllı şehir, yönetim, yenilikçi, tasarımcı ve üretici şehir, yerel kalkınma vb. hedefleri daha çok gözetmesi önem kazanmaktadır.

Belediyeler alanında 2000’li yıllarda ivme kazanan reformların yeni adımlarla devam etmesi sürekli gelişmenin sağlanması bakımından anahtar role sahiptir. Bu amaçla reformun bütüncül bir anlayışla ele alınması, reform alanının genişletilmesi ve sürekli gündemde tutulması, reform hedeflerinin izlenerek yeni süreçlerin tasarlanması gerekmektedir. Bütüncül belediye reformu; çatı kanunlar yanında diğer mevzuat alanının da güncellenmesi, kanun yapma dışındaki reform araçlarına ağırlık verilmesi ve belediyelerle ilgili tüm aktör ve süreçlerin ele alınmasını kapsamaktadır. Merkezîyetçiliğin azaltılması kapsamında merkezi yönetimden belediyelere yetki, görev ve mali kaynak aktarımının yeniden ele alınması temel konulardan birisini oluşturmaktadır. Sadece merkezi yönetimin adımlarına dayalı belediyelerin geliştirilmesi anlayışı, eksik kalmaktadır. Belediyelerin gelişmesinde ana rol yine belediyelere aittir. Reformların tasarımında belediyelerin daha fazla yer alması, belediye birliklerinin daha aktif hale gelmesi, belediyeler arası tecrübe paylaşımı ve yardımlaşmanın artması, belediyelerin kendilerini ve diğer belediyeleri geliştirdiği süreçlerin oluşması, kurumsal kapasite geliştirme programlarının uygulanması ve yerel kalkınmada belediyelerin rolünün artması bu bağlamda sayılabilir. Diğer taraftan belediyelerin farklı ölçeklerde bölgesel, ulusal ve uluslararası ilişkilerinin gelişmesi, şehirlerle ilgili uluslararası düzlemde geliştirilen kavram ve mekanizmalardan daha fazla yararlanılması da belediyelerin gelişmesi bakımından önemli diğer konuları oluşturmaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflicts of Interest Statement:

Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest in the study.

Maddi Destek / Financial Support:

Bu çalışmada herhangi bir fon veya maddi destekten yararlanılmamıştır.

No funding or financial support was used in this study.

Yazar Katkıları / Contribution Rate of the Authors:

Fikir: TO; Tasarım: TO; Veri Toplama: TO; Kaynak Tarama: TO; Analiz ve Yorum: TO; Makalenin Yazımı: TO.

Idea: TO; Design: TO; Data Collecting: TO; Literature Review: TO; Analysis and Discussion: TO; Writing: TO.

(!) Yazar/yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Medeniyet Araştırmaları Dergisi sorumlu değildir.

(!) The author/authors declared that all processes of this study are in accordance with research and publication ethics, and comply with ethical rules and principles of scientific citation. Otherwise, the Journal of Civilization Studies is not responsible.

Kaynakça

- 1 Nolu Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, *Resmî Gazete*, 30474, 10/07/2018.
- 1/469 Sayılı Büyük Şehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ve İçişleri; Plan ve Bütçe Komisyonları Raporları, 23/03/1984. <https://www.tbmm.gov.tr/> adresinden temin edilmiştir.
- 1/529 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Sınırları İçerisinde İlçe Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı ve İçişleri Komisyonu Raporu. (2012). <https://www.tbmm.gov.tr/> adresinden temin edilmiştir.
- 1580 Sayılı Belediye Kanunu ile 3030 Sayılı Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun'da Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname. *Resmî Gazete*, 19897, 12/08/1988.
- 1580 sayılı Belediye Kanunu. *Resmî Gazete*, 1471, 14/04/1930.
- 1580 Sayılı Belediye Kanununa Bazı Maddeler Eklenmesi Hakkında Kanun teklifi. (1963). <https://www.tbmm.gov.tr/> adresinden temin edilmiştir.
- 1593 Sayılı Umumî Hıfzıssıhha Kanunu. *Resmî Gazete*, 1489, 06/05/1930.
- 1929 Sayılı 1580 Numaralı Belediye Kanununun 83 üncü Maddesine Bir Fıkra İlavetine Dair Kanun. *Resmî Gazete*, 2046, 09/03/1932.
- 2198 Sayılı İstanbul Türk Anonim Su Şirketi İmtiyazıyla Tesisatının Satın Alınmasına Dair Kanun. *Resmî Gazete*, 2411, 27/5/1933.
- 2226 Sayılı İstanbul Belediyesine Bağlı (İstanbul Sular İdaresi) Teşkilî Hakkında Kanun. *Resmî Gazete*, 2416, 07/06/1933.
- 2290 Sayılı Belediye Yapı ve Yollar Kanunu. *Resmî Gazete*, 2433, 21/06/1933.
- 2295 Sayılı Belediye Teşkilâtı Olan Yerlerde Muhtar ve İhtiyar Heyetlerinin Lâğvi Hakkında Kanun. *Resmî Gazete*, 2431, 19/06/1933; 150 Nolu Belediye Teşkilâtı Olan Yerlerdeki Muhtarlıklarla İhtiyar Heyetlerinin Kaldırılması Hakkında L/603 numaralı Kanun Lâyihası ve Dahiliye Encümeni Mazbatası, 16/04/1933
- 2301 Sayılı Belediyeler Bankası Hakkında Kanun. *Resmî Gazete*, 2435, 24/06/1933.
- 2303 Sayılı 3/4/1930 Tarih ve 1580 Sayılı Belediye Kanununa Ek Kanun. *Resmî Gazete*, 17120, 29/09/1980.
- 2380 Sayılı Belediyelere ve İl Özel İdarelerine Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanun. *Resmî Gazete*, 17242, 05/2/1981.

- 2464 Sayılı Belediye Gelirleri Kanunu. *Resmî Gazete*, 17354, 29/05/1981.
- 2497 Sayılı Belediyece Yapılacak İstimlâk Hakkında Kanun. *Resmî Gazete*, 2722, 09/06/1934
- 2560 Sayılı İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun. *Resmî Gazete*, 17523, 23/11/1981.
- 2561 Sayılı Büyük Şehirlerin Yakın Çevresindeki Yerleşim Yerlerinin Anabelediyelere Bağlanmaları Hakkında Kanun. *Resmî Gazete*, 17538, 08/12/1981.
- 2680 Sayılı Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Kuruluş, Görev ve Yetkilerinin Düzenlenmesi ile ilgili Yetki Kanunu. *Resmî Gazete*, 17729, 19/06/1982.
- 2763 Sayılı 14/IV/1930 tarih ve 1580 Sayılı Belediye Kanununa Ek Kanun. *Resmî Gazete*, 3029, 15/06/1935
- 278 Sayılı Devairi Belediye Rüesasının Sureti İntihabına Dair Kanun. 30/10/1922.
- 278 Sayılı Devairi Belediye Rüesasının Sureti İntihabına Dair Kanun. 30/10/1922.
- 2972 Sayılı Mahallî İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun. *Resmî Gazete*, 18285 Mükerrer, 18/1/1984.
- 3 Kasım 1960 Tarih ve 120 Sayılı İl Genel ve Belediye Meclisleri ile Mahalle Muhtar ve İhtiyar Heyetlerinin Feshine ve Görevlerinin İfa Şekline Dair Kanun. *Resmî Gazete*, 10651, 10/11/1960.
- 3004 Sayılı 2/2/1981 Tarihli ve 2380 Sayılı Belediyelere ve il Özel İdarelerine Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. *Resmî Gazete*, 18402, 15/05/1984.
- 3030 Sayılı Büyük Şehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun. *Resmî Gazete*, 18453, 09/07/1984.
- 307 Sayılı Belediye Kanununun Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. *Resmî Gazete*, 11465, 27/7/1963.
- 3359 Sayılı Üsküdar ve Kadıköy Türk Anonim Su Şirketi İmtiyazı İle Tesisatının Satın Alınmasına Dair Mukavelenin Tasdiki Hakkında Kanun. *Resmî Gazete*, 3886, 19/04/1938.
- 34 Sayılı 23 Eylül 1293 Tarihli Belediye Kanununa Müzeyyel Kanun. *Ceride-i Resmîye*, 4, 28/02/1921.
- 3480 Sayılı İstanbul Elektrik Şirketi İmtiyaziyle Tesisatının Satın Alınmasına Dair Mukavelenin Tasdiki Hakkında Kanun. *Resmî Gazete*, 3955, 09/07/1938.
- 3507 Sayılı 2972 Sayılı Mahallî İdareler ile Mahalle Muhtarlıktan ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanunun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. *Resmî Gazete*, 2019, 14/12/1988.
- 3688 Sayılı Ankara Elektrik, Ankara Havagazı ve Adana Elektrik Türk Anonim Şirketleri Hisse Senedleri ile Hak ve Vecibelerinin Satın Alınmasına Dair Mukavelelerin Tasdikine ve Bu Şirketlerin Muvakkat İşletmeleri ile Satın Alma Bedellerinin Tesviye Tarzına Dair Kanun. *Resmî Gazete*, 4256, 12/07/1939.
- 3723 Sayılı Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun. *Resmî Gazete*, 20877, 21/05/1991.

- 417 Sayılı Ankara Şehremâneti Kanunu. Kabul Tarihi: 16/02/1340 (16/04/1924). *Düstur*, III/5, 633-634.
- 423 Sayılı Belediye Vergi ve Resimleri Kanunu. Kabul Tarihi: 26/02/1340 (26/04/1924). *Düstur*, III/5, 642-656.
- 442 Sayılı Köy Kanunu. Kabul Tarihi: 18/03/1340 (18/05/1924). *Düstur*, III/5, 696-722.
- 4483 Sayılı İzmir Tramvay ve Elektrik Türk Anonim Şirketi İmtiyaziyle Tesisatının Satın Alınmasına Dair Mukavelenin Tasdiki ve Bu Müessesenin İşletilmesi Hakkında Kanun. *Resmî Gazete*, 5466, 27/07/1943.
- 4541 Sayılı Şehir Ve Kasabalarda Mahalle Muhtar Ve İhtiyar Heyetleri Teşkiline Dair Kanun. *Resmî Gazete*, 5682, 15/04/1944.
- 4629 Sayılı Bazı Fonların Tasfiyesi Hakkında Kanun. *Resmî Gazete*, 24335-Mükerrer, 03/03/2001.
- 4705 Sayılı Belediye Kanununun 54, 119, 120 ve 128 inci Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun. *Resmî Gazete*, 5973, 04/04/1945.
- 4759 Sayılı İller Bankası Kanunu. *Resmî Gazete*, 6039, 23/06/1945.
- 4762 Sayılı «İstanbul Havagazı ve Elektrik ve Teşebbüsâtı Sınaiye Türk Anonim Şirketi» ni Satınalma Sözleşmesinin onanmasına ve «İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmeleri İdaresi» ne devrine dair Kanun. *Resmî Gazete*, 6043, 28/06/1945.
- 486 Sayılı Umur-ı Belediyeye Müteallik Ahkam-ı Cezaiye Kanunu. Kabul Tarihi: 16/04/1340 (16/06/1924). *Düstur*, III/5: 840-841.
- 4878 Sayılı Belediye Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun. *Resmî Gazete*, 6295, 30/04/1946.
- 5019 Sayılı Büyük Şehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun. TBMM kabul Tarihi: 11/12/2003.
- 5026 Sayılı Bazı Belediye ve Köylerin Denizli Belediyesine Katılmasına İlişkin Kanun. Kabul Tarihi: 21/12/2003.
- 5168 Sayılı Belediye Kanununun 94'ncü maddesinin «A» fıkrasının kaldırılması hakkında Kanun. *Resmî Gazete*, 6827, 09/02/1948.
- 5237 Sayılı Belediye Gelirleri Kanunu. *Resmî Gazete*, 6953, 09/07/1948.
- 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu, *Resmî Gazete*, 25842, 11/06/2005.
- 5390 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. *Resmî Gazete*, 25874, 13/07/2005.
- 5393 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu, *Resmî Gazete*, 25874, 13/07/2005.
- 5669 Sayılı Belediye Kanununa Bâzı Maddeler Eklenmesine ve Bu Kanunun Bâzı Maddelerinin Kaldırılmasına Dair Kanun. *Resmî Gazete*, 7556, 12/07/1950.
- 5747 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Sınırları İçerisinde İlçe Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. *Resmî Gazete*, 26824 Mükerrer, 22/03/2008.
- 5779 Sayılı İl Özel İdarelerine ve Belediyelere Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanun. *Resmî Gazete*, 26937, 15/7/2008.
- 583 sayılı Ankara'da İnşası Mukarrer Yeni Mahalle İçin Muktazi Yerler ile Bataklık ve Merzagi Arazinin Şehremanetince İstimlâki Hakkında Kanun. *Resmî Gazete*, 90, 24/05/1925.

- 6349 Sayılı İstanbul Birleşik İdaresinin Ayrılması Hakkında Kanun. *Resmî Gazete*, 8661, 18/03/1954.
- 6360 Sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. *Resmî Gazete*, 28489, 06/12/2012.
- 642 Sayılı Ebniye Kanunu'nun 20, 21, 22, 23, 24, 25'nci Maddelerini Muaddil Kanun. *Ceride-i Resmîye*, 98, 29/06/1925.
- 6447 Sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun *Resmî Gazete*, 28595, 22/03/2013.
- 6785 Sayılı İmar Kanunu. *Resmî Gazete*, 9359, 16/07/1956.
- 6830 Sayılı İstimlâk Kanunu. *Resmî Gazete*, 9402, 08/09/1956.
- 7/4345 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi. *Resmî Gazete*, 14182, 09/05/1972.
- 744 Sayılı Vilâyat Belediye Kanununa Müzeyyel Kanun. *Resmî Gazete*, 311, 02/03/1926.
- 765 Sayılı Türk Ceza Kanunu. *Resmî Gazete*, 320, 13/03/1926.
- 775 Sayılı Gecekondu Kanunu. *Resmî Gazete*, 12362, 30/07/1966.
- 831 Sayılı Sular Kanunu. *Resmî Gazete*, 368, 10/05/1966.
- 844 Sayılı Emlak ve Eytam Bankası Kanunu. *Resmî Gazete*, 389, 03/06/1926.
- 85 Sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu. *Ceride-i Resmîye*, 1, 07/02/1921.
- 85 Sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu. *Ceride-i Resmîye*, 1, 07/02/1921.
- 92/3398 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, *Resmî Gazete*, 21364, 03/10/1992.
- Altaban, Ö. (2002). Ankara Metropolitan Alan Planlama Deneyimi: 1970-1984, *Planlama Dergisi*, 4, 32-45.
- Anayasa Mahkemesi, Esas Sayısı: 2004/118, Karar Sayısı: 2005/8, *Resmî Gazete*, 25785, 13/04/2005.
- Anayasa Mahkemesi, Esas Sayısı: 2008/34, Karar Sayısı: 2008/153, *Resmî Gazete*, 27076, 06/12/2008.
- Arıkboğa, E. (2007). Büyükşehirlerde Kararnları Kim Alıyor? Büyükşehir Belediye Meclislerinde Temsil Sorunu ve Çözüm Önerileri. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 16 (1). 31-54.
- Arıkboğa, E., Oktay, T. ve Yılmaz, N. (2007). *Yeniden Yapılanma Sonrasında Belediye Meclisleri: İstanbul Örneği*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Aydoğan, E. ve Mahmutoğlu, T. B. (2013). Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Yapılan Seçimler ve Karakteristik Özellikleri Uluslararası. *Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, 113-142.
- Aytaç, F. (1972). Metropolitan İdare Kurulması Üzerinde Yapılan Çalışmalar. *Türk İdare Dergisi*, 43 (337). 1-23.
- Aytaç, F. (1990). Belediye Kanunu'nun Oluşumu, Uygulanması ve Değişiklikler. Türk Belediyeciliğinde 60 yıl Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar, Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi. 86-106. 90.
- Bakanlıklar'ın Kurulmasıyla İlgili İşlem. *Resmî Gazete*, 16273, 29/04/1978, Belediye Kanununa Bâzı Maddeler Eklenmesine ve Bu Kanunun Bâzı Maddelerinin Kaldırılmasına Dair Kanun Tasarısı ve İçişleri ve Adalet Komisyonları Raporları, 21/06/1950.
- Belediye Meclisi Çalışma Yönetmeliği, *Resmî Gazete*, 25961, 09/10/2005.

- Büyük Şehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında 3030 Sayılı Kanunun Uygulanması ile İlgili Yönetmelik. Resmî Gazete, 18603, 12/12/1984.
- Canpolat, H. (2016). Türk Yerel Yönetim Sisteminde Ölçek Reformları ve 5747 Sayılı Kanunla ilgili Yargı Kararlarının Değerlendirilmesi. *Türk İdare Dergisi*, 467, Mayıs. 79-113.
- Çınar, T., Çiner, C. U. ve Zengin, O. (2009). *Büyükşehir Yönetimi Bütünleştirme Süreci*. Ankara: TODAİE Yayını.
- Daşöz, İ. (1996). Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Kanun Tasarısı Üzerine Bir Değerlendirme, *Türkiye İdare Dergisi*, 68 (410).
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1963). *Kalkınma Planı: Birinci Beş Yıl, 1963-1967*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1968). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968-1972*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1973). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1973-1977*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1977). *4. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1978-1982) Yerleşme, Bölgesel Gelişme, Kentleşme, Konut Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1979). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1979-1983*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1985). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1985-1989*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1990). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1996). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1996-2000*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (2001). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Yerel Yönetimler Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (2001). *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001-2005*. Ankara.
- Dinçer, Ö. ve Yılmaz, C. (2003). *Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişme*. Ankara: Başbakanlık.
- Eke, A. E. (1982). *Anakent Yönetimi: Yönetimlerarası İlişkiler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Eryılmaz, B. (2002). Belediyelerde Demokrasi Geleneği ve Değişim İhtiyacı. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 11 (3). 6-21.
- Ezerli, İ. (1992). *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1877-1920)*. Ankara: TBMM Yayını. 27
- Geray, C. (1990). Belediyelerin Hızlı Kentleşmeye Yenik Düştüğü Dönem (1945-1960). *Türk Belediyeciliğinde 60 yıl Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar*, Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi. 217-224.
- Gözler, K. (2019). Türk Belediye Sistemi Üzerinde Fransız Etkisi: 3 Nisan 1930 Tarihli Belediye Kanunu Fransa'dan mı İktibas Edilmiştir? *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 28 (1-2), Ocak-Nisan, 1-24.
- Güler, B. A. (1987). Büyük Kentler İçin Yönetim Arayışları. *Türk İdare Dergisi*, Mart, 374, 117-147.
- Güler, B. A. (1994). Belediye Gelirlerinin Yapısı: 1925-1989. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 3 (1). 19-37.

Güneş, İ. (1997). *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı: 1920-1923*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları. 59, 81 ve 148-180.

İçişleri Bakanlığının Yerel Yönetimlere Dönük Hizmet, Görev ve Yetkilerinin Yerel Yönetim Bakanlığına Devrine İlişkin Protokol. *Resmî Gazete*, 16303, 01\06\1978,

İlbank

Tarihçesi.

<https://www.ilbank.gov.tr/index.php?Sayfa=iceriksayfa&icId=3>

adresinden temin edilmiştir.

İlk Meclis. (2005). Ankara: TBMM Yayını.

İmar ve İskân Bakanlığı Kuruluş ve Vazifeleri hakkındaki Kanunun 12' nci Maddesinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun. *Resmî Gazete*, 12213, 29/01/1966.

İstanbul Milletvekili Mustafa Baş'ın; 3030 Sayılı Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bazı Geçici Maddelerin İlavesine Ait Kanun Teklifi ve İçişleri Komisyonu Raporu. 2/21, (2003). <https://www.tbmm.gov.tr/> adresinden temin edilmiştir.

Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı.

<https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss349m.htm>

adresinden temin edilmiştir.

Karaer, T. (1987). 12 Eylül ve Türk Kamu Yönetiminin Yeniden Düzenlenmesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 20 (3), Eylül. 29-54.

Kazancı, M. (1983). Yerel Yönetimler Üzerine Birkaç Not. *Amme İdare Dergisi*, 16 (4). 36-51.

Keleş, R. (1985). Türkiye'de Anakent Yönetimi, *Amme İdare Dergisi*, 18 (2). 69-82.

Keleş, R. (2006). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*. 5. bs., İstanbul: Cem Yayınevi.

Mahalli İdareler Fon Yönetmeliği, *Resmî Gazete*, 18520, 19/09/1984.

Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü. (2009). 2008 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu.

Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü. (2013). 2012 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu.

Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü. (2014). 2013 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu.

Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü. (2015). 2014 Yılı Faaliyet Raporu.

Mahalli İdareler Reformu Kanun Taslakları. (1997). Ankara: İçişleri Bakanlığı Yayını.

Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği. (1987). *Metropolitan Yönetim: Dünyada ve Türkiye'de*. İstanbul.

Milli Güvenlik Konseyi, İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı ve İçişleri Komisyonu Raporu (1/243). 21 Eylül 1981, s. 1 ve 2. <https://www.tbmm.gov.tr/> adresinden temin edilmiştir.

Milli Güvenlik Konseyi'nin 34 Numaralı Kararı, *Resmî Gazete*, 17187, 11/12/1980.

Nadaroğlu, H. (1994). Mahalli İdareler. 5. bs., İstanbul: Beta Yayınları.

- Oktaý, T. (2008). Belediye Kurumunun Tarihsel Gelişimi. Recep B. ve Yüksel D. (Ed.), *Türkiye’de Yerel Yönetimler*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 119-156.
- Oktaý, T. (2010). *Yerel Yönetim Reformu Sonrasında İl Özel İdareleri*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Oktaý, T. (2015). Tanzimat'tan 21. Yüzyılda İstanbul'un Yönetimi, Çoşkun Y. (Ed.), *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim 2, 3*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2015, 134-217.
- Oktaý, T. (2016). 6360 Sayılı Kanun’a Dayalı Büyükşehir Belediye Reformunu Anlama ve Anlamlandırma. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS)*, 1 (1). 71-131.
- Ortaylı, İ. ve Tekeli, İ. (1978). *Türkiye’de Belediyeciliğin Evrimi-Birinci Kitap*. Ankara: Türk İdareciler Derneği Yayını.
- Özgür, H. (2010). Metropolitan Alanların Yönetimi Deneyimi: Büyükşehir Modelinin Uygunluğu. Parlak, B. (Ed.), *Yerel Yönetimler, Yerel Siyaset ve Kentsel Politikalar*, Bursa: Dora Yayıncılık. 334-358.
- Reuter, E. (1942). Belediyeler Bankası. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, 4 (1). 42-68.
- Şehir ve Kasabalarda Mahalle Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Teşkilî Hakkında Kanun Lâyihası ve Maliye ve Dahiliye Encümenleri Mazbataları. 16/03/1943.
- Şinik, B., Uçar, A. Yılmaz ve Dik, E. (2016). 1924 ve 1926 Tarihli Belediye Kanunu Layihaları: Cumhuriyet Belediyecilik Anlayışının Kurucu Adımları. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 25 (2), Nisan, 1-27.
- Tanör, B. (1999). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. 3. bs., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima Senesi 1, 4, 26/09/1336 (26/11/1920).
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima Senesi 1, 4, 28/09/1336 (28/11/1920).
- TBMM Zabıt Ceridesi*. Devre 1, İçtima Senesi 3, 128. İçtima, 24, 28/10/1338 (28/12/1922).
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 3, İçtima Senesi 3, 17, 20/03/1930.
- Tekel, A. (2002). Metropolitan Planlamanın Önemi ve Gerekliliği Üzerine, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 11 (1), Ocak, 42-55.
- Tekeli, İ. (1983). Yerel Yönetimlerde Demokrasi ve Türkiye’de Belediyelerin Gelişimi, *Amme İdare Dergisi*, 6 (2). 3-22. 9
- Tekeli, İ. (2009). *Cumhuriyet’in Belediyecilik Öyküsü (1923-1990)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2012). İstatistik Göstergeler, 1923-2011. Ankara.
- Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü. (1966). *Merkezî Hükümet Teşkilâtı Araştırma Projesi Yönetim Kurulu Raporu*. 2. bs., Ankara.
- Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü. (1972). *İdarenin Yeniden Düzenlenmesi İlkeler ve Öneriler, İdari Reform Danışma Kurulu Raporu*. Ankara.
- Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü. (1991). Kamu Yönetimi Araştırması-Genel Rapor. Ankara.
- Yavuz, F. (1966). *Türk Mahalli İdarelerinin Yeniden Düzenlenmesi Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Yedi İlde Büyükşehir Belediyesi Kurulması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. *Resmî Gazete*, 21693, 09/09/1993.

Yeni Belediye Kanunu Layihası. (1926). *İstanbul Şehremâneti Mecmuası*. 23, Temmuz.

Yerel Yönetimler Genel M d rl g . (2020). 2019 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu. Ankara.

Ulusaşırı Aktörler Olarak Türkiye’deki Suriyeli Öğrenciler¹

Burcu TAŞKIN*
Utku ÖZER**

Öz: 2011'den başlayarak Suriye iç-savaşı ile ortaya çıkan kitlesel göç sonucunda Türkiye ve Suriye'nin ve iki ülkenin toplumlarının gündemleri birbirleriyle daha fazla etkileşime başladı. Türkiye, yerlerinden edilen Suriyelilere yönelik yerleşim koşullarını ve ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel hayatına katılımlarını hazırlayan “açık kapı” politikası izlemeyi seçti. Warwick’in kişiler misafir ülkeye geliş motivasyonu, varış yaşı, bu ülkeye karşı tutum ve bilgisi, iletişim becerileri gibi varış öncesi özelliklerin ev sahibi ülkedeki sosyal deneyimi şekillendirdiği teorisine dayanan bu araştırma, ev sahibi ülkenin tutumlarının göçmenlerin sosyalleşmesine etkisine odaklanmaktadır. Farklı ülkelerden insanlar arasındaki sosyal deneyimin bireyin kendi ülkesine ve diğer ülkelere karşı tutumunu nasıl etkilediğini anlamak için İstanbul’da bir üniversitede öğrenim gören Suriye uyruklu öğrenciler ile yarı yapılandırılmış anket çalışmasına dayanan bu çalışma, öğrencilerin uluslararası aktörler olarak bölgesel ve uluslararası barış için gelecekteki etkilerini tartışmıştır. Çalışma göstermiştir ki üniversite öğrencilerinin göç deneyimi ve üniversite eğitimi onların ulusal ve uluslararası olaylara bakışında daha objektif olmasını sağlarken, ‘ümme’ vurgusu üzerinden ortak kimlik aidiyeti oluşturan Suriyeli gençler aynı zamanda Türkiye’deki seküler-muhafazakâr kutuplaşmasının da bir parçası olmuşlardır. Türkiye’ye yönelik olumlu algıları olan öğrencilerin uluslararası aktör olarak geleceğe yönelik etkileri Suriye yönetiminin şekli ve kapsayıcı olmasına göre değişiklik göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Katılım, Uluslararası Barış, Göç, Türkiye-Suriye İlişkileri, Suriyeli Üniversite Öğrencileri.

Syrian Students in Turkey as Transnational Actors

Abstract: *Since 2011, the agendas of Turkey and Syria and their societies began to interact more with each other, when mass migration of Syrians to Turkey emerged due to Syrian civil war. Turkey chose to pursue an “open door” policy towards displaced Syrians preparing the conditions of their settlement and participation in the economic, social and cultural life of the*

¹ Makaledeki anket çalışması İMÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 5.10.2020 tarihli onay yazısı ile hazırlanmıştır.

* (Sorumlu Yazar/Corresponding Author) Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İstanbul/Türkiye. e-mail: burcu.taskin@medeniyet.edu.tr

ORCID: 0000-0003-4504-2098

**Dr., Panteion Üniversitesi Post-Doktora Araştırmacı, Atina/Yunanistan. e-mail: utkuozer@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2068-2841

Geliş Tarihi: 17 Kasım 2020

Kabul Tarihi: 18 Aralık 2020

Received: 17 November 2020

Accepted: 18 December 2020

country. Based on Warwick's theory that pre-arrival characteristics such as initial motives, stage in the life cycle, attitudes toward the host country, communication skills shape the social experience in the host-country, this research will focus on the attitudes of the immigrant university students that study at a state university in Istanbul in order to understand how a social experience between persons from different countries affects an individual's attitudes toward his own and other countries. By conducting half-structured survey study with the Syrian university students the study discusses the future impact of these students for bilateral, regional and international peace as transnational actors. This study shows that students' migration experience and their university education while making them more objective regarding national and international cases, their strong emphasize on 'Muslim community' aiming to create a common identity ground with the locals also makes them a part of the secularist-conservative polarization in Turkey. Implications for the future as a transnational actor who have positive perceptions towards Turkey varies depending on the structure and inclusiveness of the Syrian government.

Keywords: *Transnational Participation, International Peace, Migration, Turkey-Syria Relations, Syrian University Students.*

I. Giriş

Suriye'de 2011 yılında başlayan iç savaş neticesinde milyonlarca insan güvenlik nedeniyle ülkelerini terk ederek başta komşu ülkeler olmak üzere başka ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Türkiye tarihi ve coğrafi ortaklığının vermiş olduğu yakınlık nedeniyle Suriye halkına kapılarını açmıştır. Türkiye sadece 'açık kapı politikası' uygulamamış, aynı zamanda gerek uluslararası sözleşmelere gerekse Anayasanın ilgili maddeleri gereğince her Suriyeli sığınmacıya 'geçici koruma statüsü' vererek kısa bir sürede Suriyeli eğitim yaşındaki çocuk ve gençlerin Türkiye'deki okul ve üniversitelere yerleşmelerini sağlamıştır (Kap, 2014; Levent ve Çayak, 2017). MEB tarafından yapılan açıklamaya göre 2019-2020 eğitim öğretim yılında Türkiye'de 684 bin 919 Suriyeli öğrenci eğitime alınmıştır (Hürriyet, 2020). Bu süreç şüphesiz sığınmacıların entegrasyon sürecini olumlu etkilemiştir. Bunun yanında kişilerin yeniden yerleştirilmiş olmayı geçici mi yoksa kalıcı bir süreç olarak mı gördükleri yerleştirdikleri yerlere uyum sağlama derecelerini de belirler (McBrien, 2005).

Peki 2011 senesinden bu yana iki topluluk arasındaki iletişim nasıl gelişmiştir? Suriyeli öğrencilerin okullaşma süreci iki toplum arasındaki ilişkiyi nasıl etkilemiştir? Suriyeli öğrencilerin Türkiye'deki deneyimleri kendi ülkelerine ve Türkiye'ye karşı olan yaklaşımlarını ne yönde değiştirmiştir? Türkiye'deki Suriyeli yerleşimciler üzerine yapılan çalışmalar, konuyu çoğunlukla ulusal ve ulusal/bölgesel güvenlik (Acar, 2019; Kızmaz, 2018); ekonomi (Uzun, 2015; Kap, 2014); sosyal hizmetler ve eğitim (Topsakal vd., 2013; Levent ve Çayak, 2017); çocuk ve kadın güvenliği (Harunoğulları, 2016; Sezgin ve Yolcu, 2016) ve uyum süreci (Erdoğan, 2014; Karipek, 2017) temelinde ele almıştır. Bu çalışmalarda zorunlu göç ile yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalan Suriyeli toplulukların Türkiye'de yaşadıkları çeşitli zorluklar ve/veya Türkiye'nin karşılaştığı ulusal ve bölgesel sorunlar dile getirilirken, konu bireysel değil ulusal temelde ele alınmış, göçmenler olaylara yön verme yetisi bulunmayan pasif gruplar olarak incelenmiştir. Göçmenlerin

buldukları toplum, geldikleri ve vatandaşı oldukları ülke (home state) ve yerleştikleri misafir ülke (host state) arasındaki ilişkileri ve bölgesel barışı şekillendirebilecek aktif birer aktör olarak dikkate alındıkları çalışmalara ihtiyaç vardır. Yine, Türkiye'deki Suriyeli üniversite öğrencilerin eğitimi ve entegrasyonu ile ilgili literatür incelendiğinde, ampirik ağırlıklı çalışmaların yetersiz olduğu görülmüştür.

Bu makale, ilköğretim ve lise eğitimini Türkiye'de tamamlamış, Türkiye'deki bir üniversitede kayıtlı öğrenci olarak okuyan Suriyeli öğrencileri gelecekte ulusaşırı bir aktör olarak ele almakta, onların göç öncesi ve yerleştikten sonrası bilgi ve deneyimlerinin Türkiye-Suriye arasındaki ilişkileri ne yönde etkileyeceğini araştırmaktadır. Warwick'in (1971) bireyleri uluslararası ilişkilerde barışa katkıda bulunabilme potansiyeli olan ulus-aşırı aktör olarak değerlendirdiği teorisini, İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nde okuyan Suriyeli öğrencilerle yapılan açık uçlu anket araştırmasına dayanarak inceleyen araştırma, öğrencilerin, gelecekte Türkiye-Suriye ilişkileri için bir köprü oluşturma potansiyellerini araştırmayı hedeflemektedir.

Bu amaçla çalışmanın, ilk bölümünde mülteciler ve uyum süreçlerini ele alan eserler incelenecek, Warwick'in ulusaşırı deneyim ve uluslararası barış denklemine dayanan teorisi sunulacaktır. İkinci bölüm Türkiye'deki Suriyeli öğrenciler ve yaşadıkları genel sorunlar üzerine bilgi vermektedir. Ankete dayalı nicel araştırmanın sonucunun analiz edildiği üçüncü ve temel bölümde, öğrencilerin göç öncesi ve yerleşim sonrasındaki özelliklerinin, bilgi ve deneyimlerinin, dil bilgilerinin, yaşadıkları yerin ve ikame senesinin Türkiye algılarını, yerel halk ile sosyalleşme ve gündelik hayata katılım gösterme becerilerini nasıl etkilediği değerlendirilecektir. Makalenin son bölümü, bilimsel verilerin ışığında Suriyeli göçmenlerin Türkiye-Suriye ilişkileri için köprü veya engel oluşturma potansiyellerini tartışacaktır.

II. Ulusaşırı Aktör Teorileri ve Bölgesel Barış

Ulusaşırı kavramı tanımlanması oldukça güç, ne olduğu kadar ne olmadığı da aslında biraz belirsiz bir kavramdır. Genel olarak devlet sınırları ötesine uzanan eylemleri tanımlamaktadır ve bu eylem bireysel ya da gruplar halinde öğrenciler, göçmenler, turistler, iş insanları gibi kişiler tarafından gerçekleştirilebileceği gibi kurumlar tarafından da gerçekleştirilebilir. Burada eylemin ayırıcı özelliği kişilerin ya da kurumların her iki ülkeyle de –kendi ülkeleri ve gittikleri yabancı ülke– bağlarının olmasıdır. Bu bağ sürekli gidip gelmek şeklinde olabileceği gibi kişilerin kendileri hiç gitmeseler bile ülkeleriyle temaslarını korumaları anlamına da gelebilir. Bu da ulusaşırı aktörlerin sayısının aslında oldukça büyük olması demektir. Dikkate değer büyüklükte bir grup olan ulusaşırı aktörlerin, farklı ülkelerle bağlarının bulunması, bu bağların devletlerarası ilişkileri olumlu etkileyecek bir dinamik olabilecekleri düşüncesini de beraberinde getirmiştir. Hükümetler, silahlı kuvvetleri ve kurumlar aracılığıyla devletler üzerinden tanımlanan uluslararası ilişkilere karşılık, ulusaşırılık, sınıflar, mülteciler ve devletsiz kişiler gibi ulusal olmayan birimler ve ticari teşebbüsler, dini kurumlar ve sivil toplum kuruluşları ve kar amacı gütmeyen kuruluşlar gibi devlet dışı aktörler de barışın parçası olmakta (Iriye, 2013: 149) ve böylece aslında barışın kapsamı genişlemektedir.

Bu bağlamda ilk öne çıkanlar, çeşitli örgütler, özellikle de sivil toplum kuruluşları oldu. Zamanla ise bireylerin de ulusaşırı aktörler olarak barışın

geliştirilmesine katkı sağlayabilecekleri gündeme gelmeye başladı. Ulusaşırı bağlantıların 20. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren giderek artması bu anlamda belirleyicidir. Turizm, öğrenci değişim programları, ticari faaliyetler, uluslararası göçte yaşanan artış ve bunlarla kurulan bağlar bugün çok önemli bir dinamik oluşturmaktadır. Üstelik 21. yüzyılla birlikte iletişim ve ulaşım teknolojisindeki gelişmelerin de bir sonucu olarak ulusaşırı bağlar önceki yüzyıla göre daha ve yoğun hale gelmiştir (Itzigsohn, 2000: 1130).

Bu tip bağların önemli bir kısmını günümüzde göçmenler oluşturmaktadır. Suriye'deki savaş ve koşullarının devamı nedeniyle Suriyeli göçmenlerin ülkelerine gitmeleri mümkün olmasa da ülkeleriyle bağlarını tamamen kopardıklarını söylemek de mümkün değildir. Üstelik gerek mülteci statüsünün gerekse de Türkiye'deki korumanın geçici nitelikte olması, söz konusu kişiler açısından geri dönüşün bir seçenek olarak masada durduğu anlamına gelmektedir. Buldukları ülkelerde uzun yıllar geçirmiş olan kişilerin Suriye'ye dönmeleri durumunda da ulusaşırı aktör konumlarını sürdürmeleri kaçınılmazdır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'de bulunan Suriyeli üniversite öğrencileri ulusaşırı aktörler olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim ulusaşırı katılım konusunda öncü ve kapsamlı bir teorik çerçeve sunan Warwick de yabancı bir ülkede kısa ya da uzun süreli olarak bulunan üniversite öğrencilerini bu kategoride ele almaktadır. Warwick'in çalışması esas olarak bireysel düzeyde ulusaşırı katılım ve uluslararası barış arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Tartıştığı ve açıklamaya çalıştığı esas olarak ulusaşırı temasların, taraflar arasındaki anlaşma ve uzlaşmayı arttırıp arttırmadığı ve devletlerarası ilişkilere olumlu katkı yapıp yapamayacağı ve eğer böyle bir katkı sağlanacaksa bunun hangi koşullarda gerçekleşebileceğidir. Üniversite eğitimi sürecinde gerçekleşecek ulusaşırı etkileşim özellikle önemlidir; çünkü üniversite eğitimi kişilerin toplumsallaşma sürecinin bir parçasıdır (Warwick, 1971: 656). Yabancı bir ülkedeki üniversite eğitimi boyunca edindiği deneyimler kişinin dış politikayla ilgili görüşlerini de etkileyecektir. Ancak bu etkinin her kişide aynı biçimde olması beklenemez. Buradan yola çıkan Warwick, toplumsallaşma teorisine başvurmaktadır. Buna göre göre ulusaşırı katılımın kişiler üzerindeki etkisini belirleyen üç kaynak bulunmaktadır; katılımcının diğer ülkeye varışından önceki özellikleri, ulusaşırı deneyiminin karakteri ve dönüş sonrası koşullar (Warwick, 1971: 657).

Warwick katılımcıların varış öncesi özelliklerini belirleyen beş unsur tespit edilmektedir. Bunlardan ilki kişinin ulusaşırı etkileşimde bulunmasına nedenidir. Öğrenciler arasındaki ulusaşırı etkileşim ile özel yatırımcılar arasındaki etkileşim, meydana geliş biçimi, etkilediği hükümet kurumları ya da neden oldukları siyasal tepkiler açısından birbirlerinden büyük ölçüde farklıdır (Kaiser, 1971: 803). Buradaki en önemli ayrım ulusaşırı deneyiminin zorunlu ya da gönüllü olması arasında ortaya çıkmaktadır. Başka bir ülkedeki deneyimi gönüllü bir tercihe dayalı olan kişilerin kendi ülkelerine döndüklerindeki tavırlarının daha uzlaşmacı olacağı öngörülmektedir. Bu tip ulusaşırı deneyimin en tipik örneği olarak üniversite öğrenimi için yurtdışında bulunan öğrenciler gösterilmektedir. Burada söz konusu olan kişilerin ulusaşırı deneyimlerini mevcut güdü, ilgi ve istekleriyle uyumlu biçimde seçmeleriyle orantılı olarak yabancı ülkedeki toplumsallaşma sürecinin, keskin bir değişimden çok mevcut eğilimleri desteklemesi ve güçlendirmesidir (Warwick, 1971: 658). Ancak Türkiye'de bulunan Suriyeli öğrenciler örneğinde de görüldüğü gibi üniversite

öğrenimini yurtdışında almak her zaman bir tercih olmadığı gibi gönüllü bir eylem de olmayabilmektedir. Aksine Suriyeli öğrenciler zorla yerlerinden edilmiş bir gruptur ve Türkiye'deki varlıkları da geçici olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla gelişlerinde olduğu gibi, bu ülkede ne kadar süre bulunabilecekleri de kendi tercihleri doğrultusunda belirlenmemektedir. Ulusaşırı katılımı etkileyen deneyim öncesi bir diğer unsur kişinin hayat döngüsünde bulunduğu aşamadır. Buna göre kişilerin diğer ülkeye uyumunun derecesi ve derinliği 14-25 yaşları arasında yüksek olacak, bundan sonra düşüşe geçecektir (Warwick, 1971: 658). Dolayısıyla üniversite çağındaki öğrenciler etkiye ve değişime en açık olan grupta yer almaktadır. Üstelik Türkiye'deki Suriyeli üniversite öğrencilerinin pek çoğu çok daha erken yaşlardan beri Türkiye'de bulunmaktadır. Ancak Warwick'in de dikkat çektiği gibi bu gruplandırma diğer bütün koşulların aynı olduğu varsayımına dayanarak yapılmıştır ve diğer koşullar neredeyse hiçbir zaman aynı değildir. Özellikle savaş ve zorla yerinden edilme deneyimleri Suriyeli üniversite öğrencilerini oldukça özel bir konuma yerleştirmektedir.

Ulusaşırı deneyimi etkileyen kişisel özelliklerden biri de kişinin kendi ülkesine yönelik tutumudur. Kişinin kendi ülkesine aşırı bağlılığı, ulusaşırı deneyiminin neden olabileceği değişimi büyük ölçüde sınırlandırmaktadır. Özellikle kişinin kendi ülkesinde, gideceği yabancı ülkeye yönelik şüphesi ya da olumsuz bir bakışın olması durumunda yabancı ülkedeki kişisel ilişkiler kendi ülkelerine ihanet olarak algılanabileceğinden kişilerin yabancı ülkedeki deneyimleri ve uyumları dar, araçsal ve mesleki/profesyonel olabilecektir (Warwick, 1971: 659). Göçmenler üzerinden benzer bir noktaya dikkat çeken Tsuda da göçmenlerin kendi ülkeleri ile buldukları ülkeden birine olan ilgisinin artışının diğerine olan katılımı önlediğini belirtmektedir (Tsuda, 2012: 635).

Kişinin ev sahibi ülkeye yönelik tutumu da ulusaşırı deneyimi etkileyecek bir diğer unsurdur. Bu tutum kişinin bu ülkede elde etmeyi beklediği prestij, yetenekler veya ekonomik fırsatlar gibi kazanç ve kazanımlar; ev sahibi ülke vatandaşlarının kişiye ve ülkesine yönelik tutumları ve kendi geleceğini bu ülkeyle özdeşleştirmesi gibi farklı birtakım dinamikler tarafından şekillendirilecektir (Warwick, 1971: 659). Bu dinamiklerden bir ya da daha fazlasının olumsuz olması durumunda kişi ulusaşırı deneyimi tamamen araçsal olarak değerlendirebilecek ve uyumu da oldukça sınırlı kalacaktır.

Kişinin iletişim becerileri gideceği yabancı ülkeye varışından önce sahip olduğu ve bu ülkedeki toplumsallaşma ve uyum sürecini etkileyecek son özelliktir. Bilhassa gideceği ülkede konuşulan dili bilmek bu anlamda en önemli katkıyı yapacak unsurdur. Üniversite öğrenimi söz konusu olduğunda özellikle dil becerisi kuşkusuz daha da önemli hale gelecektir. Çünkü bu kişinin okul başarısını ve buna bağlı olarak da meslek hayatını olumlu ya da olumsuz biçimde etkileyebilecek kadar önemli bir beceridir. Zorla yerinden edilme deneyiminde kişilerin gidecekleri ülkeyi seçme şansları yoktur. Öncelikli amaç can güvenliklerini sağlayabilecek bir ülkeye gitmektir. Bu her durumda varış ülkelerini sahip oldukları dil becerilerine göre belirleyemeyeceklerdir. Üstelik kişinin anadili dışında başka bir dil bilmiyor olması da ihtimaller dâhilindedir. Türkiye'deki Suriyeli öğrencilerin bir kısmının Türkiye'ye daha erken yaşlarda gelmiş olmaları dil becerilerini geliştirmelerini sağlamıştır. Yine de bu konuda da öğrenciler arasında yaş ve fırsatlardan kaynaklanan farklılıklar olması ve

kendilerini Türkiyeli öğrenciler karşısında güvensiz hissetmeleri olasıdır. Bu da öğrencilerin kendi grupları içine kapanmalarına ve uyum sürecinde olumsuzluklara neden olabilecektir. Toplumdaki azınlık, göçmen gibi farklı topluluklar ile çoğunluk ilişkisine ve etkileşimlerine bakıldığında psikolojik asimetri göze çarpmaktadır. Etnik veya dini çoğunluğa mensup bireyler kendi avantajlı durumlarının çok farkında değilken, azınlıktaki bireyler daha az değerli pozisyonlarının, aşağı muameleye maruz kalmalarının farkındadırlar ve ayrımcılığın ve önyargının çoğu zaman hedefi olurlar (Bilali vd., 2014).

Kişilerin ulusaşırı deneyim öncesi özelliklerinden sonra ulusaşırı deneyimin özellikleri devreye girmektedir. Sürecin her örnekte farklı biçimde işlenmesini beraberinde getiren farklı unsurlar bulunmaktadır. Warwick'ın tanımladığı bu unsurlardan ilki kültürel örtüşmedir. Yine özellikle öğrenci değişim programları üzerinden üniversite öğrencilerini ele alan Warwick ulusaşırı etkileşimin kültürler arasındaki uyumdan bağımsız olarak anlaşılamayacağını dile getirmektedir (Warwick, 1971: 661). Kişinin kendi kültürüyle bulunduğu yabancı ülkenin kültürü arasında uyumun yüksek olması kişinin bu ülkeye daha kolay uyum sağlamasını da beraberinde getirecektir. Bu açıdan Türkiye'de bulunan Suriyeliler genel olarak Türkiye'yi kültürel ve toplumsal olarak kendilerine yakın bulmaktadırlar. Ortak coğrafyanın ötesinde bunda en önemli etken ortak dindir. Bununla ilişkili olarak kişinin kendisinin ve ülkesinin bulunduğu ülkede nasıl algılandığı ve değerlendirildiği de ulusaşırı etkileşimde belirleyici olmaktadır. Eğer katılımcı bu süreçte kendisine daha aşağı bir statü atfedildiğini hissederse, bütün bu ulusaşırı deneyime karşı gergin, milliyetçi bir tavır alacak (Warwick, 1971: 663), böyle bir durumda herhangi bir uyum söz konusu olmayacağı gibi devletlerarası ilişkilere olumlu katkı sağlayacak tutum ve yaklaşımlardan da söz etmek mümkün olmayacaktır.

Uluslararası deneyimin ve temasın süresi de ulusaşırı katılımın etkisini belirleyen bir diğer unsurdur. Kişinin yurtdışında bulunduğu süre uzadıkça bu etkinin de artacağı beklenmekle birlikte Warwick bazı durumlarda turistik gezi gibi kısa süreli ziyaretlerin bir ülkeyle ilgili sadece olumlu izlenimler bırakma olasılıklarının daha çelişkili duygulara neden olabilecek uzun dönemli ikametlerden daha yüksek olabileceğine dikkat çekmektedir (Warwick, 1971: 663). Özellikle zorla yerinden edilme gibi, dönüş ihtimalinin bile belirsiz olduğu durumlar uzun süreli ve hatta bazen süresiz ikametlerdir. Her ne kadar Türkiye'de bulunan Suriyelilerin konumu geçici statüde tanımlanmış olsa da ülkelerindeki savaş koşullarının devamı bu kişilerin uzun süredir Türkiye'de bulunmalarını kaçınılmaz kılmıştır. Bu nedenle bu kişiler aslında Türkiye'yle ilgili kendi uzun süreli gözlem ve deneyimlerine dayanan görüşlere sahiptirler ve bunların olumlu duygu ve düşüncelerin yanı sıra olumsuzlarını da içermesi bir anlamda kaçınılmazdır.

Uluslararası bağlar uluslararası uyumu desteklerken ulusal sınırlardaki çatışmaların kutuplaşmasına karşı etkili bir caydırıcı olmaktadır (Warwick, 1971: 667-8). Ancak ulusaşırı aktörlerin kendi ülkelerine döndükten sonra içinde bulunacakları kişisel, toplumsal ve siyasal koşullar ile bunlara bağlı olarak benimseyecekleri tutuma bağlıdır. Kişisel ve ulusaşırı aktör olarak özellikleri, deneyimleri, niyetleri ne olursa olsun bireylerin dış politikayı ve iki ülke arasındaki ilişkileri etkileme olanakları sınırlıdır. Her ne kadar dış politika analizi kuramları bireylerin dış politika yapım sürecinde ne kadar önemli rollere sahip olduğunu gösterse de bu etki elbette ki kişinin dış politika yapım

şemasındaki konumuyla yakından ilişkilidir. Bununla birlikte Warwick ulusaşırı katılımın kişinin bilgisi, motivasyonları ve tavırlarıyla ilgili ortaya çıkardığı potansiyelin uygun koşullarda, daha az önemli konularda bile olsa, bireyleri uzlaşmacı politikaya yatkınlaştırdığını dile getirmektedir (Warwick, 1971: 673).

Kişilerin ellerinde bulunan en klasik siyasal katılım aracı olan seçimlerle dış politikayı etkileme gücü de bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu g özellikle Türkiye’de bulunan Suriyeliler gibi sayıların oldukça yüksek olduğu durumlarda daha da belirgindir. Bu kişiler Suriye’ye de dönseler Türkiye’de kalıp zaman için vatandaş statüsü de alsalar buldukları ülkede seçim sonuçlarını etkileyebilecek önemli bir seçmen kitlesi olacaktır. Pek çok ülke başka ülkelerde yaşayan uyruklarını, buldukları ülkelere üzerinde etki sahibi olmalarını sağlayacak kanallar olarak görmektedirler. Bu nedenle de bu etkiyi kaybetmemek için bu kişilerin geri dönmesini istememektedirler. Nitekim ulusaşırı göçmen teorisi de bu kategoriye başka bir ülkeye yerleşmiş olmakla birlikte kendi ülkeleriyle bağlarını koruyan kişileri tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu kişiler kendi ülkeleriyle ulusal sınırların ötesinde kurdukları ve korudukları sosyal ilişkiler ve bağlantılarla, eşzamanlı olarak hem gönderen ülkeyi hem de ev sahibi ülkeyi etkileme olanağına sahiptirler (Tsuda, 2012: 632). Çünkü ulusaşırı g kişinin hem kendi ülkesi hem de ev sahibi ülke kurumlarını etkilemektedir (Baubock, 2003: 701).

Kişilerin kamuoyu oluşturma konusunda önemli bir etkiye sahip oldukları ve kamuoyunun da dış politika kararlarını etkilemedeki rolü dşnldğnde ulusaşırı deneyimlerin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Bu rol kamu diplomasisinin, diplomasinin bir biçimini olarak tanımlanmasına da yol açmıştır. Devletler bu yolla gerek kendi kamuoylarını, gerek belli ülkelerinin kamuoylarını, gerekse de uluslararası kamuoyunu etkilemeyi hedeflemektedir. Özellikle ulusaşırı katılımcıların ülkelerine döndüklerinde geniş kitlelere ulaşan gazete, televizyon kitle iletişim araçları, sendikalar gibi kurumlarda çalışmalar durumunda dış politikayı etkileyecek bir kamuoyu oluşturma şansları olacaktır (Warwick, 1971: 670). Böylece zaman içinde kamuoyu da dış politikayı etkileyebilir hale gelmektedir. Üstelik günümüzde teknolojik gelişmeler söz konusu etkiyi daha da arttırmaktadır (Gilboa, 2016, 546). Gen üniversite ğrencilerinin en son teknolojik gelişmeler konusundaki hkimiyeti onları bu mecrada kendilerinden önceki nesillerden çok daha etkili aktörler haline getirmektedir. Türkiye’de bulunan Suriyeli ğrencilerin, yukarıda belirtilen koşulların da uygun olması durumunda, bu kanalı kullanarak iki ülkede karşılıklı olumlu algılar ortaya çıkararak kamuoyunu barışl ve iyi ilişkilere yönlendirmeleri mümkündür.

Elbette eğitimlerinin tamamı ya da bir kısmı için yurt dışında bulunan öğrencilerin ülkelerine dönmeyip eğitim aldıkları ülkede yaşamaya devam etmeleri göz ardı edilemeyecek bir ihtimaldir. Bu kişiler için üniversite eğitimlerini tamamladıktan sonra bu ülkede kalabilmeleri için başta iş olanakları olmak üzere çeşitli fırsatların kendilerine açık olması gerekmektedir. Türkiye’deki Suriyeli üniversite öğrencileri açısından ise bunun bir tercihten çok zorunluluk olması daha olasıdır. Söz konusu öğrencilerin ülkeye gönüllü olarak ya da değişim programlarıyla değil de zorunlu yerinden edilmenin bir parçası olarak geldikleri dşnldğnde bu ihtimal daha güçlü görünmektedir.

Kişilerin ev sahibi ülkeye ne kadar uyum sağladıkları kadar kendi ülkeleriyle bağlarının ne kadar güçlü ve sürekli olduğu da önem taşımaktadır.

Ayrıca kişilerin iki ülke arasındaki ilişkilere yapacakları etkininin niteliğinde kendi ülkelerine yönelik algı ve duyguları belirleyici olacaktır. Zorla yerinden edilme gibi bir algının söz konusu olduğu durumda, zorla yerinden edilme koşulları ve mevcut yönetimle ilişkilendirilecek bu algı ve duygular, olumlu ilişkilerin önünde bariyer olabilecektir. Bununla birlikte toplumsal olarak ayrı tutulan, marjinalize ve izole edilen göçmen topluluklarının katılımı meşgul olmaları beklenemez çünkü bu gönülsüz de olsa, topluma dahil olmayı ve aktif bir ilgiyi gerektirmektedir (Tsuda, 2012: 634).

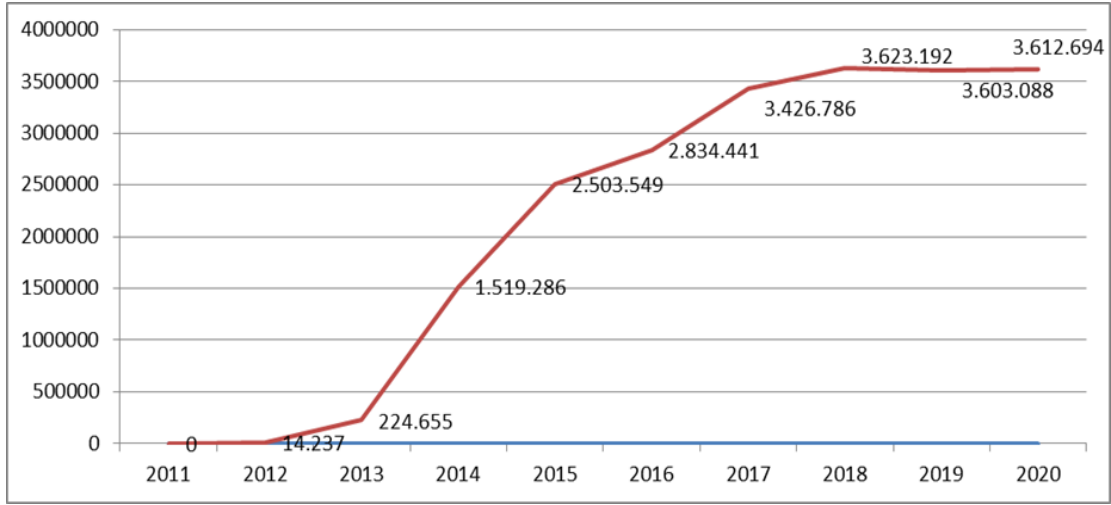
III. Göç ve Kesişen Hayatlar

Göçler sosyo-ekonomik sebeplerle olabileceği gibi sosyo-politik nedenlerden dolayı da gerçekleşebilmektedir. Savaş, iç karışıklık, etnik ve mezhepsel çatışmalar, siyasi baskı, yoksulluk, doğal afet gibi nedenler insanları zorunlu göçe mecbur kılar (Harunoğulları, 2016). Zorunlu (*forced*) ve yönlendirilen (*impelled*) göçler, sosyal durumun yarattığı baskıdan kaynaklanmakta, potansiyel göçmenler göç edip etmeme tercihini ellerinde bulundurmamaktadır. Eğer potansiyel göçmenler göç kararı üzerinde inisiyatifte bulunamıyorsa bu durumda zorunlu göç ortaya çıkmaktadır. Dünyanın farklı bölgelerinde yaşanan iç karışıklıklar, siyasi istikrarsızlar, savaşlar nedeniyle yaşanan zorunlu göçler sonucu mülteci/sığınmacı olarak isimlendirilen bir göçmen grubu ortaya çıkmıştır. Bu grup ülkesinde alıştığı ve güvenli bir yaşam sürdürdüğü topraklarından bir anda hiç bilmediği dili, ırkı, kültürü, yaşantısı farklı olan bambaşka bir ülkede akrabalarından, komşularından koparak başka insanların yanında yeni bir yaşam ortamı inşa etmeye çalışır.

Bu anlamda 2011 senesinden itibaren Suriye'den Türkiye'ye gerçekleşen göçün zorunlu göç olarak tanımlanması doğru olacaktır. Aradan geçen zamana rağmen, Suriye'deki durumun belirsizliğini koruması göçmenlerin Türkiye'deki konaklamalarını geçici değil, kalıcı hale getirmiştir. Yine sosyo-ekonomik ve kültürel alanda iki toplumun etkileşimi ve gelenlerin entegrasyonu daha çok belirginleşmiştir. Diğer bir deyişle bu çalışma sadece göçmenlerin algılarına ve davranışlarına değil, çoğunluğun bakış açısına ve davranışlarına da ayna tutmaktadır. Yine bu araştırma Türkiye'deki bir üniversitede eğitim gören Suriye uyruklu öğrencilerin deneyimleri ve uyum süreçlerine odaklanmakla beraber bu öğrencilerin yükseköğretim öncesindeki eğitimlerini de Türkiye'de tamamladıkları, ebeveynlerine göre daha az dil ve entegrasyon sorunu yaşadıklarını da göz önünde bulundurmaktadır.

A. Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar

2019 senesi İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi verilerine göre Türkiye'deki geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin sayısı 3.603.088'dir (1.951.895 erkek; 1.651.193 kadın). Bu nüfusun yaklaşık 1.5 milyonunu 18 yaş ve altı, yaklaşık 270.000'i 50 yaş ve üstü, geriye kalanı ise 18-50 yaş grubundadır. Suriyeli nüfusun sadece 136.985'i geçici barınma merkezlerinde (kamplar) kalmaktadır. Ankete katılan öğrencilerin tümü kamplarda hiç kalmadığını, doğrudan İstanbul'a yerleştiklerini belirtmişlerdir. Nitekim 546.384 nüfus ile en fazla Suriyeli ikameti İstanbul'dadır. Bu oran toplam İstanbul nüfusunun %3,7'sine denk düşmektedir.

Şekil 1: Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler (2011-2020)

Kaynak: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü verisi (www.goc.gov.tr).

Şekil 1’de görüldüğü üzere Suriye’den Türkiye’ye göçler 2011 senesinde siyasal karışıklığın hemen sonrasında başlamıştır. Göç dalgası, savaşın daha çok şiddetlenmesi, can kayıplarının arttığı ve şehirlerin yıkıldığı bir iç-savaşa dönmesi üzerine 2013-2015 seneleri arasında 200 binlerden 2,5 milyona yükselmiştir. Bu süre aralığı bu çalışmaya katılan Suriye uyruklu öğrencilerin geliş tarihleri ile de örtüşmektedir. Türkiye’ye gelen Suriyeli göçmen sayısı 2017’den itibaren sabitlenmeye başlamış, 2019’da bir önceki seneye göre ilk kez düşüş görülmüştür. Bu durum Türkiye’den çıkış yapan Suriyelilerin sayısının arttığını göstermektedir.

Bu araştırmadaki anket çalışmasına katılan öğrencilerin %85’i ailelerinde ve çevrelerinde Türkiye’den başka ülkelere göç edildiğini belirtmiştir. Sıralamada en çok Avrupa ülkelerine göç edenler olduğunu (%57,1), ikinci olarak %21,4 ile Ortadoğu ülkelerinin tercih edildiğini söylemiştir. Göç tercihlerinde coğrafi yakınlık, gidilen yerde tanıdık, güvenilir kişilerin olması, ülkeye ait bilgiler ve gidebilme olanaklarının kolaylığı etkilidir. Katılımcılara Türkiye’yi tercih etme nedenleri sorulduğunda -bunun zorunlu bir göç olduğu bilirse de- %42,9’u ‘ortak din’, %14,3’ü ‘coğrafi yakınlık’ ve ‘daha iyi koşulların’ bu tercihte etkili olduğunu söylemiş, ikinci tercihlerde iki toplum arasındaki ‘benzer kültür’ vurgulanmıştır. Türkiye ve Suriye arasındaki ilişkilerin tarihsel sürecine bakıldığında ise iki ülkenin ulus-devlet kurma politikalarında ortak din ve kültüre dayanan Osmanlı mirasının etkisinin azaldığı göze çarpmaktadır.

B. Türkiye-Suriye İlişkilerinin Dinamikleri

Yukarıda belirtildiği gibi Warwick’in kişilerin uluslararası aktör olarak uluslararası sistemde etkili oldukları ve ikili ülke ilişkilerinde barış sağlayabilecekleri teorisinin birincil değişkenleri kişilerin göç öncesi özellikleridir. Kişilerin geldikleri ülkeye dair sahip oldukları olumlu ve/veya olumsuz bilgiler, kişinin bu ülkeye yönelik yaklaşımını da belirlediği için bu özelliklerin bir parçasıdır. Türkiye-Suriye arasındaki sorunlar ve bu sorunların bilinci katılımcılara sorulmuştur. Bu sorunlar, Hatay meselesi; su meselesi;

PKK; mezhepsel farklılıklar ve iki ülkenin birbirlerinin içişlerine karışması olarak sınıflandırılmıştır. Aşağıda anket analizinde derinlemesine inceleneceği üzere öğrenciler Suriye'deki eğitim sisteminden ve/veya ailelerinden, çevrelerinden bu sorunlardan haberdardır. Yine de Arap Baharı öncesinde iki ülkenin daha dostane ilişkiler yürütmesi, Türkiye imajını olumlu, dost, güvenilir ülke olarak oluşturmuştur.

Çalışmada yer alan Suriyeli üniversite öğrencilerinin %85'i göç öncesinde Türkiye'ye dair bilgilerinin olduğunu söylemiş, hepsi görüşlerinin olumlu yönde olduğunu belirtmiştir. Katılımcılar Suriye'nin savaş öncesinde en iyi ilişkileri olan ülkeler sorulduğunda %57,1'i Türkiye'yi göstermiş, bunu %14,3 ile Rusya ve Lübnan takip etmiştir. Türkiye-Suriye ilişkilerinin yapısı sorulduğunda %64,3'ü dostane olarak tanımlarken, %14,3'ü ilişkilerin değişken yapısına işaret etmiştir. İlişkileri kötü ve düşmanca olarak tanımlayan bulunmamaktadır. İki ülke için tehdit oluşturan ülkeler sorulduğunda ise ABD, İsrail ve İran vurgulanmıştır. Rusya'nın Türkiye için değil, ama Suriye için tehdit olduğu algısı belirtilmiştir. Bu sonuçlar toplumların algısında artık iki devletin birbirine tehdit olarak görülmediği, Müslüman olmayan bölgesel ve küresel ülkelere karşı dostane ilişkilerin gerekliliğine işaret etmektedir. Bu ortak din, benzer kültür ve Osmanlı mirası vurgusunun son dönemde ön plana çıkmasının bir getirisi olarak yorumlanabilir.

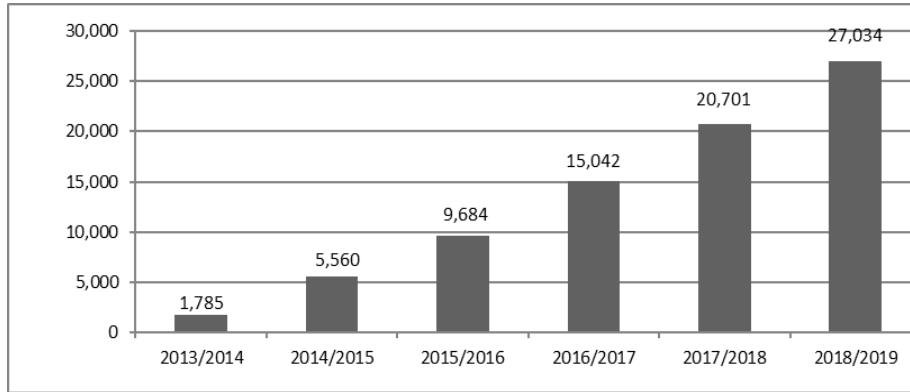
Anket çalışmasında yer alan öğrenciler Türkiye'ye geldiklerinde çocuk yaşlarda olsalar da yukarıda belirtilen Türkiye-Suriye ilişkilerine yönelik bilgileri mevcuttur. Katılımcıların %42,9'u PKK meselesini iki ülke arasındaki en büyük sorun olarak belirtmiştir. Bunu %21,4 ile Hatay meselesi, %7,1 ile Su sorunu takip etmektedir. Yine Türkiye'nin Suriye'nin içişlerine karışması ve iktidarların mezhepsel farklarından doğan çatışma da verilen cevaplar arasındadır. Türkiye'deki Suriyeli göçmenlerin çoğunluğunu oluşturan Sünni Araplar için Baas partisinin uyguladığı ayrımcılık politikası Suriye'ye geri dönüşlerindeki en büyük engeli oluşturmaktadır. Türkiye ve Suriye'deki iktidarların mezhep farkı ve bunu vurgulamaları, Türkiye'deki Suriyeliler için mevcut Esad yönetiminin tehdit olarak algılandığını göstermektedir. Diğer yandan Suriyeli göçmenler için Türkiye'ye yönelik ortak din ve ümmet algısı, Türkiye'nin Batı modellenmiş modernleşme süreci ve laik demokratik Müslüman ülke imajı düşünüldüğünde tam olarak beklenen karşılığı bulmamaktadır. Türkiye'nin laik devlet kültürü ve Türk vurgusu ön planda olan dini yaşantısı Sünni Araplar ile Türkiyeli muhafazakârlar ve özellikle laik kesim arasında fark oluşturmakta, entegrasyonu sınırlamaktadır. Çalışmada yer alan 14 öğrencinin 12'si (%85,7) en çok sevdiği siyasi kişi olarak Recep Tayyip Erdoğan'ı söylemiştir. Bunu göç döneminde cumhurbaşkanı olan (2017-2014) Abdullah Gül %7,1 ile takip etmektedir. Analiz kısmında daha detaylı inceleneceği üzere Türkiye'deki mevcut muhafazakâr-seküler gruplar arasındaki siyasal ve sosyal kutuplaşma, Suriyeli göçmenlerin de kendilerini siyasi ve sosyal olarak bu kutuplaşmanın içinde bulmalarına yol açmıştır.

C. Türkiye'deki Suriyeli Öğrenciler ve Yükseköğretim Sistemine Erişimleri

Türkiye'de üniversitelerdeki uluslararası öğrenci sayısı 2000 yılında 15.803 iken Suriye iç-savaşı sonrası 2013'te 48.183'e yükselmiştir. Türkiye'deki uluslararası öğrenci sayısı 2008 yılı sonrasında YÖK'ün başlattığı

mevzuat ve uygulama ile ilgili çalışmalar sonrasında artmaya başlamıştır. 2014-2015 eğitim öğretim yılı itibarıyla Türkiye üniversitelerinde bulunan uluslararası öğrenci sayısı 72.178 iken (ÜAK, 2016: 13), bu rakam 2019 tarihi itibarıyla 176.000'e ulaşmıştır. Bu öğrencilerin %64'ü erkek, %36'sı ise kadındır. 2019 yılı verileri değerlendirildiğinde Türkiye'yi en fazla tercih eden ülkelerin Suriye, Azerbaycan ve Türkmenistan, en az ise KKTC, Arnavutluk ve Moğolistan olduğu görülmektedir. Bu ülkeler içinde Suriye'nin birinci sırada olmasının en büyük nedeni Suriye'de 2011 yılından bu yana yaşanan iç savaş ve buna bağlı olarak Türkiye'ye olan Suriyeli göçüdür.

YÖK'ün sunduğu verilere göre 2018 senesinde Türkiye'deki devlet ve vakıf üniversitelerinde toplam 20.701 Suriye Arap Cumhuriyeti uyruklu öğrenci bulunmaktadır. Öğrencilerin yaklaşık %80'i devlet üniversitesinde kayıtlı bulunmaktadır. Şekil 2'de verildiği üzere bu sayı kitlesel göçün en yoğun olduğu 2013 senesinde sadece 1.785'tir. Bu sayı bu çalışmada yer alan katılımcıların Covid-19 pandemisi öncesi örgün eğitim aldığı 2018-2019 senesi için 27.034'e yükselmiştir (17.096 erkek ve 9.938 kız öğrenci). Bu sayı üniversite çağındaki Suriyelilerin yalnızca %3'ünü temsil etmektedir. Savaş öncesi dönemde Suriye'de üniversite çağında olup herhangi bir yükseköğretim kurumuna giden gençlerin oranı %20'yi bulmaktadır. Diğer bir deyişle, Suriye'de okullaşma oranı yüksektir (İPM Çalıştay Raporu, 2018). Bu çalışmada yer alan 14 öğrencinin %71,4'ü (10'u) babasının eğitim durumunu üniversite mezunu, diğerleri ise lise (%14,3) ve ortaokul (%14,3) olarak ifade etmiştir. Ailenin eğitim seviyesinin yüksek olması, gençlerin eğitime erişimini ve okullaşma beklentilerini de arttırmaktadır.

Şekil 2. Türkiye'deki Üniversitelerde Okuyan Toplam Suriyeli Öğrenci Sayısı (2013-2020)

Kaynak: YÖK istatistiki veriler web sitesi (Yüksek Öğretim Kurumu)

Şekil 1 ve Şekil 2 birlikte değerlendirildiğinde göçün en yüksek olduğu 2013-2014 senesinde Suriyeli üniversite öğrencisi sayısı oldukça düşüktür (1.785). Eğitime erişimin kolaylaştırılması, düzenlenmesi, fırsatların artması ile bu sayı yükselmiştir. 2019'dan itibaren Türkiye'ye gelmekte olan Suriye uyruklu kişilerin sayısının azalmaya başladığı ama Suriyeli öğrencilerin sayısının arttığı dikkat çekmektedir. Lise seviyesindeki okullardan mezun olan Suriyelilerin sayısı arttıkça, üniversitede kayıtlı öğrenci sayısının da artması beklenmektedir. Bu durum aynı zamanda yükseköğretim öncesi eğitimlerini Türkiye'de alan bu öğrencilerin eğitim sistemine entegrasyonunun olumlu

şekilde gerçekleştiğini, öğrenim fırsatlarından yararlanabildiklerini göstermektedir.

Dil ve akademik gereklilikleri karşılamak şartıyla Suriyeli gençler bireysel olarak Türkiye'deki üniversitelere başvurabilirler. Türkiye'nin Suriyelileri yerinden edilmiş kişiler olarak tanımlaması nedeniyle, Bakanlar Kurulu Suriyeli mültecilerin 2014/2015 akademik yılında, devlet üniversitelerindeki öğrenim harçlarından muaf olduğunu duyurmuştur. Bu da Şekil 2'de görülen 2013/2014 akademik yılı ile 2014/2015 yılı arasındaki sıçramayı açıklamaktadır. YÖK'ün 2019 istatistik verilerine göre Suriyeli öğrencilerin Türkiye'deki ilk beş üniversiteye dağılımına baktığımızda en çok öğrenci 1.887 ile Gaziantep Üniversitesi'nde kayıtlı bulunmakta, 1.487 öğrenci Karabük Üniversitesi'nde, 1.280'i İstanbul Üniversitesi'nde, 1.212'si Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nde ve 1.111 öğrenci Mersin Üniversitesi'nde eğitim görmektedir. Bu üniversitelerde eğitim gören diğer yabancı öğrenci sayılarının da yüksek olması, öğrencilerin sadece Türk dili ve kültürünü öğrenmesini değil, genel olarak yaşama deneyimlerini kolaylaştırıcı ve zenginleştirici unsur olmuştur. Bu açıdan Türkiye'de bir üniversitede okumak öğrencilerin Türk toplumu ile aralarında köprü kurmalarını kolaylaştırmıştır. Analizlerde daha detaylı yorumlanacağı üzere Suriyeli öğrencilerin üniversitedeki sayısı arttıkça ortak iletişim ağları güçlenip yardımlaşma ve özgüvenleri artarken, farklı bir ülkede ve çok-kültürlü bir ortamda üniversite okuma deneyimi öğrencilerin farklılıklara karşı hoşgörüsünü, objektif bakış açısı geliştirme becerilerini ve sorumluluk bilincini yükseltmiştir. Bu deneyim ve kişisel değişiklikler Warwick'in çok-kültürlü bireyleri uluslararası aktör ve bir nevi barış elçisi olarak ele aldığı teorisi ile örtüşmektedir.

IV. Vaka Analizi: Ulusaşırı Aktör Olarak Suriyeli Üniversite Öğrencileri

A. Araştırma Amacı ve Yöntemi

Bu araştırmanın amacı, Suriyeli üniversite öğrencilerinin Türkiye'deki deneyimlerini ve algılarını anlayarak onların ulusaşırı bir aktör olarak ikili ilişkilere etkilerini değerlendirmektir. Yeni bir ülkeye erken yaşta göç etmiş bu bireyler yeni bir kültür keşfederken ve zorluklarla baş ederken nasıl bir strateji geliştirmişlerdir? Eğitim seviyesi yüksek, birçok dile hâkim ve kendi yaşlılarıyla kültürel, sosyal etkileşimde bulunan bu öğrencilerin deneyimleri onların yaşadıkları ülkeye dair algılarını nasıl oluşturmakta, ortak kültürü nasıl şekillendirmektedir? Warwick'in kişilerin ulusaşırı aktörler olarak uluslararası ilişkilerde olumlu etkileri olabileceği teorisine dayanan bu çalışma bireylerin geline ülkeye varmadan önceki bilgi ve deneyimlerinin, geline ülkedeki etkileşimlerinin ve bireysel özelliklerinin, onların anavatan ve misafir ülke arasındaki ilişkilere yaklaşımını etkilediğini öne sürmektedir.

Bu varsayımı sorgulamak ve yukarıdaki soruları cevaplandırmak amacıyla Türkiye'deki bir üniversitede eğitim gören 14 Suriyeli öğrenci ile yüz yüze görüşme gerçekleştirdik. Araştırmada nicel ve nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Kapalı uçlu sorular SPSS programı ile kodlanmış ve değerlendirilmiş, açık uçlu sorular cevapların derinlemesine analizini

sağlamıştır. Dayanılan teori çerçevesinde oluşturulan ve yarı-yapılandırılmış sorular içeren görüşmeler 4 bölümden ve alt temalardan oluşmaktadır:

1. **Katılımcıların genel özellikleri:** cinsiyet, okudukları bölüm, yaş, medeni durum, Suriye’de ikamet edilen yer, Suriye’de bitirilen eğitim kurumu, Türkiye’ye varış tarihi, ailenin eğitim durumu.
2. **Türkiye’ye varış öncesi bilgileri ve deneyimleri:** g öncesindeki yurt-dışı ve/veya Türkiye ziyaretleri, Türkiye imajı, Türkiye ve Suriye siyaseti, tarihi, Türkiye-Suriye ilişkilerine dair bilgileri, iki ülke için tehdit olduğunu düşündükleri lkeler, Türkiye’yi tercih etme nedenleri, ailede diğer ülkelere göç edenlerin varlığı.
3. **Türkiye’deki deneyimleri ve yerel toplum ile etkileşimleri:** Kamp yaşamının varlığı, yaşanılan semt, konaklama, Türkiye’deki eğitim olanakları bilgisi ve erişim yolları, dil seviyesi, eğitimin katkısı, niversite ve günlük hayatta yaşanılan sıkıntılar ve fırsatlar, yerel toplum ile sosyal ve kültürel iletişim.
4. **Gelecekle ilgili rolleri:** kimlik oluşturma, ulusal ve uluslararası olaylara yaklaşımlar, değişimler, meslek planları, Suriye ve Türkiye’deki hayata dair beklentileri, Türkiye ve Suriye’deki potansiyel rolleri, ileriye dönük ikili ilişkilerin durumu.

Çalışma, Ekim 2020’de yaklaşık 10.000 kayıtlı ğrencisi bulunan bir devlet niversitesinde -İstanbul Medeniyet Üniversitesi (İM)- gerçekleşmiştir. İM Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 5.10.2020 tarihli onay yazısı ile hazırlanan çalışmada öğrencilerin niversite deneyiminin etkisinin anlaşılması amaçlandığı için Covid-19 salgını öncesi örgün eğitim gören 2019 dönemi öğrencileri örneklem olarak alınmıştır. Bu dönemde İM’de 132 lisans ve 93 lisansüstü olmak üzere toplam 225 yabancı uyruklu ğrenci bulunmaktadır. Bu ğrencilerin 52’si Suriye uyrukludur (26 kız, 26 erkek ğrenci). 52 öğrencinin 49’u lisans, 3’ lisansüstü seviyesinde eğitim görmektedir. Sadece 18 Suriyeli ğrencinin (13 erkek, 5 kız) kayıt yaptığı 2017-2018 senesi ile karşılaştırıldığında kız öğrencilerin de eğitime erişimlerinin yükseldiği fark edilmektedir. Suriyeli ğrencilerin birbirleri ile güçlü bir iletişim ağı olduğu göze çarpmaktadır. Katılımcılara *kar-topu* yöntemi ile ulaşılmış, öğrenciler bu güven ağı sayesinde gönüllü katılım göstermişlerdir. Anket yapılan 14 öğrencinin 11’i kız, 3’ erkektir (13 lisans, 1 lisansüstü). Ortalama 4-6 senedir Türkiye’de yaşamaktadırlar ve niversite öncesi lise eğitimlerini de burada tamamlamışlardır. Öğrencilerin Türkçeyi akıcı Şekilde konuştukları, dile hâkim oldukları ve Türkçe hazırlanan anket ve açık uçlu soruları anlayarak cevapladıkları gözlemlenmiştir. Bu açıdan Türkiye’de yaşamanın ve okumanın yeni bir dili ve kültürü öğrenmek gibi fırsatlar sunan bir deneyim olduğu vurgulanmıştır. Diğer yandan katılımcıların yaşları 19-27 arasında değişmektedir (ortalama: 20,14). 14 katılımcının 11’i niversite ikinci sınıftadır, sınıf arkadaşlarından daha büyük yaşta olmalarının nedeni kayıt ve/veya dil sorunundan dolayı yıl kaybetmeleri, yine lisans ncesi TMER gibi dil okullarında eğitim görmeleridir.

Öğrencilerin hiçbiri evli değildir. Bu da Türkiye toplumundaki genel alının aksine Suriyeli ailelerin kız çocuklarını eğitim olanakları varsa erken yaşta evlendirmeyi tercih etmediğini göstermektedir. 2011 senesinde geldiğini belirten ve 26 yaşında olan erkek ğrenci, 3.sınıfta eğitimine devam etmektedir. Diğer 13 lisans öğrencisinin 9’u (%64,3’) Mühendislik fakültesinde kayıtlıdır,

1 öğrenci Tıp bölümünde, 3 öğrenci de (%21,4) Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde okumaktadır. Bu durum bize Suriyeli öğrencilerin daha az sözel ifade, okuma ve yazma içeren mühendislik fakültelerini tercih ettiklerini göstermektedir. Yine mühendislik fakültesinde İngilizce eğitim veren ve daha geniş iş imkânları sunan Moleküler Biyoloji bölümü tercihlerde ön plandadır.

B. Bulgular

Çalışmadaki bulgular teori ve temalar doğrultusunda değerlendirilecektir. Başlıklar genel özellikler; varış öncesi bilgiler/deneyimler; misafir ülkedeki deneyim ve gelecekle ilgili roller olarak kategorize edilmiştir. Bu alanlar birbirini etkilediği için, birlikte incelenecektir.

Genel özellikler ve varış öncesi deneyimler/bilgiler:

Çalışmaya katılım gösteren 14 Suriye uyruklu öğrencinin 8'i (%57,1) Suriye'de Halep, 5'i Şam ve 1'i Humus'tan gelmiştir. Öğrencilerin Suriye'de yaşadıkları şehir ile Türkiye'ye geldikleri yıl arasında herhangi bir ilişki bulunmamaktadır. Öğrencilerin hiçbiri geçici kamplarda kalmamış, doğrudan İstanbul'a yerleşmişlerdir. Bu durum onların Türkiye'de daha az olumsuz deneyim yaşamasını sağlamıştır. Öğrencilerin %64,3'ü daha önce Türkiye dışında ülkelerde bulduklarını belirtmiştir, bu ziyaretlerin hepsi Ortadoğu ülkelerine gerçekleşmiştir. Savaş öncesinde 4 öğrenci Türkiye'yi ziyaret ettiğini söylemiş, Gaziantep, Şanlıurfa gibi sınır şehirlerinin yanı sıra İstanbul şehrini turist olarak gezdiklerini belirtmişlerdir. 12 öğrencinin (%85,7) savaş öncesinde de Türkiye'ye dair bilgileri mevcuttur, hepsi bu bilgilerin olumlu yönde olduğunu söylemiştir. Bu bilgiler bize Suriyeli gençlerin savaş öncesinde başka ülkelere yönelik kültürel, turistik aktivitelerinin olduğunu, açık görüşlü ve uluslararası aktör olma potansiyelleri bulunduğunu göstermiştir.

Tablo 1: Türkiye için en çok tehdit oluşturan ülkeler hangileridir?

Ülke	N	%
ABD	6	42,9
İsrail	3	21,4
Diğer	2	14,3
Fikri Yok	3	21,4
Toplam	14	100

Yukarıda belirtildiği gibi öğrencilerin büyük bölümü savaş öncesinde Türkiye-Suriye ilişkilerini dostane olarak tanımlamaktadır. Tablo 2 ve 3'ün gösterdiği üzere bu iki ülke için tehdit olarak görülen ülkeler Müslüman olmayan bölgesel ve küresel güçlü ülkelerdir. Türkiye için bu ülkeler ABD ve İsrail olarak görülürken, Suriye için daha çok ülke tehdit olarak belirtilmiş, Rusya, İran ve Mısır da bu denkleme eklenmiştir.

Tablo 2: Suriye için en çok tehdit oluşturan ülkeler hangileridir? Tercih 1(T1) ve Tercih 2 (T2)

Ülke	N (T1)	% (T1)	N (T2)	% (T2)
ABD	5	35,7	2	14,3
Rusya	4	28,6	3	21,4
İsrail	3	21,4	1	7,1
İran	2	14,3	1	7,1
Mısır	0	0	1	7,1
Toplam	14	100	14	100

İlgi çekici nokta, Rusya öğrencilere göre Suriye'ye yönelik en çok tehdit oluşturan ülkelerin başında verilmişken, yine savaş öncesi Suriye'nin en iyi ilişkilere sahip olduğu ülkeler arasında belirtilmiştir. Türkiye'deki Suriyeli göçmenler savaş koşullarından olduğu kadar, Şam hükümetinin Sünni topluma karşı ayrımcı uygulamalarından da etkilenmişlerdir. Rusya'nın Suriye hükümetine verdiği askeri ve siyasi destek, öğrenciler için bu algının oluşmasına yol açmış görülmektedir. Öğrenciler Türkiye'deki siyasi liderlerden Atatürk, Ahmet Davutoğlu, Süleyman Soylu, Abdullah Gül ve Recep Tayyip Erdoğan'ı tanımakta olduğunu, sevdikleri siyasi kişi olarak ise %85,7 ile Recep Tayyip Erdoğan'ı belirtmiştir. Erdoğan'ı sevme nedenleri arasında dış politika birikiminin yanında özellikle Müslümanların koruyucusu olduğu, liderliğini yaptığı, Suriyeli göçmenlere yönelik olumsuz tavırlar karşısında güzel yaklaşımlar sergilediği, onlara yardım ettiği, Müslüman ve ümmet vurgusu bulunmaktadır. Türkiye'nin Esad hükümeti ile ilişkilerini koparması, ümmet vurgusu ile Türkiye'ye bağlılık hissedenden Suriyeliler için Rusya'nın oluşturduğu tehdit algısını arttırmaktadır.

Tablo 3: Savaş öncesi Suriye'nin ilişkileri en iyi olan ülke hangisidir?

Ülke	N	%
Rusya	2	14,3
İran	1	7,1
Türkiye	8	57,1
Lübnan	2	14,3
Çin	1	7,1
Toplam	14	100

Katılımcılara göre Suriye'nin savaş öncesinde en iyi ilişkiler yürüttüğu birinci ülke Türkiye'dir. Yukarıda verilen Türkiye-Suriye ilişkilerinin tarihçesi göz önünde bulundurulduğunda bu olumlu algı anlamlıdır. Bu olumlu imaj, Suriyeli göçmenlerin misafir ülke olarak Türkiye'yi tercih etme nedenlerinden biridir. Bunun yanında Tablo 4'ün gösterdiği üzere öğrencilerin %78,6'sı kendini ilk olarak Müslüman olarak tanımlamaktadır. Suriyeli ve Türkiyeli seçenekleri işaretlenmemiştir. Bir kişi kendini etnik, ulusal ve dini kimliğin üstünde dünya vatandaşı olarak tanımlamıştır. Yine Arap etnik kimliğindense, ortak din, ümmet vurgusu Suriyelilerin Türkiye toplumu ile ortak kimlik oluşturma ve kabul edilmelerini arttırma stratejisi olarak dikkat çekmektedir. 14 öğrencinin sadece 3'ü Türkiye'ye gelmeden önce Türkçe bilmektedir. Warwick'in (1971: 660) belirttiği gibi kişilerin bulunduğu yabancı ülkenin

dilini bilmemek ya da bu dilde istediği ve alışkın olduğu beceri seviyesine sahip olmamak kişinin özgüvenini olumsuz etkileyebileceği gibi bulunduğu ülkenin vatandaşlarıyla iletişim kurmak yerine kendi ülkesinden diğer kişilerle sınırlı bir sosyal çevreye yönelmesine de sebep olabilecektir. Bir yandan dil eksikliği bu özgüveni zedelerken, Türkiye'ye yapılan kitlesel göç ve belli semtlerde kümelenmeler göçmenlerin entegrasyonunu da olumsuz etkilemiştir. Diğer yandan katılımcıların hiçbirinin kendini ilk olarak Suriyeli olarak belirtmemesi en ilgi çekici noktadır. Bu durum gelinen ülkeye karşı duyulan olumsuz hisler ve deneyimlerle ilgili olduğu kadar, yukarıda belirtildiği gibi hayatta kalma stratejisi olarak gelinen ülke ile ortak bir kimlik oluşturma eğiliminin de anlaşılır bir parçasıdır.

Buna rağmen Türkmen olduğunu belirten öğrenci de Türk asıllı olmasına rağmen Suriyeli olduğu için kendisini kabul ettiremediğini ve çevresinde dışlandığını söylemiştir. Bu noktada her ne kadar ümmet vurgusu ve iktidar parti liderine sevgi anlamlı olsa da tarihsel olarak da gelenekçi/muhafazakâr-modern/seküler toplumsal kutuplaşmasının derin olduğu Türkiye'de (Ergüder, 1988) bu vurgu seküler kesimde tehdit olarak algılanırken, muhafazakâr kesimde de ne kadar karşılığı olduğu şüphelidir. Bu tam benimsememe ve benimsenememe durumu, Suriye uyruklu öğrencilerin -göçün üzerinden yaklaşık 10 sene geçmesine rağmen- halen kendilerini Türkiyeli olarak hissedememesini açıklamaktadır. Suriyeli göçmenlerin asimilasyonları ve/veya kimliklerini koruyarak entegrasyonları ancak birlikte güzel bir gelecek kurabilme algısı ile mümkün gözükmektedir.

Tablo 4: Kendinizi nasıl tanımlarsınız?

	N	%
Suriyeli	0	0
Türkiyeli	0	0
Müslüman	11	78,6
Arap	1	7,1
Türkmen	1	7,1
Dünya Vatandaşı	1	7,1
Toplam	14	100

Bu yaklaşım öğrencilerin 'Türkiye'nin en büyük sorunu nedir' sorusuna verilen cevapla da örtüşmektedir. Kutuplaşmanın yanı sıra Batılılaşma da sorun olarak belirtilmiştir. Toplumdaki Batı modelli yaşam tarzı ve kutuplaşma, ümmet vurgusu üzerinden ortak kimlik oluşturma ve kabullenme bekleyen Suriyeliler için bu süreci zorlaştırmaktadır. Türkiye'deki siyasetin başkanlık sistemine geçiş ile birlikte daha çok parti ittifakları üzerine şekillenmesi, toplumdaki göç ve Suriyeliler algısını bu ikili ittifak sisteminde daha kırılğan hale getirmektedir. Türkiye toplumu gibi (Konda Raporu, 2018), Suriyeli öğrenciler de terör ve ekonomiyi en büyük sorun olarak belirtmektedir.

Bu yönleri ile Türkiye'deki Suriyelilerin gelecekte etkili aktör olabilme potansiyeli Türkiye ve Suriye'deki iktidarların yapısına ve birbiri ile ilişkilerine oldukça bağlıdır.

Tablo 5: Türkiye'nin en büyük sorunu nedir? Tercih 1(T1) ve Tercih 2 (T2)

	N (T1)	% (T1)	N (T2)	% (T2)
Terör	5	35,7	1	7,1
Ekonomi	5	35,7	3	21,4
Eğitim	2	14,3	1	7,1
Kutuplaşma	1	7,1	1	7,1
Batılılaşma	1	7,1	1	7,1
Göç	0	0	1	7,1
Otoriterleşme	0	0	1	7,1
Toplam	14	100	14	100

Türkiye'deki deneyimleri ve gelecekteki rolleri:

Ankete katılan 14 öğrencinin 10'u İstanbul'da Avrupa yakasında, 4'ü ise Anadolu yakasında ikamet etmektedir. Öğrencilerin %64,3'ü (9'u) ailesi ile birlikte yaşarken, 4'ü özel yurttta, 1'i ise arkadaşı ile kaldığını belirtmiştir. Ailesi ile kalan 9 öğrencinin 5'i yüksek eğitim harcamalarını sadece ailesinin karşıladığını, 3'ü aynı zamanda çalıştığını ve bir öğrenci de burs aldığını söylemiştir. 14 öğrenciden 5'i yüksek eğitimlerinin yanı sıra çalıştıklarını da belirtmiştir. Çalışma alanları olarak farklı dil bilme becerilerini kullandıkları ve kendi toplumlarına faydalı olabildikleri işler yaptıkları görülmüştür. Kimi tercüman olarak, kimi Arap ülkelerine satış sorumlusu olarak, kimi de yabancı uyrukluların davalarını gören bir avukat yanında çalışmaktadır.

Tablo 6: Üniversite eğitimi sizce neden önemli? Tercih 1(T1), Tercih 2 (T2), Tercih 3 (T3)

	N (T1)	% (T1)	N (T2)	% (T2)	N (T3)	% (T3)
Daha iyi iş imkânı	3	21,4	1	7,1	4	28,6
Bir alanda yetkin olmak	2	14,3	2	14,3	1	7,1
Saygınlık kazanmak	1	7,1	1	7,1	0	0
Üniversitenin özgürlük ortamı	1	7,1	1	7,1	0	0
Kendi toplumuna faydalı olmak	4	28,6	5	35,7	2	14,3
Yaşadığı ülkeye faydalı olmak	1	7,1	3	21,4	6	42,9
Açık görüşlü olmak	2	14,3	1	7,1	1	7,1
Toplam	14	100,0	14	100,0	14	100

Çalışma genel olarak öğrencilerin Türkiye'de eğitim almanın getirdiği kimi olumlu yönlerin olduğunu düşündüklerini göstermektedir. Üniversite eğitiminin onlar için önemi sorulduğunda öğrenciler ilk olarak kendi toplumlarına faydalı olmayı, sonrasında daha iyi iş imkânları bulma olanaklarını ve okudukları alanda kendilerini geliştirmeyi söylemişlerdir. Dikkat çekici nokta üniversitelerin sunmuş olduğu 'açık görüşlü olma' özelliği de vurgulanmıştır. Yaşadığı ülkeye (Türkiye) faydalı olmak ikinci tercihler de değerlendirildiğinde %28,5 oranla önem kazanmıştır. Bu oran üçüncü tercihlerde %42,9'a yükselmiştir. Öğrenciler anadilleri Arapçanın yanı sıra

Türkçe ve İngilizce dillerine de konuşmakta, diğer bir deyişle 3 dil bilmektedir. İki farklı kültürü birlikte yaşayan bu öğrenciler için ait oldukları toplum ve yaşadıkları ülke için faydalı işler yapmak önem arz etmektedir. Bu yaklaşım Warwick'in birçok kültürü deneyimleyen bireylerin daha aktif rol oynama teorisini desteklemektedir.

Öğrencilerin hem yükseköğrenim hem de çalışma hayatını tecrübe etmeleri, kendi toplumları ve yerel halk ile iletişimlerini arttırmıştır. Bu durum olumlu ve olumsuz yaşanan deneyimlere de yansımıştır. Üniversite ve gündelik hayatta yaşanan sıkıntılar sorulduğunda ilk ve en fazla sorun olarak dil sorunu vurgulanmıştır. Tablo 7 ve Tablo 8 birlikte değerlendirildiğinde dil ve uyum sorunu üniversite hayatı dışında daha fazla ön plana çıkmaktadır.

Tablo 7: Üniversite hayatınızda ne tür sıkıntılarla karşılaştınız? Tercih 1(T1), Tercih 2 (T2)

	N	%
Dil sorunu	5	35,7
Uyum sorunu	2	14,3
Ekonomik sorun	2	14,3
Ayrımcılık	1	7,1
Irkçılık	1	7,1
Dışlayıcı söylem	1	7,1
Yok	2	14,3
Toplam	14	100

Öğrenciler üniversite yaşamlarında dil sorunu, uyum sorunu ve ekonomik sorunlar gibi bireysel ve maddi kaynaklı problemleri daha çok vurgulamıştır. Doğrudan kimliklerini hedef alan ayrımcılık, ırkçılık ve dışlayıcı söylem, maddi sorunlara göre daha az belirtilmiştir. Herhangi bir sıkıntı ile karşılaşmadığını belirten öğrenci sayısı ise 3'tür. Yaşanılan sıkıntı verici olaylar daha detaylı sorulduğunda 'Suriyelilerle sosyal medyada dalga geçilmesi', 'Türklerin sürekli bizim sayemizde yaşıyorsunuz gibi sözlerle onlardan minnet beklemesi' gibi sorunlar dile getirilmiştir. Öğrencilere yaşanan sevindirici olaylar sorulduğunda ise ortak Osmanlı mirasının tecrübe edilmesi, mimarinin güzelliği gibi görsel unsurların yanı sıra ihtiyaçlarını soran ve yardımcı olmak isteyen halkın yaklaşımlarının altı çizilmiştir.

Günlük hayatta dil sorunu %57,1 ile en çok tercih edilen sıkıntı iken, uyum sorunu ilk tercihlerde yaşanan sorunlar arasında belirtilmemiştir. Üniversite gibi farklı şehirlerden gelen, çeşitli ideoloji ve kimliklerin birlikte eğitim gördüğü kurumlarda dil sorunu da eklenince uyum sağlamak öğrenciler için daha zor olabilir. Katılımcıların %85,7'sinin (12'si) Türkiyeli arkadaşları vardır. Bu oran sosyal medyada %92,9'a çıkmaktadır. Diğer yandan öğrencilerin sadece 6'sı (42,9'u) Türkiyeli arkadaşları ile üniversite dışında da görüşmektedir. Günlük hayatta ise Suriye uyruklu göçmenlerin belirli semtlerde yoğunlaşması, birbirleri ile sosyalleşmeleri ve kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri restoran, market, berber gibi dükkânları açmaları uyum sorunu yaşamalarını azaltmıştır. Öğrencilerin %78,6'sının (11'i) evinde sadece Arapça konuşulmakta, sadece 1'inin evinde Türkçe konuşulmaktadır, 2 tanesi ise evde hem Türkçe hem de Arapça konuşulduğunu belirtmiştir. Suriye uyruklu

öğrenciler üniversite dışında yine Suriyeli göçmenlerle daha çok sosyalleşmektedir. Bu faaliyetlerin %35,7'si spor faaliyetleri iken %50'si kültürel aktivitelerden oluşmaktadır. 2 öğrenci ise Suriyelilerle görüşmediğini söylemiştir.

Tablo 8: Günlük hayatta ne tür sıkıntılarla karşılaştınız? Tercih 1(T1) ve Tercih 2(T2)

	N(1)	%	N(2)	%
Dil sorunu	8	57,1	0	0
Uyum sorunu	0	0	2	14,3
Ekonomik sorun	2	14,3	2	14,3
Ayrımcılık	1	7,1	1	7,1
Irkçılık	1	7,1	3	21,4
Yok	2	14,3	6	42,8
Toplam	14	100	14	100

Yaşadıkları ülkede iç-savaşa tanık olmak, farklı bir ülkede yaşamak ve üniversite eğitimi almak, öğrencilerin savaş öncesi görüşleri ile karşılaştırıldığında bu görüşlerde de önemli değişikliklerin meydana geldiği görülmektedir. Öğrencilerin %78,6'sı kendi kimliğinden (etnik veya dini) farklı kişilere daha hoşgörülü olduğunu söylerken, %50'si kendi kimliğini sahiplenmesinin arttığını söylemiştir. %85,7'si siyasetle artık daha çok ilgilendiğini söylemiş, %71,4'ü ise olaylara daha objektif yaklaştıklarını belirtmiştir.

Suriyelilerle ilgili en çok tartışılan konulardan biri de ülkelerine dönüp dönmeyecekleridir. Tablo 9'da bu soru üniversite öğrencilerine sorulduğunda %35,7'si dönmeyi düşündüğünü belirtmiştir. Diğer yandan kesin bir fikri olmayanlar ve dönmeyi düşünmediklerini belirtenlerin toplamı %64,3'tür. Bu sorunun cevabı Suriye'deki durum ve iktidarda kimin olduğu, bu ülkede nasıl bir gelecek inşası yapılacağına ve Türkiye'deki yaşam standartlarına bağlıdır. İlgi çekici nokta olarak Suriye'ye dönme kararı aynı zamanda iki ülke arasındaki ilişkilere ve Suriyeli göçmenlerin oynayacakları rollere göre de değişiklik göstermektedir. 14 öğrenciden 9'u Türkiye ve Suriye arasında olumlu ilişkiler olacağını belirtmiş, bu 9 kişiden 3'ü Suriyeli göçmenlerin iki ülke arasında barış köprüsü vazifesi göreceğini söylemiştir. Suriye'ye dönmeyi düşündüğünü söyleyen 5 kişiden 4'ü, Türkiye'nin kapılarını mültecilere açtığı için Türkiye-Suriye ilişkilerinin iyi yönde şekilleneceğini söylemiştir. Dönmeyi düşünmeyenler Türkiye'deki Suriyeli göçmenlerin iki ülke arasında barış köprüsü oluşturabileceğini belirtirken, %50'si iki ülke arasındaki ilişkilerin ne yönde şekilleneceğini bilmediğini söylemiştir. Kısaca, bu belirsizlik, Suriyelilerin dönme kararında etkilidir.

Tablo 9. Savaş bittiğinde Suriye'ye dönmeyi düşünüyor musunuz? Türkiye-Suriye ilişkileri nasıl şekillenir?

		Sizce savaş sonrası Türkiye-Suriye ilişkileri nasıl şekillenir?				Toplam
		a. Türkiye kapılarını mültecilere açtığı için daha iyiye gider	b. Türkiye askeri müdahalede bulunduğu için daha kötüye gider	c. Türkiye'deki Suriyeli göçmenler barış köprüsü vazifesi görür	d. Bilmiyorum	
Savaş bittiğinde Suriye'ye geri dönmeyi düşünüyor musunuz?	Evet	4	1	0	0	5
	Hayır	0	0	2	2	4
	Bilmiyorum	2	1	1	1	5
Toplam		6	2	3	3	14

Bu durum Tablo 6'daki veriler ile birlikte değerlendirildiğinde Türkiye'de uzun yıllardır eğitim gören ve üniversite okuyan bu öğrenciler hem kendi toplumları hem de yaşadıkları ülkeye faydalı işler yapmak ve iki ülkenin gelecek inşasında etkili rol almak istediklerini belirtmişlerdir. Mezun olduklarında dış ticaret yapmak, akademik kariyer, siyasetçi ve araştırmacı olmak gibi ulusal ve uluslararası alanda önemli mesleklere yönelmeyi hedeflemektedirler. Suriye uyruklularının yaşam kalitesinin artması için neler yapılmalı diye sorulduğunda ücret eşitliği, dil kursu açılması, işlerde sigorta yapılması, kiralık ev verilirken ve iş alımlarında ayrımcılık yapılmaması, ırkçı ifadeler kullanılmaması ve genelleme yapılmaması gibi Türkiye devleti ve toplumu kaynaklı sorunlar dile getirilmiştir. Dile getirilen bu sorunların hiçbiri üniversite yaşantısı ile ilgili değildir. Tablo 8'de görüldüğü gibi bu sorunlar Suriyeli öğrencilerin günlük hayatlarında karşılaştıkları başta dil sorunu olmak üzere, ekonomik sorunlar ve bunların ardından gelen ırkçılık ve ayrımcılıkla ilgilidir ve önerdikleri çözüm önerileri de bunlarla ilişkilidir. Bu durumun yükseköğrenim olanaklarından yararlandıkları için minnet duygusu içinde olmalarının yanı sıra üniversitede karşılaşılan sıkıntıların bu kurumların eğitim seviyesi yüksek kitle ve evrensel değerleri benimsemiş yapısından dolayı günlük hayat ile karşılaştırıldığında daha az sıkıntı doğurması olarak yorumlanabilir.

Özetle, Türkiye'ye erken yaşta zorunlu göçle gelen ve buradaki üniversitelerde eğitim gören Suriye uyruklu öğrenciler ne geldikleri ülkeye ne de misafir ülkeye kimliklerini tanımlayacak "vatan" duygusu ile bağlı gözükmemektedir. Bu öğrencilerin göç, yerleşim, kendi topluluğu ve yerel halkla iletişim süreçleri onların meselelere daha objektif perspektifle bakmalarını sağlamıştır.

V. Sonuç

Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler Köprü mü Bariyer mi?

Türkiye-Suriye ilişkileri tarihlerinin büyük bir bölümünde olumlu bir seyir izlememiştir. Tarihten gelen önyargıların yanı sıra sınır komşusu olmanın getirdiği gerginlikler, toprak ve doğal kaynakların paylaşımına ilişkin anlaşmazlıklar, etnik ve mezhepsel yapılardan kaynaklanan sorunlar, terör gibi konular iki ülke arasında ilişkilerin iyi olduğu dönemlerin kısa ve istisnai

olmasına neden olmuştur. Yine Ortadoğu bölgesinin dinamikleri de iki ülkenin dostane ilişkiler geliştirmesinin önünde engeller oluşturmuştur. Dostane ilişkiler ancak 2000’li yılların başında sağlanabilmiş olmasına rağmen 2011 yılında Suriye’de başlayan iç savaş, iki ülke ilişkilerindeki en gergin dönemlerinden birinin başlangıcı olmuştur. Halen devam etmekte olan iç savaşın Türkiye için en önemli sonucu ise göçmen sorunu olmuştur. Türkiye’nin iç savaş koşulları nedeniyle zorla yerlerinden edilen ve ülkelerini terk etmek zorunda kalan insanlara kapılarını açması da Türkiye’yi en fazla Suriyeli göçmen barındıran ülke konumuna getirmiştir.

Her ne kadar ülkeye gelen kişilere geçici koruma statüsü verilmiş olsa da savaşın ne zaman tamamen biteceğine ve sonrasında olacaklara dair belirsizlikler Türkiye’de bulunan Suriyelilerin başta güvenlik, barınma, sağlık, eğitim gibi ihtiyaçlarının karşılanması gerekliliğini de beraberinde getirmiştir. Türkiye barındırdığı nüfusun büyüklüğü düşünöldüğünde oldukça olumlu değerlendirilebilecek seviyede öğrenciyi eğitim sistemine dâhil etmeyi başarmıştır. Bu çalışmada bu sistemin son aşamasında olan üniversite öğrencileri konu edilmektedir. Çalışmanın üniversite öğrencilerine odaklanması, bu öğrencilerin eğitim hayatlarını tamamlayarak meslek hayatına atılmak üzere olan yetişkinler olmaları itibariyle iki ülke ilişkilerinde oynayabilecekleri rolü araştırmayı hedeflemesinden kaynaklanmaktadır.

Bu doğrultuda Suriyeli üniversite öğrencilerini ikili, bölgesel ve uluslararası barışa katkı sağlayabilecek ulusaşırı aktörler olarak değerlendirmek mümkündür. Yapılan görüşmelerden de anlaşıldığı gibi Suriyeli öğrencilerin çoğunluğu Türkiye’ye gelmeden önce bu ülke hakkında bilgi sahibidir. Bu özelliğin Türkiye’de bulunan Suriyeli nüfusun geneli için de söylenmesi mümkündür. Aynı coğrafyayı paylaşmaları ve sınır komşusu olmalarının yanı sıra ortak bir geçmişe sahip olmaları da bu farkındalığın sağlanması için yeterlidir. Üstelik yakın geçmişe kadar iki ülke arasındaki ilişkilerin iyi olduğu dönemler, kötü olduğu dönemlerden az olmasına rağmen katılımcıların Türkiye’ye yönelik izlenimleri olumludur. Ortak din ve bunun etrafında şekillenen ortak bir kültür algısı bu olumlu izlenimin en önemli kaynağıdır. Türkiye’ye gelmelerinden önce burada, kendi ülkelerinde alışkın olduklarına benzer bir toplumsal yapıyla karşılaşacaklarını beklemeleri de bundan kaynaklanmaktadır. Gerçekten de bu yapı, Suriyelilerin Türkiye’deki entegrasyon süreçlerini olumlu yönde etkilemektedir. Süreci kolaylaştıran en önemli unsurlarından biri ise bazı katılımcıların Türkiye’ye gelmeden önce Türkçe biliyor olmalarıdır. Üstelik Türkçe bilmeyenler için de dil öğrenimine yönelik olanakların sağlanması ve küçük yaşlardan itibaren Türkiye’de bulunan kişilerin gerek süreç içinde gerekse okullarda bu dili öğrenmiş olmaları bu bağlamda büyük önem taşımaktadır.

Bu açıdan Türkiye’de bulunan diğer Suriyelilere oranla üniversitelerde okuyan gençlerin topluluklar arasında bir köprü olma ihtimalleri daha yüksek görünmektedir. Ancak Türkiye’de buldukları süre boyunca iç politikanın içinde bulunduğu kutuplaşma ülkede bulunan tüm Suriyelileri olduğu gibi üniversite öğrencilerini de etkilemektedir. Bu kutuplaşmada normal koşullarda Suriyelilerin Türkiye’ye entegrasyon süreçleri açısından olumlu katkı yapması beklenebilecek olan kültürel yakınlık bir bariyere dönüşebilmektedir. Suriyelilerin din temelli ortak zemin algıları Türkiye’de özellikle seküler kesimlerin ciddi tepkilerine neden olarak Suriyelileri de kutuplaşmanın bir

parçası haline getirmektedir. Konda'nın 2018 çalışması göstermiştir ki Türkiye'nin açık-kapı politikasını en çok tehdit olarak gören CHP'li seçmenlerdir. Nitekim görüşülen öğrenciler arasında da Batılılaşmanın Türkiye'nin önemli sorunlarından biri olarak görülmesi, en beğendikleri lider olarak Recep Tayyip Erdoğan'ı göstermelerinin nedenleri arasında kendisini Müslümanların lideri olarak tanımlamaları ve İslam ve ümmet vurgusuna dikkat çekmeleri de bu konumu pekiştirmekte, hatta Suriyelileri kutuplaşmanın hedefi haline getirmektedir.

Ancak Suriyelilerin sadece belli bir kesim tarafından ve bu kesimin de tamamı tarafından hedef alındığını söylemek mümkün değildir. Yine ülkenin esas olarak iç sorunu olan ekonomideki kötüye gidiş de Suriyelileri hedef haline getirmektedir. Ülkedeki Suriyeli nüfusunu ekonomi üzerinde yük olarak görüp kötüye gidişi buna bağlayanlar olduğu kadar Suriyelilerin alternatif ve daha ucuz işgücü yaratması nedeniyle onları işlerini ellerinden almakla suçlayanlar da azımsanamayacak sayıdadır. Üstelik üniversite mezunu Suriyelerin sayısının artmasıyla birlikte bu algının daha da artmasını beklemek mümkündür. Bütün bunlar anket ve görüşmelerde de dile getirilen ayrımcılık biçimlerinde Suriyelilere yansımaktadır. Katılımcılar gündelik hayatlarında ırkçılığa varan muamelelerle karşılaşmışlardır. Suriyeli oldukları öğrenildiğinde kendileriyle konuşulmaması, dışlanmaları ve kabul görmemeleri, kendilerine ya da aile üyelerine işe alımlarda eşit fırsatlar verilmemesi, sigortasız çalıştırılmak istenmeleri, aynı işler için daha düşük ücretler verilmesi, ev sahiplerinin evlerini Suriyelilere kiralamaması gündelik yaşamlarında Suriyelilerin sık sık yaşadıkları sorunlardır. Buna toplumsal tepkilerin yansımaları olan nefret söylemleri, haklarında özellikle sosyal medyada yayılan iddialar, söylemler, minnet beklentileri, yalan haberler ve hatta saldırılar da eklendiğinde resim çok daha ciddi ve tehlikeli bir biçim almaktadır. Suriyelilerin bütün bunlara yönelik tepkisi ise, anket sonuçlarının doğruladığı üzere, kendilerine yönelik genellemelerin ırkçılığa neden olduğunu ifade etmek ve bunun yerine her birinin kendi başlarına bireyler olarak değerlendirilmesi beklentisini dile getirmektedir.

Bütün bunlara rağmen Türkiye'de edindikleri ulusaşırı deneyim, görüşmecilerin de dile getirdiği gibi öğrencilerin farklı etnik ve dini kimliği olan kişilere yönelik düşüncelerinde önemli değişikliğe neden olmuş, bu anlamda farklılıklarla bir arada yaşamaya yönelik görüşlerini olumlu yönde etkilemiştir. Bu deneyim toplumsal olaylara daha objektif bakmalarını sağlamıştır. Bunda üniversite öğreniminin önemli etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim öğrenciler de üniversite yaşamının "açık görüşlü olma" konusundaki katkısını dile getirmektedirler. Bu katkının ilerleyen yıllarda daha da artmasını beklemek mümkün görünmektedir. Bu özellik belki de Türkiye'de öğrenim gören Suriyeli üniversite öğrencilerinin, ulusaşırı aktörler olarak da en önemli özelliklerinden birini teşkil edecektir. Bu süreçte edindikleri açık görüşlülük, hoşgörü, bir arada yaşama kültürü, onların ilerleyen yıllarda iki ülke arasında köprü olabilme ihtimallerini pekiştirmektedir. Üniversite eğitimi sonunda edinecekleri meslekler ve bu mesleklerle ulaşacakları pozisyonlar da bu ihtimali kuvvetlendirecektir. Katılımcıların ileride yapmak istedikleri işler arasında saydıkları dış ticaret, akademik kariyer, siyaset, araştırmacı gibi meslekler de deneyimlerini paylaşabilecekleri ve yayabilecekleri meslek grupları olmaları itibarıyla bu kişilerin yapabilecekleri etkiyi arttırabilecektir.

Ayrıca Türkiye ve Suriye için faydalı olabilecek işler yapmak istediklerini dile getirmeleri kendilerini bu anlamda gönüllü katılımcılar haline de getirmektedir. Bu durumda gerek Suriye'ye dönmeleri gerekse de Türkiye'de kalmaya devam etmeleri durumunda iki ülke ilişkilerinde barışın ve iyi ilişkilerin sağlanması ve korunmasında etkili aktörler olmaları beklenmektedir.

Zorla yerinden edilmenin esas olarak zorla yerinden edilen kişilerin en azından büyük çoğunluğunun geri dönmesiyle sonuçlanması beklenir. Bu kişilerin geri dönüşü, uluslararası toplum tarafından barış inşasının en önemli unsurlarından birisi olarak değerlendirilmektedir. Ancak yerlerinden edilen kişilerin görüşlerine başvurulmaması barış ve yeniden inşa süreçlerini olumsuz etkilediği gibi pek çok örnekte bunların kalıcı olmasına da engel olmuştur. Görüşülen Suriyeli katılımcıların herhangi bir iç savaş durumunda sorunu ülkenin kendi içinde çözmesi gerektiği, en fazla etkilenen ülkelerin müdahale edebileceği doğrultusunda dile getirdikleri görüş de uluslararası topluma olan güvensizliğin bir sonucudur. Bu nedenle yeniden inşa sürecince yerel halkın katılımı büyük önem taşır. Bu bağlamda ülkelerini terk etmek zorunda kalan kişilerin geri dönüş uluslararası deneyimlerinin de katkısıyla süreç içinde yer almaları hem yeniden inşa sürecini hem de bu süreçte ülkenin uluslararası ilişkilerini olumlu yönde etkileyecek önemli bir dinamiktir. Ancak böyle bir etkinin söz konusu olabilmesi, savaş sonrası Suriye'de kurulacak yönetimin yapısıyla ve ne kadar kapsayıcı olacağıyla yakından ilişkilidir. Türkiye'de bir üniversiteden mezun olan kişilerin geri dönüş sonrası iyi mesleklere sahip olmaları ve önemli pozisyonlara gelmeleri mümkün olmakla birlikte bunun ne kadar olası olduğunu savaş sonrası koşullar gösterecektir.

Görüşme yapılan kişilerin ülkelerine geri dönüşleri de tamamen bu koşula bağlıdır. Etnik ya da dini kimliği, cinsiyeti veya sahip olduğu herhangi bir özelliği nedeniyle kendisini ülkesinde güvende hissetmemek, hatta bunlar yüzünden ayrımcılığa ve hatta yaptırımlara uğrayacağını düşünmek kişilerin geri dönmeleri için yeterli nedenlerdir. Ayrıca bu kişilerin ülkelerine dönmeyerek Türkiye'de kalmaları durumunda, buldukları pozisyonlar ve sahip oldukları deneyimler itibarıyla iki ülke arasındaki ilişkilere yapabilecekleri katkı da söz konusu koşullardan bağımsız değildir. Ülkelerinde karşı oldukları bir yönetimin bulunması durumunda söz konusu kişilerin ikili ilişkilere olumlu bir katkıda bulunmak konusunda isteksiz olmaları da beklenebilecek bir sonuçtur.

Türkiye'de bulunan Suriyeli üniversite öğrencilerinin uluslararası aktörler olarak Türkiye-Suriye ilişkilerine ve hatta bunun da ötesinde bölgesel barışa katkı sağlayıp sağlayamayacağını tespit etmek için daha ileri çalışmalara da ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışma, Suriyeli öğrencilerin koşul, konum, tutum, duygu ve düşüncelerini tespit etmenin ve bu özelliklerin hem iki ülke ilişkileri hem de bölgedeki çok taraflı ilişkileri nasıl etkilediklerini ve barışa olumlu katkı sağlayacak biçimde geliştirilmesi için bir öneri olma çabasının yanı sıra sonraki çalışmalar için bir kapı aralamayı da hedeflenmektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflicts of Interest Statement:

Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest in the study.

Maddi Destek / Financial Support:

Bu çalışmada herhangi bir fon veya maddi destekten yararlanılmamıştır.
No funding or financial support was used in this study.

Yazar Katkıları / Contribution Rate of the Authors:

Fikir: BT; Tasarım: BT ve UÖ; Veri Toplama: BT; Kaynak Tarama: BT ve UÖ; Analiz ve Yorum: BT ve UÖ; Makalenin Yazımı: BT ve UÖ.

Idea: BT; Design: BT&UÖ; Data Collecting: BT; Literature Review: BT&UÖ; Analysis and Discussion: BT&UÖ; Writing: BT&UÖ.

(!) Yazar/yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Medeniyet Araştırmaları Dergisi sorumlu değildir.

(!) The author/authors declared that all processes of this study are in accordance with research and publication ethics, and comply with ethical rules and principles of scientific citation. Otherwise, the Journal of Civilization Studies is not responsible.

Kaynakça

- Bilali, R., Çelik, A., Ok, E. (2014), Psychological asymmetry in minority–majority relations at different stages of ethnic conflict, *International Journal of Intercultural Relations*, 43(2), 253-264.
- Bauböck, R. (2003). Towards a Political Theory of Migrant Transnationalism. *International Migrant Review*, 37(3), 700-723.
- Erdoğan, M. M. (2014). *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal kabul ve uyum araştırması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi.
- Ergüder, Ü. (1988). Post-1980 Parties and Politics in Turkey, Özbudun, E (der.) *Perspectives on Democracy in Turkey* içerisinde, Ankara: Turkish Political Science Association Publications.
- Gilboa, E (2016). Digital Diplomacy, Constantinou, Kerr ve Sharp (der.) *The SAGE Handbook of Diplomacy*, London: SAGE Publications.
- Harunoğulları, M. (2016). Suriyeli sığınmacı çocuk işçiler ve sorunları: Kilis örneği, *Göç Dergisi*, 3(1), 29-63.
- Iriye, A. (2013). Peace as a Transnational Theme, *Ethics & International Affairs*, 27(2), 147-156.
- Itzigsohn, J. (2000). Immigration and the Boundaries Of Citizenship: The Institutions of Immigrants' Political Transnationalism, *International Migrant Review*, 34(4), 1126-1154.
- Kaiser, K. (1971). Transnational Politics: Toward a Theory of Multinational Politics, *International Organization*, 25(4), 790-817.
- Karipek, Y. (2017). Asylum-Seekers Experience and Acculturation: A Study of Syrian University Students in Turkey, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Special Issue, 105-133.
- Kap, D. (2014). Suriyeli mülteciler: Türkiye'nin müstakbel vatandaşları, *Akademik Perspektif Dergisi*, Aralık, 30-35.

- Konda Survey, Voter Groups, 2018 Report. https://konda.com.tr/wp-content/uploads/2018/05/KONDA_SecmenKumeleri_AkParti_Secmeleri_Mayis2018.pdf (Erişim Tarihi:28.02.2020)
- Levent, A. F. ve ayak, S. (2017). Türkiye’de Suriyeli ğrencilerin Eğitimine Yönelik Okul Yöneticilerinin Görüşleri. *İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 21-46.
- McBrien, J. L. (2005). Educational needs and barriers for refugee students in the United States: A review of the literatüre, *Review of Educational Research*, 75(3), 329-364.
- Sezgin, A. A. ve Yolcu, T. (2016). G ile gelen uluslararası öğrencilerin sosyal uyum ve toplumsal kabul süreci, *Humanitas*, 4(7), 417-436.
- Topsakal, C., Merey, Z., ve Keçe, M. (2013). Gle gelen ailelerin çocuklarının eğitim-öğrenim hakkı ve sorunları üzerine nitel bir alışma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(27), 539-554.
- Tsuda, T. (2012). Whatever Happened to Simultaneity? Transnational Migration Theory and Dual Engagement in Sending and Receiving Countries, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38(4), 631-649.
- Warwick, D. P. (1971). Transnational Participation and International Peace, *International Organization*, 25(3), 655-674.

İnternet Kaynakları

- Hürriyet. (2020). <https://www.hurriyet.com.tr/egitim/turkiyede-suriyeli-cocuklarin-okullasma-orani-yuzde-63-oldu-41461020> (Erişim Tarihi: 25.4.2020).

Laclau'da Popülist Mantığın Antagonisttik Temelleri Üzerine Bir İnceleme

Barbaros KOÇAK*

Öz: Ernesto Laclau günümüzde sosyal bilimler dünyasında üstüne en çok düşünölen ve çalışma yapılan teorisyenlerden birisidir. Özellikle eşi ve yakın çalışma arkadaşi Chantal Mouffe ile birlikte kaleme aldıkları “Hegemonya ve Sosyalist Strateji” adlı çalışmalarında geliştirdikleri hegemonya kavramı ve sonrasında Laclau'nun mercek altına aldığı “Popülist Mantık” bu ilginin en önemli nedenlerinden birisi olarak kabul edilebilir. Bu iki çalışmada dikkat çeken en önemli unsur teorinin metafizik ya da epistemolojik temellerden ziyade, Heidegger'in ontik-ontolojik ayırımından hareket ile geliştirilen antagonizma kavramı üzerine inşa edilmesidir. Özellikle Laclau antagonizmaları popülist mantığın temellerine yerleştirirken, onu hem mantıksal çelişkilerden hem de hakiki zıtlıklardan farklı olarak ele alması başlı başına çığır açan bir durumdur. Bu çalışmanın amacı antagonizma kavramının Laclau'nun terminolojisinde ne anlama geldiğinin ve nasıl popülist mantığın temeline yerleştirildiğinin gösterilmesidir. Bu amaçla Laclau'nun ana kaynakları ve ilgili kaynaklar üzerinden bir literatür taraması yapılacaktır. Sonrasında ise antagonizma kavramının popülist mantığın temellerine nasıl yerleştirildiği post-temelci bir perspektifle açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Antagonizma, Diyalektik Çelişki, Popülizm, Siyasal, Siyaset.

An Investigation on the Antagonistic Foundation of Populist Reason in Laclau

Abstract: Ernesto Laclau is one of the most discussed and examined theorists in the world of social sciences today. Especially the concept of 'Hegemony' he built in his work 'Hegemony and Socialist Strategy', which is co-authored with his wife and close colleague Chantal Mouffe, and the 'Populist Logic' that Laclau then scrutinized can be considered as the most important reasons for this interest. The most important issue that draws attention in these two studies is that the theory is built on the concept of antagonism developed based on Heidegger's ontic-ontological distinction, rather than on metaphysical or epistemological foundations. Especially when Laclau place antagonism on the foundations of populist reason, it is a groundbreaking event, he distinguishes antagonism from both logical contradictions and real oppositions. For this reason, the aim of this study is to consider what the concept of antagonism means in Laclau's terminology and how it constitutes populist reason. A literature review will be conducted with the help of Laclau's main

* Arş. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Ağrı/Türkiye. e-mail: bskocak@agri.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6264-3341

sources and related sources. Then, by using the post-foundational perspective, it will try to explain how antagonism is placed in the foundations of the populist logic.

Keywords: *Antagonism, Dialectical Contradiction, Populism, Political, Politics.*

I. Giriş

Popülizm günümüz akademik camiasında en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Özellikle 2000’li yıllardan itibaren dünyada yükselişe geçtiği vurgulanan popülizm, birçok araştırma ve çalışmanın konusu olmuştur. Ancak popülizm ile ilgili en büyük problem kavramın açık bir şekilde tanımlanamamasından kaynaklanmaktadır. Ernesto Laclau’ya göre bunun asıl nedeni, literatürdeki çalışmaların popülizm kavramını ontik düzeyde ele almalarıdır. Bu nedenle kavram çok farklı anlamlara gelecek şekilde formüle edilirken, ontolojik boyutu sürekli gözden kaçırılmaktadır (Laclau, 2015: 153). Çünkü popülizmin kavramsallaştırılmasında ya liderlerin tutum davranışları ve toplumun elitler-halk olarak ikiye bölünmesi gibi olgular ya da günü kurtarmak amacı ile kullanılan söylem, strateji, ideoloji vb. tanımlar mercek altına alınmaktadır. Bu nedenle Mudde ve Kaltwasser popülizm kavramını, sorumsuz bir ekonomi politikası, siyasal bir strateji, kültürel bir siyaset tarzı ve söylem olmak üzere dört ana kategori altında incelemektedir (Mudde ve Kaltwasser, 2017: 3). Panizza ise literatürde popülizmin üç farklı yöntem ile kavramsallaştırılmaya çalışıldığını belirtmektedir. Bu yöntemler genellemeler, tarihselci yaklaşım ve semptomcu bir okuma şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Panizza, 2005: 2-3).

Laclau’ya göre bu durum popülizm çalışmalarının oldukça kısır bir döngü içerisinde sonuçsuz kalmasına yol açmaktadır. Çünkü popülizm ontik düzeyde değil ontolojik boyutu ile ele alınması gereken bir kavramdır. Marchart da Laclau’nun popülizm kavramını ontolojik boyuttu üzerinden ele alarak incelemesi bakımından diğer düşünürlerden “*difference as difference*” yani radikal bir fark ile ayrıldığını belirtir (Marchart, 2004: 58). Bu farkı teşkil eden başlıca unsur, literatürdeki diğer yaklaşımların aksine Laclau’nun popülizmi toplumu kuran bir mantık olarak ele almasıdır. Bu açıdan popülizm ne siyasetçilerin halkı iki karşıt kampa bölmede kullandıkları söylem ya da stratejilere indirgenebilir ne de geçmiş deneyimler incelenerek hakkında nihai bir tanıma ulaşılabilir. Kendi deyimi ile siyasalın ontolojik inşasının anlaşılmasına giden bir kral yolu olan popülizm, Laclau’nun yaklaşımında varlık köklerinin temellerinde antagonizmaları barındıran ve toplumsal alanda sürekli olarak işleyerek toplumsal nesnellik ile birlikte kimliği ve toplumun diğer öğelerini kuran bir mantıktır ve ontolojik boyutta ele alınmalıdır (Laclau, 2007: 67).

Bu çalışmada antagonizma kategorisi ve Laclau’nun popülist mantığı nasıl antagonizmalar üzerinde temellendirdiği post-temelci bir yöntem ile incelenecektir. Post-temelcilik, ontolojik kategorilerin metafizik ilkeler üzerine temellendirilmesi ile nesnel ve evrensel doğruların varlığını kabul eden temelcilikten ayrılmak ile beraber, bu temelleri tamamen reddeden anti-temelcilerden de ayrılan bir yaklaşımdır (Marchart, 2007: 3). Bu açıdan Post temelcilik, temelsiz bir temelin kurulma anını teorileştirerek, temelin olumsal karakterini gözler önüne sermeye çalışmaktadır. Bu nedenle temelci

yaklaşımlardaki çelişki ya da zıtlık ile ifade edilen durumun, post-temelci yaklaşımdaki antagonizma kavramı ile farkı ortaya konarak, popülist mantığın temellerine bu antagonizmaların nasıl yerleştirildiği Laclau'nun temel kaynakları esas alınmakla birlikte, konu ile ilgili diğer kaynakların da yardımı ile gösterilmeye çalışılacaktır.

II. Laclau'da Antagonizma Nedir?

Antagonizma kavramı Türkçe'de genellikle karşıtlık ya da çatışma kavramına denk gelecek şekilde ele alınmaktadır. Ancak Türkçe'de çatışma ve karşıtlık kavramının, Laclau'nun ele aldığı şekli ile antagonizma kavramını karşıladığını söylemek oldukça zordur. Bu nedenle Laclau'nun Mouffe ile birlikte liberal demokrasinin sınırlarına işaret ederek radikalleştirdiklerini ileri süredikleri "radikal demokrasi" (Laclau ve Mouffe, 2001: 176) modelindeki "radikal" kelimesi, genellikle Türkçeye çatışmacı olarak tercüme edilerek müzakereci demokrasi modelinin karşısına yerleştirilmektedir. Böylelikle, antagonizmanın bir çeşit müzakereyi dışlayan, müzakereci olmayan bir anlam çağrıştırdığına tanık olunmaktadır. Hâlbuki Laclau'nun antagonizmadan kastı temelci yaklaşımlardaki çatışma, çelişki ya da zıtlıklardan oldukça farklıdır. Bu farkın anlaşılması için Laclau'nun çıkış noktasının iyi anlaşılması gerekmektedir.

Bu anlamda Marchart Laclau'nun işe başlarken kendisine sorduğu soruyu oldukça dikkat çekici bulmaktadır. Çünkü Laclau, kendisine toplumda gerçekten var olan antagonizmalar nelerdir diye sormak yerine "Antagonizma nedir?" sorusunu sormaktadır. Böylece Laclau genellikle toplumsal alanda meydana gelen çatışmalara yoğunlaşan sosyoloji literatürünün aksine, çatışan kategorilerin ontolojik statülerine yoğunlaşmayı tercih etmektedir (Marchart, 2018: 3)

Bu nedenle Laclau "*The Rheotrical Foundation of Society*" adlı kitabında, antagonizma, çelişki, gerçek zıtlık ve diyalektik çelişki arasında ki farkları bu konuda yaşanmış bazı felsefi tartışmalara değinerek ortaya koymaya çalışır. İlk önce Leibniz'de çelişkinin *-contradiction-* ne olduğunu inceler. Leibniz'e göre çelişki sadece kavramsal düzeyde, önermeler aracılığı ile gerçekleşebilir. Yani bir şey hem var hem de yok olamaz ya da bir şey hareket ederken aynı anda hareketsiz olamaz gibi. Aksi halde iki önerme de hiçbir şey söylememektedir. Bu yüzden çelişkinin meydana geldiği yer önermelerin alanına yani kavramların dünyasına aittir. Kant'a göre ise iki ayrı zıtlık – *opposition-* bulunmaktadır. Mantıksal zıtlık –*logical opposition-* ve gerçek nesnelere arasında herhangi bir çelişki barındırmayan hakiki zıtlık –*real opposition-*. Mesela, aynı birimde iki kuvvetin aynı nesneye birbirine zıt yönlerden bir güç uygulaması düşünülecek olursa, Kant'a göre herhangi bir hareket gerçekleşmeyecektir. Bu durumda bu iki kuvve birbirlerine zıt olmalarına rağmen hem pozitif hem de temsil edilebilir bir karaktere sahip olmaktadır. Bu nedenle önermeler arasında çelişkiler bulunurken, gerçek nesnelere arasında sadece hakiki zıtlık bulunmaktadır (Laclau, 2014: 102-103).

İlaveten Hegel ve Marx'ta konuya farklı boyutlar getiren düşünürlerdir. Ancak Laclau hem Hegel'in hem de Marks'ın sosyal ilişkileri betimleme de kullandıkları çelişki kavramının sorunlu olduğunu düşünür. Çünkü sosyal çelişkiler de ne gerçek nesnelere ne de saf öznelerden söz edilebilir. Laclau idealist bir felsefeci olarak Hegel'in gerçek dünyada nesnelere arasındaki

ilişkileri, gerçeklik ve kavram arasında kurduğu denklemden dolayı çelişki olarak ele almasında bir sakınca görmemektedir. Ancak Trendelenburg'un Hegel'in diyalektiğinde negatifliğin pozitif bir şey olarak belirlediği ve diyalektik olumsuzlamanın aslında belirlenmiş olumsuzlama olduğu yönündeki görüşlerini onaylayarak hakiki bir zıtlık olarak kabul edilmesine itiraz eder. Aynı şekilde, Marxizmin kavramsal düzeydeki çelişkileri hakiki zıtlık olarak kabul etmesini doğru bulmaz. Dahası hem Marxizm'de hem de Hegel'de toplumsal alandaki antagonizmalara indirgenen hakiki zıtlık sadece mantıksal bir çelişki de değil aynı zamanda diyalektik bir çelişkidir. Bu durumda mantıksal çelişkilerin tarafları sadece çelişmekle ve böylelikle birbirlerini iptal etmekle kalmaz, bu çelişkiyi çözmeye ve çelişkinin bir adım ötesine geçmeye yarayacak tam olarak temsil edilmesi mümkün olan yeni bir elementi de sürece dâhil ederler. Sonuç olarak da negatiflik ortadan kalkarak, çelişki ya da olumsuzlamaya dâhil olan bütün birimler pozitif bir karakter kazanırlar (Laclau, 2014: 104-105).

Bu nedenle Laclau antagonistik ilişkilerin ayırt edici özelliğinin anlaşılmasında kritik bir öneme sahip olan negatifliğin diyalektik çelişkiye indirgenmemesi gerektiğini belirtir (Laclau, 2014: 104). Çünkü Laclau'ya göre negatiflik mantıksal çelişkilerde ve hakiki zıtlıkta pozitif bir karakter kazandığından, radikal olarak oynadığı kurucu rol gözden kaçırılmaktadır. Her ne kadar diyalektik çelişki negatif bir zemini kabul etmiş gibi görünse de, bu daha çok bir kurgudur. Çünkü burada negatiflik daha yüksek bir pozitifliğin kurulmasında bir köprü rolü görmektedir. Bu nedenle Laclau hem diyalektik çelişkide hem de hakiki zıtlıkta antagonizmalara içkin olan negatifliğin merkezi rolünün gözden kaçırıldığını belirtir. Bu gözden kaçırma, diyalektik çelişkide ve hakiki zıtlıkta hem nesnel hem de kavramlar arasında tümü ile nesnel bir ilişki kurulmasına neden olmaktadır. Hâlbuki negatifliğin antagonizmanın gerçekleşmesinde oynadığı kurucu rol, her türlü nesnellüğün sınırlarına işaret etmesinden kaynaklanmaktadır (Laclau, 2014: 111-112). Bu açıdan Laclau için antagonizma verili-pozitif iki kimlik arasında nesnel bir ilişki olmaktan ziyade bu iki kimliği nesnellik sınırlarını çizmek sureti ile kuran, bu nedenle iki kimliğinde tam olarak pozitif bir karakter arz etmesinin önüne geçen bir ilişki biçimidir (Laclau ve Mouffe, 2001: 125). Laclau'nun antagonizma hakkında şu açıklamaları dikkat çekicidir:

“Hakiki zıtlık nesnelere arasındaki belirlenebilir, tanımlanabilir nesnel bir ilişkidir; çelişki ise kavramlar arasında eşitçe tanımlanabilir bir ilişkidir; antagonizma ise kısmen ve kararsız nesnelleştirmeyi meydana getirerek bütün nesnelliklerin sınırlarını oluşturur. Eğer ki dil bir farklılıklar sistemi ise, antagonizma farklılığın iptalidir: Bu anlamda, kendisini dilin sınırları içerisinde konumlandırır ve sadece bir metafor olarak bu sınırların kırılması olarak ortaya çıkar... Tüm diller ve tüm toplumlar içlerine işleyen imkânsızlık bilincinin bastırılması ile inşa edilirler. Antagonizma dil yolu ile ele geçirilmiş olma ihtimalinden sürekli kaçır, çünkü dil yalnız antagonizmaların bozduğu düzeni sabitlemek için vardır.” (Laclau ve Mouffe, 2001: 125).

Sonuç olarak anlamlarının aşkın temeller üzerine inşa edilmeleri dolayısı ile aralarında zorunlu bir çatışma olduğu kabul edilen kavramlar, gerçekte sahip oldukları anlamları metafizik köklerinden dolayı değil, Derrida'nın kurucu dışarısı (Newman, 2007, s. 117) Laclau'nun ise radikal dışarısı olarak işaret ettiği “öteki” dolayımı yolu ile kazanırlar. Ancak burada ki öteki yani radikal dışarısı basit bir şekilde sistem içerisinde bulunan öğeler

arasındaki bir farka ya da tarafsız bir dışarisına işaret etmez. Marchart'ın da vurguladığı gibi, Laclau'nun özellikle radikal kelimesini kullanması bu açıdan bir retorik değildir (Marchart, 2004: 58).

Bilindiği üzere yapısalcı teoride, özellikle Saussure'cü farklar sisteminde sistem içerisinde bulunan tüm öğeler anlamlarını aynı sistem içerisinde ki bir diğerinin dolayımı ile kazanmaktadır. Ancak, Saussure'ün ele aldığı şekli ile bu sistem kendi içerisinde kapalı bir yapı arz etmek zorundadır, çünkü herhangi bir öğe kendi anlamını bir diğer öğe ile arasında ki fark üzerinden kazanırken her iki öğe de aynı sistemin parçaları olmaları bakımından sistemin tamamı ile aynı anda irtibat halinde olması gerekmektedir. Buda doğal olarak bütünlüğün anlamın sabitlenmesinde zaruri olduğunu, aksi halde hiçbir anlamın kuruluşunun mümkün olmayacağına işaret etmektedir. Bu noktadan yola çıkan Laclau için esas mesele herhangi bir sistemin meydana gelebilmesi için gerekli olan kesin sınırlarının nasıl belirleneceğidir. Bu sorunu aşmak için Laclau, anlamı kuran fark nosyonunu ontik düzeyden ontolojik bir düzeye, çatışma hatlarını ise sistem içerisindeki içsel ilişkilerden, sisteme dışsal, böylelikle sistem içerisinde ki öğeler ile birlikte bizzat sistemin kendisini de kuran dışsal ilişkilere taşır.

Laclau'ya göre bu sınırları belirlemek için, bu sınırların doğasının anlaşılması gerekmektedir. Özellikle, herhangi bir çizgiye sınır diyebilmek için bu çizginin birbirini dışlayan iki taraf arasından geçmesi gerekliliği üzerinde duran Laclau, bir sınırın tarafsız olamayacağını aksi halde ayırdığı iki taraf arasında bir süreklilik arz edeceğinden tarafsız bir çizginin farklar sisteminde yeni bir fark yaratmaktan başka bir işe yaramayacağını belirtir (Laclau, 2007: 37). Bu nedenle varlığı kuran gerçek fark yani ontolojik fark aynı sistemin bir parçası olmaları itibari ile tikel öğeler arasında olmaktan ziyade, bu öğelerin tamamını tehdit ederek öğeler arasında negatif temelde eşdeğerliğin dolayısı ile sistemin kurulmasına neden olan radikal bir farktır (Critchley ve Marchart, 2004: 57-58).

Laclau aralarındaki radikal farktan dolayı birbirini dışlayan taraflar arasından geçen bu sınırları antagonistik sınırlar, taraflar arasında ki ilişkiyi de antagonizma olarak adlandırmaktadır. Böylelikle Laclau ile birlikte, bütün ya da sistem zorunlu ve verili statüsünden alaşağı edilerek, öğeler arasında ki olumsal ve hegemonik eklemlemelerin bir sonucuna indirgenir. Bu açıdan herhangi bir sistem yukarıdan aşağıya doğru değil, aşağıdan yukarıya şekillenerek oluşmakta, bu oluşum da işe antagonistik sınırlar kilit bir rol oynamaktadır (Laclau, 2007: 37).

III. Antagonizmaların İşlettiği Eşdeğerlik ve Fark Mantığı

Laclau, antagonizmaların herhangi bir sistemin kuruluşunda oynadığı kritik rolü üç aşama halinde incelemektedir. Birinci aşama antagonistik sınırların ortaya çıkmasıdır. İkinci aşama hegemonyanın kurulması ve son olarak temsil edilmesidir. Birinci aşamada ortada hala bir sistem ya da bütünsellikten söz edilemez. Bu yüzden ne sistemin ne de öğelerin kendilerini pozitif bir temelde kurmaları da mümkün değildir. Laclau'nun sistemden dışlananın, herhangi pozitif bir şey olmadığını, bizzat pozitiflik ilkesinin olduğunu belirtmesinin nedeni budur (Laclau, 2007: 38).

İkinci aşama ise aynı öğe tarafından dışlanan diğer öğelerin gittikçe bir arada kümelenmeye başlamaları ve kendi aralarında güçlenen bir eşdeğerlik

zincirinin kurulmaya başlamasıdır. Öğelerin kimliğinde sırf aynı dışlayan tarafından tehdit edilmelerinden kaynaklanan bir yarıma meydana gelmektedir ve bu yarıma dışında öğeler arasında bir pozitif temel yoktur. Bu eşdeğerliğin negatif temelde kurulduğu anlamına gelmektedir. Bu durumda tüm öğeler kendi tikel anlamını iptal ederek, antagonistik sınırların karşıt tarafında olmaları itibari ile negatif bir temelde eşdeğerlik kazanmaktadırlar.

Bu eşdeğerliğin, kurulması üst-belirlenim ve yer-değiştirme yolu ile sembolik bir çerçevede gerçekleşmektedir. Hegemonya teorisinin merkezini oluşturan bu psikanaliz kavramlar, özdeşleşim kavramı ile birlikte eşdeğerliğin aynı zamanda temsili hususunda da oldukça açık bir açıklama sunmaktadır. Bu açıdan Laclau'nun psikanalizle oldukça yakından ilgilendiğini belirtmekte fayda vardır. Özellikle Mahir Kalaylıoğlu, Laclau'nun en küçük çözümleme birimi olarak toplumsal politik talep kavramını Freud'cu bilinçdışının boşalım/doyum arayan içgüdüsel yüklerinden etkilenerek geliştirildiğini, hegemonya teorisinin geliştirilmesinde ise Lacan'ın "*objet petit a*" kavramından yararlandığını belirtir (Kalaylıoğlu, 2013: 25-26).

Burada konun daha iyi aydınlatılması bakımından, Laclau'nun Mouffe ile birlikte geliştirdikleri hegemonya kavramını biraz açmak faydalı olacaktır. En kısa tabiri ile hegemonya evrensel olanın tikel bir içerik tarafından temsil edilmesidir. Daha açık bir ifade ile hegemonya dışlanan bir öğenin, sınırın aynı tarafında olmaları itibari ile negatif temelde bir araya gelen diğer öğelerin temsilini üstlenmesi anlamına gelmektedir (Laclau ve Mouffe, 2001: x) . Ancak bu durum sadece gösterileni olmayan bir boş gösterenin anlamlandırma sistemini yıkması ile gerçekleşmektedir. Bu durumda *objet petit a* sistemin olmayan bütünlüğünün, bir fantezi şeklinde bir öğe tarafından temsil edilmeye başlanmasına işaret eder. Bu durum altında bütün anlamlandırma sisteminin gerçekte bir gösterileni olmayan, daha doğrusu imkânsız bir gösterilene işaret eden bir gösteren etrafında inşa edildiğine işaret eder. Çünkü negatif temelde bir araya gelen öğelerin gerçekte herhangi bir özsel ya da metafiziksel bir sistematikliği söz konusu değildir. Böylece hegemonik öğe, eşdeğerliğin genişliği ile doğru orantılı olarak gittikçe ya boş bir gösteren haline gelir, ya da boş gösterenleri yeniden üretir. Bu sayede eşdeğerliği oluşturan bütün öğelerin aralarında ki fark, hegemonik gücün etkisine bağlı olarak, ortadan kalktığı oranda herhangi bir sitemden bahsedebilme imkânı doğar ve sistem kendi içinde anlamlı bir bütünlük oluşturmaya başlar (Laclau, 2007: 96).

Sistemin kurulmasında son aşama ise eşdeğerliğin kendi başına salt bir varlığa dönüşmesi ve boş gösteren ile özdeşleşerek tamlık ya da bütünlük hedefine yönelmesidir. Laclau, bu öğenin eşdeğerlik zincirini söylemsel olarak nasıl temsil ettiğini, Freud'un üst-belirlenim ve yer-değiştirme kavramlarını metafor ve metonomi ile ilişkilendirerek geliştiren Lacan'dan faydalanarak açıklar. Laclau bu durumu şu şekilde özetler:

"Üst-belirlenim, fiziksel dünya ile analogi yoluyla kurulan basit bir metafor değil, aksine simgesel bir boyuta ve anlam çoğulluğunu gerektiren güçlü bir kaynaşma tipidir... Üst-belirlenim kavramı sembolik düzeyde inşa edilir ve onun dışında herhangi bir anlamı yoktur... Toplumsal ilişkilerin üst-belirlenmiş sembolik karakteri, bu ilişkilerin, topluma içkin kanunların zorunlu momentlerine indirgenebileceği nihai bir gerçeklikten mahrum olduğu anlamına gelmektedir. Biri özlere ait, diğeri ise görünüşe ait iki ayrı düzlemin olmayışından dolayı, nihai bir gerçek anlamı sabitlemek mümkün değildir..."

Toplum ve toplumsal birimler herhangi bir öze sahip değillerdir, aralarındaki intizam, belli bir düzen anlayışının eşlik ettiği görece ve istikrarsız bir sabitlenmenin sonucudur...” (Laclau ve Mouffe, 2001: 97-98)

Aydın’a göre Lacan, Freud’un iddia ettiği gibi sadece rüyaların değil, tüm anlamlandırma sisteminin inşasında üst-belirlenim ve yer-değiştirmenin önemli bir rolü olduğunu savunur. Bu durum aynı gösterenin birden fazla gösterileni olması ile ya da aynı gösterilenin farklı gösterenlere sahip olma durumu ile yakından ilişkilidir. Mesela, Ankara dendiğinde devlete ya da bürokrasiye işaret edilmesinde ya da Ankara ağılıyordu dendiğinde Ankara’nın insana ait bir deneyim ile ilişkilendirilmesinde olduğu gibi gösterge ve gösterilen arasında ki istikrarlı yapının sarsılarak temsilin farklı kavramlarla gerçekleştirildiği durumlar, sistemin üst-belirlenim yolu ile kurulmasında önemli bir rol üstlenirler (Aydın, 2013).

Diğer yandan, yer-değiştirme ise yüksek değerli sembollerin, daha düşük değerli semboller tarafından temsil edilerek bir nevi sansürden kurtulmasına işaret etmektedir. Yani işte patronu ile sorun yaşıyan bir kimsenin eşi ile kavga etmesi ya da babasına kızan bir gencin devlet başkanına yönelik protestolara katılması durumunda olduğu gibi. Bu iki durum, Laclau tarafından eşdeğerlik zincirinin kurulmasında ve pozitif bir kimlik kazanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Yani “biz” ve “onlar” cepheleşmesinin kurulmasındaki biz bu şekilde inşa edilmektedir. Daha açık bir ifade ile belirtilecek olursa, üst-belirlenim yolu ile gerçekte biz’in olmayan tamlığını bir arzu nesnesi olarak ortaya çıkarken, bu tamlık sembollerin yer-değişimi yolu ile boş gösterenler tarafından temsil edilecektir.

Laclau’ya göre bu durum, teorik kategorilerin tek bir anlamı olduğu şeklinde genellikle modern teoriler tarafından ileri sürülen bir ön kabulün derinlemesine bir sorgudan geçirilmesine imkân tanımaktadır. Özellikle, anlamın kurulmasında alternatifler arasında ki güç ilişkilerinin ve hegemonik ilişkilerin oynadığı rolün ortaya çıkmaya başlaması ile birlikte yeni hegemonik hareketler içinde bir mümkünlük koşulları oluşmaktadır. Çünkü ortaya çıkan tabloya derinlemesine bakıldığında, var olan öğelerin ya da toplumsal birimlerin yapı içinde değişmeyen bir özü ve tanımı olmadığı gibi, bu öğelerin dönüşmesinde ve değişmesinde tabi olacakları herhangi bir içsel ilke de bulunmamaktadır. Bu açıdan günlük hayatta karşılaştığımız dünya, inşa edilmiş rol oynayan kurucu eylemi sorgulamadan olduğu gibi kabul ettiğimiz sosyal pratikler ve kurumlar çökeltisidir. Ancak toplumsal olanın, toplumun kurumsallaşan çerçevesinden sürekli olarak taşması yolu ile antagonizmaların tüm sosyal pratiklere içkin olan yaratma ve inşa etme rolünü daha açık ve net olarak görebiliriz (Laclau, 1994: 3).

IV. Özdeşleşim ve Kimlik

Yukarıda bahsi geçen son aşamayı açıklamak için Laclau anahtar sözcük olarak, tüm kimliklerin temelinde radikal bir yoluğa-eksikliğe işaret eden psikanalistik bir kategori olan özdeşleşme kavramına başvurur. Çünkü Laclau kimlik ve özdeşleşme kavramlarını ayırmanın hem bahsi geçen ögenin kimliğinde gerçekleşen yarılmayı hem de öğelerin yeniden inşa edilme sürecinin siyasal boyutunu gözler önüne sereceğini düşünmektedir. Bu noktada, özdeşleşmenin tüm kimliklerin köklerinde kurucu bir eksikliğe işaret ettiğini

belirten Laclau (Laclau, 1994: 3), özdeşleşmenin kendisinin zaten bir kimlik yokluğundan kaynaklandığını belirtir (Laclau, 2007: 92).

Özdeşleşme ilkesinin Lacan'cı psikanalizden ödünç alınan bir kavram olduğuna dikkat çekmek gerekir. Stavrakakis, Lacan'ın bilinç yapısı ile dil arasında kurmuş olduğu benzerliğe dikkat çekerek, tıpkı dilde olduğu gibi öznenin kendisini de dış gösterenler aracılığı ile sembolik düzeyde anlamlandırmaya çalıştığını belirtir. Bu durum gerçekte tam bir kimliğe sembolik düzeyde asla ulaşamayacağı anlamına gelmektedir. Çünkü kendisini inşa etmek için semboller sistemine mecbur olan özne, gerçek bedenini tikelliğini tam anlamı ile herhangi bir sembolle kurması mümkün değildir. Stavrakakis, Lacan'da bu durumun tam bir kimliğin imkânsızlığına işaret ederken, aynı zamanda özdeşleşmeyi de mümkün kıldığını belirtir (Stavrakakis, 1999: 29). Stavrakakis şunları ekler:

“Bu yüzden, insanlar sabit ve tamamlanmış bir kimlik kurma hülyasıyla hareket etmektedirler, ancak bu sadece fanteziler veyahut semboller yoluyla gerçekleştiğinden özdeşleşimden daha ileriye gidemeyecek olan bir çaba olarak kalmaktadır. Süregiden bu özdeşleşme, hayat boyu devam eden ve başarısızlıklarla sonuçlanacak olan siyasal bir oyundan başka bir şey değildir” (Stavrakakis, 1999: 29).

Bu durumda ortaya çıkan sonuç, Laclau'ya göre bir kategori olarak öznenin toplumsal ilişkilerin kaynağı olarak görülemeyeceğidir. Burada bahsedilen öznenin tamı tamına kendisiyle özdeş bir bilinç olamaması ve yapıların özneyi kendisinin bir modusu olarak kurmada her zaman için başarısızlığa mahkûm olması nedeniyle, özne sürekli olarak içerisinde varlık kazanabileceği bir sisteme ihtiyaç duymaktadır. Laclau bu yeni durumu özdeşleşme ihtiyacı olarak tanımlar (Laclau, 1996: 58).

Laclau'nun geliştirmiş olduğu yaklaşımda bir sistemin kurulmasındaki son aşama, işte bu özdeşleşme ihtiyacının karşılanması ile tamamlanmış olur. Yani özdeşleşme öğelerin kimliğinde ya da anlamlarında antagonizmaların meydana getirdiği yarılmanın negatif temelde oluşturdukları eşdeğerlik ve eşdeğerlik kimliği ile geçici bir süreliğine dikilerek kapatılmasıdır. Bu açıdan Laclau'da antagonizmaların üstlendiği kurucu rol daha açık ve net bir biçimde ortaya çıkmakta teorisi de anlamlı bir bütünlüğe ulaşmış olmaktadır.

Sonuç olarak, Laclau öğelerin farklar dolayısı ile anlamını elde edebilmeleri için, her öğenin irtibat halinde olması gereken bir bütüne ihtiyaç duyduğunu belirtir. Bütünselliğin ya da sistemin oluşumu ise bütün içerisindeki her bir öğeyi direk olarak tehdit eden radikal bir dışarıya sayesinde gerçekleşmektedir. Laclau bunu “bütünün kendisini oluşturabilmek için dışarıya atmak zorunda olması gereken bir şey” şeklinde ifade etmektedir. Böylelikle eşdeğerlik mantığı, öğeler arasındaki fark mantığının yok edilmesi ya da ortadan kaldırılmasına değil, *subvert* kelimesini kullanan Laclau için yerinden edilmesine bastırılmasına işaret etmektedir. Bu nedenle herhangi bir anlamlandırma sistemlerinin ya da bütünselliğin merkezine ve temellerine bakıldığında karşılaşılabilecek olan şey, eşdeğerlik ve fark mantıkları arasında yaşanan Laclau'nun antagonizma olarak işaret ettiği gerilimden başka bir şey değildir (Laclau, 2007: 70). Çekirdeğinde sürekli olarak devam eden bu gerilim, bütünün hem kurulmasını, ancak aynı zamanda kapanmasını ve tamamlanmasını imkânsız kılmaktadır. Böylelikle bütün daima kararsız bir

halde kalmaktadır. Bu olanaksız sistemin temsili ise, öğelerin bünyesinde meydana gelen yarıma sonucunda, özdeşleşme eğilimi ile sağlanmaktadır.

V. Laclau'da Popülist Mantık

Laclau, popülizm incelemelerine başlamadan önce incelenecek en küçük toplumsal birimin ne olması gerektiği hakkında bir soru ile sorarak her şeyin bu soru etrafında döndüğünü belirtir. Çünkü popülizm ile ilgili çalışmalarda en büyük problem, araştırmacıların genellikle hali hazırda verili olan grup, özne, halk vb. kategorilerden hareket etmeleridir. Bu durum popülizmin toplumsal alanda var olan bir grubun ve öznenin ideolojisi ya da mobilize olma tarzı şeklinde ele alınmasına yol açmaktadır. Laclau'nun genel olarak kırmaya çalıştığı algının bu olduğu söylenebilir. Çünkü popülizm gerçekte halkı ya da özneyi kuran bir mantıktır. Bu durumu açıklamada Laclau, inceleme birimini verili kategorilerden daha psikanalitik ve küçük bir birim olan toplumsal taleplere doğru kaydırır (Laclau, 2007: 73).

Laclau'ya göre, herhangi bir bütünlüğün inşasında popülist mantığın oynadığı kritik rolün anlaşılabilmesi için mercek altına alınması gereken en küçük birim toplumsal talepler kategorisidir. Burada talep “demand” kelimesinin, Türkçe'de olduğu gibi, İngilizcede rica anlamına da geldiğini belirten Laclau, bu ikisi arasında bir ayrıma gitmektedir. Böylece rica ve talep arasındaki ayrım üzerinden popülist mantığın ilk aşamada nasıl işlemeye başladığını göstermeye çalışmaktadır. Laclau'ya göre birbirinden bağımsız halde kendileri ile özdeş halde bulunan ricalar, diğer ricalardan habersiz bir biçimde toplumsal alanda kurumsal sistem ile irtibat halinde bulunurlarken, karşılanmamaları durumunda basit ricalar olma durumundan çıkarak mücadelec-i-inatçı taleplere dönüşürler ve gittikçe kurumsal sistemden ziyade birbirleri ile irtibata geçerek anti- kurumsal bir hal alırlar. Laclau birinci durumda rica sahibi özneyi demokratik özne ve ricasını demokratik rica olarak tanımlarken, ikinci durumda özneyi popüler özne ve ricasını popüler talep olarak tanımlamaktadır (Laclau, 2015: 156; Laclau, 2007: 73-74).

Laclau'ya göre popülizmin ilk aşaması ricalardan talebe ve demokratik öznenin popüler özneye geçilmesi sürecinde gerçekleşmektedir. Çünkü Laclau'nun antagonizma olarak adlandırdığı, iktidar ve kitleler arasındaki dışlama hattı bu ricaların dışlanması dolayısı ile meydana gelmektedir. Bu nokta, baskıcı taleplerin gittikçe şiddetlenmesi sonucunda istikrarlı bir bütünlük halini alacak olan eşdeğerliğin ya da potansiyel olarak yeni bir halkın kuruluşunun embriyo halidir (Laclau, 2007: 74).

Laclau ricaların taleplere dönüşmeden karşılanması durumunda mezkûr sürecin daha başlamadan bitirilebileceğini vurgulayarak bunun nedeni olarak şu üç önemli tespiti yapmaktadır. Birincisi, demokratik öznelerin ricaları herhangi bir mücadeleyi zorunlu kılmaksızın kurumsal mekanizmalar tarafından karşılanması popülizm için elzem olan iç sınır hatlarının çizilmesini imkânsız kılacaktır. İkinci olarak Laclau'ya göre, bu durum kurumsal mekanizmaların ya da iktidarın hiçbir şekilde demokratik özneler tarafından sorgulanmamasına neden olacaktır. Son olarak, her rica ve demokratik özne kendi içinde tam ve kendi içine kapalı kalacağından, kendisinden daha geniş çaplı toplumsal taleplerin bir sembolü ya da görünen kısmı olmayacaktır. Bu nedenle, kendisine has ve tek tek karşılanmış olan ricalar toplumsal alanda herhangi bir antagonizma oluşturamazlar, aksine sistemin meşruiyetinin olduğu şekliyle

kabul edilmesine yol açarlar. Laclau, toplumsal alanda bu kurumsallaşmış farklılık modeline göre işleyen mantığı fark mantığı olarak adlandırır (Laclau, 2015: 155).

Mesele kavramsal düzeyden daha tikel bir düzeye indirgenerek açıklanacak olursa, Laclau'nun incelemede kullandığı bir örnek üzerinden analogi yapmak faydalı olacaktır. Bu açıdan, gelişmekte olan bir ülkenin en büyük sanayi şehirlerinden birisi olarak İstanbul ele alınacak olursa, İstanbulluların yaşadıkları semtlerden sahip oldukları iş dallarına ve İstanbul'a gelirken beraberlerinde getirdikleri kültür ve yaşam tarzlarına ilişkin çok farklı taleplerinin olduğu görülecektir. Konut, sağlık, eğitim, çevre düzenlenmesi, ulaşım, yol vb. birçok farklı konuda ricaları olan demokratik özneler, bu taleplerini ilgili kurumlara bildirerek çözmeye çalışacaklardır. Bu durumda her bir demokratik özne kendi tikel ricası ile baş başadır ve sadece kurumsal sistemle diyalog halindedir. Bu sorunların tek tek çözülmesi ve ricaların karşılanması durumunda konu kapanacak ve toplumsal alanda herhangi bir yarılma meydana gelmeyecektir. Ancak ricaların geri çevrildiği ve geride hayal kırıklığına uğramış mağdurlar yarattığı varsayılırsa durumun mahiyeti değişecektir.

Laclau'ya göre, herhangi bir karşılanmamış ricanın toplumsal alanda yalıtılmış halde kalması mümkün değildir. Bu durum muhakkak kurumsal dışlamanın meydana getirdiği farklılıklar bütününe bir parçası olarak kendisini kodlayacaktır (Laclau, 2007: 77). Bunun asıl nedeni, yaşanan kırılmanın toplumsalın süregiden uyumunda bir eksikliğin, Lacan'cı anlamda lack deneyimlenmesine yol açmasıdır. Bu andan itibaren toplumun tamlığı kaybedilmiştir ve sembolik çerçevesi çökmeye başlamıştır. Halkın inşası işte bu toplumun olmayan tamlığına bir ad verme girişimlerinin -başarısız- sonucu olacaktır. Ve bu kırılmanın nedeni olanlar, yani talebi geri çeviren muktedirler toplumun meşru bir parçası olamayacaklardır. Ayrıca bu yarılmanın geri dönüşü de yoktur (Laclau, 2007: 85).

Laclau için bu durum kritik bir dönemece işaret etmektedir. Çünkü toplumun sembolik yapısında meydana gelen parçalanma, gerçekte toplumu meydana getiren öğelerin kimliğinde meydana gelen bir yarılmadan-eksiklikten kaynaklanmaktadır ve düzen yokluğu ile varlığını hissettiren bir boş gösteren olarak ortaya çıkmaktadır. Marchart' a göre, Laclau'nun bu açıdan Hobbes' a yaptığı gönderme dikkat çekicidir. Laclau'ya göre Hobbes'un düzenden kastı, Platon'da olduğu gibi herhangi bir somut ideal toplum değildir. Bu nedenle öğeler için herhangi bir bütünlük hedefi, o bütünlüğün içeriğinden çok daha öncelikli bir konuma gelmiştir (Marchart, 2004: 57). Ancak Laclau, Hobbes'un tam bir doğa durumunu tasavvur ettiği için bu boşluğu oldukça abartılı bir biçimde ortaya koyduğunu düşünmektedir. Leviathan tarafından bu boşluk doldurulurken meşruiyet krizi tam olarak bu düzene olan ihtiyacın düzenin içeriğinin önüne geçmesi sayesinde aşılacaktır (Laclau, 2007: 88).

Bu nokta da sembolik çerçevenin çökmesi, Laclau'ya göre boş gösterenlerin belirmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca bu sembolik kırılma ve onu oluşturan nedenlerin kesinlikle ortak bir yönü bulunmamaktadır. Çünkü buradaki talepler herhangi bir mantık hatasından kaynaklanmaz. Yani burada rol oynayan özne, talep ettiği şey ile kendisi arasında herhangi bir dengesizlik görmemektedir. Talep ettiği şey kendi sembolik çerçevesinde olması gereken, adil olan, hak edilen ve düzenin gereğidir. Diğer yandan,

bambaşka bir talep, bir başkası tarafından edilmiş ve aynı hayal kırıklığı ile sonuçlanmış olabilir. Bu nedenle talebin geri çevrilmesi sadece sembolik çerçevede bir kırılmaya yol açmaz, aynı zamanda talep sahibinin sembolik çerçevede kendisini yerleştiği konumu da sarsmış olur. Bu durumda en az iki farklı nedenden dolayı hayal kırıklığına uğramış ve kimliğinde yarıma meydana gelmiş en az iki ayrı öge ile karşılaşılır. Bu nedenle ögeler kendilerini yeni bir bütünselliğin içinde birleştirmeye, dikmeye çalışacaktır. Ancak, yeni bir bütünsellik için mutlak temeller yok ve sadece tüm yarılan kimlikler için tek ortak nokta yeni bir düzen ya da bütünlük talebi ise? O zaman bu durum yeni sistemin kurulmasında herhangi bir çerçeve ya da içerik üzerinde uzlaşılmasını imkânsız kılarken, bütün ya da düzeni yokluğu ile varlıklarını hissettiren kavramlar yani boş gösterenler olarak ortaya çıkaracaktır (Laclau, 2007: 44).

Bu yeni ihtiyaç Laclau'nun özdeşleşme talebi olarak adlandırdığı durumdur ve demokratik öznenin kurumsal sisteme iletmış olduğu eski talebinin bir adım önüne geçmiştir. Yeni durumda bu özdeşleşme talebinin karşılanması ancak imkânsız bir tamlığa işaret eden boş gösterenlerin aracılığı ile gerçekleşmektedir. Bu nedenle, Laclau genel itibari ile popülist sembollerin sığınağına ya da içerik yoksunluğuna yönelik eleştirileri, popülist sembollerin son derece heterojen bir ögeler topluluğu arasında homojen bir eşdeğerlik kurma imkânı sunmaları dolayısı ile kesin bir dil ile reddeder (Laclau, 2015: 157). Çünkü Laclau' ya göre bizatihi bu içerik yoksunluğu, kimlikleri bölünen ve meydana gelen boşluğu simgesel olarak doldurmayı hedefleyen farklı ögeler arasında herhangi bir bütünlüğün kurulmasını mümkün kılmaktadır. Laclau'nun "Popülist Akıl Üzerine" adlı kitabında teorisini temellendirmeye başladığı dördüncü bölüme halk ve boşluğun söylemsel üretimi şeklinde bir başlık vermesinin nedeni de bu noktaya dikkat çekmektir. Daha ilk girişte, popülizmin muğlak ve belirsiz ya da salt retorik olduğuna dair küçümseyici yaklaşımlara cevaben Laclau okuyucuya şöyle seslenmektedir:

"Bu tavra iki olasılıktan dolayı karşıyım: birincisi bu muğlaklık ve belirsizlik toplumsal gerçeklik hakkındaki söylemin eksiklikleri değildir, bazı durumlarda bizzat sosyal gerçekliğin alınına yazılıdır. İkincisi ise retorik kendi kendini temellendiren bir kavramsal yapının gölge fenomeni değildir, çünkü hiçbir kavramsal yapı kendi içsel uyumunu retorik araçlar kullanmadan gerçekleştiremez. Eğer gerçekten bu böyle ise, popülizmin siyasalın ontolojik inşasının anlaşılmasına giden bir kral yoludur" (Laclau, 2007: 67).

Yukarıda bahsi geçen durum, demokratik öznenin popüler özneye geçişi hızlandıran bir sürece işaret etmektedir. Bu süreçte dikkat edilmesi gereken nokta, demokratik öznelerin kimliklerindeki ve taleplerindeki yarılanın neden olduğu boşluğun ya da eksikliğin meydana getirmiş olduğu düzen krizinin nasıl aşılabacağıdır. Bu aynı zamanda eşdeğerliğin tamamının negatif bir temelde ortak olduğu yeni bir düzen talebi anlamına gelmektedir. İşte özdeşleşmenin bir ihtiyaç olarak ortaya çıktığı ve eşdeğerlik zincirinin bir idea olarak tek tek onu oluşturan ögelerin toplamından daha büyük bir hal aldığı popülist ya da siyasal an işte bu noktadır (Laclau, 2007: 94).

VI. Sonuç

Laclau'nun geliştirmiş olduğu antagonizma kavramının popülizmi teorileştirmesinde çok önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bu önem, özellikle belirtildiği gibi, antagonizma kavramının herhangi bir bütünün ve

öğenin kimliğinin kurulmasında asli unsur olmasından kaynaklanmaktadır. Böylelikle Laclau dikkatleri, sosyolojik kategorilerden ziyade bu kategorileri kuran mantığa, bir diğer deyiş ile sosyal ve siyasal araştırmaların odak noktasını verili kategorilerin ontik statüsünden ontolojik mümkünlük koşullarına kaydırmaktadır (Laclau, 2000: xi). Bu açıdan, Laclau'nun antagonizmayı ele alış şeklinin ve yüklediği anlamın iyi anlaşılması gerekmektedir.

Laclau'nun geliştirmiş olduğu antagonizma kavramının, öncelikle mantıksal çelişkilerden ya da Kant'ın hakiki zıtlık nosyonundan farklı olduğu görülmektedir. Çünkü her iki durumda da çelişkiler genellikle ya sadece kavramsal dünyaya ait olarak ele alınmakta ya da gerçek nesnel arasındaki fiziki ilişkilere indirgenmektedir. Diyalektik çelişkiler ise, Laclau'nun önemle üzerinde durduğu gibi ya Hegel'de olduğu gibi ontik ve ontolojik boyutun tam olarak üst üste çakışmasından ya da Marks' ta olduğu gibi ontolojik içeriğin bir ontik içeriğe sıkıştırılmasından, indirgenmesinden hareket ile ele alınmaktadır. Ancak Laclau iki yaklaşıma da çelişkileri hem nesnel düzeye indirgemeleri hem de kavramsal olarak pozitif bir zeminde ele almalarından dolayı karşı çıkmaktadır. Çünkü her iki yaklaşım da negatifliğin kurucu boyutunu gözden kaçırmaktadır.

Bu açıdan, Hegel'in olumsuzlamasında ya da Marks'ın sınıf çatışmasında ele alındığı şekli ile pozitif bir çerçevede incelen çelişki kavramı yerine, Laclau radikal bir negatifliğe işaret etmesi bakımından antagonizma kavramını tercih etmektedir. Çünkü Laclau'nun ele aldığı anlamda antagonizma modern mantığın kavradığı şekli ile hakiki bir zıtlık ya da diyalektik çelişki değildir. Daha çok Lacan ve Derrida gibi post-yapısalcı düşünürlerden etkilenen Laclau için antagonizma, iki kavram arasında yaşanan ve bir yandan birbirlerinin sınırlarını sürekli olarak tehdit ederek kapanmasını önlerken, diğer yandan da bu iki kavramın anlamsal bütünselliklerini bir süreliğine istikrara kavuşturmak sureti ile kuran bir ilişki biçimidir.

Bu açıdan Laclau'nun popülist mantığın temellerine yerleştirdiği antagonizma kavramı verili-pozitif iki kavram arasında mantıksal olarak meydana gelen nesnel bir ilişki olmaktan ziyade, tüm nesnelliğin sınırlarına işaret etmektedir. Bir başka deyişle, antagonizma verili olan iki kavramın kendi özlerinden kaynaklanan çatışmanın doğal bir sonucu değil, aslında bu iki kavramın kurulmasına neden olan asli unsurdur.

Laclau'ya göre toplumsal alanda gerçekleşen mücadelelerin temellerinde toplumsal alanda işleyen fark ve eşdeğerlik mantığı arasındaki gerilime işaret eden antagonizmalar bulunmaktadır. Antagonizma bu yönü ile birimleri negatif bir temelde kuran bir ilişki biçimidir. Bu negatif temeli bir anlamda Heidegger'in "*ontolojik difference*" nosyonunun bir uzantısı olarak kabul etmek gerekir. Ontik ve ontolojik ayrımından hareket ile Heidegger gerçek farkın ontik ve ontolojik düzey arasında bulunduğunu belirtmiş, varlığın ise zaman ve toplum dışı bir töze sahip olduğu iddiasını yadsımıştır. Bu açıdan varlık temelsiz bir temelde ilişkisel olarak temellendirilmektedir. Bu Laclau'nun negatif bir temel olarak adlandırdığı, modern düşüncedeki diyalektik çelişkiden radikal olarak ayrılmaktadır.

Laclau, popülizmi bu radikal temellendirme üzerinde halkın inşasını mümkün kılan bir mantık olarak ontolojik boyutu ile ele almaktadır. Çünkü popülizmi herhangi bir grubun ya da partinin stratejisi ya da ideolojisi olarak ontik düzeyde bir sınıflandırmaya tabi tutmak başarısızlıkla sonuçlanmaya

mahkûm bir girişimdir. Bu yüzden, Laclau popülizmi toplumsal alandaki en küçük analiz birimi olarak belirlediği toplumsal talepler kategorisinden hareket ile incelemektedir. Antagonistik ilişkileri bu talepler ve talepleri karşılamayan merciler arasına taşıyarak temelcilik tuzağına düşmekten kaçınan Laclau, birbirinden farklı olmalarına rağmen bu taleplerin toplumsal alanda birbirlerine kayıtsız kalamayacağını belirtir. Böylelikle, toplumsal alandaki her bir talep, karşılanmamış olması bakımından diğer talepler ile bir eşdeğerlik zinciri oluşturmaktadır.

Laclau'ya göre negatif ya da temelsiz bir temelde ortaya çıkan eşdeğerliğin temsili özdeşleşme yolu ile boş gösterenler aracılığı ile gerçekleşmektedir. Genel anlamda popülist sembollerin anlam fakirliği ya da sığılı buradan kaynaklanmaktadır. Temellerinde antagonistik ilişkileri barındırması nedeni ile popülizm toplumun olmayan tamlığına ulaşma ya da halka bir ad verme girişimi şeklinde tanımlanmaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflicts of Interest Statement:

Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest in the study.

Maddi Destek / Financial Support:

Bu çalışmada herhangi bir fon veya maddi destekten yararlanılmamıştır.

No funding or financial support was used in this study.

Yazar Katkıları / Contribution Rate of the Authors:

Fikir: BK; Tasarım: BK; Veri Toplama: BK; Kaynak Tarama: BK; Analiz ve Yorum: BK; Makalenin Yazımı: BK.

Idea: BK; Design: BK; Data Collecting: BK; Literature Review: BK; Analysis and Discussion: BK; Writing: BK.

(!) Yazar/yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Medeniyet Araştırmaları Dergisi sorumlu değildir.

(!) *The author/authors declared that all processes of this study are in accordance with research and publication ethics, and comply with ethical rules and principles of scientific citation. Otherwise, the Journal of Civilization Studies is not responsible.*

Kaynakça

- Aydın, A. (2013, Nisan Çarşamba). *Psikanalizve Dil*. E.T.: 2020 www.muhaaz.org: <https://muhaaz.org/dincer-demirkent.html>.
- Critchley, S., & Marchart, O. (2004). Introduction. S. Critchley, & O. Marchart (Dü) içinde, *LACLAU, A critical reader* (s. 1-15). New York: Routledge.
- Kalaylıoğlu, M. (2013, Kasım). Althusser'den Laclau'ya yerdeğıştirme, yoğunlaştırma ve çağırma. *Birikim*, 295, 25-31.
- Laclau, E. (1994). Introduction. E. Laclau (Dü.) içinde, *The Making of Political Identities*. London: Verso.
- Laclau, E. (1996). Deconstruction, pragmatism, hegemony. S. Critchley, & C. Mouffe (Dü) içinde, *Deconstruction and Pragmatism* (s. 47-68). Routledge.

- Laclau, E. (2000). Forewoerd. D. Howarth, A. j. Norval, & Y. Stavrakakis (Dü) içinde, *Discourse theory and political analysis: Identities, hegemonies and Social change*. Manchester: Manchester University Press.
- Laclau, E. (2007). *Emancipation*. New York: Verso.
- Laclau, E. (2007). *On Populist Reason* (1 b.). N.Y: Verso.
- Laclau, E. (2014). *The Rhetorical Foundation of Society*. New York, Brooklyn: Verso.
- Laclau, E. (2015). Populism: what's in a name? D. Howarth (Dü.) içinde, *Ernesto Laclau Post-Marxism, Populism and Critique*. New York: Routledge.
- Laclau, E., & Mouffe, C. (2001). *Hegemony and Socialist Strategy* (2 b.). New York: Verso.
- Marchart, O. (2004). Politics and the ontological difference, on the 'strictly philosophical' in Laclau's work. O. Marchart, & S. Critchley içinde, *Laclau A Critical Reader* (s. 54-73). Routledge.
- Marchart, O. (2004). Politics and the Ontological Difference: On the "Strictly Philosophical" in Laclau's Work. O. M. Simon Critchley (Dü.) içinde, *Laclau A Critical Reader* (s. 54-73). Routledge.
- Marchart, O. (2007). *Post Foundational Political Thought*. Edinburg: Edinburg University Press.
- Marchart, O. (2018). *Thinking Antagonizm, Political Ontology After Laclau*. Edinburg: Edinburg University Press.
- Mudde, C., & Kaltwasse, C. (2017). *Populism A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Newman, S. (2007). *FROM BAKUNIN TO LACAN: Anti-authoritarianism and the dislocation of power*. United Kingdom: Lexington Books.
- Panizza, F. (2005). Introduction: Populism and the Mirror of Democracy. F. Panizza (Dü.) içinde, *Populism and the Mirror of Democracy*. New York: Verso.
- Stavrakakis, Y. (1999). *Lacan and the Political (Thinking the Political)*. New York: Routledge.

Hazar Çevresinde Bin Yıl
Lev Nikolayeviç GUMİLËV

(Çev.: Ahsen BATUR)

İstanbul: Selenge Yayınları, 2019, 4. Baskı, 392 sayfa, ISBN: 978-975-8839-07-0

Fatih ÇELİK*

Hazar Çevresinde Bin Yıl isimli kitabın yazarı Lev Nikolayeviç Gumilëv 1912 yılında Rusya'da Kırım Türkü bir anneden dünyaya gelmiştir. Annesi aynı zamanda dönemin önemli şairlerindedir. Yazarın babası rejim muhalifliği suçlamasıyla Rusya'da kurşuna dizilmiştir. Aynı zamanda Gumilëv de defalarca tutuklanmıştır. İçinde bulunduğu zor şartlar altında Gumilëv, etnoloji, Eski Türkler, Hunlar ve Hazar Çevresindeki Halklarla ilgili incelemelerde bulunan çalışmalar yapmış ve 1992 yılında vefat etmiştir.¹

Rusya'da 1990'da yayımlanan Hazar Çevresinde Bin Yıl Selenge Yayınları tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştır. Kitapta Gumilëv, 9 bölümlük bir çerçevede çalışmasını sunmaktadır. Birinci bölümde etnogenezⁱⁱ kavramı, ikinci bölümde oykümenalarınⁱⁱⁱ tipi başlığı altında, Çinlilerin Avrupa'ya geçememe nedenleri, İran ve Turan Bölgesindeki etnosların mücadeleleri ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde kızgın passionerlik^{iv} bölgesi anlatılırken Büyük Avrasya Bozkırları içerisinde Hyung-nuların (Asyalı Hunlar) göçebe dünyasındaki yükselişi ve düşüşü incelenmektedir. Dördüncü bölümde 'etnik kaynaşma bölgesi' başlığı altında bozkırda karşılaşan farklı etnosların ilişkileri ele alınmaktadır. Beşinci bölüm olan sönmüş passionerlik bölümünde Türklerin ortaya çıkışı ve Çin'le olan mücadeleleri ele alınmıştır. Altıncı bölümde soğumuş passionerlik bölgesi başlığında, Uygurlar ve Siyenpiller incelenmiştir. Yedinci bölüm 'yolun sonu' Kimaklar, Guzlar, Peçenekler ve Kumanları ele alırken; sekizinci bölüm passioner itkinin sona ermesi neticesinde, Büyük Bozkır'da yaşayan etnosların varlıklarını noktalamaları ya da küçük bir kalıntı haline gelmeleri, Çin, Halifelik ve Bizans gibi süper-etnosların yaşadıkları ülkelere geçmelerini anlatmaktadır. Son bölüm olan 'bahadırlar, şövalyeler ve katiller' bölümünde ise; Hristiyan Dünyası, Kumanların ve Selçukluların faaliyetleri ele alınmaktadır.

Kitabın başlığı her ne kadar Hazar Çevresi olsa da Hazar Denizi'ne 3000 km mesafedeki Saur dağlarından, Mançurya'ya, Mısır'dan Roma'ya Yemen'e kadar uzanan bir coğrafya ele alınmaktadır. Hazar civarında anlatılan tarih, salt toplumsal temelde değil aynı zamanda insan-coğrafya etkileşimine, coğrafyanın halkların kaderlerine etkilerine kadar çok boyutlu bir şekilde ele alınmaktadır. Kitaptaki anlatımın ciddi derecede coğrafya temelli olması, anlaşılmasında ciddi bir harita bilgisine sahip olmayı gerekli kılmaktadır. Tarihin ve coğrafyanın bağlamından kopmamak için çalışmanın harita eşliğinde

* Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara/Türkiye. e-mail: fatihcelikk@yandex.com

ORCID: 0000-0003-2615-4246

Geliş Tarihi: 31 Ekim 2020

Kabul Tarihi: 09 Aralık 2020

Received: 31 October 2020

Accepted: 09 December 2020

okunmasında fayda bulunmaktadır. Çalışma M.Ö. II. yüzyıldan itibaren 1400 yıllık bir tarihsel süreci, etnogenez oluşumlarını, passioner ve passioner niteliğini kaybeden halkları ele alırken Hazar civarındaki halkları temel alarak konuyu temellendirilmektedir. Fakat yukarıda da belirtildiği gibi Gumilëv'in çalışması Hazar çevresini aşmaktadır.

Yazar, kavramsal bir şema çizerek coğrafi davranış, tarih-etnoloji ilişkisi, insanın etnogenezdeki yeri gibi konular üzerinden kitaba giriş yapmaktadır. Gumilëv'e göre insanlar kendi bireysel tercihlerini yapsa da içerisinde bulunduğu etnogenez akımın statik kanunları insanları etkilemektedir. Bu etkileme sürecinde her bir birey devasa etnolojik süreçte tek başına belirleyici olamamakla birlikte en tabanda ve alt etniklerin içerisinde, güçlü passionerlikle değişmeyen kanunları dengeleyici eylemlerde bulunabilme imkânına sahiptir. Tüm bu etnogenez safhalarında halklar kendi davranış şekilleriyle (etnoslarıyla^v) maddi kültürlerini^{vi} inşa etmektedirler. Bu kültür inşasında iki farklı halkın ilişkisi göz önüne alındığında passionerlik düzeyi düşük olan etnos görece passionerlik düzeyi yüksek olan etnosa ayak uydurmaktadır. Passionerler bir etnosun korunmasında başat rol oynasa da aşırı passionerlik etnos içerisinde kırılmalara yol açabilmektedir. Passionerliğin aşınması durumunda uyumlu fertlerin hâkim olduğu homeostaz durumu söz konusu olabilmektedir.

Gumilëv tüm etnosların en az iki etnosun bir araya gelmesiyle ortaya çıkacağını savunmaktadır. Bu bağlamda örneğini verdiği, Hyung-nu etnosu H'yünyün ve Hunyü etnoslarının Gobi çölündeki yerli ve zengin halklarla kaynaşması sonrasında ortaya çıkmıştır. Bu etnosun ortaya çıkışının akabindeki passionerliğinin yanı sıra savaşıllığı da bozkırda yükselmesinin önünü açmıştır. Burada Gumilëv'in özellikle üzerinde durduğu bir nokta bulunmaktadır. Romalı Tarihçi Ammianus Marcellinus'a atıf yapan yazar, bozkır halklarıyla ilgili Romalı (Batılı) barbar algısına ilişkin kabulleri reddetmektedir. Zira Gumilëv'e göre Marcellinus Hunlar hakkında telkinde bulunurken öznel yargılarla hareket etmektedir. Gumilëv'e göre Hunlar, çağdaşları olan Cermenler, Keltler, Kantabırlar, Arkadia, Tesselia Epir'de yaşayan Helenler'den daha barbar değillerdir.

Hayvanlardan farklı olarak insanların kendini ve içinde bulunduğu toplumu koruma güdüsü anlamında kullanılan passionerlik halkın yayılması, güçlenmesi için önemlidir. Bu çerçevede Gumilëv, 304 yılında passionerlik seviyesi yüksek Hyung-nular'ın Çin'i yenmeye muvaffak olduğu örneğini vermektedir. Fakat Gumilëv'e göre başka bir etnosu yenmeye muvaffak olmak etnosun bütünlüğünü sağlamak için başlı başına yeterli değildir. Kitapta bu hususa örnek olarak 304'te Hyung-nu'lar Çin'i yenmeye muvaffak olsa da passionerlik seviyesinin bütünlüğü sağlayamadığı durumu verilmektedir. Bunun yanında passioner olmayıp çalışkan ve dürüst bireyleri bünyesinde barındıran toplumlar yıkılmayıp etnosun ya da süper-etnosun^{vii} önceki atılımın ataletiyle yaşamına devam edebilmektedir. Bu grup her ne kadar gelenek ve kültürleri yeniden inşa edecek güce sahip olmasalar da parçalanma döneminde kaybolmayan kültürü muhafaza edip bir sonraki nesle taşıyabilirler. Bu dönemde etnos ya da süper-etnos eskiden tevarüs ettiği atılımın ataletiyle kendini yaşatır. Zira eğer bir etnos kataklizm/büyük felaket döneminde dağılmayıp da sağlık nüvesini koruyabilirse, varlığını devam ettirip aşırı passioner olunan dönemden daha başarılı gelişme sağlayabilmektedir. Bu

hususla ilişkin ise, dağılan topluluktan Meng-Sung isimli bir Hyung-nu'nun, 400 yılında Kansu eyaletinin bir bölümünü ele geçirerek Ho-hsi prensliğini kurması örnek olarak verilmektedir. Burada Gumilëv geçmişten gelen passioner atılımın kıvılcımların etnosun toplumsal hafızasında yer ettiğini göstermektedir. Şayet bir etnos içinde bulunduğu büyük felaket döneminde ayakta kalıp varlığını sürdürebilirse aşırı passioner olduğu döneme göre daha fazla başarı da sağlayabilmektedir. Sağlam bir yönetim, topluluk içerisindeki çalışkan insanların kabiliyetleri için hayal dahi edemeyecekleri bir imkân sunmaktadır. Atalet dönemleri hayaller için değilse de hedeflenen planlar için ortam sunmaktadır. Bu açıdan atalet safhası gelişme ve ebedileşme safhasıdır.

Gumilëv çalışmasında sadece halkların kendi içlerinden gelen passioner dürtüleri üzerinde durmamış coğrafi koşulların insan ilişkilerini ne şekilde etkilediği üzerinde de durmuştur. Bu bağlamda Büyük Sahra'da tarihin farklı dönemlerinde meydana gelen iklimsel olaylar, bölgenin yeterli yağış almaması sebebiyle yaşanan ciddi kuraklıklar sonucunda meydana gelen zoraki göçler etnik kaynaşmaları da beraberinde getirmiş ve zaman zaman simbiyotik ilişkiler söz konusu olmuştur. Kitapta simbioz örneği olarak Finler, Ugorlar, Hyung-nu'lar simbiyozu örnek verilmektedir. Simbiyoz içerisindeki kabileler arasında kırım ve savaş azalmaktadır.

Hazar Çevresinde Bin Yıl isimli kitapta, Bozkırdaki 552-747 yılları arasındaki yaklaşık 200 senelik atalet çağında Hyung-nular etnosunun devamı olarak Altay'larda Türklerin ortaya çıkışı da incelenmektedir. Bu kapsamda Türkler hâkimiyet kurdukları coğrafyanın kontrolünü sağlamak amaçlı il adı verilen sosyo-politik sistem kurmuşlardır. Bu kurulan il sisteminin merkezinde de savaşçılardan, hakanın hatunlarından, çocuklarından ve hizmetkârlarından müteşekkil orda (devlet) bulunmaktadır. Yedinci yüzyılda doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılan Türkler, zoraki kış koşullarına hazırlık yapmak amaçlı yaylaya çıktıkları dönemde birbirleriyle nadir karşılaşır hâle gelmişler, bu durum beraberinde sosyal özelliklerin de gelişmesinin önünde engele yol açmıştır. Bu süreçte il yönetimi yerine federasyon yönetimleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Kazanılan coğrafi alanın genişliği arttıkça daha merkezi yönetsel yapılar doğsa da çeşitli sebeplerle çevreyle bağlantının kopması ya da kontrol imkânın azalması durumlarında federal yapılar ortaya çıkmaktadır.

Gumilëv'in çalışması Avrasya halklarının oluşumunun anlaşılması için temel bir kaynaktır. Yazar, farklı etnosların, farklı passionerlik düzeylerinin ortaya çıkardığı etnoslaşmayı ele almıştır. Burada İbn-i Haldun'un asabiyet kavramıyla Gumilëv'in passionerlik kavramı arasında ciddi benzerlikler bulunmaktadır. Zira İbn-i Haldun'un Mukaddimesinde çöl ortamında bir araya gelen kabilelerin içerisinde asabiyeti yüksek olanın yönetimi ele alacağı yönünde bir sav varken Gumilëv'de simbiyotik ilişkide olsun ya da olmasın etkileşim hâline gelen iki kabile arasında passionerlik düzeyi yüksek olanın diğerini asimile edeceği yönünde bir görüş mevcuttur. Ayrıca İbn-i Haldun'un egemenlik sürecini ele aldığı döngü içerisinde asabiyet düzeyi düştükçe hâkim kabilenin gücünü kaybedip, şatafata, gösterişe yönelmesi, bunun akabinde de egemenliğini kaybetmesi gibi bir durum söz konusudur. Gumilëv'in etnogenez sürecinin döngüselligi üzerine vurgusuyla da burada benzerlik kurulabilir. Gumilëv'e göre bir etnos pasyonerlik seviyesinin yüksekliğine göre çevresindeki etnosları egemenlik altına almaktadır. Yeni oluşan etnogenezde savaşıma eğilimi azalmakta bu durumsa insanlarda boşta gezme, eğlenme

tercihini artırmaktadır. Bu husus ataleti meydana getirmektedir. Atalet döneminde etnoslar demlenme, yeni atılımlara hazırlanma gibi eğilim gösterebildikleri gibi konfora da yönelebilirler. Konfora yönelen etnostaki passionerlik aşınması, etnogenezin görece daha yüksek passionerliğe sahip etnoslar tarafından yok edilmeye sonuçlanmaktadır. Yıkılan etnogenezden kurtulabilen bazı alt-etnosların yeni etnogenezler meydana getirdiği aşamada döngü yeniden başlamaktadır.

Son tahlilde Hazar Çevresinde Bin Yıl'da Gumilëv, Avrasya Halklarının ortaya çıkışlarını, başka etnoslarla bir araya gelmelerini, ayrılmalarını ve çöküşlerini tarihsel bir perspektiften ve etnogenez oluşumları üzerinden anlatmaktadır. İlgili çalışmanın işlenişinde coğrafya önemli yer tutmaktadır. Hazar çevresinde meydana gelen iklimsel değişikliklerin yol açtığı göç akımları ve bu akımların neticesinde ortaya çıkan etkileşimler coğrafi temelde işlenmektedir. Kitap; tarih, siyaset, sosyoloji ve coğrafya çalışmalarına yönelik kaynak teşkil etmektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflicts of Interest Statement:

Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest in the study.

Maddi Destek / Financial Support:

Bu çalışmada herhangi bir fon veya maddi destekten yararlanılmamıştır.
No funding or financial support was used in this study.

Yazar Katkıları / Contribution Rate of the Authors:

Fikir: FÇ; Tasarım: FÇ; Veri Toplama: FÇ; Kaynak Tarama: FÇ; Analiz ve Yorum: FÇ; Makalenin Yazımı: FÇ.

Idea: FÇ; Design: FÇ; Data Collecting: FÇ; Literature Review: FÇ; Analysis and Discussion: FÇ; Writing: FÇ.

(I) Yazar/yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Medeniyet Araştırmaları Dergisi sorumlu değildir.

(I) *The author/authors declared that all processes of this study are in accordance with research and publication ethics, and comply with ethical rules and principles of scientific citation. Otherwise, the Journal of Civilization Studies is not responsible.*

ⁱ Gumilëv'in özgeçmişini için ayrıca; <https://islamansiklopedisi.org.tr/gumilev-lev-nikolavic> ve Farzaliev, A., & Sazak, G. (2016). Lev Nikolayeviç Gumilëv ve Etnogenez Teorisi. *Türkiyat Mecmuası*, 26(1).

ⁱⁱ Etnogenez: Etnik sistemin ortaya çıkışından passionerlik enerjisini kaybetme safhasının etkisiyle yok oluşuna kadar devam eden süreçtir.

ⁱⁱⁱ Oykümena ya da eykümena; Yunanca "oikeo-yerleşmek, oturmak" kelimesinden gelmektedir. Yaşamaya elverişli coğrafi bölgeler demektir.

^{iv} Passioner, içgüdüsel olarak kendini koruma dürtüsüyle hareket eden fert olarak tanımlanmaktadır. Passioner alan ise passioner enerjinin ortaya çıktığı bölgedir.

^v Etnos: İnsanların orijinal davranış kalıbı esasına göre şekillenen toplumu ifade eder. Fakat etnos olgu olarak insanların ortak yaşam biçimlerine indirgenemez, etnos toplum ve doğa arasındaki bir bağıdır.

^{vi} Maddi kültür yapısı içerisinde; alet-edevat, eşyalar, silahlar, dini objeler, sanat vb. yer almaktadır.

^{vii} Gumilëv'e göre Akdeniz Havzasında birbirini takip eden üç süper-etnos vardır. Bizans, Halifelik ve Avrupa.

Yeni Bir Bakış Açışıyla Dünya Tarihi
Clive PONTING

(Çev.: Eşref Bengi ÖZBİLEN)

İstanbul: Alfa Yayınları, 2016, 2. Baskı, 874 sayfa, ISBN: 978-605-1061-64-1

Mustafa KÖMÜRÇÜOĞLU*

Kapsamlı bir dünya tarihi kitabı yazmanın zor bir iş olduğu aşıkârdır. Zira yazılacak binlerce yıllık geçmişi belli bir bağlama oturtmak hiç de kolay değildir, üstelik bütün bu geçmişin yeryüzünün farklı köşelerinde cereyan ettiği ve çoğu durumda birbiriyle bağlantısız olduğu düşünöldüğünde ortak bir bağlam kurmak hepten imkânsızlaşır. Diğer taraftan bu zorluklar dünya tarihi kitapları yazılmasına engel olmamıştır. Ancak bugüne kadar pek çok yazar yukarıda bahsedilen temel zorluğa hakkıyla göğüs germek yerine bir ölçüde kolaycılığa kaçarak çare bulmuştur. Söz konusu çözümler farklı költür ve medeniyetlerin bir kenara bırakılması ve bütün dünya tarihinin Avrupa (ya da Batı Medeniyeti) merkezli olarak okunmasıdır. Bu anlayış geçmişten bugüne dünya tarihinin değerlendirilmesinde temel olarak kabul edilmiştir ve etkileri hala görölmektedir. Örneğin dünya tarihinin ilk çağ – orta çağ – yeniçağ – yakın çağ olarak bölümlenmesi ve bu çağların milatlarının tamamen Avrupa tarihiyle ilişkili olarak belirlenmesi böyle bir anlayışın sonucudur. Halbuki dünyanın büyük bir kısmının önemsemek ya da etkilenmek bir tarafa haberi bile olmadığı birtakım olaylar tarafından tanımlanması ve bu olayların da özellikle Avrupa tarihinden seçilmiş olması Avrupa-merkezci tarihçiliğin klasikleşimiş yanılığıdır.

İşte Clive Ponting'in Dünya Tarihi kitabı özellikle bu yanılışa düşmemeyi kendisine bir görev edinmiştir. Kitap isminde taşıdığı "yeni bir bakış açışıyla" ifadesiyle tam da bu noktaya temas ederek amacını ortaya koymuştur: Avrupa-merkezci tarih yazıcılığına yeni bir bakış açışıyla alternatif getirmek. Ponting eseri boyunca Avrupa-merkezci tarih yazıcılığını tam olarak karşısına almış ve bu bakış açışının yanılışlarını ortaya koyarak kendisini farklı bir yere konumlandırmıştır. Ponting'in bu noktada en dikkat çekici tespiti aslında dünya tarihinin geneli düşünöldüğünde Avrupa'nın önemli bir yerinin olmadığını belirtmesidir (s. XXVII). Avrupa sadece son birkaç yüzyılda dünyanın önemli bir parçası haline gelmiştir, dolayısıyla dünya tarihinin çok küçük bir bölümünde önemli bir yere sahip olan toprak parçasının bütün dünya tarihinde merkezi bir role sahipmiş gibi anlatılması Ponting'e göre yanılış olacaktır.

Ponting, kendisinden önceki dünya tarihi kitaplarına özellikle de William McNeill'in (2003) kitabına göndermede bulunur. McNeill dünya tarihini farklı medeniyet havzaları (Batı, İşlam, Hint, Çin vs) üzerinden okurken

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İstanbul/Türkiye. e-mail: mustafa.komurcuoglu@medeniyet.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6558-8226

Geliş Tarihi: 26 şubat 2020
Received: 26 February 2020

Kabul Tarihi: 23 Aralık 2020
Accepted: 23 December 2020

bu tarihi yine “Batı’nın Yükselişi” ile son bulacak bir hikâye olarak yorumlamaktadır. McNeill’e göre 1500’lü yıllara kadar farklı medeniyet havzaları arasında güç ve gelişmişlik açısından bir denge vardır, ama bu denge 1500’lü yıllardan itibaren Avrupa lehine bozulmuş ve Avrupa (Batı) medeniyeti üstün konuma gelmiştir (McNeill, 2003: s. 462). Ponting’e göre ise 1500’lü yıllara kadar bir denge ya da eşitlik yoktur, zira Avrupa dünya tarihinin büyük kısmında Avrasya kıtasının geri ve fakir bir parçası olarak varlığını sürdürmüştür. Söz konusu tarihlerde Çin, Hint ve Orta Doğu (belli bir tarihten itibaren İslam) çok daha güçlü, zengin ve gelişmiştir. Ona göre 1500’lü yıllarda Avrupa olsa olsa diğer medeniyetler ile olan farkı kapatma çabasıdır (s. XXVII). Avrupa bunu ancak coğrafi keşifler sonrasında Amerika kıtasını sömürerek başarabilmiştir. Dünya medeniyetleri arasında Avrupa’nın öne geçmesinin ise esas itibarıyla 1750’lilerden sonra olduğunu iddia eden Ponting (s. 637), bu yönüyle McNeill’den ayrılmaktadır.

Ponting, hiçbir medeniyeti dünya tarihinin merkezine oturtmasa da uzunca bir süre Çin medeniyetinin diğer medeniyetlerin önünde olduğunu vurgular. Özellikle Sung hanedanı döneminde Çin’in sanayi devrimini gerçekleştirmeye çok yaklaştığını belirtmesi önemlidir (s. 356). Kitapta İslam dünyası hakkında olumlu ifadelerle sıklıkla rastlanmaktadır. İslam dünyasının zenginliği, gelişmişliği ve İslam dünyasındaki hoşgörü kültürüne ciddi bir vurgu vardır (s. 310). Buna karşın Ponting Hıristiyan dünyasını en başından itibaren hoşgörüsüz bir toplum olarak görmektedir. Hıristiyan toplumundaki hoşgörüsüzlük, Reform dönemi dâhil, sonraki dönemlerde de devam etmiştir (s. 532).

Ponting demografik verileri medeniyet havzalarının gelişmişliğini analiz etmek için yoğun olarak kullanmıştır. Modern öncesi dönemlerde ekonomi büyük oranda tarımsal olduğu için belli bir çevrede ne kadar insanın beslenebildiği o alanın ekonomik büyüklüğü hakkında doğrudan fikir vermektedir. Bu açıdan Çin nüfusunun büyüklüğü üzerinde dikkatle durulmuştur. Ayrıca şehirlerin nüfus büyüklükleri de üzerinde durulan hususlardan birisidir. Yine Çin, Hint ve İslam dünyasındaki şehirlerin büyüklüğüne dikkat çekilmesi ve Avrupa şehirlerinin modern çağlara kadar küçük olduğunun vurgulanması bu bağlamda önemlidir (s. 506).

Ponting dünya tarihindeki birçok ezbere karşı çıkmaktadır. Antik Yunan medeniyetinin Avrupa’yla bağlantısı bunlardan birisidir. Ona göre Antik Yunan kendi çağında Avrupa’nın geri kalanı ile değil Güneybatı Asya¹ ile yoğun bir iletişim ve etkilenme halinde idi (s. 197). Rönesans kavramını da eleştiren Ponting bu kavramın gerçekte bir 19. yüzyıl uydurması olduğunu söyler ve daha önemlisi Rönesans sanıldığı kadar modern bir dönem değildir (s. 526).

Ponting uzun dönemli tarihi ele alırken genel olarak iklim, doğal çevre, demografik faktörler ve teknoloji gibi değişkenleri merkeze almaktadır. Aynı zamanda Dünyanın Yeşil Tarihi (Ponting, 2000) isimli bir başka kitabı bulunan yazarın çevresel faktörleri merkeze alması şaşırtıcı değildir. Antik çağda medeniyetlerin yıkılması bağlamında toprağın veriminin düşmesi, Vikinglerin büyük fetih yolculukları bağlamında Orta Çağ’da iklimin ılımanlaşması, 16. Yüzyıldaki köylü isyanlarında havanın soğuması ve sellerin artışı temel sebepler olarak ele alınmıştır (s. 554). Ponting’in bu çevreci bakış açısı bugün Batı dünyasında oldukça popüler olan anlayışın bir uzantısı olarak görülebilir. İnsanın erken dönemlerinin evrimci bir bakış açısıyla ele alınması yine

Batı'daki çağdaş anlayışla uyumludur. Yani Ponting bir açıdan Avrupa-merkezci tarih anlayışına karşı çıkarken, bir başka açıdan Batıda gelişen yeni fikir akımlarına uyumlu bir yaklaşım ortaya koymaktadır.

Ponting okunduğunda fark edilen bir husus kendisinin reddettiği dünya tarihi bakış açısının nasıl evrensel bir kabulle Türkiye'de benimsenmiş olduğudur. Gerek standart çağlar sıralamasının gerekse Rönesans, Reform, Aydınlanma gibi kavramların geleneksel tanımlarının olduğu gibi benimsenmesi tarihe eleştirel bakış noktasında Türkiye'deki eksikliği göstermektedir. Türk tarihi anlatısının bu "evrensel" tarih anlatısına belli ölçüde eklenmesi bu benimseme durumunu şüphesiz kolaylaştırmaktadır. Bu noktada Türk tarihinde önemli bir yeri olan ve "çağ açıp çağ kapayan bir fetih olarak" lanse edilen İstanbul'un fethinin çağ fikrini kabul etmeyen bir yazar tarafından nispeten sıradan bir toprak kazanımı olarak gösterilmesi muhtemelen Türk okuyucuyu şaşırtacaktır. Son tahlilde bu kitap özelde tarihçilerin, genel anlamda bütün sosyal bilimcilerin başvurabileceği önemli bir kaynaktır. Özellikle medeniyetler tarihine ilgi duyan ve interdisipliner çalışmaları tercih eden sosyal bilimciler için faydalı olacağı muhakkaktır.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflicts of Interest Statement:

Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest in the study.

Maddi Destek / Financial Support:

Bu çalışmada herhangi bir fon veya maddi destekten yararlanılmamıştır.

No funding or financial support was used in this study.

Yazar Katkıları / Contribution Rate of the Authors:

Fikir: MK; Tasarım: MK; Veri Toplama: MK; Kaynak Tarama: MK; Analiz ve Yorum: MK; Makalenin Yazımı: MK.

Idea: MK; Design: MK; Data Collecting: MK; Literature Review: MK; Analysis and Discussion: MK; Writing: MK.

(!) Yazar/yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Medeniyet Araştırmaları Dergisi sorumlu değildir.

(!) *The author/authors declared that all processes of this study are in accordance with research and publication ethics, and comply with ethical rules and principles of scientific citation. Otherwise, the Journal of Civilization Studies is not responsible.*

Kaynakça

- McNeill, W. H. (2003). *Dünya Tarihi*. çev: Alaeddin Şenel, Ankara: İmge Yay.
Ponting, C. (2000). *Dünyanın Yeşil Tarihi: Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü*. çev: Ayşe Başçı-Sander, İstanbul: Sabancı Üni.

¹ Ponting Orta Doğu kavramını Avrupa-merkezci olduğu için reddeder ve Güneybatı Asya kavramını kullanır.

ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

Derginin Amacı:

Medeniyet Araştırmaları Dergisi (MAD) kamu yönetimi, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, iktisat, işletme, ekonometri, finans, maliye, sosyoloji ve felsefe alanlarında ulusal ve uluslararası düzeyde kabul edilen bilimsel ve akademik niteliklere sahip çalışmalara yer vererek ilgili alanlardaki bilgi birikimini zenginleştirmeyi amaçlamaktadır. Yayımladığı çalışmalarla ilgili alanlara kuramsal ve yöntemsel açıdan katkıda bulunmak, yeni bakış açıları ve yaklaşımlar kazandırmak derginin temel amaçlarındandır. Dergide yayımlanacak çalışmalar akademik ve bilimsel etik değerlere uygun olarak hazırlanmış özgün çalışmalar içerisinden uzman hakemlerin görüşleri doğrultusunda seçilmektedir. Medeniyet Araştırmaları Dergisi yayımladığı tüm çalışmalar için açık erişim politikasını benimseyerek toplumun bilimsel ve entellektüel birikimini geliştirmeyi hedeflemektedir.

Derginin Kapsamı:

Medeniyet Araştırmaları Dergisi kamu yönetimi, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, iktisat, işletme, ekonometri, finans, maliye, sosyoloji ve felsefe alanlarından çalışmalara yer veren uluslararası hakemli, elektronik bir dergidir. Türkçe veya İngilizce dillerinde yazılmış çalışmalara yer verilmektedir. Dergide;

- ❖ Özgün Araştırma Makalesi
- ❖ Derleme Makale
- ❖ Kitap İncelemesi
- ❖ Yorumlar olmak üzere dört türden çalışmalara yer verilmektedir.

Dergi Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kere yayımlanır. Dergiye gönderilen makalelerin yayımlanabilmesi için; daha önce başka yerde yayımlanmamış, başka yere yayımlanmak üzere sunulmamış ve başka yerde yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce yayımlanmış çalışmalara dergide kesinlikle yer verilmemektedir. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, ancak basılmamış olması halinde ve bu durumun açıkça belirtilmesi şartıyla kabul edilebilir. Dergiye gönderilecek çalışmalar en fazla 3 yazarlı olmalıdır. Yazar çalışma ile birlikte intihal oranını gösteren belgeyi de göndermelidir. İntihal oranı (kaynakça hariç olmak üzere) %15'in üzerinde olan çalışmalar değerlendirmeye alınmaz ve yazarına iade edilir.

Yayın Politikası

Medeniyet Araştırmaları Dergisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi'ne bağlı Medeniyet Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (İSMAM) bünyesinde çıkarılmaktadır. Yayımlanmak üzere kabul edilen yazıların her türlü yayın/telif haklarının dergiye ait olduğu yazar tarafından kabul edilir. Dergide yayımlanan makalelerin dil, etik, yasal ve bilimsel sorumluluğu yazara aittir. Makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Tüm hakları saklıdır.

- Medeniyet Araştırmaları Dergisi yayımladığı tüm çalışmalar için açık erişim politikasını benimsemektedir.
- Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen çalışmalar için yazarlardan herhangi bir başvuru veya değerlendirme ücreti alınmamaktadır. Ayrıca yazarlara veya hakemlere bir ödeme yapılmamaktadır.
- Dergiye gönderilen makalelerin yayımlanabilmesi için; daha önce başka yerde yayımlanmamış, başka yere yayımlanmak üzere sunulmamış ve başka yerde yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce yayımlanmış çalışmalara dergide kesinlikle yer verilmemektedir. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, ancak basılmamış olması halinde ve bu durumun açıkça belirtilmesi şartıyla kabul edilebilir. Çalışmaya ilişkin tüm etik sorumluluklar çalışmanın yazarına aittir.

- Dergiye gönderilecek çalışmalar en fazla 3 yazarlı olmalıdır. Yazar çalışma ile birlikte intihal oranını gösteren belgeyi de göndermelidir. İntihal oranı (kaynakça hariç olmak üzere) %15'in üzerinde olan çalışmalar değerlendirmeye alınmaz ve yazarına iade edilir.

- Dergiye gönderilen çalışmalar ilk olarak Editör Kurulu tarafından ön incelemeden geçirilir. Yayımlanmak üzere gönderilen çalışmaların değerlendirilmesi akademik ve bilimsel etik değerlere bağlı kalınarak yapılmaktadır.

- Ön incelemeden sonra şekil ve nitelik bakımından uygun bulunan çalışmalar ilgili alanda uzman en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Makaleyi değerlendiren hakemlerin kimlikleri hakkında yazarlara ve makalenin kime ait olduğu konusunda da hakemlere bilgi verilmemektedir.

- Makaleyi değerlendirecek hakemlerin farklı kurumlardan olmasına dikkat edilmektedir.

- Hakemler kendilerine gönderilen çalışmayı 20 gün içinde değerlendirir. Bu süre içerisinde raporunu göndermeyen hakemle irtibata geçilerek değerlendirme için hakeme bir defaya mahsus olmak üzere 10 gün ek süre verilir. Hakem bu sürede de raporunu göndermezse hakemin değerlendirme süreci sonlandırılır.

- İki hakemden de olumsuz rapor gelirse makale reddedilir. Hakemlerden bir olumlu bir olumsuz rapor gelmesi halinde alanda uzman üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulur. İki olumlu rapor alan makaleler yayımlanmak üzere kabul edilmiş sayılır.

- Yayın sürecinin herhangi bir aşamasında bilimsel araştırma ve yayın etiği ile uyuşmayan bir durumun tespit edilmesi halinde çalışma yayımlanmaz. Editör Kurulu çalışmanın yayımlanıp yayımlanmaması konusunda nihai takdir hakkını saklı tutar. Yayımlanmayan yazılar yazarına geri gönderilmeyecektir. Burada belirtilmeyen hususlarda karar yetkisi Editör Kuruluna aittir.

- Medeniyet Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanmak üzere sunulan tüm çalışmaların telif haklarının dergiye devredilmiş olduğu yazarlar tarafından kabul edilmiş sayılır. Dergi gönderilen çalışmalar için yazarlara telif hakkı ödemez. Yayımlanan çalışmalardaki görüşlerin ve çıkarımların tüm sorumluluğu yazarlara aittir.

- Çalışmalarınızı Dergipark platformu (<https://dergipark.org.tr/mad>) üzerinden gönderebilirsiniz.

- Okuyucu dergide yayınlanan bir makalede önemli bir hata ya da yanlışlık fark ettiğinde ya da editöryal içerik ile ilgili herhangi bir şikayeti olduğu zaman journalmdn@medeniyet.edu.tr adresine mail atarak bu durumu bildirebilir. Bu geri bildirimler gelişmemiz için fırsat sağlayacağından memnuniyetle karşılanmaktadır.

Etik İlkeler

Medeniyet Araştırmaları Dergisi uluslararası yayın etiği standartlarına bağlıdır. Bu nedenle yayımlama süreci ile ilgili yayıncı, editör, hakem ve yazar gibi tüm tarafların beklenen etik davranış standartlarında anlaşmaya varması önem taşımaktadır. Medeniyet Araştırmaları Dergisi Committee on Publication Ethics (COPE) ve Directory of Open Access Journals (DOAJ) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimsemektedir ve bu kapsamda tüm taraflardan aşağıdaki etik sorumlulukları taşımalarını beklemektedir.

Dergi Editörünün Sorumlulukları

- Editör bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir. Editör içerik ve yayının toplam kalitesinden sorumludur.

- Editör kabul veya reddedilen makaleler ile ilgili çıkar çatışması içerisinde olmamalıdır.

- Editör yazarlar ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Hakem atama konusunda tam yetkiye sahiptir.

- Editör hakemlerin ismini saklı tutmalı ve intihal/sahte veriye engel olmalıdır.

- Editör yayınlanmak üzere gönderilen bir makaleye ilişkin kabul veya reddetme kararı verirken çalışmanın önemi, özgünlüğü, netliği, geçerliliği ve derginin konu alanına uygunluğu gibi esasları dikkate almalıdır.

- Editör dergide yayınlanacak makalelerle ilgili nihai kararı vermekle yükümlüdür.

- Dergiye gönderilen makaleler herhangi bir önyargı olmaksızın açık, şeffaf, bilimsel ve objektif kriterler doğrultusunda değerlendirilmelidir. Editör makaleleri yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, cinsel yöneliminden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

- Editör gönderilen makalelere ilişkin tüm bilgilerin makale yayınlanana kadar gizli kalacağını garanti eder.

- Editör gerektiğinde düzeltme, açıklama, geri çekme ve özür yayınlamaktan çekinmemelidir

- Okurlar araştırmaların kim tarafından finanse edildiği, fon sahiplerinin araştırma ve yayın sürecinde bir rolü olup olmadığı konusunda bilgilendirilmelidir.

Hakemlerin Sorumlulukları

Bilimsel ve akademik yayıncılıkta başarı için hakemlik sürecinin iyi işlemesi en önemli kıstaslardan biridir. Medeniyet Araştırmaları Dergisi hakemlik sürecinin korunmasını ve iyileştirilmesini taahhüt etmektedir. Bu nedenle hakemlerden aşağıdaki etik ilkelere bağlı kalmaları beklenmektedir:

- Hakem değerlendirmelerinin eleştirel ve tarafsız olması gerekmektedir.

- Kendisine değerlendirilmek üzere sunulan çalışmayı alanıyla ilgili bulmayan, eleştirmekte kendisini yetersiz hisseden ya da zamanında bir eleştiri sunamayacak durumdaki bir hakem, editörü bu durumdan haberdar ederek görevden çekilmelidir.

- Hakemler sadece metin üzerinden akademik bir değerlendirme yapmalı, yazarın/yazarların yetersizlikleri ile ilgili ve şahsiyetlerini zedeleyecek ifadelerden kaçınmalıdır.

- Hakemler değerlendirme formunda sorulan sorulara evet-hayır şeklinde cevap vererek geçmemeli, kararlarını gerekçelendirerek detaylı bir şekilde açıklamalıdır.

- Değerlendirilen metinler gizli belge niteliği taşımalı, editör tarafından yetkilendirilmiş kişiler dışındakilere gösterilmemeli ve makaleler hakkında tartışılmamalıdır. Hakemlik sürecinde elde edilmiş ayrıcalıklı bilgi ve fikirler gizli tutulmalı ve kişisel çıkar için kullanılmamalıdır.

- Hakemler yazar tarafından belirtilmeyen ilgili yayınlanmış çalışmalarını tanımlamalıdır. Bir hakem ayrıca değerlendirilen çalışma ile bilgileri dahilinde daha önce yayınlanmış başka bir çalışma arasındaki esaslı bir benzerlik veya örtüşme durumunu editörün dikkatine sunmalıdır.

- Hakemler, yazarı ile aralarında rekabet, iş birliği veya başka türlü bağlantılar sebebiyle ortaya çıkabilecek çıkar çatışmalarının var olduğu çalışmaları değerlendirmemelidir. Hakemlerin; yazarlar, fon sağlayıcılar, editörler vb. gibi taraflar ile menfaat çatışması bulunmamalıdır.

- Hakemler karar verme aşamasında editörlere, metinlerin iyileştirilmesinde de yazarlara yardımcı olabilmelidirler.

Medeniyet Araştırmaları Dergisi aşağıdaki durumlarda olan kişilere mümkün olduğu kadar hakemlik teklif etmemektedir:

- ❖ Yazarların daha önce ortak çalışma yayınladığı kişiler,

- ❖ İlgili çalışmanın ön okumalarında yardımcı olmuş kişiler,

- ❖ Yazarların daha önceden sorunu olduğu bilinen kişiler,

- ❖ Çalışmanın yayınlanmasından finansal fayda sağlayacak kişiler,

- ❖ Yazar ile aynı kurumda çalışan kişiler.

Yazarların Sorumlulukları

• Dergiye gönderilen tüm çalışmalar özgün olmalıdır ve yazarlar çalışmanın daha önce herhangi bir yerde yayınlanmamış orijinal çalışmalar olduğunu taahhüt etmelidirler.

• Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığı konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır.

• Makalede yararlanılan tüm kaynaklara atıf yapılmalı, metin içinde atıf yapılan tüm eserlere kaynakça bölümünde eksiksiz yer verilmelidir.

• Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır. Yazarların isim sıralaması yazarlar tarafından ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarların yazar sıralamasına göre imzalayacağı Telif Hakkı Devir Formu dergi sistemine yüklenmelidir.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

• Çalışmada kullanılan veriler çalışmada titizlikle sunulmalıdır. Hileli ve bilinçli yanlış ifadeler etik olmayan durumlara yol açabileceğinden kullanılmalıdır.

• Yazarlar derginin yazım kurallarına uymalıdır. Bu bağlamda hakem, alan editörü ve baş editör tarafından istenilen değişiklikleri zamanında ve titiz bir şekilde yerine getirmelidir. Dergi editörlüğü tarafından yazarlardan istenilen her türlü bilgi ve belgenin, makale ile ilgili yapılması istenilen değişikliklerin en geç 15 gün içerisinde yapılarak sistem üzerinden gönderilmesi ve editörün bilgilendirilmesi gerekmektedir. Süresi içerisinde söz konusu isteklerin yerine getirilmemesi makalenin reddedilmesine yol açar.

• Tüm yazarlar araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidir.

• Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve iş birliği yapma sorumluluğunu taşır.

Dergi İntihal Politikası

Medeniyet Araştırmaları Dergisi Aralık 2018 tarihi itibarıyla yayımlanmak üzere gönderilen çalışmaları intihal programları aracılığıyla (Turnitin veya iThenticate) kontrol etmeye başlamıştır. Yazar çalışma ile birlikte intihal oranını gösteren belgeyi de göndermelidir. İntihal oranı (kaynakça hariç olmak üzere) %15'in üzerinde olan çalışmalar değerlendirmeye alınmaz ve yazarına iade edilir. Dergide yayımlanmış bir çalışmanın intihal yaptığı tespit edilirse Editör Kurulu makaleyi geri çekmek, meseleyi yazarın çalıştığı kurumdaki bölüm başkanına, dekanına ve/veya ilgili kurumlara bildirmek dahil çeşitli işlemler yapma hakkını kendinde saklı tutar.

ETHICAL PRINCIPLES AND PUBLICATION POLICY

Aims

Journal of Civilization Studies (MAD) aims to enrich its knowledge in the relevant fields by including scientific and academic studies accepted at national and international level in the fields of public administration, political science, international relations, economics, business, econometrics, finance, finance, sociology and philosophy. It is among the main aims of the journal to contribute theoretically and methodologically to the fields related to the studies it publishes and to gain new perspectives and approaches. The studies to be published in the journal are selected from among the original studies prepared in accordance with academic and scientific ethical values in line with the opinions of expert referees. Journal of Civilization Studies aims to develop the scientific and intellectual knowledge of the society by adopting the open access policy for all the studies it publishes.

Scope

Journal of Civilization Studies is an international peer-reviewed journal published semiannually. Areas covered include public administration, political science, international relations, economics, business, econometrics, finance, sociology and philosophy. The journal publishes,

- ❖ Original research articles
- ❖ Review articles
- ❖ Book reviews and
- ❖ commentaries in Turkish or English languages.

In order for the studies sent to the journal to be published; it must not have been published elsewhere, submitted for publication elsewhere, and must not be accepted for publication elsewhere. Previously published studies are never included in the journal. Papers presented at a scientific meeting can only be accepted if they have not been published and provided this is clearly stated. The studies that will be sent to the journal should not exceed 3 authors. The author should send the document showing the plagiarism rate with the study. Studies with a plagiarism rate (excluding bibliography) above 15% are not evaluated and returned to the author.

Publication Policy

Journal of Civilization Studies is published on behalf of the Center for Civilization Studies (ISMAM) of Istanbul Medeniyet University. The journal is an international peer-reviewed journal published semiannually. Areas covered include public administration, political science, international relations, economics, business, econometrics, finance, sociology and philosophy. The journal publishes original research articles, review articles, book reviews and commentaries in Turkish or English languages. The copyright of the manuscripts published in the journal belongs to the journal. The author agrees to transfer all copyrights of the manuscript which has been approved to be published in the journal. The author accepts full responsibility for the article. The views in the manuscripts published in the journal are personal views of the authors, and do not represent the official views of the journal. All rights reserved.

- The Journal of Civilization Studies adopts open access policy for all published studies.
- No application or evaluation fee is charged from the authors for the studies submitted to be published in the journal. Also, no payment can be made to authors or referees.
- In order for the articles sent to the journal to be published; it must not have been previously published, accepted for publication and submitted for publication elsewhere. All ethical responsibilities regarding the study belong to the author of the study.

- Manuscripts to be sent to the journal should have a maximum of 3 authors. The author must send the document showing the plagiarism rate with the study. Studies with a plagiarism rate (excluding bibliography) over 15% are not evaluated and returned to their authors.

- Manuscripts sent to the journal are first examined by the Editorial Board. The evaluation of the studies sent for publication is made by adhering to academic and scientific ethical values.

- After the preliminary examination, the works found appropriate in terms of form and quality are evaluated by at least two referees who are experts in the relevant field. No information is given to the authors about the identities of the referees evaluating the article and to the referees about who the article belongs to.

- Referees to evaluate the article are selected from different institutions.

- Referees evaluate the work sent to them within 20 days. The referee who does not submit his report within this period is contacted and the referee is given an additional 10 days for the evaluation, for once. If the referee cannot send his report during this period, the referee's evaluation process is terminated.

- If negative reports are received from both referees, the article is rejected. In case of a positive and negative report from the referees, the opinion of a third referee, who is an expert in the field, is consulted. Articles that receive two positive reports are deemed to have been accepted for publication.

- If a situation inconsistent with scientific research and publication ethics is detected at any stage of the publication process, the study is not published. The Editorial Board reserves its final discretion on whether the work is published or not. Unpublished articles will not be sent back to their author. The decision authority on matters not mentioned here belongs to the Editorial Board.

- It is deemed to have been accepted by the authors that the copyrights of all the works submitted for publication in the Journal of Civilization Studies have been transferred to the journal. The journal does not pay copyright to the authors for submitted works. All the responsibility for the views and inferences in the published studies belongs to the authors.

- You can send your works via Dergipark platform (<https://dergipark.org.tr/mad>).

- When the reader notices an important mistake or mistake in an article published in the journal, or has any complaints about editorial content, they can report this by sending an e-mail to journalmdn@medeniyet.edu.tr. This feedback is welcomed as it will provide an opportunity for us to improve.

Ethical Principles

Journal of Civilization Studies adheres to international publication ethics standards. For this reason, it is important that all parties involved in the publishing process, such as publishers, editors, referees and authors, agree on the expected ethical behavior standards. The Journal of Civilization Studies adopts the ethical publishing principles published by the Committee on Publication Ethics (COPE) and the Directory of Open Access Journals (DOAJ) and expects all parties to bear the following ethical responsibilities in this context.

General duties and responsibilities of editors

- The editor has full responsibility and authority to accept or reject an article. The editor is responsible for the total quality of the content and publication.

- The editor should not have a conflict of interest regarding accepted or rejected articles.

- The editor does not allow any conflicts of interest between authors and referees. Has full authority to appoint a referee.

- The editor should keep the referees anonymous and prevent plagiarism / fake data.

- While deciding whether to accept or reject an article submitted for publication, the editor should take into account the principles such as the importance of the study, its originality, clarity, validity, and the journal's suitability to the subject area.

- Editor is obliged to make the final decision on the articles to be published in the journal.

- Articles submitted to the journal should be evaluated in accordance with clear, transparent, scientific and objective criteria without any prejudice. The editor evaluates the articles independently of the authors' ethnicity, gender, sexual orientation, nationality, religious belief and political philosophy. It ensures that the articles submitted for publication are fairly double-sided blind peer review.

- The editor guarantees that all information regarding the submitted articles will remain confidential until the article is published.

- The editor should not hesitate to issue corrections, clarifications, retractions and apologies when it's necessary.

- Readers should be informed of who finances research and whether funders have a role in the research and publication process.

Responsibilities of referees

The good functioning of the refereeing process is one of the most important criteria for success in scientific and academic publishing. The Journal of Civilization Studies is committed to the protection and improvement of the refereeing process. Therefore, referees are expected to adhere to the following ethical principles:

- Referee reviews should be critical and impartial.

- A referee who does not find the work presented to him for evaluation relevant to his field, feels insufficient to criticize or is unable to present a timely criticism should be dismissed by informing the editor of this.

- Referees should make an academic evaluation only on the text, and avoid statements about the incompetence of the author / authors and that would harm their personality.

- Referees should not pass by answering the questions asked in the evaluation form as yes or no, but explain their decisions in detail by justifying them.

- The texts evaluated should be classified as confidential documents, should not be shown to anyone other than those authorized by the editor, and should not be discussed about the articles. Privileged information and ideas obtained during the arbitration process must be kept confidential and not used for personal gain.

- Referees should identify relevant published work that is not mentioned by the author. A referee should also bring to the attention of the editor a substantial similarity or overlap between the evaluated work and another previously published work within their knowledge.

- Referees should not evaluate studies where there are conflicts of interest that may arise from competition, collaboration or other links with the author. Referees; authors, funders, editors, etc. There should be no conflict of interest with such parties.

- Referees should be able to assist editors in the decision-making process and to authors in improving the texts.

The Journal of Civilization Studies does not offer refereeing as much as possible to those:

- ❖ People with whom the authors have previously published collaborations,

- ❖ People who helped pre-read the relevant study,

- ❖ People known to have problems with the authors,

- ❖ People who will benefit financially from publication of the study,

- ❖ People working in the same institution as the author.

Responsibilities of authors

- All manuscripts submitted to the journal must be original and authors must undertake that the work is original work that has not been published elsewhere before.

- The authors are responsible for the compliance of the articles with scientific and ethical rules. The author should provide assurance that the article is original, has not been published elsewhere, and is not being reviewed for publication elsewhere, in another language. Copyright laws and treaties in practice should be observed. Corresponding materials (e.g. tables, figures or large quotations) should be used with necessary permission and acknowledgment.

- All sources used in the article should be cited, and all works cited in the text should be included in the bibliography section.

- All authors must have a direct academic and scientific contribution in the submitted article. The name order of the authors should be a joint decision by the authors. The Copyright Transfer Form to be signed by all authors according to the author order must be uploaded to the journal system.

All individuals who do not meet the sufficient criteria for authorship but contributed to the study should be listed in the “acknowledgments / information” section. Examples of these are people who only provide technical support, help with writing or just provide general support, financial and material support.

- The data used in the study should be presented meticulously in the study. Fraudulent and deliberate false statements should not be used as they may lead to unethical situations.

- Authors must follow the journal's spelling rules. In this context, the referee should fulfill the changes requested by the field editor and editor-in-chief in a timely and meticulous manner. All kinds of information and documents requested from the authors by the editor of the journal, the changes requested to be made about the article must be made within 15 days at the latest and sent over the system and the editor must be informed. Failure to fulfill these requests within the time limit leads to the rejection of the article.

- All authors must declare financial relationships, conflicts of interest and competition of interest that have the potential to affect the results of the research or scientific evaluation.

- If author detects a significant error or inaccuracy in his/her published manuscript, it is responsible for contacting and cooperating with the editor immediately for correction or retraction of these inaccuracies.

Plagiarism Policy

The Journal of Civilization Studies has begun to evaluate manuscripts in terms of plagiarism starting with December 2018. The journal is strictly against any unethical act of copying or plagiarism in any form. Before submitting manuscripts to the journal, it is suggested to check the similarity ratio with plagiarism software programs (iThenticate or Turnitin). The author(s) should submit the document showing the plagiarism ratio together with the manuscript. In this respect, the manuscript submitted to our journal are subject to preliminary evaluation; manuscripts with a similarity ratio below %15, will be considered acceptable by our Editorial Board. Manuscript with more than the specified ratio are returned to the author(s). All manuscripts submitted for publication to the journal are cross-checked for plagiarism using Turnitin or iThenticate softwares. Manuscripts found to be plagiarized during initial stages of review are out-rightly rejected and not considered for publication in the journal. In case a manuscript is found to be plagiarized after publication, the Editor-in-Chief will conduct preliminary investigation, may be with the help of a suitable committee constituted for the purpose. If the manuscript is found to be plagiarized beyond the acceptable limits, the journal will contact the author's Institute / College / University and Funding Agency, if any.

YAZIM KURALLARI

Medeniyet Araştırmaları Dergisi'ne değerlendirilmek üzere makale gnderen yazarlar ve makaleyi değerlendiren hakemler derginin yazım kurallarını açıkça kabul etmiş sayılır. Aşağıda yer alan kuralları ihlal eden makaleler hakem sürecine alınmadan n değerlendirme safhasında reddedilir.

- Medeniyet Araştırmaları Dergisi Türkçe ve İngilizce dillerinde çalışmalar yayımlamaktadır ve çalışmaların yazıldıkları dilin kurallarına uygun olması gerekmektedir. Türkçe yazımda ve kısaltmalarda TDK (Türk Dil Kurumu) İmla Kılavuzu esas alınmalıdır.

- Yazım yanlışlarının fazla olması, bilimsellik şartlarının sağlanmaması makalenin geri çevrilmesi için yeterli görülecektir.

- Çift taraflı kör hakemlik sistemi gereğince sisteme yüklenen makale metni içinde yazarlara ait hiçbir bilgi yer almamalıdır.

- Çalışmaların başlığı 15 kelimeyi geçmemelidir.

- Çalışmaların başlığı, sadece baş harfleri büyük olacak şekilde 11 punto büyüklüğünde ve koyu harflerle yazılmalıdır.

- En fazla 3 yazarlı çalışmalar kabul edilmektedir.

- Aynı sayı içerisinde aynı yazara ait birden fazla makaleye yer verilmez.

- Dergiye gönderilecek alışmalar **Times New Roman** yazı formatında, **tek aralıklı** ve **11 punto** ile hazırlanmalıdır.

- Dergiye gönderilen tüm makalelerde hem Türkçe hem de İngilizce olarak makale başlığı, öz ve anahtar kelimeler makalenin ilk sayfasında bulunmalıdır. Bu bölümler iki dilde de birbirine paralel olmalıdır.

- Anahtar kelimeler en az 3 en fazla 7 kelimedenden oluşmalıdır.

- z en az 150 en fazla 250 kelimedenden oluşacak şekilde yazılmalıdır.

- z bölümünde çalışmanın amacı, yöntemi, temel tespitleri ve sonuçları belirtilmeli; mecbur kalınmadıkça kaynak gösterimini gerektirecek ifadeler kullanılmamalıdır.

- Araştırma ve derleme makaleleri her şey dahil **10.000 kelimeyi** geçmemelidir.

- Sayfa yapısı **stten 5, alttan 5.5, sol 4.25, sağ 4.25 cm ve 1 satır aralıklı** olmalıdır.

- Çalışmada yer alan konu başlıkları Giriş'ten itibaren I, II, III, ... gibi Romen rakamlarıyla, alt başlıklar ise A, B, C, ... gibi büyük harflerle sıralanmalıdır.

- Türkçe yazılmış çalışmalarda yer alan yabancı dillere ait kelimeler italik yazılmalıdır.

- şekiller ve Tablolar metin içerisinde verilmelidir.

- şekil numaraları şekil 1, şekil 2, şekil 3 ...vb. diye koyu harflerle ve 10 punto büyüklüğünde şeklin altında yer almalıdır.

- şekillerin başlığı, şekil numarası belirtildikten sonra devamına 10 punto büyüklüğünde yazılmalıdır.

- şekillerin içindeki yazılar 9 punto büyüklüğünde olmalıdır.

- Tabloların numaraları Tablo 1, Tablo 2, Tablo 3 ...vb. diye koyu harflerle ve 10 punto büyüklüğünde tablonun üstünde yer almalıdır.

- Tabloların başlığı, tablo numarası belirtildikten sonra devamına 10 punto büyüklüğünde yazılmalıdır.

- Tabloların içindeki yazılar 9 punto büyüklüğünde olmalıdır.

- şekil ve Tabloların oluşturulmasında yararlanılan kaynaklar mutlaka belirtilmelidir.

- Metin içerisinde atıf yapılan her kaynak kaynakçada yer almalı, kaynakçada yer alan her kaynağa da metin içerisinde mutlaka atıf yapılmış olmalıdır.

- Çalışmanın yayım için kabulünden sonra yazıların yayıma hazırlanması aşamasında tespit edilen sorun ve eksikliklerin giderilmesinde birincil sorumluluk yazarlara aittir.

- Yayınlanmak üzere dizgisi tamamlanan yazılar son gözden geçirme için yazarlara gönderilir. Yazarların en geç bir hafta içinde gözden geçirilmiş metni editöre iletmeleri beklenir. Aksi halde çalışma arşive alınacaktır. Son gözden geçirme aşamasında sadece biçimsel değişikliklere izin verilir. Bu aşamada çalışmanın içeriğini ciddi biçimde etkileyecek değişiklikler yapılmasına izin verilmez. Bu tür değişikliklerde ısrar edilmesi halinde Editör Kurulu yazının değişmiş halini tekrar hakem değerlendirmesine gönderme yetkisine sahiptir.

- Çalışmada kullanılan kaynaklara yapılan atıfları dipnot olarak göstermeyiniz. Atıflar metin içinde parantez arasında gösterilmelidir. Atıf yapılırken ve kaynakça düzenlenirken APA Yöntemi (APA 6) kullanılmalıdır. Yapılmak istenen açıklamalara, son not kullanılarak yazının sonunda ayrı bir sayfada yer verilmelidir.

Metin İçi Atıf Yapma:

•Tek Yazarlı Çalışmalarda:

Temel olarak metin içinde iki şekilde atıf yapılabilir:

... (Eryılmaz, 2019: 100).

Eryılmaz'a (2019: 100) göre ...

•İki Yazarlı Çalışmalarda

... (Smith ve Petty, 1994: 65).

•Üç ile Beş Yazarlı Çalışmalarda

İlk defa atıf yaparken tüm yazarların adı listelenir:

... (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2015: 412).

Aynı kaynağa sonraki atıflarda sadece ilk yazarın adı belirtilip diğer yazarlar için "vd." ifadesi kullanılır.

... (Keleş vd., 2015: 453).

•Altı ve Daha Fazla Yazarlı Çalışmalarda

Sadece ilk yazarın adı belirtilir diğer yazarlar için "vd." ifadesi kullanılır.

... (Diamond vd., 1965: 57).

•Yazar bir organizasyon veya kurumu ise

İlk atıf: ... (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu [TÜBİTAK], 2013: 25).

İkinci atıf: ... (TÜBİTAK, 2013: 32).

•Aynı parantez içinde birden fazla esere atıfta bulunulduğunda:

Eserler alfabetik sıraya göre dizilmeli ve eserler noktalı virgül ile ayrılmalıdır (Aslan ve Genç, 2019: 17; Öztürk vd., 1985: 23; Yılmaz, 2015: 17).

- Soyadları aynı olan yazarlara atıf yapılacaksa karışıklığı önlemek için ismin ilk harfi de kullanılır:

... (A. Johnson, 2001: 25; Y. Johnson, 1998: 17).

- Aynı yazarın aynı yıl yayımlanan iki veya daha fazla eserine atıf yapılıyorsa karışıklığı önlemek için yıldan sonra a,b,c harfleri kullanılır:

... (Ateş, 2015a: 27). ... (Ateş, 2015b: 352).

•İnternet Kaynaklarına Atıf

Eğer yazar ve yayın tarihi belliyse, (Soyad, Yıl) şeklinde; yazar belli değilse (İnternet Sitesinin Adı, Yıl) şeklinde; yazar ve yayın tarihi belli değilse (İnternet Sitesinin Adı, t.y.) şeklinde atıf yapılmalıdır. Erişim linki metin içi atıfta değil Kaynakça'da verilmelidir.

... (Civaoğlu, 2015).

... (CNN, 2019).

... (TBMM, t.y.).

Not: Eğer atıf yapılan yayının tarihi belli değilse "tarih yok" anlamına gelen (t.y.) ifadesini kullanınız.

- Kişisel iletişim vasıtasıyla ulaşılan mülakatlarda, mektuplarda veya e-maillerde kişisel iletişim kurulan kişinin adı ve görüşmenin tarihi belirtilmelidir. Ancak kişisel iletişim yoluyla elde edilmiş veriler kaynakçaya eklenmemelidir.
... (H. Arslan, kişisel iletişim, 27 Nisan 2018).

Kaynakça Gösterimi:

•Tek Yazarlı Kitaplar

Soyad, Adın İlk Harfi. (Yıl). *Kitap Adı İtalik*. Şehir: Yayınevi

Eryılmaz, B. (2019). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İstanbul: İşaret Yayınları.

•İki ve Daha Fazla Yazarlı Kitaplar

North, D., Wright, A. ve Bary, W. (1959). *Confucianism in Action*. Stanford: Stanford University Press.

•Editörlü Kitap

Editörün Soyadı, A. (Ed.). (Yıl). *Kitap Adı İtalik*. Şehir: Yayınevi.

Erdem, R. (Ed.). (2017). *Yönetimde İnfomalite*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

•Kitap Bölümü

Soyad, A. (Yıl). Bölümün Başlığı, Editörün A. Soyadı içinde. *Kitap Adı İtalik* (s. sayfa aralığı). Şehir: Yayınevi.

Watson, J. (1998), Engineering Education in Japan After the Iwakura Mission, I. Nish içinde, *The Iwakura Mission in America and Europe: A New Assessment* (s. 108-112), Surrey: Japan Library.

•Yazarı Kurum Olan Kitaplar

Australian Bureau of Statistics. (2000). *Population by age and sex, New South Wales, 30 June 2000* (ABS Cat. no. 3235.1). Canberra, Australian Capital Territory.

•Dergi Makalesi

Soyad, A. (Yıl). Makalenin Başlığı. Dergi Adı, Cilt(No), sayfa aralığı. doi: xxx xxx xxx

Şentürk, R. (2009). Açık Medeniyet ve Sosyal İçerme. *Muhafazakar Düşünce*, 6(2), 41-59. doi: 123456789895456

Atıf yapma ve kaynakça gösterimi konusunda daha detaylı bilgi için bakınız: (<https://apastyle.apa.org/>).

Dipnot ve Son Not Kullanımı

APA yazım stilinde dipnot ve son not kullanımı tercih edilmemektedir. Bu nedenle dergimiz çok gerekli olduğu durumlarda sadece son not kullanımına izin vermektedir. Son notlar roma rakamları ile **8 punto** büyüklüğünde verilmelidir.

Not: APA atıf ve kaynakçada “and” yerine “&” kullanılmasını önermektedir. Ancak Türkçede “&” sembolü “ve” yerine kullanılmadığından **Türkçe olarak yazılan metinlerde atıf yaparken ve kaynakça yazarken “&” sembolü kullanılmamalıdır.** Ayrıca, üç kişiden çok yazarlı metinlere atıf yaparken APA “et al.” (Kernis et al., 1993) kullanılmasını önermektedir. Ancak Türkçe’de “et al.” yerine “vd.” (Kernis vd., 1993) kullanılmalıdır. Bununla birlikte değerlendirilmek üzere dergimize gönderilen çalışma İngilizce hazırlanmışsa bu metinlerde atıf ve kaynakçada APA standartlarına uygun olarak “and” yerine “&” sembolü ve “et al.” kullanılmalıdır.

SPELLING RULES

Authors who submit an article for evaluation to the Journal of Civilization Studies and referees who evaluate the article are deemed to have explicitly accepted the editorial rules of the journal. Articles that violate the following rules are rejected during the pre-evaluation phase without being included in the referee process.

- The Journal of Civilization Studies publishes studies in Turkish and English languages, and the studies must comply with the rules of the language in which they are written.
- Having too many spelling mistakes and not meeting the scientific requirements will be deemed sufficient to refuse the article.
- In accordance with the double-blind peer-review system, the article text uploaded to the system should not contain any information about the authors.
- The title of the studies should not exceed 15 words.
- The title of the studies should be written in 11 pt size and bold letters, with only the initials capitalized.
- Studies with a maximum of 3 authors are accepted.
- More than one article by the same author is not included in the same issue.
- Manuscripts to be sent to the journal should be prepared in Times New Roman font format, with single space and 11 pt.
- In all articles submitted to the journal, the article title, abstract and keywords in both Turkish and English should be on the first page of the article. These sections should be parallel to each other in both languages.
- Keywords should consist of at least 3 and at most 7 words.
- Abstract should be written with a minimum of 150 and a maximum of 250 words.
- In the abstract section, the purpose, method, basic determinations and results of the study should be stated; Unless required, expressions that require reference should not be used.
- Research and review articles should not exceed 10,000 words, including everything.
- Page layout should be 5 from the top, 5.5 from the bottom, 4.25 left, 4.25 cm right and 1 line spacing.
- The subject headings in the study should be listed from the Introduction with Roman numerals such as I, II, III, ..., and the subtitles should be listed with capital letters such as A, B, C,
- Foreign language words in studies should be written in italics.
- Figures and Tables should be given in the text.
- Figure numbers Figure 1, Figure 2, Figure 3... etc. It should be placed under the figure in bold letters and 10 point size.
- The title of the figures should be written in 10 points after the figure number is specified.
- The texts in the figures should be 9 points.
- The numbers of the tables are Table 1, Table 2, Table 3... etc. It should be placed above the table in bold letters and 10 pt.
- The title of the tables should be written in 10 points after the table number is specified.
- The texts in the tables should be 9 points.
- The sources used in the creation of figures and tables must be specified.
- Every reference cited in the text should be included in the bibliography, and every source in the bibliography should be cited in the text.
- After the study is accepted for publication, the primary responsibility for eliminating the problems and deficiencies identified during the preparation of the articles for publication belongs to the authors.

- Manuscripts whose typesetting are completed for publication are sent to the authors for final review. Authors are expected to submit the revised text to the editor within one week at the latest. Otherwise, the study will be archived. Only formal changes are allowed during the final review phase. At this stage, changes that would seriously affect the content of the study are not allowed. In case of insisting on such changes, the Editorial Board has the authority to send the changed version of the article to the referee evaluation.

- Do not cite the references to the sources used in the study as footnotes. Citations should be shown in parentheses in the text. APA Style (6th version) should be used while citing and editing the bibliography. Explanations should be given on a separate page at the end of the article, using the end note.

Source in text:

Reference within the text should be done in accordance with the APA Style (6th version).

- with one author:

... (Eryılmaz, 2019: 100).

- with more than one author

... (Smith & Petty, 1994: 65).

... (Jerrentrup et al., 2018)

- If citing authors with the same surnames, the first letter of the name is also used to avoid confusion:

... (A. Johnson, 2001: 25; Y. Johnson, 1998: 17).

- If two or more works of the same author published in the same year are cited, the letters a, b, c after the year is used to avoid confusion:

... (Ateş, 2015a: 27). ... (Ateş, 2015b: 352).

- In the interviews, letters or e-mails reached through personal communication, the name of the person contacted and the date of the interview should be stated. However, data obtained through personal communication should not be included in the bibliography.

Organization of Bibliography:

- References should be given only in the bibliography and the alphabetical order should be followed according to the surname of the author.

- If more than one work of an author is to be included in the bibliography, a new ranking should be made according to the date of publication.

“a, b, c, ...” should be used for the same year works and they should be the same in the text.

Example: (1980a, 1980b)

- Book

Eryılmaz, B. (2019). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İstanbul: İşaret Publication.

- Book with two authors:

Günay, Ü. & Güngör, H. (2011). *Türklerin Dinî Tarihi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.

- Books that more than two authors:

Oğuz, M. Öcal et al. (2010). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.

- Book Chapter

Watson, J. (1998), Engineering Education in Japan After the Iwakura Mission, I. Nish içinde, *The Iwakura Mission in America and Europe: A New Assessment* (s. 108-112), Surrey: Japan Library.

- Articles with two or three authors

Joly, J. F., Stapel, D. A., & Lindenberg, S. M. (2008). Silence and table manners: When environments activate norms. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(8), 1047–1056. <https://doi.org/10.1177/0146167208318401>

•Articles with more than three authors

Grady, J. S., Her, M., Moreno, G., Perez, C., & Yelinek, J. (2019). Emotions in storybooks: A comparison of storybooks that represent ethnic and racial groups in the United States. *Psychology of Popular Media Culture*, 8(3), 207–217. <https://doi.org/10.1037/ppm0000185>

See for detailed information: (<https://apastyle.apa.org/>).

İletişim / Correspondence

Telefon/Phone: +90 216 280 34 81

Faks/Fax: : +90 216 280 34 95

Adres/Address: Medeniyet Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

Mahir İz Caddesi No:17/1 Altunizade, Üsküdar/İstanbul.

journalmdn@medeniyet.edu.tr

<http://dergipark.gov.tr/mad>